JO. BAPTISTÆ
MORGAGNI
P. P. P. P.
OPUSCULORUM
MISCELLANEORUM
PARS TERTIA.

NEAPOLI MDCCLXIII.
EXPENSIS DOMINICI TERRES,
TYPIS JOSEPHI RAYMUNDI,
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

— Vade, liber: si veneris unde, requirent
Æmiliæ, dices; de Regione viæ.
Martial. lib. 3. Epigr. 4.

ILLUSTRISSIMIS ET NOBILISSIMIS VIRIS

VEXILLIFERO

AC CÆTERIS FOROLIVII

CONSERVATORIBUS

OMNIQUE

SENATUI FOROLIVIENSI

Joannes Baptiſta Morgagnus S. P. D.

UOD in extrema illa Epiſtola poſui, qua Adverſaria Anatomica Sexta Veſtris, PATRES ILLUSTRISSIMI, Deceſſoribus ante hos tres & quadraginta annos dedicavi, ſi bonorum omnium largitor DEUS vitam mihi, vireſque ſuffeciſſet, futurum fortaſſe olim qui me, nullis aliis ſubſidiis, quam labore, & diligentia, inſtructum, nonnihil tamen in Re Anatomica egiſſe, nec fuiſſe omnium poſtremum, exiſtimaret; id nunc relegens, gratus quidem agnoſco, ab Divina Beneficentia datum eſſe mihi virium ſatis; vitæ autem vel plus quam ſatis; an aliquid tamen dignum Civitate noſtra adhuc præſtiterim, neque ſcio, nec, ſi ſciam, dicere auſim. Hoc ſcio, nihil me unquam ne ſubſecivis quidem horis ab Anatomes ſtudio abſtraxiſſe, niſi forte aut Eruditis Amicis, alia interdum ex me

 quæ-

quærentibus, non respondere non possem, aut fervida æstas a cadaveribus perscrutandis avocaret. Quo anni tempore cum haud semel istuc secederem; ipse me carissimæ Patriæ, & vicinarum Urbium aspectus hortari videbatur, ut quidquid daretur otii in ulteriori earum rerum investigatione consumerem, quibus de rebus jam duas Patavii Epistolas scripseram. Itaque duodecim alias apud Vos scripsi, vel potius fudi, sperans, datum iri tempus recensendi, siquando, uti constitueram, ad Vos redirem, ut ubi primos egissem annos, ibi postremos absolverem. Nunc vero cum me, præter jam summam senectam, affectamque valetudinem, haud una, minime Vobis ignota, causa consilium mutare coegerit; pro me Epistolas saltem ipsas ad Vos remitto, quales eæ cunque sunt. Nam, præter unam, aut alteram, non relegi qui scirem, nisi istic perfici non posse, alia videlicet, atque alia, in quibus hæsitabam, cum de proximis, tum de nostra præsertim Urbe perquirendo, & sciscitando. Sed Docti, & historiarum, ac locorum periti tum nostrates, tum ex reliqua Æmilia Viri quod mihi non licuit, ipsi præstabunt tanto, opinor, libentius, quod me cognoscent nusquam plus Patriæ, quam vero, quantum mihi notum esse potuit, tribuisse. Neque enim falsas laudes, sed veras tribuere, ea demum germana in Patriam pietas est. Quam si in aliis etiam, quibuscunque permissum est, rebus me & præsentem, & absentem præstitisse, perspectum habetis; quæso a Vobis, PATRES ILLUSTRISSIMI, ut extremum hoc grati, obsequiosique erga Vos animi testimonium, benigne accipere, & qua me semper Humanitate, eadem meos quoque posteros complecti velitis. Valete.

D. Patavii Postridie Idus Octobris CIↃ IↃCC LXII.

Epi-

Epiſtolæ hæ quatuordecim Hiſtorico-Criticæ nunc primum prodeunt, Æmilianæ dictæ, non modo quia pleræque olim ſcriptæ fuerant in Æmilia; ſed & quia omnes ad Antiquitates & Geographiam attinent partis non modicæ illius Provinciæ, ſicuti ſubjecta hic ſingularum argumenta, & ſumma capita ſtatim oſtendent.

I. *NOVUS Accuſator Flavii Blondi ſuper Patria Cornelii Galli refellitur. artic. 1, & ſeqq. Accuſatoris errores oſtenduntur. 10, & ſeqq. Inter hæc, de verſibus agitur, Gallo ſuppoſitis. 12, & ſeqq. Quo Lycoris tempore Antonium in Galliam ſecuta ſit. 15. Quo anno Gallus ſit natus. 16. Et cur Forojulienſis eſſe non potuiſſe videatur. 17. Lycoris quæ fuerit. 18, & ſeqq. De ea Ciceronis loci, & Plutarchi adverſus Interpretes quoſdam illuſtrantur. 19, & ſeqq. Galli genus quale. 24.*

II. *Scribendi hanc Epiſtolam cauſa. 1. Errant qui Bedeſim, & Vitim eundem amnem fuiſſe, putant. 2. De duobus Foroliviensium fluminibus uter Bedeſis fuerit, quomodo inquirendum. 3. Nec Polentani, nec Veneti Ravennam his fluviis cinxerunt. 4. Neque horum infra Ravennam confluentes Plinii tempore, & pluribus inſequentibus ſæculis eſſe potuerunt. Ibid. & ſeqq. Inter hæc, Agnelli Ravennatis duo loci emendandi, & errores quidam Cluverii indicantur. 6. Montonum fuiſſe Bedeſim Plinio, Ronchum autem Vitim, conjicitur. 7. Et circa hunc hallucinationes Alberti, Ferrarii, Baudrandi oſtenduntur. Ibid. Cur Plinius Montonum omiſiſſe videri poſſit. 8. Ronchum ipſi fuiſſe Vitim, confirmatur. 9, & ſeqq. Quæ inter, error Cluverii, & Aſſeclarum de antiqua Solona evidentiſſime retegitur. 10. Geographi plerique, & eorum Tabulæ in duobus illis fluviis graviter peccant. 11. Vitis in Plinio ſit legendum, an Uris. 12, & ſeq. Quod art. 7. conjectum fuerat, confirmatur. 14, & ſeq.*

III. *Hujus, & sequentium Epistolarum argumentum*. 1, *& seqq. De quinque fluviis in Ravennæ æstuaria olim influentibus primum Padus consideratur*. *Unus de Padi alveis per mediam Ravennam ferebatur, non tamen, ut quidam Interpretes Dantis credunt, hujus ætate*. 3. *Unde is alveus inciperet, & Augusta, non angusta, Fossa dicendus*. 4. *Hujus amplitudo quomodo contracta, ut nulla jam sit, non sine errore Geographorum*. 5. 6. *Agnelli de hac Fossa loci illustrantur*. 7, *& seqq. Inter hæc, quædam de porphyretico Theoderici sepulchro ab Agnello tradita, cum posterorum autem Scriptis difficile concilianda, attinguntur*. 10. *Et Butrium ubi fuerit, conjicitur*. 12.

IV. *De secundo, & tertio flumine agitur, Anemone, & Bedesi. De Anemone errores quidam Geographorum indicantur*. 2. *Errant qui italice* Amone *credunt, non* Lamone *esse dicendum, & quomodo vox illa prima nata sit*. 3. 4. *& unde alia Anemonis nomina*. *Ibid*. *Circa ejus finem errores Geographorum*. 5. *Bedesis*. *In duobus amniculis ex quibus oritur, error in Dante intelligendo: tum errores alii in Tabulis Geographicis*. 6. *Quo primum tempore supra urbem fuerint unum in alveum corrivati*. 7, *& seqq. Et quales huic, & quando pontes impositi*. 10. *De antiqua utriusque amniculi per urbem via, & quæ hinc consequantur*. 11. *Agnelli loci qui ad Bedesim videntur spectare, considerati*. 12. 13. *Alia de Bedesi*. 14.

V. *De quarto, & quinto flumine, Viti, & Sapi*. *Vitis nomen confirmatur*. 1. *Ronchi nomen ab Roncho castello deductum: de ponte alio alio tempore illi imposito: & vetus Inscriptio ad pontem quomodo legenda*. 2. *Unde Aquæductus sit etiam vocatus, inquiritur: ubi de Templo, & rure ejusdem nominis*. 3. *An ab Aquæductu Theoderici*. 4. *aut Romanorum potius: ubi alia de Aquæductu Ravennate*. 5. *Quæ Galeatæ ad Theoderici Palatium, & Aquæductum spectare possent, quæsita*. 6. *In marmoribus ad Templum de quo art*. 3, *& haud ita procul sitis, frustra quæ ad Aquæductum spectarent, quæsita: ubi & de columella ad illud Templum conspicienda agitur, indicaturque quid fuerit, & cur gemina Inscriptione litteris inter se adversis insculpta*. 7. *Boccaccii de Fluminibus locus expenditur, indeque aliquid contra Cluverium deducitur*. 8. *Aliorum errores in aliis Ronchi nominibus*. 9. *Sapis. De hoc recentium Geographorum*

errata

errata, an ob versum Lucani. 10. *De eo versu plura*. *Ibid.* *& seqq.* *Inter hæc aliæ aliorum hallucinationes notatæ*. 11. 12: *ubi & de Crustumio oppido, apud Anastasium Bibliothecarium memorato*. *Sapis quo tempore a Classensi portu, si unquam tamen in eum influxit, aversus fuisse videatur*. 14, *& seqq.*

VI. *Ravennæ æstuaria quibus limitibus circumscriberentur ad mare præsertim, & primum orientem versus*. 1. *Classensis portus amplitudo, & auctor*. 2. *Num Plinius, ut plurimi ajunt, scripserit, Pharum portus hujus fuisse maximum omnium Rom. Imperii: & num sacra turris S. Mariæ in Portu is Pharus fuerit: cujus Templi qui conditores credantur, & quo tempore*. 3. *Classensis Phari fundamenta, quæ alibi reperta dicuntur*. 4. *Musivum opus, in quo is Pharus repræsentari creditus est, describitur. Classis oppidi, & Cæsareæ limites indicantur*. 5. *Classis oppidum cur exstructum: & quod usque ad tempus apud illud fuerit classis Romanorum*. 6, *& seqq.* *Inter hæc quæritur, ad quem de tribus Valentinianis Vegetius libros miserit de Re Militari; nisi potius ad Theodosium II. misit*. 7. *Classense oppidum ad quod usque tempus perstiterit*. 9. *De Cæsarea & via, & oppido*. 10. *De ponte Candiani, & num fluvius ullus fuerit eo nomine, isque aquis præsertim copiosissimis*. 11, *& seqq.* *Inter hæc, errores notantur Geographorum, aliorumque*. 12. 13. *Quis fluvius in veteri Inscriptione videatur intelligendus nomine Badrini*: 14, *& seqq.* *De Vatreno flumine, & quomodo legendus, accipiendusque sit Martialis locus*. 15. 16. *De Vatreni influxu in Padum non semel mutato*. 17.

VII. *De littore Ravennate ad occidentem*. 1. 2. *Considerantur quidam Agnelli loci*. 3, *& seqq.* *De portu Ravennate*. 6, *& seqq.* *Qualis locus ubi Ravenna primum condita est: & quomodo, & qua de causa non ipsa a mari; sed mare ab ipsa recesserit*. 8, *& seqq.* *& quibus seculis*. 11. *Causæ mutationum portuum Ravennæ*. *Ibid.*, *& seqq.* *Qualis Ravennam missa fuerit Inscriptio quæ sub Pontificis Statua insculperetur*. 18.

VIII. *Argumentum sequentium Epistolarum*. 1. *In Padi primis duobus alveis errores Geographorum*. 2. *& in Vatreno*. 3. *& in Silva Lucana*. 4. *De Cotignolæ oppidi Conditoribus*. *Ibid.*

Ibid. *Errata Geographorum in Anemone fluvio* . 5. *Mutiliana an Castrum Mutilum Livii* . 6, *&* *seqq.* *Antiqua Solona ubi perperam quæsita* . 9. *Ubi fortasse quærenda sit* . 10. *Errores Geographorum in fluviis Forolivienfibus* . 11.

IX. *Forum Livii quando conditum* . 1. *Neque obstat Strabonis, & Melæ silentium* . 2. *Quatenus Livia dictum sit, ubi de duabus Inscriptionibus* . 3. *Cur paucæ supersint* . *In his duæ celebres ob adscripta Consulum nomina* . 4. *Conditum Forum inter amniculos duos* . 5. *Ejus antiqua tum longitudo, tum latitudo modica ; ditio autem olim ampla* . 6. 7. *Cur ejus viæ quatuor majores vocentur Suburbia* . 8. *De pontibus, alteri amniculorum impositis, & restitutis cum Inscriptione, quæ quomodo legenda* . 9. *Peculiarium nominum quibus singula Suburbia, & Portæ appellantur, causæ inquiruntur* . 10. *Portæ olim plures quatuor* . *Muri, fossæ, & tres Arces quibus urbs muniretur, quando incipi, aut restitui potuisse videantur* . 11. *De urbis foro antiquo, & novo, hujusque ornamentis, & de multis in urbe turribus* . 12. *Cœnobia quædam pro tempore exædificata* . 13. *Episcoporum quatuor Foroliviensium nomina indicantur, Episcoporum Catalogo, in quo desunt, addenda* . 14. *Quomodo eorum Chronologia reddi exactior possit* . 15. *& Prætorum Foroliviensium sæculo XIII. nomina ad duodecim nosci queant* . *Ibid.* *Causæ recensentur, quare antiquiora Civitatis Documenta interciderint, incendia præsertim, quorum maxima suo quoque tempore indicantur* . *Ibid.*

X. *De Cornelio Gallo Poeta, & primo Ægypti Præfecto rursus agitur, & primum quomodo distinguendus ab aliis qui cum eo confusi fuerant* . 1. 2. *Gesta aliorum, perperam ipsi tributa, & vera ipsius distinguuntur* . 3, *& seqq.* *Credibilior ejus mortis causa* . 6. *& modus certus* . 7. *Ejus Scripta quæ supposita, quæ dubia, quæ certa, & hæc quod usque ad tempus servata* . 8. 9. *Quo in pretio fuerit apud alios Poetas* . *Ibid.* *&* 10. *Ad ea quæ de Cytheride, & de tempore quo Antonium secuta sit, in I. Epistola scripta sunt, adjungenda* . 11. *Alia de Gallo tum dubia, tum certa* . 12. *In ejus Patria definienda difficultates* . 13. *Eorum qui Forojuliensem fuisse, contendunt, rationes, & ad has responsio* . 14, *& seqq.* *Inter hæc, de multiplici vocis Forojuliensis significatione* . 17, *&* 18, 19.

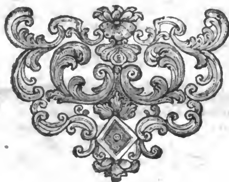
plura de Foro Julii Narbonensi. *Ratio, cur Forolivienſis potius credendus ſit Gallus*. 20. 21.

XI. *De Blondo primum agitur: ejuſque nomen Flavium fuiſſe, confirmatur, & quod nomen Avo fuerit, oſtenditur, unde quædam deducuntur*. 1. *Blondi probitas: & quidpiam quod in Recineti Epiſcopum dixit, de Deceſſore, non de optimo ejus Succeſſore Nicolao Haſteo, omnino eſſe intelligendum*. 2. *Scriptum quoddam Blondi, quod ineditum Oxonii extare dicitur, eſſe Italiam ejus Illuſtratam videri: Hujus, & Romæ Inſtauratæ libri quam difficiles ſcriptu, & quam utiles eo tempore*. *Ibid.* *Quot occupationibus diſtentus, illos, & Hiſtorias ſcripſerit: Quanti, & a quibus ejus Scripta, & diligentia fierent; non pari tamen æquitate ab aliis quibuſdam*. 3. 4. *Patriam non plus quam æquum eſſe videretur, amaſſe oſtenditur*. 5. *Ejus fides in illa quoque Inſcriptione defenditur, quæ attinet ad Rubiconem*. 6. 7. *Quid cenſendum ſit, quæritur de tegula quadam Forolivienſi, ad Sextum Rufum Hiſtoricum ſpectare credita*. 8, *& ſeqq.* *De Hieronymi Mercurialis Vita, Meritis, & Scriptis editis, & ineditis plura, & circa hæc, illorumve non paucæ quorundam hallucinationes notatæ*. 11, *& ſeqq.* *De Jacobo a Turre, aliiſque Forolivienſibus Philoſophis, Medicis, &c.* 16, *& ſeqq.* *De Cardinalibus, & Epiſcopis*. 12.

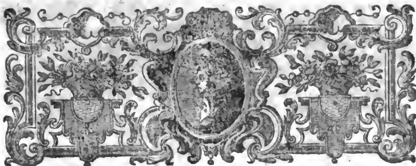
XII. *Reditur ad fluvios Forolivienſes*. *Agitur de Viti, oppidiſque ipſi adjacentibus, notatis erroribus Geographorum*. 1. 2. *Galeatæ varia nomina, quam fuiſſe olim Municipium, Mevaniolam dictum, confirmatur*. *Ibid.*, *& ſeqq.* *Errata Geographorum*. 6. 7. *Arcis Meldulenſis Inſcriptiones tum editæ notatis erroribus, tum ineditæ cum adnotationibus proponuntur*. 7, *& ſeqq.*

XIII. *Primum de Pineto Ravennate, tum de Foro Popilii, & Bertinorio verba fiunt, erroribus ſive Geographorum, ſive aliorum adnotatis*. 1, *& ſeqq.* *Inter hæc, de poſitu illius Fori, & vicinarum urbium ſcribitur*. 3. *& de antiqui Ravennatis Anonymi Coſmographia*. 4. *tum de Inſcriptione, perperam ad Forum Popilii ſpectare credita*. 5. *Bertinorii priſcum nomen aliter ab aliis propoſitum*. 7. 8. *Nomen Petræ Honorii, illi datum, in quam gravem errorem quoſdam olim, & nuper induxerit*. 9, *& ſeqq.*

XIV. *Denique de Sapi fluvio, adjectisque ipsi urbibus sermo habetur, & primum de Sarsina. 1, & seqq. ubi errata notantur tum in ejus nomine scribendo, tum in ipso, & Bobio intelligendo. Quid Sapina Tribus. 5. Cæsenæ nomen, erroresque circa ipsum. 6. Cur dicta Curva, & Flavia Papia. 7. 8. De vinis Cæsenatibus. 9. Cervia nec pervetusta, nec tamen valde recens urbs est. 11. 12. Quid locus fuerit dictus Ad Novas, & de vico ad Portum Cæsenatem. 13, & seqq. Ubi & dubitationes quædam super controversia de vero Antiquorum Rubicone. 15, & seqq.*

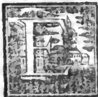

EPI-

EPISTOLA ÆMILIANA I.

Joannes Baptista Morgagnus Georgio Viviano Marchesio Equiti, Viro Clarissimo atque Eruditissimo S. P. D.

Xpectanti mihi jam diu certum hominem, per quem *Eruditas* E. M. A. G. *Epistolas*, ut Amici Auctoris a me petierant, ejus nomine ad Te mitterem, fero, atque adeo tertio ante hunc factum est die, ut librum ipsum in fasciculum complicanti in oculos forte incurreret nomen, quod in illarum postrema crebro repetitum est, nostræ Civitatis. Chartas explico, attente inspicio, paginam unam, aut alteram perlego. Quid quæris? Dicam grandem invenio impactam Blondo nostro, quod in iis qui *Italiæ Illustratæ* inscribuntur, libris Cornelium Gallum fuisse docuerit Foroliviensem. Ea me res tamen vix mediocriter affecisset, nisi iis verbis actam vidissem, quæ non opinionem, sed fidem Blondi, tanquam in manifesta fraude, atque fallaciis deprehensi, vehementer etiam atque etiam incusarent. Nam civis noster fuerit, an non fuerit Gallus, vos Historici videritis; nos in re istiusmodi, nec primum modo, aut nudiustertius controversa, utrum statueritis, haud ita ægre laturi sumus. Blondum vero, quem nostrum fuisse quisquam, quod sciam nec unquam negavit, neque ullo modo negare potest, quis eripi nobis, æquo animo patiatur? Eripitur autem, cum sciens in historiis esse mentitus, cum fucum omnibus facere voluisse, cum dolo malo codices Bibliothecæ Vaticanæ corrupisse dicitur, ut fallacias istas suas, atque mendacia comprobaret. Quis enim, obsecro, est Blondus? Historicus certe est, Historiæque Instaurator nobilissimus. Quis est autem Historicus? Nonne is, cui si fidem adimas, nihil omnino, nisi infamiam, relinquas? *Mendaci* enim *homini*, quod ait Tullius (1), *ne verum quidem dicenti credere solemus*. Nobis igitur Blondum eripit qui talia de Blondo affirmare, atque inculcare non dubitat. Neque modo summi Historici gloriam eripit; mendacis, & flagitiosi nebulonis, si Superis placet, ignominiam relinquit.

2. Multa sane, ac varia de Blondo multorum judicia collegit Blountius (2). In iis tamen nemo unus est, qui fallacem hominis animum diserte arguat, & istiusmodi facinora objiciat. Non *desunt*, inquit,

[1] De Divinat. l. 2.

[2] Censura Cel. Author. pag. 465.

inquit, quod te non fugit, Sabinus, *qui ab eo veritatis fidem multis in locis requirant*. Num ab sciente, & per fraudem simulante? Nihil ejusmodi. Imo qui libere se loqui, profitetur, Gisanius *Omnia*, inquit, *ut libere dicam quæ sentio, meliore fide tradidit, quam eventu: ut pote is, qui nonnulla, quibus ea perquirenda dederat, temere credidenit. Nam per se omnia videre potuisse, absurdum est credere: cum nec ex autore uno, sed pene innumeris, atque illis ipsis ambiguis & variantibus, multa quærenda essent*.

3. At enim Eusebii codices minime variant; sed *omnes*, quod se ostendisse, ait Epistolæ Auctor, *omnes*, inquam, sive typis, sive calamo exarati in eo conveniunt, ut *Forojuliensem* Gallum habeant. Imposuit igitur nobis Blondus, cum *Forolivienseni* Eusebio dici, affirmavit. Verum, ut typis exscriptos Eusebii codices, quos Blondus (id quod ostendemus infra (*)) videre non potuit, seponamus; qua tandem ratione demonstrare Accusator queat, in nullo eorum qui calamo scripti sunt, *Forolivienfem* legi? cum tu, Vir Cl. (1), in optimo illo qui Cæsenæ in celeberrima, vetustaque Bibliotheca asservatur, invenetis *Forolivien.* idemque luculenter scriptum viderit Parens tuus Vir Præstantissimus, & de patria historia non secus ac tu, egregie meritus (2), in aliis præterea duodecim, antiquis omnibus, aliis alio tempore, ab aliisque Scriptoribus exaratis, quos Romæ inspexit, sex quidem in Bibliotheca Vaticana, duos in Urbinate, quatuor in Palatina, præter eos quos in Parisiensi, in aliisque scriptos extare, indicaverat Præsul, & J.C. Eruditissimus Peregrinus Maserius (3). Quorum codicum etsi nullus extaret; non tamen hinc fieret, quin eorum qui Blondi temporibus extare potuerunt, & quibus ipse potissimum usus sit, plures ad illum ipsum modum se habuerint. Quinimo si omnes aliter se habuissent; tunc rogatus Blondus esset ab Doctis omnibus, ut exemplaria proferret quorum auctoritate id docuisset; ipsi vero nullum quod ostenderet, in promptu fuisset: quod Virum prudentissimum non vidisse, aut si ipse non vidisset, ne Doctos quidem cæteros homines jam tum continuo visuros fuisse, quis adduci possit, ut credat?

4. Quid? quod indicia minime desunt, Eruditos homines ante Blondum nostrum in Eusebii scriptis idem legisse. Ne longius quæram; bina in tuis probatissimis Libris (4) invenio. Alterum, a Francisco Petrarcha, ut tute in emendatissima ejus Editione animadvertisti, Gallum dictum esse *Forolivienfem*. Alterum, *Forolivienfem* quoque fuisse appellatum in Chronico quod Ferrariæ extat, Auctore quidem incognito, sed anno 1304. scribendi finem faciente. Tertium vero indicium ipse nobis Accusator suggerit, *Forolivienfem* item legi in Guilelmi Pastrengi libello, Venetiis quidem typis edito, sed Petrarchæ temporibus scripto. Nam quod ille subjicit, nullam ei libello habendam fidem propterea quia gravissimis scateat mendis; profecto id minime efficit, ut is ipse, de quo disceptatur, locus in mendo cubet.

5. Sed faciamus (quod facile tamen non est faciendum) faciamus, inquam, eorum culpa qui sive typis, sive calamo Pastrengum, Petrarcham, & incognitum illum Auctorem descripsere, *Forolivienfem* esse scriptum qui scribi debuerat *Forojuliensis*, perfacili sane, sed in utramque tamen partem, errore, quem haud semel accidisse, non unus animadvertit, & Accusator non ignorat; num forte ante Blondi ætatem eundem homines errorem admittere non potuerunt? At si potuerunt; qui fieri igitur possit, ut constet, omnes Blondi tempestate Eusebii codices *Forojulienfem* habuisse? Hoc vero nisi liquido constet; neque illud sane constare potest, Blondum quidem sic invenisse; sed *primum*, quod Accusator affirmat, ex *Forojuliensi Forolivienfem* Gallum fecisse, in eumque finem Eusebii scripturam manifesto adulteravisse.

6. Sed tam gravis in talem Virum editæ accusationis, atque adeo condemnationis quænam præterea sunt argumenta? Enimvero hæc, tanquam ejus *fraudis indicia* certissima, sive ut diserte vocantur, *infallibilia*, adjiciuntur. Romæ in Ottoboni Cardinalis Amplissimi Bibliotheca calamo

[*] n. 7.
[1] Vit. Viror. Illustr. Foroliv. l. 2. c. 5.
[2] Supplem. Istor. di Forlì l. 1.
[3] Ibid.
[4] Vit. cit. c. eod. 5.

lamo exaratos Eusebii codices habere *Forojuliensis*: quosdam autem in Vaticana qui post Blondi ætatem sunt scripti, binosque item antiquiores habere *Forolitiensis*, in quibus tamen perspicue apparet, vocem abrasam fuisse *Forojuliensis*, ut littera L alium in locum transferretur, & *Forolitiensis* legeretur. Hoc vero, inquit Accusator, a Blondo, ut qui apud Pium II. Pontificem gratia florebat, *malitiose* factum est; infeliciter tamen: nam qui ut omnibus imponeret, omnia Eusebii sive typis, sive calamo scripta exemplaria corrumpere magna cum cura debuisset; is ne in paucis quidem codicibus adulterandis ea uti potuit industria, ut in his ipsis *pravæ suæ voluntatis*, *ausique minime laudandi* vestigia non relinqueret.

7. Perqmirum tibi videri, non dubito, hæc Erudito Viro excidisse. Neque id eo dico, quod nihil attinebat typis exscripta Eusebiani codicis exemplaria hoc loco memorare, quæ non nisi circa annum 1475. (hoc est a Blondi obitu qui in annum incidit 1463. (1), duodecimum) primum exiisse, Vir doct cum in aliis, tum præsertim in rebus ejusmodi versatissimus Joannes Albertus Fabricius (2). Neque vero dico propterea quod a veri similitudine alienum est, Blondo qui jam diu apud tres Pii Decessores eodem loco fuisset, non nisi postremis iis annis in mentem venisse, ut Pontificios vitiaret codices, nec potius ante, quam ex auctoritate Eusebii scriberet *Italiæ Illustratæ Regione VI.* Gallum fuisse Foroliviensem: hoc enim octo annis ante scripsisse, quam Pius Pontifex crearetur, qui anno est creatus 1458. non unus ejusdem *Italiæ Illustratæ* locus indicat, sed hi in primis duo, quorum alter *Regione III.* est, alter IX. Hic Veneti, inquit, *Veronam annos jam XLV. obtinent*, qua quidem anno 1405. esse potitos, ex ipsis Venetorum Historiis constat. In illo autem altero loco, *quartum præsenti anno celebratur Jubileus*, quem nemo nescit anno 1450. fuisse celebratum. Quid ergo potissimum mirandum est? Illud nimirum, quod in ejusmodi in tantum præsertim Virum criminatione nihil pensi videtur habuisse Accusator, ut quæreret; certe nihil habuit, ut lectores doceret; præter illos, quos dixit, duos, num sint alii in Bibliotheca Vaticana Eusebii codices Blondo antiquiores, & qua in his ratione locus quo de agitur, scriptus sit: num duo illi, Blondi ætate, qua Bibliotheca Vaticana longe minus libris instructa erat, in ea fuerint; an postea, cum magnæ factæ sunt accessiones, & unde illati: num ea tantum vox in iis codicibus, an aliæ quoque; hæ autem eodem, an alio modo rescriptæ inveniantur: præsertim vero ea mutatio num Blondi ætate recentior, an vetustior esse videatur: quod postremum si haud facile constitui posse, existimet; multo difficilius esse, fateatur, id constituere quod ipse tamen sine ulla dubitatione constituit, illam sive doctæ manus emendationem, sive imperitæ depravationem, Blondi malitiosæ calliditati esse imputandam: quanquam cujus fuisset calliditatis flagitium tantum sic admittere, ut qua re inauditum antea, ut Accusator contendit, mendacium statim atque propositum foret, tuendum esset, ea ipsa re mendacium magis eo quidem tempore se proderet?

8. Nam quod ait, ingeniosissimos, præstantissimosque homines facile superbia obcæcati, ut nonnunquam audeant quæ nemo præter ipsos auderet, idque ad Blondum transferre non dubitat; in hoc vero cogor perspectam alibi ejus æquitatem desiderare. Cum enim ex eo quem libello adjecit, Indice supra defendisse Trissinum viderem; inspicere placuit, num suis æque ac alienis, infensus foret. Hæc igitur inter alia inveni, Trissinum quiddam, si minime verum esset, scripturum non fuisse; neque enim tantum Virum decere potuisse id scribere in quo mendacii convinci posset: aliquot autem ante paginis, *præsumptionibus non esse judicandum, sed clarissimis argumentis, & probationibus l. fin. C. de probat.* Merito quidem, & recte hæc omnia. Illud non recte, quod pro Vicetino valeant, pro Foroliviensi non valeant: pro illo valeant, ne cujusdam inventi laudem amittat; pro hoc non valeant, ut flagitii turpissimi, & ab ejus genere, dignitate,

(1) Ibid. c. 4. (2) Confer Biblioth. Græc. Tom. 6. & Biblioth. Ecclesiast. in cap. 81. Hieron. de Vir. Illustr.

tate, moribus omnino abhorrentis, damnetur.

9. Quid enim magis alienum ab homine (1), vetusta atque inclyta stirpe nato, & cujus fidem ita Patria spectatam habebat, ut adolescentem adhuc Mediolanum ad publica tractanda negotia legaverit; ita autem Prudentissima Venetorum Respublica, ut suos inter cives, atque Administros retulerit; ita Eugenius IV. Pont. Max. ut ad eandem, & Florentinam Rempublicam gravissimis de rebus legatum miserit, & sibi ad vitæ usque exitum a secretis habuerit; ita porro deinceps Nicolaus V. Callistus III. Pius II. ut hoc idem omnes tantum, & tam circumspiciendum Munus eidem concedere non dubitaverint; ita demum quicunque cum eo vixerant, ejusque integerrimos perspexerant mores, ut eo jam mortuo, tum videlicet cum liberiora hominum sunt judicia, vitam ejus Campanus vitæ Catonis esse crediderit comparandam. Quid, inquam, magis alienum ab ejusmodi homine qui toto longissimæ vitæ spatio tot, tam variis, tamque perspicacibus Dominis in ejus generis officiis atque negotiis fidem semper probavit suam, quam per fraudem, atque fallacias universis hominibus in historia imponere, ejusque rei gratia sanctissimæ Bibliothecæ codices adulterare?

10. Quid ergo est? Accusatorem, qui non minori hæc asseveratione affirmat, & toties inculcat, ac si intimis Blondi cogitationibus interfuisset, codicesque adulterantem vidisset, ipsum, inquam, Accusatorem facile sensurum fuisse, existimo, quantum hæc ejus criminatio a veri similitudine abhorreret, & quanto gravioribus opus fuisset argumentis ad talis tantique Viri famam, existimationemque honestissimam labefactandam, si aliquanto magis quam videtur fecisse, ad ea quæ in istam conjiciebat Epistolam, attendere animum voluisset. Quod ne temere, aut remaledicendi voluntate, a qua longissime absum, dixisse me, putes; quæso a te, ut saltem Dionem Cassium gravissimum Historicum in manus sumas, & quæ de Cornelio Gallo scripsit, attente relegas, tum vero cum his ea quæ de eodem Gallo in ista affirmantur Epistola, conferas.

11. Hunc igitur se interemisse *tertio & quadragesimo suæ ætatis anno*, affirmatur traditum *etiam ab Dione, & Ammiano Marcellino*. Verum cur neutrius testimonia proferuntur, aut loci indicantur? præsertim cum Vossii, cum Gyraldi, cum Criniti, cum Jacobi Philippi Bergomensis, cum Joannis Jacobi Hoffmanni solicite indicentur, & proferantur, qui ætate, & auctoritate tanto inferiores sunt Marcellino, multoque magis Dione, qui Eusebium ipsum antecessit, quem tamen Auctorem hi juniores, fere omnes, ad Galli annos *historiarum lumine illustrandos* producti, unum videntur exscripsisse. Quid quæris? Nihil quidquam de Galli annis invenio, mitto apud Marcellinum, qui ejus mortem sic in transitu attingit (2), sed ne apud Dionem quidem, ex instituto de hac scribentem (3). Quid ergo Auctori Epistolæ imposuit? Quantum ex iis quæ alio in loco affert, conjicio, verba imposuerunt Lil. Greg. Gyraldi, in eandem sententiam tradentis, Gallum *tertio & quadragesimo suæ ætatis anno sua sibimet manu, teste Dione, Eusebio, & Ammiano, mortem accersiisse*. Verum hos quos ipse quoque laudare voluit Auctores, si attente, ut par erat, diligenterque inspexisset; Gallum sibi quidem manus attulisse, ab his omnibus traditum vidisset, quo autem vitæ anno, hoc vero neque ab Dione, neque ab Ammiano traditum invenisset, gravemque hunc Gyraldi errorem (si tamen ipsius Gyraldi est; neque enim sic legitur in nitidissima, eademque accuratissima ejus Editione) convincere multo facilius potuisset, quam aliquanto leviorem alterum, quem paulo infra convincere magno labore conatus est.

12. Nimirum Gyraldus *a plerisque credi*, scripserat; non ipse affirmate asseveraverat; credi, inquam, Galli id epigramma, quod *de Virgilii morte ad Augustum legitur*,

> *Temporibus lætis tristamur, maxime Cæsar,*
> *Hoc uno amisso; quem fleo, Virgilium &c.*

Auctor vero Epistolæ, ut Galli non esse, evin-

(1) Vit. Supra laud. l. 2. c. 4.

(2) Rer. Gestar. l. 17.

(3) Rom. Hist. l. 53.

evincat, sibi chronologicis accurate subductis rationibus constituendum existimat, quo Virgilius anno, & quo item Gallus desierint vivere. Sed ut quærere omittam, utrum in postremo hoc anno constituendo sibi satis ipse consisterit, qui infra conjici tantum, non constitui hunc posse, fateatur propterea quod ob variantes Chronologorum opiniones incertus sit; sane multo expeditius fuisset commemorare, Dionem (1), qui Galli mortem proponit *Augusto VIII. Statilio Tauro Consulibus*, eundem triennio post, sive *Augusto XI. Consule cum Calpurnio Pisone*, mortem proponere, & nobile funus Marcelli, Octaviæ filii, quarum rerum Virgilium (2) quoque luculentam videmus mentionem fecisse, & quod consequitur, Gallo superstitem fuisse. Aut si ne hoc quidem satis expeditum videretur; mirum certe est, multo expeditissimam ejus epigrammatis Gallo abjudicandi rationem Auctorem Epistolæ non attendisse, qui semel, iterum, sæpius ex multorum, sed ex Donati præsertim auctoritate, cui Servii (3) quoque auctoritas addi potuisset, inculcaverit, quartum Georgicorum librum, quà a medio usque ad finem laudes Galli continebat, jubente postea Augusto, fuisse a Virgilio in Aristæi fabulam commutatum. Cur enim id jussit Augustus? Nimirum quia Gallo, ut Veteres illi indicant, & Auctor fatetur, Augustus ex amico jam factus erat inimicus, quæ & mox Gallo causa moriendi fuerat. Quid igitur aut jam mortuus de Virgilii obitu, aut inter inimicos habitus, amice ad Augustum scribere potuisset, ac cætera quidem læta, id sibi unum triste accidisse, significare, quod Virgilius migrasset e vita?

13. In ea quoque Elegia quæ nomine inscripta Cornelii Galli ab juniore Aldo edita est, perlegenda, & cum Dione, aliisque Historicis conferenda si paulum modo attentum animum adhibuisset; Galli esse illam posse, nullo modo judicasset, Nam primum omnium, ipsum Elegiæ repugnat initium, quod ne exscribere quidem possum, quin continuo fucum sentiam, & alterius, unde sumptum est, initii, Epistolæ videlicet M. Cœlii (4), veniat in mentem. Sic enim ea incipit Epistola, *Tanti non fuit Arsacen capere, Seleuciam expugnare;* Elegia autem sic,

Non fuit Arsacidum tanti expugnare Seleucen,
Italaque ultori signa referre Jovi:

At vero annis aliquot post Galli mortem interjectis, hoc est *M. Apulejo, P. Silio Consulibus*, tum demum a Dione (5) de signis scribitur a Parthis ad Augustum remissis; remissis, inquam, non per bellum unquam, aut *expugnationem* relatis; imo Parthorum Rege *verito, ne bello ab Augusto impeteretur*, Augusto autem *hanc rem magnæ sibi laudi ducente, quod præliis prius amissas res citra ullum certamen recepisset*.

14. Neque magis cætera conveniunt quæ in eadem Elegia memorantur,

Pingit & Euphratis currentes mollius undas,
Victricesque Aquilas sub Duce Ventidio.
Qui nunc Crassorum manes, direptaque signa
Vindicat Augusti Cæsaris auspiciis.
Parthe tumens animis, & nostra clade superbe,
Hic quoque Romano stratus ab hoste jaces.

Quæro hic, ecquando Ventidius *Augusti auspicis* Parthos profligaverit? Neque enim tum dici potest, cum aut Labieno, aut Pharnapate, aut Pacoro ipsos cientibus, aut ducentibus, profligavit. Nam tunc Ventidius, homo Antonianarum semper partium, ideoque cum M. Antonio a Cicerone (quem Romæ comprehendere voluisse, docet Appianus (6)) in Philippicis (7) proscissus, & ab Senatu hostis eo tempore judicatus (8), deinde vero ausus Cæsaris, tunc Triumviri, milites Alpium transitu prohibere (9), & a Planco desertos Antonianos post Perusiam captam colligere (10), tum, inquam, in Antonii ejusdem provincia, atque adeo, ut diserte in

[1] Ibid. [2] Æneid. l. 6. [3] Comment. in Bucol. Virgil. Eclog. 10.
[4] inter Familiar. Cicer. l. 8. Epist. 14. [5] Rom. Hist. l. 54.
[6] De Bell. Civ. l. 3. [7] XII. XIII. XIV. [8] Vid. A. Gell. Noct. Attic. l. 15. c. 4.
[9] Vid. Dion. l. 48. [10] Vid. Appian. de Bell. Civ. l. 5.

in Liviana Epitome (1), & L. Flori (2) libris, & Appiani (3) positum est, *Antonii legatus*, hujus, non Cæsaris, auspiciis Parthos superavit; quamobrem Antonio, non Cæsari, ob eas Ventidii victorias decretas esse supplicationes, & triumphum, ab Dione (4) traditum est. Reliquum est igitur, ut quis dicat, mortuo Antonio, Cæsare autem (quod versus ille significat) Augusti appellatione ornato, novam hanc Ventidium, Seleucia expugnata, relatisque Crassi, & Antonii signis de Parthis victoriam reportasse. Verum, ut Dione etiam seposito, Paterculum (5), Plutarchum (6) Justinum (7), Appianum (8), A. Gellium (9), Julium Frontinum (10), L. Florum (11), Sext. Ruffum (12), Orosium (13), Eutropium (14), atque alios, quos sciens prætereo, inspiciamus qui de Ventidio mentionem fecere, ut prima illa prælia commemorari videmus, sic de hoc postremo nihil invenimus; sed ne invenire quidem possumus, cum de signis ab Rege Parthorum, non vi, & præliis, imo potius belli metu compulso, ad Augustum remissis, ab Dione cæteri, quos nos quidem legisse meminimus, Historici non dissentiant. Quod si id inveniri etiam posset; nihil tamen ad Gallum Elegia ista pertineret, quippe qui ab Antonii morte Ægypto præfuit; non sub Ventidio militavit, quod de se indicat, vel potius fingit quicumque Elegiæ auctor est, parum, ni pessime fallor, in Romana Historia versatus, qui istam Gallo Elegiam supposuit.

15. Et tamen hæc quæ de Ventidio in ista attinguntur, non dubitat Epistolæ Auctor iis ipsis convenire temporibus quibus Gallus Lycoridem maxime deperibat: quæ tempora cum ea nimirum sint quæ Virgilius X. Ecloga designavit,

— indigno cum Gallus amore periret;

certe si eam ipse attente Eclogam perlegisset; non id facile censuisset. Nam etsi ejus initium, & finis Eclogæ post alias omnes, atque ideo post G. Asinii Pollionis Consulatum, cujus quarta meminit, scriptam significant; tamen quibus de temporibus in ipsa agatur, satis illa erudito homini indicant,

Galle, quid insanis? inquit, tua cura Lycoris
Perque nives alium, perque horrida castra secuta est,

itemque illa, quæ cum proximis versus Galli esse de ipsius translatos carminibus, in Commentario Servius docet,

Alpinas ab dura nives, & frigora Rheni
Me sine sola vides: ab te ne frigora lædant.
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas.

Quæ sicuti cum proximis versibus poeticum simul & amatorium Galli ingenium longe melius, fideliusque nobis exhibent, quam quæ sub ejus nomine circumferuntur; ita iis temporibus ostendunt (mitto, num Lycoris, quod Elegia ista obtrudit, *desiderio curaque* Galli ægrotaret) num quidquam negotii Parthis cum Ventidio esse posset. Cur enim istum *alium*, de quo Virgilius, testetur Servius, fuisse *Antonium euntem ad Gallias*; nullum poterit isti rei tempus aptius inveniri, quam cum Antonius Quæstor creatus, ad Julium Cæsarem in Galliam ulteriorem ab Urbe reversus est: quo de reditu hæc in Ciceronis Philippica II. *Quæstor es factus: deinde continuo sine S. C. sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi: id enim unum in terris egestati; æri alieno, nequitiæ, perditis vitæ rationibus perfugium esse, ducebas.* Nam quo primum tempore in Galliam Antonius ad Cæsarem iverat, non ex Urbe, se *ex Ægypto* (quod eadem Philippica docet) profectus erat. Ex quo autem Romam venerat e Gallia ad Quæsturam petendam, hujusque voti compos factus, ad Cæsarem redierat, inde Romam nisi confecto bello Gallico, reversum non esse, ex duobus postremis de Bello hoc libris intelligitur, ex quibus cum in Ale-

siæ

[1] l. 127. & 128. [2] De Gest. Rom. l. 4. c. 9. [3] L. de Bell. Parth.
[4] l. 48. & 49. [5] Hist. l. 2. c. 78. [6] in Anton.
[7] Epit. l. 42. c. 4. [8] l. cit. [9] c. 4. cit.
[10] Strategm. l. 1. c. 1. & l. 2. c. 2, & 5. [11] c. cit.
[12] De Hist. Rom. [13] Hist. l. 6. c. 16. [14] Hist. Rom. l. 7.

ſtæ obſidione, tum deinceps in proximis hibernis, annoque inſequenti in vaſtandis Eburonum finibus, in Bellovacis in officio continendis, denique rurſus in hibernis uſque ad Comii Atrebatis deditionem, quod ultimum Gallici belli opus fuit, fideli, & aſſidua Antonii opera eſſe uſum Cæſarem, cognoſcimus. Porro annus in quem incidit Aleſiæ obſidio, is fuit, quod libri VII. initium oſtendit, quo propter P. Clodii cædem Cn. Pompejus Magnus Conſul. III. creatus eſt: paulo autem ante eam cædem Antonium Romæ Quæſturam petiiſſe, ex laudatæ Philippicæ duobus locis perſpicue apparet, ſi cum ejus Orationis loco quam Tullius edidit pro Milone, conjungantur. In hac enim legimus, *nuper* a M. Antonio eundem quem Milo tunc occiderat, Clodium *nuper*, inquam, eo compulſum fuiſſe, ut *ſe, fugiens, in ſcalarum tenebras abderet*. In illa vero, *cum tu*, M. Antoni, Clodium *in foro, ſpectante populo R. gladio ſtricto inſecutus es, negotiumque tranſegiſſes, niſi ille ſe ſub ſcalas tabernæ librariæ conjeciſſet:* deinde, aliquot interjectis paginis, *tu a me obſervatus in petitione quæſturæ: quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo R. in foro es conatus occidere.*

16. Noli mirari quod fuſius hæc perſequar, Vir Cl. Neque enim eo dumtaxat pertinent, ut intelligatur, ubi fuerit, & quid egerit Antonius iſto temporis intervallo quod Plutarchus in ejus Vita tranſilivit, aut (quod ad ſuſceptum ſermonem attinet) quo Gallus tempore maxime Lycoridem deperibat, eo tempore nihil Ventidio cum Parthis fuiſſe, quorum hi tunc ferme Craſſos ceciderunt, & Romana ſigna ademerunt, Ventidius autem, ut Gellius (1) docet, cum Julio Cæſare in Galliis eſt verſatus. Sed eo etiam pertinent, ut magis magiſque ſuſpicemur, Gallum, cum ſe ipſe interfecit, aliquanto majorem natu fuiſſe, quam plerique exiſtimant, & Epiſtolæ Auctor contendit. Ab eo namque anno quo Pompejus Conſul III. fuit, numerandi initio facto, fine autem in eo quo Conſul VIII. fuit Auguſtus, quo nimirum tempore Galli mortem ab Dione proponi, ſupra memoratum eſt; anni certe ſunt ſeptem & viginti. Hos igitur ſi de tribus & quadraginta, quam Gallo ætatem tribuunt, detrahamus; relinquetur nempe, ut natus annos circiter ſexdecim, non modo jam totus eſset in amoribus, horumque cauſa uſque adeo inſaniret; ſed, quod multo minus credibile eſt, tantum poeticis ſtudiis jam excelleret, *ut divinus poeta* a Virgilio ipſo vocari poſset; atque Apollo induci qui cum illo colloqueretur. Quæ atque alia ejuſdemmodi ſiquis forte malit ſic intelligere, ut illi conveniant tempori quo Virgilius ſcripſit, non tempori illi de quo ſcripſit; haud ſatis ſcio, quantum in omnibus id liceat, præſertim cum Gallus iſto ipſo tempore ſic loquens inducatur,

Ibo & Chalcidico quæ ſunt mihi condita verſu
Carmina, paſtoris Siculi modulabor avena.

Verum hæc ſatis ſit attigiſſe, cum Veterum nemo, ut ſupra oſtendimus, profiteatur qui Galli ætatem definiverit præter Euſebium; hujus autem exemplaria, quod Auctor Epiſtolæ confitetur, inter ſe non conſentiant, eaque fortaſſe cauſa fuerit, quod alii XLIIII. alii LXIII. plerique XLIII. annos tribuant: quibus tamen in numeris deſcribendis quam facile potuerint librarii peccare, frequentiſſimi eorum in ejuſmodi rebus errores demonſtrant.

17. Quanquam ſive major, ſive minor placeat iſtorum numerorum, cum major eo nos ducat, ut Cn. Pompejo Strabone, L. Porcio Catone Coſſ. minor vero, ut Q. Hortenſio, Q. Cæcilio Metello Coſſ. natum Gallum inveniamus, Julius autem Cæſar non niſi poſt Conſulatum ſuum Primum, hoc eſt undecimo poſt hos, uno & tricesimo poſt illos Conſules anno, in Galliis, & Illyrico cum imperio fuerit; apparet certe, planius fuiſſe declarandum ab iis qui Cornelium Gallum, non *Foroliviensem*, ſed *Forojulienſem* maluerunt, quid ſibi vellent, aut qua ratione rem intelligerent; ab iis, inquam, qui cum Auctore Epiſtolæ

(1) Supra cit. l. 15. c. 4.

læ confitentur, *utrumque Forum Julii ab Julio Cæsare fuisse fundatum*. Sed hæc tu melius persequi poteris, Vir Cl. atque item quærere, an *Gallus Cornelius*, quem Asinius Pollio, in litteris ad M. Tullium (1), *familiarem suum* dicit, & quem Sebastianus Corradus, ac Bernardinus Rutilius Cornelium Gallum fuisse, putant (2) de quo Asinius idem in litteris superioribus, *quod familiarem meum in tuorum numero habes, opinione tua mihi gratius est: invideo illi tamen; quod ambulat, & jocatur tecum*; quærere, inquam, poteris, an Poeta is fuerit, de quo in præsentia sermo est: certe nec tempora prohibent, & doctissimis hominibus ejusmodi Virorum amicitiæ conveniunt.

18. Jam enim mihi, his omissis, illud vicissim ostendendum est, quam alia, atque alia in proposita Elegia ei non conveniant Lycoridi quam Gallus adamabat. Nam hæc certe, quod Servius docet suis tum in laudatam Virgilii Eclogam X. tum in VI. Commentariis, in Theatro cantabat, nec secus atque Origo, & Arbuscula, quæ nobiles eodem tempore meretrices erant, & mimæ, ipsa quoque scortum, & mima erat, Cytheridis cognomine in Urbe, & per Italiam notissima. Erat eadem præterea, quod ibidem tradidit Servius, Volumnii liberta, illius, opinor, Volumnii; ad quem, & de quo nonnullæ extant Ciceronis Epistolæ, illa in primis quæ huc maxime pertinet, ad Papirium Pætum (3). *Accubueram hora nona. Dices ubi? Apud Volumnium Eutrapelum: & quidem supra me Atticus, infra Verrius, familiares mei. Miraris, tam exhilaratam esse severitatem nostram? — Audi reliqua. Infra Eutrapelum Cytheris accubuit. In eo igitur, inquis, convivio Cicero ille, Quem adspectabant, cujus ob os Graii ora obvertebant sua? Non mehercule suspicatus eram, illam affore: sed tamen ne Aristippus quidem ille Socraticus erubuit, quum esset objectum, habere eum Laida. Habeo, inquit, non habeor a Laide.* Hunc Volumnium ipsum quoque mimum fuisse, inveniemus, si cum Petro Victorio (4) eundem esse, censebimus, quem in Philippis captum in Antonii, & Cæsaris castris, Bruti milites occiderunt. Sic enim de eo Plutarchus (5), *inter hos viri quidam erant Volumnius mimus, & Sacculio histrio captivi*. Sane intimum fuisse Antonio, cum propter Cytheridem verisimile est, tum vero ex M. Tullio satis constat sive in Philippicis, ut mox apparebit, sive ubi ad Atticum scribit (6), *Quod autem aditus* ad Antonium *difficilior esse dicitur; scripsi ad Eutrapelum, ut is ei meas litteras redderet*. Neque est cur miretur aliquis, M. Tullium apud mimum accubuisse, aut ad mimum ejusmodi Epistolas, quales in extremo libro septimo (7) videmus, scripsisse. Nam & mimus esse potuit litteris instructus, salibus vero etiam magis debuit, & iis temporibus quibus id factum, scriptumque in parte per se ipsæ Epistolæ ostendunt, Volumnii Amicis qui tum sane plurimum poterant, ipsique propterea Volumnio Cicero blandiebatur, aliter post cædem Julii Cæsaris, & in illa rerum Antonii inclinatione sentiens, alioque in numero hominem habens, ut in Philippica XIII. *Addite illa naufragia Cæsaris amicorum Barbas, Cassios, Barbatios, Polliones: addite Antonii collusores, & sodales, Eutrapelum, Melam, Cœlium, Pontium, Crassicium, Tironem, Mustelam, Petissium, Crassicum, Tironem, Mustelam, Petissium, comitatum relinquo: duces nomino*. Erat autem *præfectus fabrum Antonii* P. Volumnius (si modo hic Eutrapelus est) quem Cornelius Nepos in Vita Attici iterum, ac tertio memoravit, & quantum familiaritate ac potentia Antonii (id quod timuerat Cicero) in proscriptione abusus sit, exemplo ostendit L. Julii Calidii, quem *multo elegantissimum poetam, — neque minus virum bonum, optimisque artibus eruditum, — propter magnas ejus Africanas possessiones, in proscriptorum numerum* P. Volumnius *absentem retulit*.

19. Cæterum sive Volumnii Eutrapeli, mimi videlicet mima, Cytheris liberta fuit, sive conliberta; profecto cum Volumnii

[1] in Epist. Famil. Cicer. l. 10. Epist. 32. [2] Adnot. in eiusd. l. Epist. 31.
[3] l. 9. Epist. 26. [4] In l. 7. Epist. 33. [5] in M. Bruto.
[6] l. 15. Epist. 8. [7] Epist. Famil. cit. 33. & prox. praeced.

lumnii alicujus liberta fuerit ; nomen illi ab nomine patroni Volumniam fuisse, de eaque illud intelligendum censeo, quod in II. Philippica exprobratur Antonio, *aperta lectica, Mima portabatur: quam ex oppidis municipales homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo, & minico nomine* (id est Cytheridem) *sed Volumniam consalutabant: sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi: rejecta Mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur*. Quin imo sic esse omnino intelligendum, Ciceronis optimus interpres ipse Cicero docet, hæc scribens ad Atticum (1), *Hic tamen Cytheridem secum lectica aperta portat: altera uxorem. Septem præterea conjunctæ lecticæ amicarum; hæ sunt amicorum? Vide quam turpi lecto pereamus!* Eodemque pertinent quæ ad eundem in Epistolis proximis, (2) *Tu Antonii leones pertimescas, cave. Nihil est illo homine jucundius*: & (3) *Hoc quidem melius, quam collega noster* (in Auguratu videlicet) *Antonius; cujus inter lictores lectica Mima portatur*.

20. Nec vero est (ut quando cœpimus, nonnullos Ciceronis locos de Antonii vita, & Cytheridis conditione magis illustremus) non est, inquam, cur in eo multum hæreamus, quod in Philippica *mater*, in Epistolis *uxor*; in illa *lenones*, in his *leones* commemorentur. Neque enim hæc ejusmodi sunt, ut alterum ab altero excludatur: esse una omnia potuere; modo uxorem intelligamus, non Fulviam P. Clodii (ut Paulus Manutius (4)) cujus nimirum alter vir Curio etiamtum vivebat, & quæ cum Cleopatram absentem non tulerit, multo minus Cytheridem præsentem pellicem tulisset; sed faciliorem aliam aliquam de prioribus Antonii uxoribus, sive Fadiam (5) ex qua liberos suscepit, Q. Fadii libertini hominis filiam, sive Antoniam illam de qua in II. Philippica, *filiam ejus* (id est *patrui* tui) *sororem* tuam ejecisti, alia conditione quæsita, & ante *perspecta*: quem ad locum haud satis video cur hæc adnotaverit Lambinus „ *sororem tuam*) *immo* uxorem tuam *legendum, Octaviam scilicet, quam exegit* „ *Antonius, Fulvia domum intromissa* „ nam si filia patrui; soror igitur patruelis: itaque mox iterum de eadem Cicero, *sorori & uxori tuæ*: item si filia patrui; filia igitur alterius Antonii; Antonia igitur certe: num vero etiam Octavia appellata? quam vereor, ne quis Lambinum, pereruditum alioquin hominem, suspicetur, uxores Antonii, & tempora confudisse! Nam certe Antonius Octaviam exegit; sed C. Octavii, non C. Antonii patrui, filiam, neque ut Fulviam domum intromitteret, qua videlicet jam mortua, aut, quod nonnulli tradunt, dimissa, Octaviam duxerat (6). Fuit tamen aliquando cum ita cogitarem, posse aliquem fortassis prima illa ex Epistolis verba ad hunc modum legere, *Cytheridem secum lectica aperta portat alteram uxorem*; ut perinde sit, ac si uxor esset, aut loco uxoris, quomodo alibi idem scripsit non tantum (7) me — *sicut alterum parentem* — *observat*, verum etiam (8) *qui alterum se Verrem* — *putaret*, &, *dixisset*, — *non se decumanum esse Apronium, sed Verrem alterum*. Eam autem lectionem, videbantur commendare quæ II. Philippica non objicit solum, ut eo quem produximus, loco, *Mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur*; verum etiam exaggerat, ut his, *aliquid enim salis ab uxore Mima trahere potuisti: & frugi factus est. Mimam illam suam suas res sibi habere, jussit: ex duodecim tabulis causam addidit: exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus, cujus ex omni vita nihil est honestius, quam quod cum Mima fecit divortium*. Hunc illud addebam, quid id in Philippica de Matre exprobrasset, eum multo minus de Uxore suam ipsa pellicem sequi coacta, ibi fuisse taciturum.

21. Quod vero ad *leones* attinet; non me fugit; ex eo Epistolarum loco suspicatum esse Petrum Victorium (9) id quod postea

[1] l. 10. Epist. 22. [2] Epist. 25. [3] Epist. 18.
[4] Comment. in hunc locum. [5] Philippic. II. III. XIII.
[6] Vid. Plutarch. in Anton., Dion. l. 48 & 50., & Livian. Epit. l. 117.
[7] l. 5. Epist. Famil. Ep. 8. [8] In Verr. l. 5. & 3.
[9] Explic. suar. in Cicer. Castig. in l. 10. Epist. ad Attic.

postea adversus Hieronymum Ferrarium defendit (1), etiam in Philippica II. legendum esse *rhedam cum leonibus*. Illud miror, cum ei defensioni duo Veterum Scriptorum testimonia obstare viderentur, alterum Plinii majoris, Plutarchi alterum; hujus Virum Doctissimum non meminisse, illi vero in hunc modum satisfecisse ut diceret: *id negligentiæ illius scriptoris assignandum, qui in temporibus lapsus sit, ut in multis aliis rebus sæpe peccat: & certe majorem fidem Ciceroni habendam esse rerum, quæ ipsius ætate factæ sunt, quam Plinio, qui multis postea sæculis vixit;* quasi vero non constaret ex Suetonio (2), & Xiphilino (3), eam Vesevi montis conflagrationem, qua Plinius, ut Sororis Filius (4) docet, sex & quinquaginta annos natus occubuit, sub Tito contigisse, Ciceronem vero eodem quo Pansa, atque Hirtius Consules, anno interfectum fuisse, ex Dione (5), aliisque non liqueret: ex quibus intelligi posset, inter Ciceronis finem, & Plinii vivendi initium ne septuaginta quidem annos intercessisse. Sed *multa, multa*, inquam, *sæcula* num sic forte ibi accepisse Victorium putabimus, ut in II. de Officiis (6) (neque id, si recte legamus, necessario) accipiebat (*) Muretus? Cæterum hæc Plinii (7) erant verba, posterius, quam is Philippicæ locus ferat, tempus designantia. *Jugo subdidit leones, primusque Romæ ad currum junxit M. Antonius, & quidem civili bello, cum dimicatum esset in Pharsalicis campis, non sine quodam ostento temporum, generosos spiritus jugum subire illo prodigio significante; nam quod ita vectus est cum mima Cytheride, supra monstra etiam illarum calamitatum fuit*. Plutarchus quoque (8) non nisi post Pharsalicam pugnam hæc narrat de Antonio: cujus Auctoris verba primo loco proferam, ut latine ab Leonardo Aretino reddita sunt, qui ut vitiosissimis uteretur Plutarchi codicibus; tamen vel ex Cicerone intelligere poterat, quam falleretur sic vertens. *Erat inter maxime familiares* Antonii *Sergius mimus, & Citheris quidam ex eadem palæstra mulierculam amans. Hoc comitatu Antonius peragrabat Italiam lectica delatus, quam haud pauciores quam matris ejus comitati sequebantur. — Ducebantur & leones ad rhedam ligati*. Quanto melius qui postea (9) sic reddidere. *Erat Sergius mimus unus ex iis qui plurimum apud* Antonium *poterant, & Cytheris ex eadem palæstra, quam mulierculam adamabat. Hanc, urbes peragrans, circumducebat lectica. Lecticam ejus non minor comitatus, quam matris ipsius, sequebatur. — Leonibus juncti currus*. Jam vero siquis malit Victorio quadantenus adstipulari; per me licet, sic tamen ut Plinium non plus dicere concedamus, quam dicat. Scilicet hoc ait quidem, post Pharsalicum prælium id primum Antonium fecisse Romæ; at extra Urbem tamen idem fecisse, aut certe attentasse anno ante, neque ipse, neque vero Plutarchus negat. Cicero vicissim, ut id factum indicat anno ante; sic post Pharsalicam pugnam non modo iterum factum non negat; sed dat nobis tanquam ansam ad idem conjiciendum, cum in Philippica II. postquam illam superioris anni itinerum Antonii cum Cytheride peragrationem descripsit, quam paucissimis interjectis versibus, in quibus pugnam illam designat, hæc subjicit. *Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti. — Venisti Brundisium, in sinum quidem, & in complexum tuæ Mimulæ. —* Italiæ rursus percursatio, eadem comite *Mima;* ut cætera quæ paulo antea, atque adeo modo dixerat, etsi ipse fastidii vitandi causa fortasse reticeat, nobis tamen proclive sit suspicari.

22. Cæterum illas Antonii cum Cytheride percursationes primas cum inter ea posuerit Tullius, *quæ notiora omnibus essent, qui in Italia tum fuere, quam* sibi, *qui non fuit;* fuerit tamen & ipse, ut Epistolæ ad Atticum ostendunt, cum mense Majo ejus anni qui annus prælium Pharsalicum antecessit, per Campaniam fierent; hinc licet intelligi, reliquis mensibus per cæterás Italiæ regiones productas esse: ut revera Antonius *horum flagitiorum*

[1] Variar. Lect. l 16. c. 3. [2] [3] In Tito. [4] l. 3. Epist. 5. & l. 6. Epist. 16.
[5] l. 47. [6] c. 17. [*] Var. lect. l. 10. c. 8. [7] Nat. Hist. l. 8. c. 16.
[8] In Antonio. [9] Ex Edit. Xylandri, & Cruser.

rum vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impresserit. Alteræ autem percursationes, aut certe famosæ Antonii cum ista meretricula volutationes non ante desiere, quam (1) ab Julio Cæsare, a bello Africano in Urbem reverso, castigatus, tandem aliquando *turpi illa vita relicta, uxorem accepit Fulviam*, cui, diserte narrat Plutarchus, per ludum servili ipsum veste litteras illas amatorias reddidisse, quæ in II. Philippica exagitantur, quarum erat litterarum caput, *sibi cum illa Mima posthac nihil futurum: omnem se amorem abjecisse illinc, atque in hanc transfudisse:* quanquam fidem non religiosissime præstitisse, significare videtur Cicero, qui post Cæsaris cædem cum ad Atticum fictis, ut sæpius solet, nominibus scribit, (2) *Hic autem noster Cytherius, nisi victorem, neminem victurum;* a Petro quidem Victorio cum aliqua, a Paulo autem Manutio sine ulla dubitatione dicitur (3) sic a *Cytheride mima Antonium appellare*.

23. Quorsum a nobis hæc omnia satis superque de Cytheride congesta sunt? Nimirum ut tanto clarius appareat, num isti ultimæ sortis, & inquinatissimæ fœminæ ullo modo conveniant quæ in supposita Gallo Elegia quasi de ingenua puella, & Augusto jam rerum potito, adhuc intacta, pudicaque scribuntur,

Æqua tamen matris causa est; cupit illa paternam
Impleat ut pulchra filia prole domum.

& infra,

Quid loquor ah demens? rosea nec flore juventæ,
Nec capitur missis lux mea muneribus

Et tamen Lycoridem cum meretricem tam certe Volumnii fuisse libertam, Epistolæ Auctor non ignorabat. Sed ut parum attente Elegiam istam legerit, illud quoque indicio est, quod in ipsa de Lycoride esse dictum, non dubitat, quod de lena, ut proxime superiora cætera, tam aperte dictum est, quam quod apertissime,

Multa quoque affingit, mentitur & omnia.

Sed nimis multa de versibus.

24. Nunc quæ de Galli tum genere, tum Præfectura, tum criminibus scribit, ex parte saltem aliqua cum vetustis Historicis; præsertim vero cum Dione conferamus. Igitur etsi apud Petrum Crinitum legerat, *fortuna* Gallum *tenui fuisse, peneque infima;* nihilo tamen minus *nobilissimum* censet, nonnullis ductus argumentis, quæ hic expendere longius foret. Mihi vero Suetonii verba, ex quo Crinitum sumpsisse id video, cum Dione conferenti, non levis hæret dubitatio. Siquidem cum ille hæc scripserit (4). Augustus *Salvidienum Rufum ad consulatum usque, & Cornelium Gallum ad præfecturam Ægypti, ex infima utrumque fortuna provexerat;* Dio in Salvidieno quid *infima fortuna* fuerit, his verbis ostendit (5). *Salvidieno, obscurissimo genere nato, pascenti gregem, flamma e capite emicuit.*

25. Verum de Galli genere cum certiora non suppetant; de Præfectura videamus.

Quærit Epistolæ Auctor, cur Augustus Corn. Gallum neque Consularem, neque Prætorium Virum, neque adeo Senatorem Ægypto præfecerit. Cujus exempli ut novitatem animadversam, ita causam indicatam ab summo Norisii Cardinalis ingenio fuisse, arbitratus, Viri hujus longe Eruditissimi verba profert, eique adstipulans plaudit. Verum si de Gallo scripturus, eum Historicum ex quo plura, eaque certiora de Gallo habemus, sibi paulo attentius inspiciendum existimasset; alibi, & jure quidem meritoque, peracre Norisii ingenium laudasset, hic autem satis sibi esse, credidisset, Dionem, cujus Norisius ipsa fere verba, non modo sententiam sequitur, hæc scribentem (6) producere. *Ægypto autem tributariæ facta Cornelium Gallum* Augustus *præfecit. Multitudo sane hominum, urbium, ac agrorum, ac mores ejus gentis leves, tum copia annonæ, & pecuniæ efficiebant, ut non modo committere provinciam Senatori nulli auderet, sed & proficiscendi in Ægyptum potestatem, nisi ipse nominatim alicui permisisset, omnibus adimebat: adeo enim suspectos Æ-* gy-

[1] Vid. Philippic. II. & Plutarch. Vit. cit.
[2] l. 15. Epist. 22.
[3] Explic. & Comment. cit. in hunc locum.
[4] In Augusto c. 66.
[5] l. 48.
[6] l. 51.

gyptios studii novarum rerum habebat, &c.

26. Attamen hic recte credidit Norisio. Quid? ubi male de Galli criminibus Gyraldo credidit, illa affirmanti: *scribit & Dion historicus lib. LIII. Proculejum, cum aliquando Cornelio Gallo occurreret, nasum & os manu compressisse, id scilicet significantem, non alicui tutum esse, illo praesente, nec loqui, nec respirare; tantae namque fuit Gallus insolentiae. Alius quoque, licet ignotus, ad eum cum testibus quibusdam accessit*, &c. Profecto neque haec Epistolae Auctor inter Galli crimina retulisset, neque ad ejus *ambitionem* pertinere, existimasset, neque hinc argumenta trahi posse, censuisset, e quibus intelligeretur, Gallum ex ulteriore Gallia fuisse; si laudatum a Gyraldo Historicum potius, quam Gyraldum, hunc perperam describentem, sibi legendum, atque attendendum putasset. Nam apud Dionem tantum abest, ut illa de Gallo scripta sint; de proditore, & accusatore Galli Valerio Largo ob istam ipsam Galli socii, & convictoris sui delationem scribuntur (1). Ea enim Largi adversus Gallum perfidia exposita, haec ab Dione subjiciuntur. *Certe Proculejus ita de Largo sensit, ut obviam eo forte facto, nares suas, osque manu compresserit, iis qui secum erant, significans, ne respirare quidem, Largo praesente, quenquam tuto posse. Alius quidam Largum accedens, adhibitis arbitris, Largo ipse ignotus, percontatus est, notusne ei esset, & abnegante id Largo, rem in tabulis adsignavit: quasi vero homo improbus non possit etiam ignotum calumniis impetere.*

27. Erant alia quae istam cursim legens Epistolam, animadverteram, unde constaret, minus diligenter, minusque attente scriptam esse, ut ubi Joannem Gobellinum Auctor redarguit, quasi Blondi mortem quinquennio maturius posuisset, quando eo reapse anno quo mortuus est, 1463. posuisse, adversus Vossium admonuerant Viri Eruditissimi a quibus *Litteratorum Italiae* Ephemerides (2) conscribuntur: vel ubi ex eo quod Henricus Palladius Corn. Gallum sine ulla dubitatione Aquilejensem fecerit, ex eo, inquam, continuo infert, *recte eos scripsisse qui* Gallum *Forojuliensem; perperam qui Vicetinum, Foroliviensem, aut Tuscum vocarint*, praesertim cum ipse mox neget, hanc se *probare Palladii opinionem posse nullius veteris Scriptoris auctoritate subnixam*: aut ubi ex Q. Aemiliani Cimbriaci facto qui Forijulii Civitatem quam vulgo appellant, ipse *Julium* appellabat, *indicium evidens* esse, pronunciat, *Forumjuli nihil esse aliud quam istam ipsam Civitatem*; cum tamen continuo hoc addat, *se vero Julium, & Forum julium diversas esse urbes censere*: ex quo intelligitur, dicendum fuisse, illud Aemiliano sic esse visum non sic esse. Erant haec, atque ejusdemmodi alia, quae a me praeterita sunt libenter, cum temporis angustiae plura persequi prohiberent, & ea quae attigi, satis essent mihi in primis; non insectandi causa haec proferenti, sed dumtaxat demonstrandi, non ea animi attentione istam ab Erudito Viro conscriptam Epistolam fuisse, ut mirari plurimum oporteat, quod in Blondi nostri existimationem, & fidem nonnulla exciderint, quae, si se ipse collegisset, si in quem scriberet, quid scriberet, quibus argumentis scriberet, secum reputare voluisset; nunquam facile, ista praesertim ratione fuisset scripturus. Testatur hoc probus Viri animus, & honeste ac liberaliter institutus, eaque in primi modestia, atque docilitas testantur, quibus finem ita facit Epistolae suae, ut siquid humani in ea scribenda passus sit, non id se pertinaciter defensurum, imo libenter verum, siquis forte ostendat, agniturum profiteatur. Ego vero, ut ipsi de eruditione, caeterisque ornamentis omnibus concedam: in eo certe me ab ipso vinci nunquam patiar quod ad honestissimum veri studium, & facilem demonstrati erroris confessionem attinebit. Quamobrem tibi, Vir Cl. tuique similibus Viris de his quae, ut potui, properanter dictavi, cum judicium libenter permitto, tum polliceor, quod a vobis judicatum fuerit, eo me libentissime staturum. Vale.

D. Patavii VII. Kal. Jun. CIↃ IↃCC XXVIIII.

EPI-

[1] l. 53. [2] Tom. 22. pag. 277.

EPISTOLA ÆMILIANA II.

Joannes Baptista Morgagnus Simoni Mariæ Poggio e Soc. Jes. Viro Clarissimo Eruditissimoque S. P. D.

Superiore autumno cum forte essem Forolivii, meque inde secum JULIUS ALBERONIUS Cardinalis Amplissimus, Flaminiæ Legatus, Ravennam duxisset, novumque illorum Fluminum alveum, Cataractam, Pontem, & navigabilem Fossam mihi ipse (quæ summa ejus est benignitas) commonstrasset; primum quidem tanta subiit admiratio, quantam utique hinc tot Operum magnitudo, hinc temporis quo præsertim Pons ejuscemodi perfectus fuerat, brevitas incredibilis postulabat. Ut vero admirationem illam non sustulit quidem, sed minuit ejus qui curaverat, Legati eximia solertia, providentia, mentisque præstantia in multo maximis rebus spectata; alio paulatim, ut fit, atque alio animum cœpi & cogitationem convertere, interque hæc ad fluviorum quibus erat Pons impositus, antiqua nomina, quæ statutis nuper ad caput utrumque Pontis marmoribus inscripta legebam, *Bedesis*, & *Vitis*. Eorum enim veniebat in mentem, quæ multa, & varia, atque adeo inter se pugnantia de illorum vocabulis persæpe in Scriptorum monumentis jam olim, cum aliud agerem, animadvertisse mihi videbar: pigebatque eo tempore, ac propemodum subpudebat, longe aliis, quibus distentus semper fueram, occupationibus factum esse, ut, siquis forte ex me quæreret, necdum respondere pro certo possem, quemadmodum Latini eos appellare amnes consuessent, quos ego primos omnium aspexissem, ut qui meam quoque Patriam, ut probe nosti, quamvis laxius in parte, quam Ravennam, intercipiunt. Quæ me cura magis solicitum habuit, cum mox Patavium redeunti negotium ab Legato Amplissimo datum est, ut quoniam CLEMENTI XII. P. M. tot, tantorumque, de quibus supra dictum est, Operum Auctori Munificentissimo Statua quamprimum Ravennæ in foro ponenda erat, de verbis ei Statuæ subscribendis cogitarem, ageremque etiam; si mihi videretur; cum Joanne Poleno Marchione, & Jacobo Facciolato Viris Clarissimis, mihique & publice docendi officio, & amicitia conjunctissimis. Hæ fuerunt causæ, cur meorum Anatomicorum libris paulisper sepositis, Geographos, & Historicos in manus sumpserim, hisque diligenter inspectis, plura quidem, commodius olim, & cum plus otii fuerit examinanda (*), in medio reliquerim; nonnulla autem de priscis memoratorum fluminum appellationibus, quantum quidem licuit per angustias temporis, quantumque esset rei præsenti satis, constituerim. Quæ quando abs te, Vir Eruditissime, atque Humanissime, requiri, certior fio, protinus, qualia ea cunque sunt, simul inserviendi, simul tui exquirendi judicii causa, libentissime exponam.

2. Apud Græcos Scriptores frustra nomina quæsivi nostrorum amnium. Ex Latinis autem qui utrumque nominaverit, præter Plinium reperio neminem. Ejus hæc verba sunt (1). *Ab eo* (Rubicone) *Sapis*, *&* *Vitis*, *&* *Anemo*; *Ravenna Sabinorum oppidum cum amne Bedese*. Quibus ex verbis illud contra quorundam opinionem, plane efficitur, de quo a te scio primo loco esse quæsitum, alium Vitim esse, alium Bedesim.

3. Uter autem, quod secundo loco quærebas; is sit quem nunc *Ronchum*, uter quem

(*) Videantur nunc Epistolæ sequentes.

(1) Natur. Hist. l. 3. c. 15.

quem *Montonum* vocitamus, id vero longe difficilius mihi quidem videtur posse constitui. Neque enim locus est ullus, quod sciam, Latinorum Scriptorum, unde alterutrum perspicue appareat: quo fit, ut minus sit nobis mirandum, posterorum alios in alias, atque inter se adversas, ivisse sententias. Siquid tamen video, in hac tanta difficultate is omnium optimus conjector fuerit, qui invenire possit, Ronchus an Montonus Plinii ætate propius Ravennam afflueret. Quid enim tunc propius affluebat, eum Bedesim a Plino vocatum esse, intelligitur.

4. Non me fugit, Blondo civi meo longe aliam de Bedesi sententiam fuisse. *Cingunt*, inquit, (1) *Ravennam amnes duo Bedisum facientes: quorum qui ad dexteram, Montonus: qui ad sinistram, olim Vitis, nunc Aquæductus dicitur:* & alio in loco (2), *amnem, quem juncti sub urbis mœnibus* ii *torrentes efficiunt, Bedesum veteres appellant Scriptores*. Quibus ex verbis duo consequuntur, quorum ut alterum probari, sic alterum facile improbari non potest. Nam si primi omnium Polentani; quod postremo a te quærebatur, aut Veneti iis fluviis Ravennam cinxissent; Blondus certe, qui intra centesimum annum ex quo primi imperare cœperant Ravennatibus, in vicina urbe natus erat, Venetis autem imperantibus, scribebat, rem adeo ignorare non potuisset, ut vel Plinii tempore ad eundem modum se habuisse, existimaret. Verum ut in illo errare non facile poterat, ita in hoc erravisse, complura indicant, quæ hic a nobis haud unam ob causam attendi juvat.

5. Primum quidem cum Strabonis ætate (id quod minime ignoras) (3) *intra paludes* ita *Ravenna posita esset*, ut *aquis diffusa*, *pontibus*, *ac lembis peragraretur;* veri non est simile, intra septuaginta circiter annos rerum faciem usque adeo fuisse mutatam, ut non modo fluviorum alveis duobus, ut nunc, cingeretur, sed & tertius infra urbem extaret alveus in quem uterque confluerent, & sic ad mare, ut adhuc conspicimus, pervenirent, quando, Strabone quidem scribente (4), *cum a mari fierent inundationes* non *mediocrem* urbs ipsa *acciperet maris partem*, *adeo ut universa cœnositas*, *hinc fluctu marino*, *hinc fluminibus alluentibus*, *tetrum medicaretur odorem*. Certe is qui paulo post Plinium, Ravennæ fuit, Martialis non ita locorum mutatam faciem significat, cum & *æquoream* Ravennam vocat (5), & dulcis illic aquæ penuriam non uno joco satis indicat (6). Sed neque is qui anno prope quadringentesimo a Plinii morte, Ravenna transiens, Sidonius reticuit (7) *se se hinc salsum portis pelagus impingens*, *hinc cloacalem pultem fossarum*, ut *in medio undarum sitiret: quia nusquam vel aquæductuum liquor integer, vel cisterna defæcabilis, vel fons irriguus, vel puteus inlimis*. Porro insequenti etiam sæculo & Cassiodorus, & Procopius, quorum hic se Ravennæ cum Belisario fuisse, testatur (8), ille autem ibi & natus est & diu vixit, haud multo aliter urbis ejus situm proposuerunt. Cassiodorus enim, quantum ex Jornande intelligimus, qui ejus *Chronica de Gothis* in compendium redegit (9), urbem illam *inter paludes & pelagus* descripsit (10) *in modum insulæ*, *influentium aquarum redundatione conclusam*. Procopius autem ab illa, inquit (11), *pedestrem exercitum excludunt aquæ*, *quibus Padus amnis*, *quem & Eridanum vocant*, *e montibus Gallicis eo decurrens*, *aliique fluvii navigabiles*, *& lacus urbem illam undique ambiunt;* tum illas quotidianas marini æstus reciprocationes describit, quas antea Claudianus (12) indicaverat, utque *accessum muris expectarent* qui *res vitæ usibus accommodatas* e mari *in urbem commercii gratia*, *aliamve ob causam inferre volebant*.

6. Quæ si omnia diligenter attenderimus; fluvios quidem in æstuaria, sive, ut Silius (13) loquitur, in *stagna paludosæ Ravennæ* se se effudisse, intelligemus; cer-

[1] Ital. Illustr. Reg. 6. [2] Hist. Dec. 3. l. 8. [3] De Situ Orbis l. 5.
[4] Ibid. [5] l. 13. Epigr. 21. [6] l. 3. Epigr. 55. 56. [7] l. 1. Epist. 5.
[8] De Bello Goth. l. 2. c. 29. [9] Præf. ad Hist. de Reb. Goth. [10] c. 29.
[11] l. 1. c. 1. [12] Panegyr. de VI. Consul. Honor.
[13] De Bello Punic. Sec. l. 8.

certos autem, ut nunc, alveos habuisse, quibus ejus cingerent mœnia, & tertium præterea infra urbem, in quem, ut adhuc videmus, confluentes, ad mare tenderent, qui Bedesis vocaretur, non facile existimabimus (*), præsertim cum Padus accederet, isque, si quis alius, proxime Ravennam ambiret. Audi enim Sidonium (1). Ravennæ *oppidum duplex pars interluit Padi, cætera pars alluit. Qui ab alveo principali molium publicarum discerptus objectu, & per easdem, derivatis tramitibus exhaustus, sic dividua fluenta partitur, ut præbeant, mœnibus circumfusa, præsidium, infusa commercium*. Padum autem, hoc est Padi aquarum certam partem etiam eo quo Plinius scribebat, tempore Ravennam pervenisse, hæc ejusdem verba docent. (2). Padus *Augusta fossa Ravennam trahitur, ubi Padusa vocatur, quondam Messanicus appellatus* (**). Quibus in verbis etsi quædam sunt ab aliis aliter & descripta, & intellecta, aliis in hac Fossa, & circumjectis stagnis, aliis in eo unde hæc deducebatur, Spinetico Padi alveo Padusam agnoscentibus, de qua Virgilius (3), & Servius (4), & apud hunc Valgius, tum etiam Vibius Sequester (5); Claudianus (6), aliique meminerunt; tamen quod nobis hic satis est, ab nemine video in controversiam vocari, præsertim cum Padum Ravennam pervenisse, & alii postea, quos supra laudavimus, suis ipsi oculis conspexerint, & Jornandes ex Cassiodoro idem vel fusius doceat (7), cujus verba operæ pretium fuerit perpendisse. Nam primum *a septemtrionali plaga*, inquit, *ramus illi* (Ravennæ urbi) *ex Pado est, qui fossa vocatur Asconis*. Unde corrigendus, aut certe explicandus fuerat, ab Rubeo (8) etiam dico, duplex Ravennatis Agnelli locus (9), videlicet *extra portam S. Victoris non longe a fluvio, qui vocatur Fossa-Sconti*: & *extra civitatem in loco, qui dicitur Fossa-Sconsi, juxta fluvium*. Deinde Jornandes continuo hæc subjicit. *A meridie idem ipse Padus, quem solum fluviorum regem dicunt, cognomento Eridanus, ab Augusto Imperatore altissima*, sive, ut alii habent codices, *latissima fossa demissus, qui septima sui alvei parte mediam influit civitatem. Ad ostia sua amœnissimum portum præbens, classem CCXL*, sive, ut in aliis libris, *CCL. navium, Dione referente, tutissima dudum credebatur recipere statione*. Non ego quidem, ut Cluverius (10), Jornandem, vel potius Cassiodorum, Virum doctissimum, quasi *barbarum, & omnis abstrusioris antiquitatis ignarum*, hic reprehenderim; Neque enim, ut Cluverius, intelligo inducentem Padum in urbem a meridie; sed postquam eam interluerat, jam a meridie sp standum proponentem in ea videlicet Fossa, quam Cluverius ipse (11), fretus pervulgato ab ea ferme plaga *Fluminis veteris* cognomento, ab Augusto conjicit in Classensem usque Portum fuisse productam. Itaque (nisi quid præterea a librariis forte peccatum est) paulo aliter Jornandis verba interpungerem; unde, is facilius, quem proposui, intellectus existeret. Inducto autem a septemtrionibus in urbem Pado, in oppositam autem plagam usque ad Classem perducto eâ aquarum copiâ quæ tanto Portui esset utilis, non video sane, qui per Padum traduci exiguæ præsertim, ut persæpe sunt, aquæ, alveique nostrorum fluminum possent, ut Ravennam primum, quod nunc faciunt, a septemtrionibus, & a meridie ambirent, deinde in communem alveum coirent, qui Bedesis appellaretur; nedum qui *portum constitueret*, ut Rubeus (12) loquitur, *quem Plinius Besedum appellavit*. Quanquam nec *Besedum* in optimis quidem exemplaribus, sed *Bedesim*, & hunc non portum, sed *amnem* Plinius memoravit: & qui ante Augustum ad Ravennam, neque exiguus, fuerat portus, is aut commune universi illius stagni, non peculiare certi amnis, ostium fuit, aut si certi amnis, cur fuisse eorum fluminum potius, quæ sæpenume-

[*] Videri nunc potest etiam Epist. IV. n. 14.
[**] De hac Fossa videri nunc potest Epist. III.
[1] Epist. cit. 5.
[2] l. 3. c. 16.
[3] Æneid. l. 11.
[4] in eum locum.
[5] De Flumin.
[6] Panegyr. cit
[7] c. 29. cit.
[8] Histor. Ravenn. l. 3.
[9] Lib. Pontific. P. 2. in Vita S. Maximiani c. 1. & 5.
[10] Ital. Antiq. l. 1. c. 35.
[11] Ibid. c. 28.
[12] Hist. cit. l. 1.

ro, ut torrentes solent, nullam propemodum aquam convehunt, quam illius Fossæ censebitur, quæ multo, ut credunt, Augusto antiquior, apud Plinium tamen Augustæ Fossæ nomen tulit? Hæc enim, sive, ut plerisque placet, pro ostio primo Padi a Plinio proposita fuit, sive non fuit; certe aquam jugiter, quippe ex Pado acceptam, vehebat. Cæterum in tanta rerum vetustate, ac tot mutationibus illius oræ, per mihi mirum videtur, non dubitasse Cluverium tradere (1), vel IↃC annis ante Christum natum, imo etiam prius, *ostium* eam *Fossam habuisse idem*, *quod* Montonem & Ronchum *amneis apud Ravennam in mare effundebat: qui nunc*, inquit, *Ravennatium dicitur portus*, *vulgo porto di Ravenna*: quando ex Rubeo (2) scire poterat, anno 1563. id est annis ante vix LX *cum portus Ravennas ad Orientem hibernum positus*, *oblimatus arena*, *naves non exciperet*, *alio facto Viti*, *Montonique fluminibus alveo*, *ad Orientem æstivum traductum esse*: tantum abest, ut quod ante duo & viginti sæcula fuisset, pro certo posset constituere! Mihi vero ea omnia quæ diximus, perpendenti, ne Plinii quidem ætate hæc videntur flumina suum sibi communem alveum infra urbem, ostiumve habere potuisse.

7. Quem ergo, inquis, fluvium designare voluit Plinius, cum scripsit *Ravenna cum amne Bedese?* Illum videlicet, ut supra dixi, qui de fluviis duobus nostris in paludes propius Ravennam tunc influebat. Uter autem eo tempore propius influeret Montonus, an Ronchus, quædam possunt conjecturæ indicare. Mitto illam quæ ex Rubeo capi fortasse potest, scribente (3), *primum* Ravennæ *baptismatis fontem in ea urbis parte constitutum ferri*, *quæ ad Arietem dicebatur*, *a fluvio*, *cui proxime accedit*, *nomen sortita: quem nunc fluvium vulgari vocabulo Montonem appellamus*. Mitto alias, quæ ab Ronchi longe majori, quam Montoni, Ronchi, inquam, & Classensis Portus; in quem aquam inferre oportebat, vicinitate trahi conjecturæ possunt, ut illuc potius quam Ravennam deflexisse Ronchum, putemus: & sane Desiderius Spretus (4) qui in ea Civitate ante extremum sæculum XV. florebat, cum de Classensi Portu vel suo tempore jam prorsus inutili, atque adeo nullo verba faceret, hujusque rei causam, de qua in parte amplius videndum est (*), Blondum (5), secutus, fuisse, non dubitaret, *Sapis fluvii*, *& aliorum qui portum illum facere consueverant*, *aversionem; nam aliud*, inquit, *in mare ostium*, *quod Gervasium dicitur multis ante sæculis sibi Sapis fluvius effecit: alii vero ad Urbem declinantes*, *Adriaticum mare aliud per ostium influunt*; his quidem verbis etsi Ronchum pariter, Montonumque indicare voluit; qui tamen cursum utriusque per superiora loca perspectum habeat, is intelliget, olim Montonum Ravennæ propiorem, quam Ronchum, fuisse. Sed his, aliisque prætentis, ea potius conjectura in præsentia utemur, quam *Aquæductus* nomen suppeditat, quo Ronchum accolæ, non Montonum, vocitarunt. Nam etsi Leander Albertus, qui, ut plures alii, mirum in modum quæ hos ad fluvios attinent, confundit, utrumque Aquæductum appellari, scribit (6); tamen & Blondus (7), & Rubeus (8), qui, non de alienis, ut illi, sed de propriis loquebantur fluminibus, ut Foroliviensės quoque Historici (9), ostenderunt, id nomen Roncho fuisse peculiare. Itaque vel Albertus ipse, non de Montono, sed de Roncho diserte hæc tradidit, quæ latine hic reddam. *Apud ipsum Ronchum* (*quem Ravennates Aquæductum appellant propterea quia hic ejusdem fluminis alveus artificum manu factus fuit ad multa passuum millia*, *sicuti etiam perspicue apparet*) *tribus a Ravenna mill. pass. aspera illa & cruenta contigit pugna sacratissimo die Paschatis Resurrectionis Christi anno* 1522. (sic) *inter Gallos & Hispanos &c.* Certum est, apud Ronchum anno 1512. (non apud Montonum anno 1513. ut scribunt (10) Ferrarius, & Baudrandus, qui in anno tamen non errat) pugnam

[1] c. 35. cit. [2] Hist. cit. l. 10. [3] Ibid l. 1.
[4] De Urbis Raven. amplitud. l. 1. [*] Videri nunc potest Epist. V. n. 16.
[5] Ital. Illustr. Reg. 6. [6] Descrit. di tutta Italia Reg. 14. [7] Reg. cit. 6.
[8] Histor. Raven. l. 9. [9] Bonoli Istor. di Forlì l. 1.
[10] Lexic. Geogr. ad vocem Vitis.

gnam illam esse pugnatam. Haud equidem inficias iverim, Montonum olim *per Gattinellam villam secundo fermè ab urbe* Ravenna *lapide, in paludes influxisse*, quando Rubeus (1) *ejus rei cum vetusta ipsa monumenta sane multa fidem facere*, testatus est, *quæ* ipse *anno a partu Virginis MCCLIIII. scripta, in Divi Vitalis Tabulario legit, tum fluminis septa, & molas frumentarias, juxta Divi Michaelis viam, secundo ab urbe milliario, dum ad coquendos lateres fornax ab illis Monachis effoderetur, repertas*. Non ideo tamen necesse est, ut fluvius, cujus violentiam ex Foroliviensibus Historiis (2) scimus, alias etiam, & nominatim anno 1461. ruptis aggeribus, novum sibi alveum fecisse, agrosque vel prope Ravennam inundasse; non, inquam, necesse est, ut quo monumenta illa indicant, eodem antea quoque influxerit, totus præsertim; neque enim facile Blondus, ut supra a nobis positum est, novum tantæ deductionis opus ignorare potuisset: aut si eodem totus influxit; non ei tamen alveus *ad multa passuum millia*, ut Roncho, parari debuit, nec certe ipse, ut hic, Aquæductus vocatus est. Hæc de utrinsque fluminis ad Ravennam antiquiore cursu, quæ etiam abs te quærebantur, mihi ad hoc tempus comperta, faciunt, ut Bedesim Plinio Montonum potius, quam Ronchum, dictum fuisse, conjiciam. Quod si ille Bedesis; hic igitur Vitis Plinio fuerit.

8. Illud hoc loco me interrogari posse, scio, cur Plinius igitur, cum (*) *Sapim, & Vitim, & Anemonem* ordine memoraret, non Bedesim Viti, & Anemoni interjecerit, quando Montonum inter hos duos fluere, neque ipsis minorem, videmus; sed a Viti continuo ad Anemonem; ab Anemone autem Ravennam, & ad Bedesim transiliverit? Ego vero id a Plinio ob eam rem esse factum, censeo, quæ ut Montono, non Roncho, peculiaris est, ita Montonum, non Ronchum, Bedesim a Plinio nominatum esse, confirmat. Scire licet, Montonum fieri ex amniculis duobus, quorum nomina quæ apud Maginum (3) leguntur, neque vulgus, neque nostri agnoscant Historici. Sed dexterum, Dantis (4) ætate, dictum *Acqua cheta* esse, constat; sinister, id est Roncho propior, olim *Acqua viva* appellatus est (5). Hi non, ut modo videmus, ita & quondam supra Æmiliam viam, sed infra hanc confluebant. Dexter enim dexterum; sinister sinistrum vetusti Fori Livii perstringebat latus; unde videlicet factum est, ut quæ utrinque additæ sunt postea, urbis partes Suburbia vocatæ sint, hodieque vocitentur, alterum quidem *Sclavoniæ*, alterum *Gottognorum*, quarum appellationum causas, in vulgus editas, hic referri nihil attinet, præsertim cum minus sint fortasse probandæ. Sed de his alias (**): nunc ad amniculos redeamus. Quorum sinistrum secundum dexterum latus olim fluxisse ejus campi, qui amplissimum nunc est urbis nostræ Forum, cum Paulus Bonolus (6) ostendit prolatis verbis ex antiquo *Sermone* qui sub nomine S. Petri Damiani circumfertur, nempe S. Mercurialis corpus *sepultum est non longe a Liviensi Urbe ultra Amnem in optimo Mausoleo, ubi ad laudem sui nominis Basilica est constructa*; tum illud idem ex vetustis monumentis constare, docuit Generosus Eques, utrique, dum viveret, Minervæ deditus, Sigismundus Marchesius (7), qui & unum produxit, unde non obscure qui loca probe norunt, intelligant, eundem *fluvium* tunc *vocatum* fuisse *Befeze*, qua in voce antiquissimi nominis vestigia mihi quidem apparere videntur, *Bedese*. Dexterum autem amniculum ea transiisse, qua depressus locus, & fortasse etiam nomen indicat Monasterii S. Mariæ *della Ripa*, præclare pons demonstrat antiqui operis, qui a proximis olim ædibus Gentis nobilissimæ, Moratinorum nomen servat, ab Romanis quondam, cum Æmiliam viam munirent, impositus, ut magni lapides, iique in vetustissimum fornicem commissi, ostendunt, nunc, quamvis in eadem via, plane inutilis, aggestaque humo, & adjunctis ædificiis pene obrutus, ut vix nobis civibus sit notus. Cum ergo priscum

D 2 Livii

[1] l. 1. cit. [2] Marchesi Supplem. Istor. l. 8. [*] Vid. supra, n. 2.
[3] Italia. Tav. 36. [4] Dante, Inferno Cant. 16. [5] Bonoli l. 1. cit.
[**] Videri nunc potest Epist. IX. n. 10. [6] l. cod. 1. [7] Supplem. cit. l. 5.

Livii Forum inter amniculum utrumque non multo aliter ac usque adhuc Ravennam vidimus inter duos amnes, jaceret; non secus ipsi ac Ravennæ, contigit, ut incolæ ab redundantibus utrinque aquis pericula subinde veriti, detrimenta aliquando experti, de utroque superius conjungendo, amovendoque cogitarent. Itaque ergo qui antea infra Æmiliam viam confluebant, jam supra hanc unum in alveum, urbis portam quæ ad occidentem solem spectat, ut nunc videmus, prætergredientem ante aliquot sæcula coacti sunt, cujus facti memoriam ut olim supra urbem locus servabat, ab novo alveo *Flumen novum*, quod ex antiquis apparet monumentis, vocatus, sic infra urbem locus qua sinister amniculus antea ferebatur, hodieque retinet, quem *Flumen mortuum* appellitamus. Hæc cum ita sint; plane intelligis, qui Plinius, cum aliquanto majora flumina, quæcunque in eo tractu Æmiliam intersecabant viam, ordine memoraret, duos illos, ut qui, si cum iis conferrentur, parvi erant amniculi, potuerit, ut solebat, omittere; eosdemque posteaquam in unum, cæteris æqualem, amnem confluxerant, cum propius Ravennam in ea stagna influentes videret, ibi denique commemorare. Quod cum ita proprium Montoni fuerit, ut Roncho nunquam convenerit; sane & nobis hæc peculiaris causa est, cur Montonum potius, quam Ronchum, Bedesis nomine a Plinio esse designatum, existimemus. Quid vero Geographum eruditum Abrahamum Ortelium permoverit, ut constanter, siquis alius, in hac maneret sententia, plane ignoramus. Sed certe ipse cum diserte scripsisset (1), *Bedesis fluvius prope Ravennam*, *Plinio*: Montone *H. Rubeus vocat*, cumque multis post annis, secundis curis (2) plura in perdifficili Opere mutavisset; in his quidem verbis nihil mutavit.

9. Igitur ut Montonus Bedesis, ita Ronchus Plinio Vitis fuerit, præsertim cum ad cæteras conjecturas accedat servatum apud superiores Ronchi accolas Vitis nomen. Quod enim Bonolus (3) sua ætate a Meldulensibus etiam tum fieri adnotavit, ut Ronchum ipsi Vitis nomine designarent, idem vel ulterioribus in locis hoc quoque tempore servari, sum certior factus ab Josepho Verlicchio, Docto Medico, meique amantissimo. Cum enim is in præsentia Galeatæ versetur, quam Mevaniolam (*) Romanorum Municipium fuisse, non dubito, ad Ronchi ripam, neque ita procul ab ejus fontibus, positum; quærenti mihi per litteras, quibus vocabulis non modo ejus loci incolæ, sed & agricolæ id soleant flumen appellare, continuo respondit, *vulgo vel ab agricolis ipsis vocari* Bidente, *&* Viti, *ab nonnullis autem Etruscis* Ubbidiente. Cum vero *Bidentis* nomen & ipsi, & mihi inde ortum videatur, quod ad confluentes ejus fluminis fontium situm, atque adeo interjectum erat Bledæ oppidulum, de quo plura quæ hujus loci non sunt, Foroliviences Historici attigere, *Pieda*, aut *Bida* in communiore accolarum sermone dictum; non est cur id vocabulum, aut alterum in quod est corruptum, hic nos moretur, in iis *Bedesis*, quod plures faciunt, vestigia incassum quærentes. Reliquum est igitur Vitis nomen, quod unde natum sit apud agrestes præsertim homines, nisi a vetusta illa, quasi per manus tradita, Vitis appellatione, haud facile reperies.

10. Sed ne forte credas, me hodiernis vocabulis plus æquo tribuere ad res antiquissimas inquirendas, non cogitantem fortasse, quam sæpe ejusmodi ratio minus cautos homines in errorem conjecerit; sic habeas velim, non modo id me cogitare, sed & vereri maximopere consuevisse ex quo animadverti, fucum inde esse factum Viris gravissimis, & in Re Geographica exercitatissimis Cluverio (4), Sansonio (5), Cellario (6), & cæteris qui hos sequuntur. Ne enim longius abeamus ab iis fluminibus de quibus nobis sermo est; *Solona*, inquit Cluverius, *a qua oppidani* Solonates *haud dubie id fuit oppidum*, *quod IIII. millia supra Forum Livii in sinistra Montonis amnis ripa*, *vulgo hodie*

[1] Synonym. Geogr. ad vocem Bedesis. [2] Thesaur. Geogr. ad eand. vocem.
[3] l. 1. cit. [*] Vid. Epist. XII. n. 4. & seqq. [4] Ital. Antiq. l. 1. c. 28.
[5] Tab. inscripta Ital a Antiq. [6] Notitia Orbis Antiq. l. 2. c. 9. n. 89.

die adpellatur Città del Sole; *quidpe pleraque per Italiam oppida, quorum nomini vox* Città, *sive* Cività, *id est* Civitas *adposita est, eâ ipsâ antiquitatis suæ indicium faciunt. Et fuisse hoc tractu* Solonam *circa Sarsinam, & Ariminum, antiquus quoque testatur lapis*. Testatur certe, ideoque a nobis propius has urbes quæsita est, ut alias dicemus (*); ibi vero ubi Cluverius, recenti nomine deceptus, *haud dubie* invenisse credidit, nullo modo quærenda fuit. Nam quod nos a Majoribus accepimus, idem confirmatum leges ab Historico non ignobili Scipione Admirato (1), qui ubi narrat, Cosmum Magnum Etruriæ Ducem anno 1565. constituisse novum ædificare oppidum, quod sibi propugnaculi loco esset, prope Salsubium ad fines Agri Foroliviensis, hæc subjicit, quæ in latinum sermonem vertam: *cujus oppidi cum primus lapis secundum consuetos Ecclesiæ ritus a Sacerdote ponendus esset, repente autem cœlum undique nubibus esset opertum; ea tantum pars, ubi novum oppidum fundandum erat, Solis radiis aperta relicta est. Quod signum cum fausti loco ominis haberetur; inde illa* Civitas Solis *est nuncupata*. Itaque oppidum non e ruinis excitatum, sed in nudo agro tunc primum conditum annis vix quindecim antequam Cluverius nasceretur, tantum huic nominis fallaciâ imposuit, ut pro vetustissima *Solona* habendum esse, non dubitaret. Quod minus tamen est mirum, quam ejusmodi hallucinationem intra annos centum, & quod excurrit, necdum fuisse animadversam, cum in Scriptis & Tabulis vel recentissimis Virorum alioqui Eruditissimorum retineri videamus: quos, & eos quos supra nominavi, silentium saltem admonere debuerat Leandri Alberti, & præsertim Biondi, qui ei loco adeo vicinus erat. Cum enim vel exigua quæque Italiæ oppidula, & ea in primis quæ antiquiora esse, suspicabantur, cum alibi, tum in ea vicinia, ut Castrum Mutilum, de quo alias (*) fortasse videbimus, percenserent; veri simile non erat, Solonam, siqua ejus rudera, aut si modo nomen ibi eorum ætate superesset, nedum si tunc Civitas ista Solis extaret, fuisse omnino præterituros. At si in agnoscenda Solona tantos Viros nominis decepit similitudo; quanto magis mihi cavendum est, ne in antiquo Vii internoscendo præsens mihi Vitis nomen imponat. Igitur ita aliquid tribuo præsenti nomini, ut cæteris conjecturis plus tribuam: quanquam multis ante sæculis idem nomen eidem flumini datum video in Vita SS. Hilari, & Olybrii, Rubeo (2) nota. Hi enim Theoderici regis ætate prope Galigatam (nam sic etiam aliquando ea quam supra memoravi, Galeata dicta est) vixisse scribuntur (3) *in excelso atque edito monte, sub quo Vitis amnis defluit, ab incolis, ut aliqui arbitrantur, Bidens adpellatus*. Non sum nescius, hæc a Cluverio (4) exagitari. *Haud procul* inde, inquit, *est fons fluvii, qui supra Æmiliam viam & oppidum Faventiam (Forum Livii* voluit scribere, ut ante me animadvertit Holstenius (5)) *vulgo* Ronco, *infra vero* Bedeso *vocatur. Hunc imperiti illi geographiæ antiquæ barbari* Bidentem *adpellarunt, eundemque opinati sunt esse, qui apud Plinium vitiato jam tum vocabulo legebatur* Vitis: *quum disertissimis verbis Plinius longe diversum faciat ab hoc Bedesim*. Quod ultimum sicut ultro fateor; ita Ronchum *Bedeso* ab accolis usquam appellari, nescio. Verum ut qui eam Vitam scripserunt, barbari fuerint; non inde tamen conficitur, quin eo jam tempore ei flumini *Vitis* nomen tribueretur. Quod si illi barbari; num & Blondus (6), & Guicciardinus (7), & Jovius (8), & Rubeus (9); ut plures alios sciens prætercam a quibus idem factum est; imperiti, & barbari fuerunt? Cum his nostri Historici summo consensu fecerunt, & faciunt: nec memini in doctum aliquem ex nostratibus Virum incidisse, qui non idem censeret.

11. Nec tamen nego, fuisse ex Italis, atque

[*] Videri nunc potest Epist. VIII. n. 9. & seq.
[1] Istor. Fiorent. P. 2. l. 35.
[2] Hist. Ravenn. l. 3.
[3] apud Cluver c. 28. cit.
[4] Ibid.
[5] Annotat. in Ital. Antiq. Cluverii ad hunc loc.
[6] Ital. Illustr. Reg. 6. & Hist. Dec. 3. l. 5.
[7] Istor. d' Ital. l. 10.
[8] Vit. Leon. X. l. 2.
[9] Hist. Rav. l. 1. l. 8. &c.

atque Externis, sed ex his præsertim, complures quibus contra ac nobis visum sit; ut Montonum Vitis, aut certe Ronchum Bedesis nomine designaverint. Quorum plerorumque auctoritas ut in cæteris apud me habet, ita in hoc quoque magnum pondus haberet, si in his fluviis designandis, describendis, delineandis eosdem sibi probe cognitos fuisse, ostenderent. Verum ex quo Leander *in* eorum *descriptione*, si Rubei (1) verbis uti licet, *cæcutivit*, dici non potest in quanta plerique alii rerum confusione versentur, cum recentia ipsa, atque inter accolas certa, & pervulgata fluviorum vocabula, ac loca unde originem capiunt, aut qua fluunt, incredibilem in modum permisceant, & pugnantia inter se loquantur (*). Quid vero de Tabulis dicam? quarum in aliis Ronchus, in aliis Montonus, in quibusdam Anemo prorsus omittitur. Nempe ex harum inspectione videtur factum, ut Vir cæteroquin Eruditissimus Montonum fuisse Anemonem crediderit, Ronchum Bedesim, ignobilem autem torrentem Vitim. Sunt qui Anemonem Ravennæ a meridie appingant: sunt qui in Anemonem Montonum pingunt desinentem: sunt qui Sapim fuisse Vitim, existimare videantur. Quidam Ronchum sic delineant, ut ab oriente sole perstringat Bertinorium: quod ut Forum Druentinorum esse potuerit; sic cum Procopii *Petra Pertusa*, quam nunc *Furlo* vocitamus, in hac tanta Geographiæ luce, qua Leonardus Aretinus carebat, confundi posse (**), non putabam. Nonnulli, & Præstantissimi quidem Viri, eundem proponunt Ronchum, Ravennam a septemtrionibus alluentem. Neque minus Illustres sunt, qui Montonum Ravennæ appingunt ad meridiem, non minori profecto hallucinatione, quam cum Varronum, & Anemonem suæ quemque urbi ab occidente sole. Denique alii Ronchum adeo ad Forum Livii admovent, ut Sapim ad Cæsenam: alii idem Forum inter Ronchum, & Montonum pari intervallo medium faciunt: alii Montoni confluentes Solonæ illi commentitiæ propiores, quam ei Foro sine quidquam de iis dicam, qui Forum ipsum Ravennæ, quam Faventiæ, vicinius delineant. Ab his ego, aut ab aliis qui eosdem sequuntur, alia omnia diligentius pervestigata esse, credam quam antiqua nomina eorum fluminum, quorum præsentia vocabula, origines, cursum, positum usque adeo intelligam negligenter esse quæsita, cum hæc tamen sint in propatulo; illa jaceant in obscuro: hæc ipsis auribus, atque oculis percipiantur; ad illa non nisi per conjecturas accedere possimus. Quarum ut nostras accepisti, ita si eorum vicissim quæras; multum vereor, apud eorum quidem plerosque, ullas ut possis invenire. Nam aut nullas proferunt, aut iis ferme videntur niti, quæ ex illis quæ supra dicta sunt, facile convellantur.

12. Sed quoniam Philippus Cluverius eorum sententiæ est constantissime patrocinatus, neque is in præsentibus rebus inquirendis eadem quam in plerisque aliis notavimus, negligentia fuit; quid tandem proferat Geographus certe, siquis alius his postremis sæculis, doctissimus, & in veteribus monumentis versandis exercitatissimus, a quo dudum in hac controversia pendent cæteri, præsertim qui sunt inter ipsos doctiores, atque illustriores, videamus. Quod ita faciemus, ut simul vox *Vitis* sitne in Plinio retinenda, an vero in *Utis*, ut Cluverio placet, mutanda, dispiciamus. *Inter hunc amnem* (Anemonem) *& Sapin duo sunt flumina memoratu digna* (inquit Cluverius (2), qui hæc ne relegisse quidem videri potest) *uno ore in mare exeuntes apud Ravennam, quam utrinque cingunt, ab occasu, vulgari vocabulo* Montone, *ab ortu* Bedeso; *sed qui superiore sui parte* Ronco *vocatur. Hic quum sit ille Plinii* Bedesis; *sine controversia alter erit is, qui in omnibus exemplaribus hactenus vitiato vocabulo legitur* Vitis: *quod haud dubie ipse Plinius scripsit* Utis: *unde obliquus casus fiebat* Utentis; *ut in Bruto agro* Trais Traentis *erat, qui nunc est vulgo* Tronto; *& in Trojano Asia agro Simois* Simoentis: *nempe Græca formatione*. Duo hic præcipua affirmat Cluverius, alterum, Ronchum esse Plinii *Bedesim*; alterum, Plinium non scripsisse *Vitis*,

[1] l. cod. 1. [*] De his, & sequentib. videri passim poterunt quæ sequuntur Epistolæ.
[**] Vid. Epist. XIII. n. 9. & seqq. [2] Ital. Antiq. l. 1. c. 28.

tis, sed *Utis*. Ab hoc incipiamus.

13. Locus est Livii (1), ut praeclare nosti, ubi Gallorum transitu aliorum alio tempore, in aliasque inter Alpes & Padum Italiae partes exposito, tum Bojorum Lingonumque, qui *cum jam inter Padum, atque Alpes omnia tenerentur*, *Pado ratibus trajecto*, *non Etruscos modo*, *sed etiam Umbros agro pepulere*; *intra Apenninum tamen se se tenuere*; ad extremum haec in vulgatioribus libris addebantur. *Tum Senones*, *recentissimi advenarum*, *ab Usente flumine usque ad Athesim fines habuere*. Cum duo haec ultima fluviorum nomina cum iis minime convenirent, quae caeteri Historici, neque cum his quae Livius ipse aut modo docuerat, aut mox erat traditurus; Sigonius (2) extitit qui id princeps animadverteret, profiteretur que, *sibi dubium non esse*, *quin esset legendum pro* Athesim, Æsim; hunc enim Senonum extremum fuisse terminum, Veteres Scriptores prodidisse. De altero autem flumine in quo Livius citeriores statuit Senonum fines, hoc est inter ipsos, & Bojos Lingonesque, qui jam Etruscos, atque Umbros ultra Apenninum expulerant, sic censuit Sigonius. *De Usente in iis locis flumine nihil adhuc comperi*. *Veteres libri habent* Utente, *mira inter se consensione*, *ut* Vite *legendum esse videatur*. *Vitis autem amnis meminit Plinius in iis locis*. *Usens est in Campania*. Neque in aliis praeterea Scriptis, siquando haec aut de Livii sententia, aut de sua attigit, aliter, quod sciam, scribendum putavit. Nam & Livium docere, ait (3), Senones *ab Vite flumine usque ad Æsim fines habuisse*, & ipse ita scripsit (4), *Boii quidem a Tanaro amne usque ad Vitim*; *Senones autem a Viti usque ad Æsim*, & (5) *Ultra Æsim tenuerunt Galli Senones*, *ut opinor*, *usque ad Vitim*. Igitur Sigonius quidem apud Livium potius *Utente* mutandum esse censuit in *Vite*, quam apud Plinium *Vitis* in *Utis*. Cluverius contra, *haud dubie ipsum Plinium scripsisse* Utis, affirmare non dubitat. Vidimus antea cum pariter affirmaret, Solonam *haud dubie* ibi fuisse, ubi nunquam fuit. At enim *antiqua* Livii *exemplaria mira consensione habent* ab Utente: quod praeter Sigonium, & Cluverium, confirmat is qui Livium, *MSS. Codicum collatione recognitum* Oxonii edidit, Th. Hearnius. Ego vero cum id non omnino (*) diffitear; Plinii tamen Codices & vetustos, & recentes vel multo majori consensione habere *Vitis*, mihi contendere posse videor, quando praeter Cluverii ipsius confessionem, *in omnibus exemplaribus* ita *legi*; non modo olim Dalecampius, qui *cum manuscriptis codicibus attentissime* Plinium contulit, & Gelenius item, ac Pintianus, qui idem se fecisse professi sunt, sed neque Joannes Harduinus, incredibili Vir eruditione, & diligentia praeditus, qui Plinium nostra aetate accuratissime recensuit, variantem ullam lectionem ad eam vocem adnotavit. Quin ne conjecturae quidem Cluverii tantum tribuit, ut ipsam memoraret. Itaque neminem, quod sciam, ad hoc tempus habemus, qui Plinium ediderit aliter, ac *Vitis* scribentem. At id vocabulum, inquit Cluverius, *in omnibus hactenus exemplaribus vitiatum est*. Sic tamen in longe etiam vetustissimis legebatur, quippe cum in perantiqua illa SS. Hilari, & Olybrii Vita supra viderimus diserte fuisse scriptum, *monte*, *sub quo Vitis amnis defluit*, indicio manifestissimo, quemadmodum apud Plinium vel iis saeculis id vocabulum legeretur. At *apud Plinium vitiato jam tum vocabulo legebatur* Vitis. Hae nimirum sunt Cluverii responsiones, atque rationes, cur Plinianus *Vitis* in *Utis* mutandus sit; quasi vero nemini vicissim liceret haud dissimili ratione suspicari, vitium fortasse in Liviano *Utente* delitescere, praesertim postquam Sigonius, non mediocri Vir judicio, ibi *Vite* esse legendum, existimavit. Quid ergo est? Etsi cum Cluverio pro eo ac meretur, liberaliter agere mihi placet, ultroque hoc addere, multo facilius ab oscitantibus librariis *Utis* in *Vitis*, quam *Vite* in *Utente* mutari potuisse; tamen ejus sententiam si quis conjecturae loco proponat; non improbabo: si ut monitum necessario servandum; non aequi-

(1) Histor. Dec. I. l. 5. (2) in Scholiis ad eum Livii locum.
(3) De antiquo Jure Ital. l. 1. c. 16. (4) Hist. Bonon. l. 1.
(5) De ant. Jure Ital. c. cit. (*) Vid. Epist. V. n. 8. in fin.

quiescam? Nam quid Plinius ipse haud dubie scripserit, nescio; quid in omnibus ejus codicibus legatur, video.

14. Nunc ad alterum, quod Cluverius pariter affirmat, veniamus, illum Plinii *Bedesim* esse Ronchum. Quid ita? Quia Ronchus ad Ravennam vulgari vocabulo *Bedesa* appellatur. Quod Cluverius ex Leandri Alberti Descriptione (1) videtur sumpsisse. Rubeus (2) tamen, qui certe, ut dixi, Ravennas erat, neque ita multo post Leandrum scribebat, id ignorabat; nam *Ronchum* quidem, vel, ut ab aliis, *Aquaductum* vocari, dixit; *Bedesum* non dixit: imo Leandrum ea in parte *caecutivisse*, ut ante etiam retuli, pronunciavit. Verum fac, *Bedesum*; quod nec ipse tamen unquam audivi; ad Ravennam appellari. Si quis propterea esse *Bedesim* Plinii, affirmet; at ego ex contrario esse Plinii *Vitim*, contendam propterea quia ab superioribus accolis revera, ut ostensum est supra, dicitur *Viti*. Igitur cum ista Cluverii ratio facile concidat, qua una, ut videtur, permotus, Ronchum esse Plinii *Bedesim*, affirmavit; simul & hoc concidit, & illud quod hinc colligebat, alterum flumen esse Vitim, sive, ut ipse malebat, Utentem illum, quo a Boiis Senones dividebantur: nisi forte ex hoc ipso posse alteram duci rationem multo firmiorem, putabat, cur Montonus Vitis, &, quod consequeretur, Ronchus esset Bedesis existimandus. Ego vero ut Livii Utentem fateor Bojos a Senonibus divisisse; ita ex hoc non video sequi, Utentem in Montono potius, quam in Roncho, esse agnoscendum. Quin veri similius putaverim, quando quidem nihil est in Veterum Scriptorum locis quod aliter hic rem se habuisse, praeclare ostendat; veri similius, inquam, putaverim, fuisse ejusmodi fines ex conventione inter amicam utramque gentem constitutos in paulo majori flumine, quale est Ronchus, quam in minori, quale videlicet magna ex parte est, fuitque Montonus, quippe ab ostio confluentes usque per Roncho, inde vero ad summum usque Apennini jugum in duos illos amniculos divisus. At enim si in Roncho eos fines constituimus; Ravennam Boiis, eumque agrum in quo Forum Livii est, assignabimus: quae Cluverius adjudicavit Senonibus. Nos vero, si non Cluverium; at Ptolemaeum fortassis sequemur, tanto clariorem Geographum, tantoque vetustiorem, quem Cluverius ipse (3) fatetur, *haec ex Veterum monumentis desumpsisse*; videlicet *Senonum*; *Aesis fluminis ostium*; *Sena Gallica*, *Fanum Fortunae*; *Pisaurum*, *Ariminum*. *Bojorum Gallorum*; *Rubiconis amnis ostium*, *Ravenna*, *Padi fluminis ostium*. Quo in loco si Ptolemaeus illos Bojorum fines spectavit, qui, deletis Senonibus, fuerant; non inde tamen liquet, Ravennam quoque non ad Bojos antea, sed ad Senones attinuisse; quando Livius, cujus verba produximus supra, ante Senonum adventum, docuit, Bojos Lingonesque, *Pado ratibus trajecto*, *non Etruscos modo*, *sed etiam Umbros*, quorum fuisse Ravennam constat, *agro pepulisse*. Sin Ptolemaeus eos attendit Bojorum terminos, qui, florentibus Senonibus, fuerant, quod potius ejus sermone videtur significari; tum vero Livianum Utentem propius Rubiconem esse quaerendum, apparet de Ptolemaei quidem sententia: qua sane quicunque standum censeret, is minime probaret; si Cluverio plus aequo obsequentes, ex fluvii nomine qui ab Ravenna longius abesset, de Ravennatium fluviorum nominibus ita, ut ipse, statuissemus; aut in Plinio censuissemus, haud dubie *Vitis* in *Utis* esse mutandum: Quanquam si Ravennam, & Forum Livii Boiis potius, quam Senonibus, tribuerimus; non Ptolemaeum tantummodo, verum etiam ipsum Cluverium sequemur. Neque enim hic semper in contraria videtur perstitisse sententia, quippe qui alibi (4) Boiis, non Senonibus, *Forum Livii* diserte attribuit, Senonesque non semel ait (5) *inter Ravennam & Anconam urbes incoluisse*.

15. In hac tanta rerum antiquitate, atque obscuritate non imprudenter ab Italis Doctissimis factum censeo, ut postquam Cluverium perlegissent, in nostris tamen flu-

[1] Descrizione di tutta Italia Reg. 14. [2] Hist. Ravenn. l. 1.
[3] Ital. Antiq. l. 1. c. 28. [4] Introduct. in Geograph. l. 3. c. 25.
[5] Ital. Ant. l. 1. c. 17. & 28.

fluviis latine appellandis eam quam a Majoribus quasi per manus acceperant, consuetudinem non desererent, aut si forte novitate capti; desetuissent, ad eandem postmodum se referrent. Sic Cæsenatum Historicus, Vir in primis doctus atque eruditus, Scipio Claramontius, qui Montonum *Vitim*, Ronchum *Bedesim* in quibusdam quidem Scriptis (1), contra autem in aliis (2), ut nos solemus, nominaverat, Simeoni filio procul dubio auctor fuit, ut in Apologia quadam pro se scribenda (3) consuetudinem Rubei, Ronchum cum Bondo *Vitim* vocitantis, non improbaret. Sic; ut alios prætercam; Vir ætate hac nostra singulari eruditione, doctrinaque ornatissimus Benedictus Bacchinius, cum in iis quæ ad Agnellum Ravennatem adnotavit (4), Ronchi meminisset, Rubeumque laudasset, sine ulla addita animadversione, Ronchus, inquit, *qui Vitis Antiquorum creditur*.

16. Hæc igitur omnia cum ita essent; mihi, atque his quos in consilium adhibui, Clarissimis Viris præclare visum est, ut quid Cluverius censuisset, Iis quidem quibus par erat, commemoraretur, at sub Statua tamen quæ Ravennæ in Foro ponenda erat, ita, si Iisdem videretur, utriusque fluminis nomina perscriberentur, ut communior apud nostrates sententia fert, utque jam gemino in lapide ad Pontis capita legebantur, ne forte qui alia in Foro, alia ad Pontem animadverteret, non de iisdem utrobique fluminibus agi, existimaret. Tu vero, Vir Eruditissime, si præter ea de quibus quæsiveras, multo plura in his Litteris invenies; pro tua Humanitate sic reputabis, me propter occupationes cæteras, & angustias temporis non satis spatii habuisse, ut, seligendo, brevior essem, tum illud spectasse, ut qua es Prudentia, & Eruditione, quanto plura essent quæ tecum communicarem, tanto plura forent, de quibus judicium acciperem tuum. Vale.

D. Patavii XVIII. Kal. Quinctiles CIↃ IↃCC XXXVIII.

EPISTOLA ÆMILIANA III.

AD AMICUM.

ÆGre tuli, te qui sæpius in Patria esse soleas, hoc potissimum tempore abesse. Huc enim veneram ea mente, ut super iis rebus longos sermones conferremus quas annis ab hinc quatuor nunquam ex me quærere destitisti. Ex quo enim me inter Academicos nostros hic dissérentem audiveras secundum ea quæ duabus Epistolis, tecum postmodum communicatis, altera ad Marchesium (5), altera autem ad Poggium (6) scripseram; primum coram, tum deinde per litteras sæpenumero petiisti, ut quidquid in singulis prætermittens, in alind tempus rejecissem, id tecum omne communicarem. Igitur quod gravioribus alliduæ distentus occupationibus, facere antea non potui, habebam in animo nunc facere, cum hic videlicet otii aliquid futurum esset, tuaque me doctrina, & eruditio non mediocriter in ejusmodi perquisitionibus, sicuti sperabam, juvare posset. Verum quando sic accidit, ut quæ per colloquia non liceat, ea per epistolas sint tractanda; noli tu committere, ut si meis ipse partibus non desuero, tu desis tuis; sed postquam omnia

[1] Cæsen. Hist. l. 8. & 12. & 14. [2] Apparat. Hist. P. 2.
[3] Contin. Apolog. de Cæsen. Triumph. l. 1. [4] Observat. ad Vitam S. Apollinar.
[5] Epist. I. [6] Epist. II.

omnia perſcripſero, tu viciſſim de ſingulis quid ſentias, candide, ut ſoles, diligenterque reſcribito.

2. In Epiſtola ad Poggium; in ea enim præſertim ſunt plura, quæ fuſius alias examinanda reliquimus; illud præcipue occurrit cum per ſe dignum quod inquiratur, tum ad cætera ordine perſequenda ſatis commodum, quæ olim facies rerum eſſet late undique circum Ravennam. Etſi enim in illa Epiſtola attigimus quæ tunc propoſito ſatis eſſent; tamen & quædam accuratius poterant, & ſingula fuſius perquiri. Igitur cum recte ab Rubeo (1) ſcriptum ſit, fuiſſe eam urbem *inter marinas undas, & in æſtuariis ſitam, & quinque fluminibus, Pado ſcilicet, Anemone, Montone, Viti, & Sapi, circa eam olim confluentibus, cinctam;* nunc juvabit hæc ſingula expendere, & a fluminibus, atque adeo a Pado initium ducere.

3. Plinius (2) ubi illud ſcripſit, Padus, *quia largius vomit, ſeptem maria dictus facere;* ibi continuo, quaſi ejus ſeptem oſtia enumeraturus, hæc ſubjicit. *Auguſta foſſa Ravennam trahitur, ubi Paduſa vocatur, quondam Meſſanicus appellatus. Proximum inde oſtium magnitudinem portus habet, qui Vatreni dicitur. — Hoc ante Eridanum oſtium dictum eſt, aliis Spineticum ab urbe Spina, quæ fuit juxta. — Auget ibi Padum Vatrenus amnis ex Forocornelienſi agro. Proximum inde oſtium Capraſiæ, dein Sagis, dein Volane. — Inde oſtia plena. Carbonaria, ac foſſiones Philiſtinæ, quod alii Tartharum vocant.* Niſi in ea voce *plena*, de qua nonnunquam dubitavi, ſubeſſe mendum, ſuſpicemur, ſexti oſtii nomine ſic depravato; neceſſe eſt, ut, ſicuti indicavit Sabellicus (3), & diſertius Volaterranus (4), unum Padi oſtium fuiſſe agnoſcamus ad Ravennam; quo ſeptem illorum oſtiorum conſtet numerus. Hæc ſententia poſteà Hondii (5) fuit, & ante hunc Cluverii (6), qui huc traxit non modo quod in Itinerario eſt, Antonino adſcripto, *ab Arimino recto itinere Ravennam M. P. XXXIII. Inde navigantur ſeptem maria*, ſed & illa quæ in Epiſtola ad Poggium (7) produximus, Jornandis verba, de Ravenna loquentis, Padus *SEPTIMA ſui alvei parte mediam influit civitatem*. Quin etiam ii qui apud Rubeum (8) indicantur, verſuum Dantis Interpretes, quibus verſibus Franciſcam illam Guidonis Polentani, Ravennæ domini, filiam, ſuam Patriam ſic deſcribentem induxit (9).

Siede la terra, dove nata fui,
Sù la marina dove il Pò diſcende,
Per aver pace, co' ſeguaci ſui,

plerique exiſtimabant, Dantem ſequutum fuiſſe veterem curſum, quo Ravennam circumdabat, atque interfluebat Padus: quanquam, ut facile videre potes, minus neceſſaria hæc erat interpretatio, nec Franciſcæ conveniens, cum hujus ætate Dantes, quippe Ravennæ verſatus, ibique, non multo pluribus, quam triginta, annis poſt ipſam mortuus, egregie ſciret, non amplius Padum Ravennam interfluxiſſe; Montonum enim, ut alias ad te ſeribentes (10) demonſtrabimus, non in Padum eo tempore, ſed in mare influxiſſe, Dantis alii verſus oſtendunt. Neque tamen vel priſcis temporibus neceſſarium eſt, ampliorem quandam, ſi cum cæteris Padi conferas, hujus partem illuc ſe inferentem intelligere; quando Plinius haud aliud ſcripſit, quam Padum *Auguſta foſſa Ravennam trahi*. Quæ primum foſſa quanta fuerit, deinde vero quanto contractior facta ſit, ac demum ut nulla, videamus.

4. Ex Spinetico, qui diu fuit omnium maximus, Padi alveo foſſam de qua Plinius loquitur, initium cepiſſe infra Vatreni fluminis confluentes, ex ipſo propoſito (11) Plinii loco manifeſtum eſt. Ille enim alveus ordine erat ex ſex reliquis Ravennæ propior, augebaturque Vaterno amne ex Forocornelienſi agro, quod minime fieri potuiſſet, ſi foſſam poneres ſupra confluxum incepiſſe ejuſdem amnis. Neque enim amplius ei confluxui fuiſſet locus, interjecta hac inter Vatrenum, & Padum foſſa. Itaque in ſtagna, non in Pa-

[1] Hiſt. Raven. l. 1.   [2] Nat. Hiſt. l. 3. c. 16.   [3] Rer. Venet. Dec. 4. l. 2.
[4] Comment. Urban. l. 4. Reg. Tranſpad.   [5] Ital. hodiern. Deſcript.
[6] Ital. Antiq. l. 1. c. 28. & 35.   [7] n. 4.   [8] Hiſt. cit. l. 6. ad A. 128.
[9] Inferno Cant. 5.   [10] Epiſt. IV. n. 6.   [11] ſupra, n. 3.

Padum, influxisset Vatrenus haud secus ac proximi, quos postea memorabimus, fluvii ex Faventino agro, & Foroliviensi: quos quidem in Padum haud confluxisse, non modo silentium Plinii indicat, de Vatreno fluvio, non adeo his maiori, cæteroquin loquentis, imo illius alvei Padi ostium *portum Vatreni dictum* esse, scribentis; sed etiam Foroliviensis agri longior ab eo alveo distantia, & declivior in stagna Ravennatia situs confirmant. Inde igitur, unde indicavimus, deducta fossa Ravennam fuit; non *a Ferraria usque*, unde, nisi benignius interpreteris, deducere videtur Philippus Ferrarius (1). *Padusa*, inquit, *Padoa Polybio*, Canal di S. Alberto, *fossa Padi, quæ & Messanicus fluvius, & Fossa angusta, teste Plinio, vocatur, qua a Ferraria Ravennam usque navigatur*. Et alia sunt in his verbis quæ aliter dicta vellem; sed illud præsertim, quod hic perpendendum est, *Fossa angusta*. Nam qualis ea cunque fuerit ante Augustum; tamen ne ducentis quidem ante hunc annis angusta esse potuit, si vel tunc pro uno Padi alveo, & ostio acceptam fuisse, recte conjicit Cluverius (2). At Plinii tempore, quod cum Ferrario spectamus, pro ejusmodi alveo, & ostio acceptam, *largius* certe *vomuisse*, & unum ex *septem* illis *maribus* fuisse, intelligis: quo igitur modo *angusta* fuerit, sive ad Ravennam in Adriaticum Sinum se effunderet, sive potius secundum Cluverii conjecturam ex Jornandis loco, a nobis alias (3) descripto, ad Classensem illum amplissimum portum efficiendum ab Augusto producta esset? Ab hujus igitur nomine totam fuisse deinde Fossam *Augustam* vocatam, nec nisi oscitantia librariorum mutata aliquando in Plinio litterula, *angustam* scribi cœptam esse, multo veri similius est, præsertim cum ignorarent illi, quam latos alveos effossos Latini sæpe fossarum nomine designassent, ut alibi cum *Fossam Marianam*, *Drusianam*, *Papirianam*, *Clodiam* dixere; imo hic etiam in Padi alveis, cum unum, qui nunc est omnium maximus, *Fossiones Philistinas*, ut propositus Plinii ostendit locus, vocarunt. Cæterum plures Docti etiam Viri, qui sæculis scripsere huic nostro propioribus, *angustam* legere perrexerunt, iis quas ipsi videbant, & ego infra commemorabo, hujus Fossæ angustiis, ut opinor, in errorem inducti.

5. Igitur neque rem incredibilem in modum amplifico, ut Fossam hanc unum quendam ex latissimis Padi alveis fuisse, credam, neque contra usque adeo extenuo, ut cum Rubeo (4) ipsis Virgilii, Pliniique temporibus fuisse censeam *modicum rivum, & fossam, atque amniculum, quo Padi aqua Ravennam derivabatur, olim Messanicum appellatum*, sic ut; quod etiam scribit (5); *neque ea in mare fossa influeret, sed per paludem, in qua sita Ravenna — erat, funderetur, dispergeteturque*. Scilicet quid priscis illis esset, fieretque temporibus, minime ex iis erat quæ deinceps acciderunt, existimandum. Limus enim simul cum aqua tum ex Spinetico Padi alveo, tum ex Anemone demum, & Bedesi in fossam hanc sensim quidem, sed per sæcula invectus, primum fecit qualem Rubeus, vel initio fuisse, credidit, pro uno ex septem Padi alveis non agnoscendam, tum deinde sæculis aliis additis, effecit denique ineptam illi navigationi, cujus tandiu præbuerat usum. Nam certe sub ipsa ferme Augusti tempora hæc ab Strabone (6) scripta sunt. Ex Placentia *Ravennam per Padum navigatio est dierum duorum, noctiumque totidem*. Sæculo autem V. quo Sidonius (7) navigationem pariter per Padum descripsit suam, etsi ex certo hujus verbo, de quo disputare hic nolo, visa est Rubeo (8) illa arctior fossa, & fortasse in parte facta jam erat; tamen & Padum ea ratione qua a me alibi (9) scriptum est, memoravit, qui interlueret, allueretque Ravennam, & quam expedito itinere ad hanc appulerit, non obscure ostendit. *Brixillum oppidum*, inquit, *dum succedenti Æmiliano nautæ decedit Venetus remex, tantum ut exiremus, intravimus, Ravennam paulopost cursu dexteriore subeuntes*.

E 2 Sub

[1] Lexic. Geogr. ad vocem Padusa. [2] Ital. Ant. c. 35. cit.
[3] Epist. II. n. 6. [4] Hist. cit. l. 1. [5] l. 6. [6] De Situ Orb. l. 5.
[7] l. 1. Epist. 5. [8] l. 6. cit. [9] Epist. II. n. 6.

Sub initium quidem Sæculi IX. fossam hanc Rubeo (1) crediderim jam *navigari nisi minoribus navigiis*, non potuisse, sic tamen ut rursus *multo quam esset antea*, sæculis videlicet proximis, *navigabilior* facta sit. Certe Liutprandum (2) sæculo X. scripsisse, video, Othonem I. Cæsarem *Papiæ navim conscendisse, ac per Eridani alveum Ravennam usque pervenisse*. Sed non sic facile eidem Rubeo (3) credam, sæculo XIV. *ostium* hujus fossæ, *in quod Padus influebat*, *obstructum* fuisse, & jam tum *alveum remansisse palustris aquæ plenum*, *quod & nunc*, inquit, *cernimus*. Namque ut minime hic quæram, num id revera significent verba, quibus nititur, Joannis Boccaccii in libello de Fluminibus, neque iis alia opponam ex ejusdem Philocopo (4) ubi Phileni iter narrans, Ravenna, ait, per Padum Mantuam venisse; Blondus (5) utique, & Spretus (6), quorum alter post medium sæculum XV. est mortuus, alter ante extremum idem sæculum Ravennæ florebat, Rubeo non obscure adversantur, cum Blondus hanc fossam *in Padum* tunc scripserit *navigia perferre*, Spretus autem *in fluvium Eridanum derivare*.

6. Cæterum jam ante Blondi ætatem non negavero tum limo usque & usque convecto, tum ob aquarum in Spinetico alveo imminutionem, aquæ etiam quæ in fossam hanc influebat, copia magis magisque imminuta, fossæ & altitudinem, & latitudinem usque adeo decrevisse, ut pro uno Padi alveo amplius agnosci non potuerit. Nec tamen propterea ab eodem Blondo (7) scriptum oportuit, constare, *a Pado semper duodecimo milliario abfuisse* Ravennam, & hoc nomine arguendum Procopium, quod eam urbem tradiderit *a Pado mediam fuisse divisam*. Nam neque is, sed ut alias (8) utriusque prolatis verbis ostendimus, Sidonius, & Jornandes hoc tradiderunt, & vere quidem: nec eum Procopius (9) Ravennam decurrere Padum, scripsit; aliud quam quod ipse, & tot veteres Auctores conspexerant, scripsit; quamvis Blondus ob tantam rerum mutationem nec videre amplius posset, neque agnoscere. Hujus tamen ætate *Ravennæ mœnia secus Montonum amnem* illa etiamtum fossa *attingebat* (10): quo post initium quoque seculi XVI. propemodum pervenisse, ex ipso Rubeo (11) apparet. Tunc enim cum Ravenna immeritissimo direpta est, *ad Hadrianam ferme urbis portam* fuisse *Ferrarienses naves*, commemorat, *quæ a Pado per Fossam Messaniam commeatum Gallo exercitui Ferraria devehebant*; ut ne tum quidem obstructum fuisse ad Padum ejus fossæ ostium videatur. Idemque *ad* eandem illam *portam sua ætate* eam *fossam pervenisse*, confirmat (12) quæ tamen tunc cum scriberet, jam *distabat secundo ferme ab urbe lapide*. Verum ante medium illud sæculum XVI. cum eadem fossa *ob cœnum fundo inhærens*, *jam esset navigationi inepta — per fossam percolam — usque a D. Petri in armentario*, *inde per — paludes breviore via novam* fuisse *perductam*, idem Rubeus (13) docuit. Quem si diligenter ii qui ab eo tempore ad hunc diem scripserunt, Geographi perlegissent Ortelius (14), Merula (15), Cluverius (16), Hondius (17), Ferrarius (18), Baudrandus (19), Cellarius (20): ut alios, & in his recentissimos præsertim omittam; haud commisissent, ut qua via, sua quisque ætate *Canalem S. Alberti* duci, cernebant, eadem quoque ductam illam vetustissimam Fossam credidisse viderentur. Sed & is Canalis, quem jam *stagnantem*, *vadosum*, *arctumque* adeo, ut *remis non pateret locus*, nonnulli eorum conspexerant, is, inquam, obstructo ad Padum ostio, denique eo redactus est, ut ne ipse quidem, etsi ab recentissimis ponitur, occurrat amplius, vix aliquo sui, ut superiore mense vidi, alicubi vestigio relicto.

7. Miraris fortasse, me super hac Fossa nullum

[1] Hist. cit. l. 5. [2] Hist. l. 6. c. 6. [3] Hist. cit. l. 1. [4] l. 4.
[5] Histor. Dec 3 l 8. [6] De Urb. Ravenn. amplit. &c. l. 1.
[7] Hist. Dec. 2. l. 4. [8] Epist 11 n. 5 6. [9] De Bello Goth. l. 4. c. 1.
[10] Italiæ Illust. Reg. 6. [11] Hist Ravenn. l. 8. [12] l. 1. [13] l. 9.
[14] Synon. Geogr. in Padusa [15] Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 11.
[16] Ital. Illustr. l. 1. c. 35. [17] Ital. universal. Descript.
[18] [19] Lexic. Geogr. in Padusa &c. [20] Notit. Orb. ant. l. 2. c. 9. n. 226.

nullum produxisse locum Ravennatis Auctoris, qui IX scribebat saeculo, eamque Fossam, nec semel, commemoravit, ut a me in alia Epistola (1) indicatum est. Ego vero de industria huc distuli, ne seriem temporum longius abrumperem, si antea locos illius proferrem, hosque illustrare, quo ad ejus possem, conarer. Is fuit Abbas S. Mariae ad Blachernas, cujus Liber Pontificalis a Viro Doctissimo aetate nostra editus, & Praefationibus, atque Observationibus ornatus est; Agnellus, qui & Andreas appellatus. Nam & ipse de se in Vita S. Maximini scripsit, *nomine Agnellus, qui Andreas vocabatur*, & Scholasticus quidam in versibus ei libro praefixis,

nomine dictus
A puero Agnellus fuit, Andreasque juventa.

Quod ne factum credas cum in sacram Monachorum Familiam adscriberetur; animadverte quod de ipso Viri Eruditissimi tradiderunt, *fuisse Ravennatem, & Presbyterum, non Monachum, etsi Abbatis titulum gessit*. Vide igitur, num attinere id forte possit ad aliquam Ravennatis Ecclesiae consuetudinem; non ad eam tamen quam ex saepius laudato Rubeo (2) didici ad sua usque tempora viguisse, ut *alterum infanti nomen imponeretur, cum sacro tingebatur lavacro —, altero nomine appellaretur, cum inducebatur in templum, adhuc ante fores existens: sic ut omnibus essent Ravennatibus duo nomina, cum tamen eo deinde solo uterentur, quo appellabantur ad baptismatis lavacrum. Hoc ritu me*, inquit, Rubeus, *qui dum Divino beneficio sacro fonte abluerer, Hieronymi nomine sum vocatus, ad ipsas templi fores, Eusebii — nomine appellarunt*. Nunc quando is vetus Scriptor quis fuerit, vidimus; quid de fluviis scripserit Ravennae proximis, videamus. Plura sunt in Vita Felicis (3), in quibus ante hoc decennium Cl. Wesselingius (4) non illaudabilem operam posuit. Illa cum Blondus (5) olim legisset, recte quidem in parte censuit, *magnam ostendere fluviorum, populorum, & locorum regionis mutationem*; sed illud in primis non recte, *Padum Bononiae tunc propinquum ea Agnelli descriptione plane ostendi*. Scilicet Blondum illa in errorem adduxerunt verba, *Coriandri campos, & loca omnia circa phalanges armatae, Bononienses transmisso Eridano parte Lionis servent*, sive, ut cum Wesselingio malumus legere, *portum*, de quo alibi (6), *Leonis*. Apparet autem minime necesse esse, ut propterea Padus tunc esset Bononiae vicinior, quando & Sarsinates, procul dissita in montibus civitas, paulo ante jussi fuerant ad *littora* & *portus*, sive ad *Cerviam*, ut Wesselingius mavult, urbem maritimam, *excubare*. Contra apparet ex aliis etiam Agnelli verbis in eo capite, & proximo superiore, Padum fuisse non procul Ravenna: ad cujus defensionem tot populi acciti fuerant adversus Theodorum patricium, & Siculae classis praefectum, ut vel ex Blondo eodem (7) constat, & Bernardo Justiniano (8). Hunc Theodorum, *ignotum quendam* ex silentio, opinor, Agnelli, hujus Editor, alioquin Eruditissimus, vocat (9). Qui egregie huc adnotat (10), ex memoratis ab Agnello excubiis omnibus *fortassis agnosci posse, qui per ea tempora* (post initium scilicet saeculi VIII.) *essent Exarchatus fines, a Sarsina videlicet Ravennam usque. Faciem praeterea circumpositi Ravennatis agri agnoscere proclive, & Eridanum non longe ab urbe fluxisse intermedio campo, quem Coriandri vocabant, ad cujus fluminis Ostia Portum extitisse, ubi merces, militesque exponi solebant*. Sed de his, & de aliis quae in Felicis Vita sunt, alibi (11) erit opportunior scribendi locus.

8. Nunc quae in Joannis, qui Felici successit, Vita (12) ab Agnello scripta sunt, diligentius expendamus. Simul enim quaedam ex modo indicatis, simul plura alia illustrabuntur, ad propositum attinentia. Primo capite mentio fit *Portae, quae dicitur*

(1) II. n. 6. (2) Hist. Raven. l. 11. (3) P. 2. c. 3.
(4) Adnot. ad Veter. Rom. Itinerar. ad Iter ab Urbe Mediol. (5) Hist. Dec. 1. l. 10.
(6) Epist. VII. n. 7. (7) L. modo cit. (8) De Orig. Urb. Venet. &c. l. 9.
(9) Obs. ad Felic. Vit. n. 3. (10) Ibid. n. 4. (11) Epist. VII. n. 7.
(12) P. 2.

tur Vicus salutaris, *quæ erat juxta fluvium Pantheum*, mox vero & alterius *Portæ*, *quæ pergit ad Vicum Leprosum*, *ubi est pons ex basibus factivis*, sive, ut habet Codex, *factus*. Altero autem capite hæc, a nobis magis attendenda, scribit Agnellus. *Ravenniani egressi sunt ad eum* (Ducem quendam Græcum) *more præliandi in campum Coriandri*. *Qui simulata fuga terga dantes*, *cum pervenissent ad stadium Tabulæ*, *ubi pro signo terminus lapideus fixus est*, *reversi &c.* Tum narrat, ut Græci revera ipsi *cœperint fugere*, *infra dromonibus putantes se liberare*. *Tunc* nostri, inquit, *circumdederunt eos cum cymbis & carabis*, *& irruentes super Byzantios*, *omnes interfecerunt*, *& corpora eorum in Eridanum præcipitaverunt* ; *& sic fuit*, *ut per annos VI. ex Pathéremo* (vel ut Codex habet, *Pathereno*) *nullus inde unquam piscem comederet*. Unus, an plures, & qui fluvii utroque capite sint ab Agnello designati, & prope, an procul Ravenna, & ad quam plagam hæc quæ narrantur, acciderint, tunc conjiciemus, cum prius quid huc adnotaverit Doctissimus Editor (1), modeste, & pro veri dumtaxat studio in rebus perobscuris expenderimus. *Fluvius*, inquit, *qui hic non longe a Padi ostiis fluxisse indicatur*, *primum quidem Pantheon corrupte*, *secundo Patheremus dicitur*. *Fossam fuisse censeo ex vicino Padusæ stagno fluentem*, *quæ piscosa Ravennatibus*, *uti Padusa ipsa*, *de qua Virgilius* „ *piscosove amne Padusæ*. „

9. Quam ad plagam esset fluvius Pantheus, a Porta juxta quam erat, intelligendum est. Ea duxisse videtur ad Vicum Salutarem, ut altera, ubi pons erat, ducebat ad Vicum Leprosum, seu Leprosorum. Agnelli Editor non ignoravit, *dubitavisse notarum marginalium* (in Codice) *Auctorem an* ea quæ ibi dicuntur, *intelligi deberent de Civitate Classis*, *quæ per eam occasionem subversa sit* ; *ob id fortassis*, *quod porta Vicus Leprosi ad Classensem urbem* ingressum *præberet*, nec Editor negat, *potuisse tum Classem primum occupari*; Ravennam deinde. Ego vero etsi ex Agnelli contextu video, duas illas Portas unius fuisse ejusdemque urbis ; nam dum omnes cives concurrerent ad defendendam primam illam Portam quæ ad Vicum spectabat Salutarem, alteram quæ ducebat ad Vicum Leprosorum, aperuit prodiior; tamen in hoc arguendo non immorabor ; imo duos illos Vicos ad urbem Classensem attinuisse, comprobabo. Nam primum hæc apud Rubeum (2) lego, *se ad Classense oppidum conferret*, *in vicum*, *cui Leprosorum cognomentum erat*, tum illa quoque (3) *Sepultus* (S. Severus) *est in Classe oppido*, *haud procul a regione*, *quam salutarem vocabant*, *quo loco insequentibus temporibus ejus nomini erectum templum est*. Ipse autem Agnellus in Vita S. Severi (4) hujus *Ecclesiam* memorat *sitam in civitate dudum Classis*, *non longe a regione quæ dicitur Salutaris usque in præsentem diem*, sive, ut alio in loco (5) *in regione*, *quæ vocatur Vico Salutaris*. Itaque ex his qui producti sunt, Rubei, atque adeo Agnelli locis satis comprobatum vides, illas quas ex ipso memoravimus, Portas, &, quod consequitur, fluvium Pantheum, quem juxta alteram esse, dixit, ad eam spectasse plagam a qua Classense oppidum positum erat. Igitur si Patheremum, locumque pugnæ, ab Agnello indicatum, ad diversam plagam fuisse, ostendero ; dubitabis continuo, num ex corrupta Patheremi voce factus sit Pantheus, & num uterque unus idemque fuerit fluvius.

10. Id vero ex aliquot conficiam Agnelli locis, cum eo de quo hic quærimus, collatis, in quibus, veluti in eo, *Coriandri campus*, & *stadium Tabulæ* memorentur, simul autem indicetur Porta, aut Ædes aliqua, aut fluvius denique, cujus positum ad diversam fuisse Ravennæ partem, non ignoremus. Igitur cum in Vita S. Liberii III. (6) legamus *extra Portam Artemetoris non longe ad stadium Tabulæ prope campum Corianthri*; patet, id quod quærimus, planum fore, si constet, quo Porta illa pertineret. Constabit autem ex Vita S. Johannis I. (7). In hac enim postquam Agnellus de Theoderico rege multa narravit, quæ hujus loci non sunt, in

(1) Obs. ad Johan. Vit. n. 5. (2) Hist. Ravenn. L. 1. (3) l. 2.
(4) P. 1. c. 2. (5) in Vita Petri Sen. P. 2. c. 1. (6) P. 1. (7) Ibid. c. 3.

in iisque quod *ejus temporibus a parte Aquilonis ab omnibus visum fuerit cælum ardere*, quæ Borealis, ut opinor, Aurora videsis num inter cæteras connumeretur, ex historiis non ita pridem collectas; tum illum subjicit, *sepultum esse in Mausolæum, quod ipse ædificare jussit extra portas Artemetoris, quod usque hodie vocamus ad Farum, ubi est Monasterium S. Mariæ, quæ dicitur ad memoriam Regis Theoderici*. Igitur liquet, portam Artemetoris ad tam diversam a Classensi urbe partem spectasse, quam illa diversa est, ubi Ædem sacram videmus *Rotundam* vulgo appellatam, illam videlicet cui pro tecto saxum unum impositum est ea amplitudine, & crassitudine, ut quamvis in ejus dimensionibus recentes Scriptores non mediocriter inter se discrepare, animadvertamus; mirum tamen omnibus sit, illuc attolli potuisse. Ex iisdem Scriptoribus etiam est qui „ credibile esse, ajat, hanc Ædem fuisse „ olim Mausolæum, & probabiliter Theodorici „ an oblitus, id pro certo esse ab Agnello traditum? an huic fidem non adhibens? quem tamen antiquum Auctorem rudem quidem, sed diligentem, ac fidelem, in patriis præsertim rebus, ab Eruditis hominibus haberi, constat. Ille idem quoque censuit recens Scriptor, magnum illud vas *porphyreticum* quod apud Ravennates habitum semper est, hodieque habetur pro loculo in quo ejus Regis corpus conditum fuerit „ non satis firma ratione pro eo ha„ beri; cum persimile labri sit cujusdam „ fontis „. De hoc tamen vase post ea quæ paulo ante descripsimus, continuo hæc subjecit Agnellus. *Sed, ut mihi videtur esse, sepulchro projectus est* Theudericus, *& ipsa urna, ubi jacuit, ex lapide porphyretico valde mirabilis, ante ipsius Monasterii aditum posita est*. Quod ego tum factum crederem, cum Mausolæo illo pro sacra Æde Catholici uti voluerunt, sepulchro videlicet impii hominis extra ipsam asportato; ut minus intelligam, a quibus, aut quando post Agnelli tempora, imo post annum 1286. quo vivebat Auctor *Chronicæ*, Agnello adjectæ, quippe eadem quæ Agnellus, de loco ubi tunc erat id sepulchrum, confirmans; a quibus, inquam, evectum id fuerit in summum verticem ejusdem Ædis, præsertim cum in eo vertice ne antea quidem Agnellus fuisse dicat. Et tamen non modo Rubeus (1), ab Agnelli Editore (2) propterea notatus, scripsit, anno 1509. tormenti ictu ex eo vertice dejectum esse; sed & Thomajus (3), Rubeo ætate major, id „ suo propemodum tempore „ accidisse, testatus est, in hoc uno discrepans, quod ille casu, hic militum avaritia factum, ajat, & æris, quo illud affabre elaborato opertum erat, cupiditate. Addit hic sepulchri dimensiones, docetque, a quibus, cum ibi jaceret humi, in forum postea translatum sit. Nunc autem haud procul a S. Apollinaris Templo quod in urbe est, spectatur ad imam veteris cujusdam palatii partem quod Theoderici ipsius fuisse, dictitant, adjecta eadem Inscriptione quam Thomajus, cum primus esset inter suæ Civitatis *Sapientes*, de horum consilio in marmore insculpendam curaverat. Sed omnes, quasi sic in transitu attigi, de sepulchro Theoderici dubitationes, tibi discutiendas relinquo, & cæteris qui forte Rubeum, a quo certe Agnellus perlectus fuerat, nihilominus tueri velint.

11. Portam autem (ut illuc redeam) Artemetoris circa eum locum fuisse, liquet, ubi fuit, & adhuc est Porta Anastasia. Hæc enim apud Spretum (4) lego. *In Mariæ, ut appellant, in rotundo, eidem portæ Anastasiæ satis propinquo*. Hanc Hadrianæ, sive (ut idem (5) mavult dictam ab antiqua Familia) Andrianæ portæ proximam, postea, ut nunc etiam, *Clausam*; tametsi iterum reclusit Julius II. Pont. Max. unde Julia quoque dicta est, vocitatam esse, scio (6). Sed num in voce *Artemetoris* mendum latet, legendumque est *S. Victoris?* Suspicionem hanc mihi ingerit ad primum propositum maxime faciens Agnelli locus (7) *morabatur extra portam S. Victoris non longe a fluvio, qui vocatur Fossa Sconti in Basilica B. Eusebii in Episcopio, quod Vuimundus Episcopus* tem-

(1) Hist. Rav. l. 8. (2) Obs. ad Vit. S. Joh. I. (3) Hist. di Ravenna P. 2. c. 1. (4) De Urbis Ravenn. Amplit. l. 2. (5) Ibid. (6) ex Rubeo Hist. Rav. l. 7. (7) P. 2. in Vita S. Maximian. c. 1.

temporibus Theodorici Regis ædificavit. Ædes autem hæc B. Eusebii erat prope eum quem supra memoravimus, Coriandri Campum: itaque in Litteris Pontific. A. 1262. inter cæteras ad Ravennatem Ecclesiam spectantes hæc quoque ita nominata est *S. Eusebii prope Campum Coriandri*, ut apud Rubeum (1) legisse memini. Quam ne aliam forte esse credas, quam quæ modo ex Agnello memorata est; hæc ejusdem cum prioribus verba confer (2) *Ecclesiam S. Eusebii* ---, *quæ sita est non longe a Campo Coriandri extra urbem* ---, *quam ædificavit Vvimundus Episcopus anno* 23. *Theodorici regis*.

Sed non tam laboro de porta *Artemetoris* fortasse in *S. Victoris* mutanda, quam de fluvio qui vocabatur *Fossa Sconti* pro *Fossa Asconis*, ut indicavi alias (3), accipiendo, aut etiam in hanc commutando, præsertim cum alter Agnelli locus (4), quamvis aliqua fortasse verborum mutilatione, aut transpositione vitiatus, in eo certe quo de agimus, magis ad propositam a me lectionem accedat: hæreticos *ejecerunt extra civitatem* (Ravennæ) *in loco, qui dicitur Fossa-Sconii, juxta fluvium, lapidibus obruerunt &c.* Fossa autem illa, Augusta olim apud Plinium vocata, cujus gratia tot Agnelli verba perpendenda suscepimus, postea dicta etiam est Fossa Asconis, ut primum, quantum novimus, ex eo apparet Jornandis loco quem alibi (5) produximus. Quod nomen a Geographis creberrime usurpatum, servare malumus, quam ex novissime prolatis Agnelli verbis conjicere in *Fossa Asconij* esse mutandum, aut quam suspicari, factum esse ex corrupta apud eos qui Plinium quondam descripserint, voce *Messanicus*. Scripsit enim, ut initio (6) posuimus, Padus *Augusta fossa Ravennam trahitur, ubi Padusa vocatur, quondam Messanicus appellatus*: sive autem hoc nomen Spinetico Padi alveo tribuit, ut contendit Cluverius (7), sive Augustæ eidem fossæ, ut plures intellexerant, hodieque intelligunt; nihil prohibet quo minus credamus, ut hi alteri sequioribus sæculis, ita alios superioribus accipere, & librarios postea vitiare potuisse. Sed hæc tu videris: nos hic, ut diximus, maxime usitatum nomen servare malumus Fossæ Asconis; quanquam Fossa illa, quocunque modo apud Jornandem, & Agnellum legamus, eadem videtur esse apud utrumque cum ob scripturam non ita absimilem, tum ob locum præsertim in quo ab utroque designatur. Jornandes enim sic indicat, *A septentrionali plaga ramus illi* (Ravennæ) *ex Pado est, qui fossa vocatur Asconis*. Agnellus autem ponit, ut vidimus, *non longe a campo Coriandri*, quem ut *stadium Tabulæ*, fuisse *extra portam artemetoris*, hanc autem eodem quo illa quæ nunc *Clausa* dicitur, & quod consequitur, ad septem triones spectasse, ostendimus.

12. Itaque & locus pugnæ illius quæ ab Agnello narrata est (8), ad eandem attinebat plagam. Nam Ravennates egressi sunt ad præliandum in *campum Coriandri*, & mox, simulata fuga, *ad stadium Tabulæ* pervenerunt. Quem igitur fluvium ibi dicemus illum fuisse, quem Patheremum Agnellus vocavit? Editor *fossam fuisse* censet *ex vicino Padusæ stagno*, & quidem *non longe a Padi ostiis, fluentem*. Quam ego conjecturam minime video cum Agnelli narratione consentire. Ravennates enim ait a stadio Tabulæ reversos, in hostes irruisse, omnesque interfecisse, & *corpora eorum in Eridanum præcipitavisse*, *& sic fuisse, ut per annos VI. ex Patheremo nullus inde usquam piscem comederet*. Si corpora dixisset in Padusæ stagnum, aut in fossam ex hoc deductam præcipitasse; pateret utique, cur pisces in hac captos abominarentur. Sed præcipitasse in Eridanum, dixit: igitur abominatio illa in pisces cadit, qui in Eridano caperentur. Itaque ne diutius te morer; Fossam ego Augustam, sive Asconis, quam in illo loco fuisse, vidimus, tum *Eridanum*, tum *Patheremum* ab Agnello hic dictam esse, credo, Eridianum quidem; nam Padi erat alveus, ut supra (9) demonstratum est; Patheremum autem, sive, ut in Codice est, Pathgremum, ut voce uteretur, apud Ra-

(1) Hist. cit. l. 6. (2) P. 2. in Vita S. Agnelli c. 2. (3) Epist. 2 n. 6.
(4) in cit. Vita S. Maxim. c. 5. (5) Epist. 2. n. eod. 6. (6) n. 3.
(7) Ital. Antiq. l. 1. c. 35. (8) Vid. supra, n. 8. (9) n. 3. & seq.

Ravennates suos magis tunc nota, ut opinor, atque usitata, certe nunc quoque haud omnino obsoleta, cum in recentissima topographica ipsorum Tabula (1) hujus Fossæ vestigia inscripta videam utroque nomine *Fossa Augusta*, & *Badareno*. In hac autem voce erunt fortasse qui tum Padi, tum Ravennæ, quæ Zosimo auctore (2) *Rhene* dicta est, utrumque vocabulum sibi videantur invenire, *Paderbenum* quasi Padum Ravennatem interpretantes; aut si *Paderemum* legas, quasi Padum per eremum traductum. Nam & templum V. an VI. ab Ravenna lapide S. Petro ædificatum sæculo IV. ideo *in Eremitario* dictum fuit, ut Rubeus (3) scribit, quod *locus ille — prope fossam*, qua de loquimur, *Messaniam*, *solitudo*, *& eremus quidam est*. Nec tamen eremum semper fuisse, ostenderunt urnæ sepulchrales viginti duæ, & antiquæ Inscriptiones amplius sexdecim, quas suo tempore, anno videlicet 1665. haud ita procul ab loco ubi sacra illa Ædes fuerat, effossas scribit Seraphinus Pasolinus (4), tum luculentius demonstraverant *multa ibi marmorum vestigia, pontiumque, & intercolumniorum sub aquis* ab Rubeo (5) *olim conspecta, unde a pene immemorabili ævo submersam illic regionem populosissimam* credebat significari. Quem Rubei locum si Cluverius (6) animadvertisset; hæc fortasse attinere existimasset ad Butrium: quod ut fretus ipse Tabula Itineraria, ibi ponit VI. ab Ravenna lapide, & ad Asconis Fossam appingit; sic velim scire, quibus Auctoribus recentissimus Scriptor nitatur, qui „ etiam„ num Butrium illud extare contendit, oppidulum agri Ravennatis. „ Unum igitur fluvium; ut illuc revertamur; in loco prælii, ab Agnello narrati, fuisse, diximus, & quo nomine, & quam ad Ravennæ plagam; ut nihil restet aliud, nisi ut procul, an prope urbem fuerit, conjiciamus. Non procul autem fuisse, credimus primum ex duobus illis Agnelli locis (7) inter se comparatis, altero de Theodorici Mausolæo *extra portam Artemetoris*, altero de stadio tabulæ prope Campum Coriandri *extra portam Artemetoris*: nam si eadem utrobique locutione usus, *extra portam* in primo significat Mausolæum portæ vicinum; cur in altero illud stadium, & illum Campum procul dissita significaverit? Deinde cum dixit in prælii narratione *ad stadium Tabulæ*, *ubi pro signo terminus lapideus fixus est*, sive septem hæc ultima verba ab Agnello ipso scripta sunt, sive ex codicis ora in qua olim, explicationis causa, adjecta essent, in textum irrepserunt; mihi videtur stadii unius ab urbe intervallum significasse: in eoque, & in illo alio loco ubi *ad stadium Tabulæ* nunc legimus, malim legere *ad stadii Tabulam*, hoc est ad marmoream tabulam, stadium (ut lapides in viis solebant millia passuum) indicantem.

13. Nunc illud abs te interrogari me posse, scio, fluvius ille Pantheus, quem Agnelli Editor (8) ab hac ipsa parte fuisse, censuit, nos autem ab omnino diversa, id est a Classis parte, fuisse, ostendimus, quis igitur esse videatur, Nempe idem fortasse, sicut ille credidit? Patherenus, cujus nomen librariorum culpa in *Pantheus*, si ita velis, mutatum sit; sed non ea tamen sui alvei parte prope quam prælium, & victoria Ravennatum ab Agnello descripta sunt, imo illa ulteriore alvei parte qua, postquam per mediam urbem fluvius traductus fuerat, ad diversam omnino plagam pergebat, quemadmodum supra (9) a nobis commemoratum, alia autem Epistola (10) Sidonio, & Jornande auctoribus, ostensum est. Qui fluminis per urbem transitus Agnelli quoque auctoritate videtur posse confirmari, ubi in Vita S. Neonis (11) describens triclinium *infra* (hoc est, ut intelligere solet *intra*) *Episcopium Ursiana Ecclesiæ*, ait, *in pariete, parte Ecclesiæ pingere jussit, & in alio pariete super amnem posito &c.* Eodemque fortasse attinet quod in Vita legimus S. Barbatiani Confessoris Ravennatis, cum Agnello ex antiquo *Lectionario* edita, *non longe a fluminis ponte*: Adibat autem tunc Barbatianus illud Templum quod ipsius *rogatu*, *Placidia D. Joan-*

(1) Raeguaglio Istor. delle Divers. de due Fiumi Tav. 1.
(2) apud Rubeum Hist. Ravenn. l. 1.
(3) Ibid. l. 2.
(4) Lustri Ravennati P. 6.
(5) Hist. cit. l. 5.
(6) Ital. Ant. l. 1. c. 28.
(7) Vid. supra, n. 9.
(8) Vid. supra, n. 8. & 9.
(9) n. 4. & 6.
(10) II. n. 4.
(11) P. 1. c. 1.

ni Baptistæ — juxta domum suam, extruendum curaverat, ut Rubeus (1) ad annum 438. idem factum paulo aliter narrans, significat. Verum quia etiam S. Neonis obitus tribus ante sæculis accidit, quam id acciderit cujus occasione fluvius ille Pantheus est ab Aguello memoratus, & sæculis pariter fere tribus antea Sidonius Ravenna transierat, ante duo autem, ut creditur, Jornandes scripserat; idcirco ad interrogationem tuam dubitanter respondi. Nam quod alicui videri potest huc attinere Rubei locus (2). Anno 1208. *urbis Ravennæ fluvios defodientes, atque expurgantes, illum præsertim, qui ante ædes, que fuerant Joannis Ducis, ad pontem Caurellum, ante domum Bonhomi erat, usque ad portæ Ursicinæ Gatulum*; vereor, ne malint alii hæc de Bedesi, Vitigne accipere, qui, magis magisque tot sæculorum intervallo æstuariis ac stagnis quæ circum erant, imminutis, jam producti essent ad Ravennam intercipiendam; & quibusdam etiam locis, ab additis postea suburbiis, aut suburbanis ædibus sejungendam.

14. Sequitur, ut de Anemone, cæterisque amnibus, olim in ea stagna influentibus, sermonem habeamus. Hunc vero in proximas Litteras rejiciemus. Vale.

EPISTOLA ÆMILIANA IV.

De quinque fluminibus, superioris Epistolæ initio propositis, quæ priscis temporibus circa Ravennam confluebant, primo, quod ex Pado erat, eadem Epistola, quod ad ejus licuit, exposito, proximum est, ut de Anemone, Montono, Roncho, & Sapi verba faciamus.

2. Anemonis Tullium meminisse libro III. de Natura Deorum, scripsit Ortelius (3), quod ad oram quoque Lexici Geographici Philippi Ferrari (4) adscriptum video: sed in Tullio non invenio. Sic cum Leander (5) Anemonem affirmasset Antonino dictum; Paulus quidem Merula (6) confirmavit, nec tamen in Itinerario quod vulgo Antonini vocitant; sed in Tabula Itineraria *Animo* legitur. Plinius (7) post Sapim, & Vitim revera Anemonem memoravit. Sed non omnes, ut nos, & plerique, pro Faventino; quidam certe pro Foroliviensi amne acceperunt, eo videlicet quem *Montone* appellitamus, sive quod Pliniani vocabuli Anemonis vestigia sibi in ea Italica voce invenire videantur, quasi non magis extarent in hac altera *Lamone*, qua Faventinum fluvium vocamus; sive quod in nonnullis Tabulis veterem Italiam repræsentantibus, ut in quadam Ortelii (8), in aliaque a P. Bertio (9) edita Cluverii nomine nullum ad Faventiam appictum flumen conspexerint; sive tandem quod alius alium, & Exteri præsertim hac in re Italos sequuntur. Sic Jo. Harduinus (10) Vir cæteroquin Eruditissimus, credere potuit Coronellio (11), hic autem Malatestæ Portæ (12): quem tamen jure meritoque ob id fuisse reprehensum a Scipione Claramontio (13), nihil potest magis ostendere, quam inepta, ut in manifestis defendendis erroribus necessario accidit, Jacobi Villanii (14) responsio ad illam Claramontii reprehensionem. Hunc autem ideo manifestis erroribus accenseo, quia si id ponas; consequatur necesse est, a Plinio amnem cæteris, quos ibi nominat, haud minorem, Faventinum videlicet, omissum esse. Quæ una poterat animadversio recentissimo Scriptori dubitatio-

(1) Hist. Ravenn. L. 2. (2) Ibid. l. 6. (3) Thesaur. Geogr.
(4) ad *Anemo*. (5) Descr. d' Ital. Reg. 14. (6) Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 23.
(7) Nat. Hist. l. 3. c. 15. (8) in Theatr. Orb. (9) Theatr. Geogr. veter. T. 2.
(10) ad cit. Plin. loc. not. 32.
(11) Teatro delle Città &c. Tav. intitol. Pianta di Ravenna colle le propos. &c.
(12) Epist. ad Clementin. (13) Apparat. Hist. P. 2. (14) Ariminen. Rubic.

tionem eximere, nihil, ut videtur, interpropositam paucorum opinionem, & eam quæ plerisque communis est, statuenti.

3. Sed ut plerique Plinianum Anemonem agnoscere in Faventino fluvio non dubitant; sic eorum qui in utralibet sententia sunt, alii quidem italicum nomen ejusdem fluminis esse *Lamone*, sine ulla hæsitatione censent; alii vero, & præsertim; id quod in vocabulo mireris nostro; Externi sentiunt aliter, & *Amone* omnino esse, contendunt. Quorum plerisque imposuisse credo majorem vocis hujus, & Anemonis similitudinem; ut L litteram non ad ipsam, sed ad italicum spectare articulum, existimarent. Verum ea littera, quantum video, longe aliam ob caussam addita est. Scilicet sequioribus sæculis regionis hujus homines pro Anemone dicere cœperunt *Alamonem*. Constat id ex Faventinorum, & Forolivienfium *Chronicis* manu exaratis. Nam in una illarum, ad sæculum XIII. attinente, hæc verba produci video a Franc. M. Salicto (1) *fecit ædificare unum aliud castrum ab alia parte fluminis Alamonis:* in altera autem, quæ ex nostris est, & ob Auctorem vulgo appellitatur *Chronica Moratina*, inter ea quæ ad illud idem sæculum spectant, hæc lego; *Clusa Communis Faventiæ, quæ erat in flumine Alamonis*, & rursus infra, *fluminis Alamonis*. Vides igitur, ut ex corrupta latina facta sit ab nostratibus vox *Lamone*. Quod cum dico, non illud nego, me in eadem Moratina Chronica mox legisse *in valle amonis*, & Julium Cæsarem Tonduzium (2) tradere, Jo. Galeatium *primum ex Manfredis Comitem Vallis Amonis, & Faventiæ Vicarium inscribi cœpisse*. At simul ajo, eundem Tonduzium (3) docere, in latine exaratis Faventinorum monumentis pro *Anemo* scriptum esse per compendium, aut syncopen *Amo:* neque propterea in communi usu fuisse video, ut italice dicerent *Valle d' Amone*, sed *Val di Lamone* (4): quin eos video qui e re finitimorum esse existimarunt, ut hæc Vallis primo potius, quam altero, nomine vocaretur, non illud ab Anemone fluvio, sed ab Lybico, si Superis placet, Hamone repetendum esse, contendisse (5).

4. Cæterum hujus fluvii apud nos vocabulum siquis forte Italis nonnullis credidit esse *Amone;* is minime attendit, Ferrarium (6), Maginum (7), Coronellium (8), & si quis est alius ejuscemodi, sua, quod haud inficior, laude dignus; eum tamen neque singulari linguæ nostræ, neque peculiari hujus, hujus, inquam, Italiæ partis notitia, neque auctoritate, cum his qui *Lamone* scripserunt, esse comparandum. Princeps est Dantes, Vir suo sæculo doctissimus, & linguæ nostræ in primis parens, & in hac regione versatus, cujus versus ita scriptus est, ut suspicari non possis, operarum culpa articulum voci temere adhæsisse (9)

La città di Lamone, e di Santerno,

pariterque scripta est præclari ejus Interpretis Christophori Landini expositio, *Intende Faenza, appresso della quale corre il fiume Lamone: & Imola, ove corre Santerno:* nec aliter scripsit Interpres alter Alexander Vellutellius. Quod si Geographos quæris; Raphaelem Volaterranum (10) lege, ac Leandrum Albertum (11); & vide, num, quod aliquis videtur obtrudere, *Amone* scripserint, an potius *Lamone:* quos cum Abr. Ortelius (12), & Paulus Merula (13) secuti sint, Cluverius (14) quoque, & Cellarius (15), & his recentiores Exteri sequi potuissent; non scribere, Anemonem *vulgo nunc Armone, Ammone*, & *Amone* dici. Historici denique nostrates, & ii præsertim, quibus in his maxime standum est, Faventini Cavina (16), & Tonduzius (17) non alio passim eum amnem appellant nomine, quam *Lamone*. Quos si Cluverius, quippe po-

(1) Neoter. Hist. Favent. Script. Confut. (2) Favent. Hist. Breviar.
(3) Hist. di Faenza. (4) Vid. Repliche del Cavina in difesa &c.
(5) Vid. Salict. cit. (6) Lexic. Geogr. cit. (7) Italia. Tav. Romagna.
(8) Corso Geogr. Univers. Tav. Territor. di Ravenna.
(9) Inferno Canto 27. dell' ediz. dell' Accad. della Crusca. (10) Comment. Urban. l. 4.
(11) Descriz. d' Ital. Reg. 14. (12) Synon. Geogr. & Thesaur.
(13) Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 23. (14) Ital. Ant. l. 1. c. 28. & 36.
(15) Notit. Orb. Ant. l. 2. c. 9. n. 92. (16) (17) locis cit.

posteriores, vidisse non poterat, at Rubeum poterat, gravem sane vicinæ Civitatis, & totius pene Æmiliæ Historicum. Hic autem diserte scripsit (1) *Anemo, quem Fantinum, Lamonem, Rafanarium, & Santernum vocant*. Unus esse error primum videtur in ultimo nomine, ut omnes jamdiu suspicari vel ex iis potuerunt, quæ apud Dantem, ejusque Interpretes legi, diximus. Cætera nomina sine ulla dubitatione vera sunt, alterum, uti ostendimus, in regione universa notum, duo reliqua in agro potissimum in quem is amnis defluit, Ravennate, primum quidem, quasi Faventinum per syncopen dicerent, tertium autem a Rafanaria, ut opinor, deductum, castello Ravennatum proximo finibus Faventinorum, quod non semel ab his captum, & incensum, ab illis autem restitutum, &, ab his denique dirutum Tondutius (2) memorat sæculo XI. & XII. Id castellum ad Anemonem fuisse, indicat Blondus (3), cum, *trajecerat*, inquit, *Anemonis vada, quæ vocant Rafanaria, sexto* (a Zagonaria) *milliario distantia*, ab Ravenna autem decimo. Nam & Rubeus ipse (4) *Anemonem fluvium*, ait, *eo loco Rafanarii nomen accipere*, qui est *decimum circiter lapidem ab urbe* (Ravenna) *remotus*. Ad idem autem exemplum opinari licet, factum esse Anemoni ultimum nomen in ea saltem parte agri Ravennatis, qua rus præterfluebat *Santerna* dictum. Id rus in Magini Tabula (*) indicatum videbis.

5. In stagna autem quæ erant circa Ravennam, influxisse Anemonem Plinii tempore, superiore Epistola (5) mihi videor ostendisse. Secunda autem (6) propositum de hoc & proximis amnibus Plinii locum sic illustrasse, ut cum jam liqueat, cur ipse Bedesim non inter alios, sed seorsum memoraverit ad Ravennam; credere non possim, te Cluverio (7) adstipulaturum, qui eum locum censuit *paullo incuriosius a Plinio consignatum*, multoque minus caussam, quam protulit judicii sui, probaturum, nimirum quod *Anemo non in mare Hadriaticum inter Ariminum, & Ravennam, ut reliqua ista flumina, sed ultra Ravennam in Padum defluat*. Scilicet quid fieret Plinii ætate, ex eo existimabat, quod fieri videbat sua, non secus ac quia Anemo nostro tempore in mare influit, non defuerunt Viri Docti qui, senescente Romano Imperio, in mare pinxerint defluentem. Ille vero etiam Blondi (8) temporibus *nec Adriaticum mare, nec Padum attingens, in eam primus delabebatur paludem*, quæ supra Augustam Ravennatem Fossam incipiebat: & vix denique *avorum* Rubei (9) *ætate in Padum est traductus*. Atque ut intelligas quo ipsum loci natura ferret; vel postea ruptis aggeribus, in eandem iterum paludem effluxit, unde *paulo ante* Rubei ipsius (10) *tempora denuo* in suum alveum, & in Padum retrahendus *fuit*. Quin denique natura vicit, Padoque prorsus relicto, Anemo ubi paludes fuerant, illac ad mare via facta, in hoc influxit, & adhuc influit ostio antea paulo minus, nunc autem, idque Artis opera (11), magis a Ravenna dissito; ut si Dantes ad nos rediret, id quod ceu peculiare Montoni scripserat (12), sibi intelligeret esse mutandum, & ad Anemonem transferendum.

6. Ejus enim tempore jam per se in mare contendebat Montonus, quod non persisse cum Plinius viveret, sed Bedesis nomine in stagna influxisse, & propius quidem urbem Ravennam quam fluvios cæteros, proxime ante ipsum ab eodem Plinio memoratos, non hic a nobis est repetendum. Confirmanda potius ea sunt, & magis magisque illustranda quæ de hujus amnis duplici origine, & singularum nominibus ac progressu, & in unum alveum tum vetere, tum recentiore confluxu, de aliisque ejuscemodi Secunda Epistola posita sunt. Quorum aliqua tametsi per se ipsa leviora videri possunt, non sunt tamen cum a Foroliviensi ad Foroliviensem scribantur, patriarum antiquitatum

(1) Hist. Rav. l. 1. (2) Hist. cit. (3) Hist. Dec. 3. l. 2.
(4) Hist. cit. l. 7. (*) Tav. cit. (5) n. 4. (6) n. 2. & seqq.
(7) Ital Ant. l. 1. c. 36. (8) Ital. Illustr. Reg. 6. (9) Hist. Rav. l. 1.
(10) Ibid. (11) Ragguaglio della Diversf. dei due Fiumi. (12) Vid. n. seq.

tum studiosum. Igitur versus, quos paulo ante indicabamus, Dantis hi sunt. (1)

Come quel fiume c' hà proprio camino
Prima da monte Veso in ver levante
Dalla sinistra costa d' Apennino,
Che si chiama Acqua cheta suso avante
Che si divalli giù nel basso letto,
Et a Forlì di quel nome è vacante,
Rimbomba là sopra San Benedetto
Dell' Alpe, per cadère ad una scesa;

& quæ sequuntur. Quibus in versibus cum quidquam quod improbarent, nec Guicciardinus (2), nec Bonolus (3), nec alii, quod sciam, offenderint, haud satis intelligo, præsertim postquam ne quis hoc loco sic erraret olim admonuerat Landinus (4); haud satis, inquam, intelligo, quî Viro, alioquin Docto, veri dissimilitudo, atque adeo falsitas inesse visa sit, quasi Dantes hujus originem fluminis poneret in monte Veso, id est Vesulo, qui mons ultra Augustam Taurinorum est; cum aliud non significet, nisi hoc unum, si quis ab eo monte incipiens, spectare pergat fluvios omnes, quicunque inde ad nos usque ex sinistro Apennini latere nascuntur, fore ut inveniat, hunc de quo loquimur, primum esse qui non per Padum, neque per Padusam, sed proprio alveo ferretur in mare, Dantis quidem tempore. Hic igitur fluvius, qui superiore illa parte, haud procul a montano olim S. Benedicti Cœnobio, *Acqua cheta*, facile per ironiam, ut ex productis versibus mihi videtur, appellatus, cum ad urbem nostram accesserat, non eodem amplius, sed alio, Montonii videlicet, nomine designabatur. Infra hanc autem cum altero olim confluebat, quem *Acqua viva* dictum fuisse, ab nostris Historicis (5) traditum est, & tum denique ex duobus istis amniculis justum flumen efficiebatur. Nunc vero eorum singulis alia esse nomina, primo quidem *Fagnone*, alteri *Fiumana*, ut Magini quidem Tabula (6) indicat, Geographos video non dubitare. Sic Cluverius (7), sic Baudrandus (8), sic alii præterea utuntur altero eorum nominum. Sic recentissimus Scriptor utroque utitur, diserte Maginum sequens. Nobis vero unde hic ea vocabula acceperit, ignotum est, quando neque Majoribus ex eorum scriptis, neque montanis accolis ex ipsorum responsionibus cognita esse, nedum usitata, deprehendimus. Quæ de *Fagnone* potissimum dicta volumus. Nam *Fiumana* vici saltem esse nomen, propter quem primus labitur amniculus, nemo ignorat Foroliviensium. Quem ad vicum an olim castellum, sive oppidum attineret, quod in tabulis testamenti nobilis Dynastæ Francisci Paulucci (9) sic memoratur *Salti di fiumana di Raibi*, tu videris. In iis enim tabulis sequuntur *Flumana* proxima Castella *S. Cassiano in Pennino*, *Pietra d' Appio*, *&c.*, simulque videris, num forte conjici inde liceat, quid esset *aqua Rabi*, amniculus videlicet de quo loquimur, an potius canalis ex eo deductus, in quo uno excipitur, anno 1212. a Prætore, & Senatu Foroliviensi, ne frumentariæ molæ ponantur a Monachis S. Mercurialis (10).

Bini enim Canales, ut nosti, singuli ex singulis illis amniculis molendi potissimum causa a Foroliviensibus deducti sunt, alter, isque multo longior, ut per urbem traductus, ad Ronchum usque flumen pertineat ab *Aqua viva*, alter vero brevis ab *Aqua cheta* in Montonum derivatus: quorum hunc etsi Alexander Paduanius (11) inchoatum ajat anno 1443., tamen intelligere ex eodem (12) possis, tunc utiliorem potius redditum esse aqua altius deducta, & certe antea fuisse; cum anno 1356. ab Ægidio Cardinali scribat castra esse posita inter eum Canalem, & flumen. Sed breviore hoc Canali seposito, de altero dumtaxat longiore verba fieri, intelligito, cum infra, Canalem nominabimus. In quo recentissimus ille Geographus deceptus est, cum aquam accipere scripsit a duobus amniculis, *Fagnone*, & *Fiumana*;

(1) Inferno Canto 16. (2) Istor. di Italia l. 10. (3) Istor. di Forlì l. 9.
(4) Comm. sopra questo luogo di Dante. (5) Vid. Epist. II. n. 8. (6) Ital. Tav. 36.
(7) Ital. Ant. l. 2. c. 1. (8) Lexic. in Civit. Solis.
(9) Vid. Vecchiatzan. Hist. di Forlimpop. P. 2. l. 3. (10) Vid. in cor. Codice Gambero p. 32.
(11) ... oniche di Forlì M. S. (12) Supplem. alle stesse.

na ; sed in his magis, cum postquam infra Civitatem Solis inter se communicarunt, se cedere iterum, ait, ut rursus inter se accedant ad Forum Livii. Illi enim amniculi semel, haud amplius, inter se accedunt, communicant, & in unum confluunt, idque passibus, ut nosti, supra hanc urbem circiter quingentis; non, ut in illa Magini Tabula, bis mille quingentis. Quæ Tabula cum eandem perperam & Canalis, & communis amniculorum alvei latitudinem proponat, alveus autem ad Canalem accedat; facile imposuit, in eumque errorem adduxit, a quo veracior Coronellii Tabula (1), vel obiter inspecta, opportune abducere potuisset.

7. In communem autem alveum, non illum dico, quem infra urbem antiquissimis temporibus fuisse, alias (2) demonstravi, sed hunc quem videmus, ut artis opera corrivatos amniculos fuisse, constat; sic quo tempore id factum sit, repugnantibus inter se Majorum monumentis, non liquet. Nam Bonolus (3) quidem id factum scripsit ante annum 1057. a Scarpetta I. Ordelaffo, non Domino illo scilicet, sed *Capitaneo* Forolivii, qui & Canalem eadem fere via qua fluviolus *Aquaviva* antea perrexerat, in civium commodum perduxerit, eique Canali pontes imposuerit duos, alterum a Pane, alterum ab Equitibus nomen ferentes. Et sane in antiquis Chronicis, quæ, cum hæc scriberem, in manibus habebam, ab ipso Alexandro Paduanio descripta (4), eadem quæ tradidit Bonolus, illi Ordelaffo tribuuntur, nisi quod pontes ii duo ita memorantur, ut antea fuisse, & sub ipsis flumen transiisse videatur. Cæterum in tabulis testamenti cujusdam, ab eodem Bonolo (5) indicatis, mentio fit anno 1178. Fluminis novi, & Molendinorum *Calanchi*: & ipse in Tabulario Reverendissim. Canonicorum Forolivienfium Documenta esse, scio, Canalem commemorantia A. 1193. & 1194. prope Molendinum, quod in urbe adhuc est, Ripæ nuncupatum. Sed his omnibus, atque aliis ejuscemodi, quæ postea indicabuntur, plura sunt quæ adversari videantur. Primum in antiquis Cæsenæ Chronicis hæc legimus, *Anno Dom. MCCV. ductum est canale aquæ per medium Civitatis forlivii*. Quæ secutus est Claramontius (6): Alexander autem Paduanus (7) non modo aliis ex Chronicis hoc descripserat, *A. Dom.* 1205. *derivatio ex flumine ducta per urbem forlivii*; sed & in propriis Chronicis scripserat, eo ipso anno id factum, deducta aqua ex flumine *Calancho*, sic videlicet eundem appellans amniculum, quem *Aquaviva* fuisse olim, diximus, & in collectis quoque ab eo Chronicis nuncupatum videmus. Sed præter hanc tantam, quam & Bonolus (8) animadvertit, & discutere conatus est, in Canalis deductione discrepantiam, plura extant Documenta quæ post annum illum 1057. in urbe fluvium commemorant, ut in Tabulario Monasterii S. Mercurialis quoddam est quo anno 1092. mentio fit de *fluvio percurrente* a latere domus *posita in hac Civit. Livi: qua vocantur figline*: qua in ultima voce etsi tanto magis hæreo, quod & infra habetur, *in Civitate Figline quæ vocatur Livia*; tamen nullum est dubium, quin utroque loco sit Forum Livii intelligendum: itemque alterum, quod anno 1202. diserte memorat *duas domos positas in Forlivio in Burgo nostro super flumen constituto*. Mitto alia sciens, quæ vel serius in urbe fluvium designant, ut testificationes, & sententiam latam die 22. Octobris A. 1231. (9) ex quibus intelligas, tunc flumen haud ita procul fuisse dissitum ab sacra Ædæ, non S. Thomæ Apostoli, quemadmodum alter ex Historicis nostris credidit, sed, ut ibi diserte scriptum est, *S. Thomæ Cantuariensis*, condita circa A. 1208. a Tederico Malgenero, instaurata autem postea, ut nunc videmus, eodem illo urbis nostræ loco. Quonam igitur modo credibile sit, ante annos 174. illud ipsum flumen supra urbem fuisse alio corrivatum, quod flumen etiamtum per urbem flueret, suumque primum servaret alveum? cui, nec sane plurimis ante illam sententiam annis, novum pontem imposuisset Prætor Foroliviensis,

(1) Territor. di Forlì. (2) Epist. II. n. 8. (3) Istor. di Forlì l. 3.
(4) Raccolta di Croniche &c. (5) Istor. cit. l. 3. (6) Cesen. Hist. l. 8.
(7) Raccolta cit. (8) l. 3. cit. (9) in Tabulario Canonicor. Foroliv.

viensis, non ita dignum, si non flumini, sed Canali fuisset impositus, marmoreo adjecto monumento, & iis quidem verbis, de quibus alias (1) ad te scribam.

8. In dissidio tamen hoc tanto cum illud inter plures constet, quod paulo ante (2) indicatum est, Canalem fuisse, si non circa A. 1057. at certe A. 1205. per mediam, ut videmus, urbem perductum; satius est, ut conjecturis quæ in contrariam sententiam rapiunt, minus tribuentes, inde illud primum eliciamus, flumen igitur abductum alio fuisse aut eodem anno 1205. aut antea potius; cur enim Canali opus esset in ea urbe per quam pergeret amnis fluere? aut quanam fieri ratione posset, ut eundem per hanc alveum, & Canalis & amnis haberent? Tum deinde videndum est, quo liceat modo dissidium tollere, conciliatis inter se discrepantibus monumentis. Quid igitur, si dicamus, vel postquam abductum fuerat flumen, ei tamen unde abductum fuerat, loco, ob diuturnam consuetudinem mansisse, ut fit, nihilominus fluminis nomen? Quid, si Canalem ipsum fuisse nomine fluminis vocitatum? Sic animadverti, vicinum quondam nostrum Matthæum Vecchiazzanum (3) in Documento quodam scripto anno 1214. quo suburbia, aliæque partes Fori Popilii describuntur, verba hæc *juxta aquam fluminis, & usque ad flumen* de canali esse interpretatum, non secus atque in Brevibus, ut vocant, Litteris Honorii Pontificis anno datis 1222. Quin etiam cum illam eandem sententiam referat (4) quam in Foroliviensi Æde S. Thomæ latam diximus (5) anno 1231. non flumen ipse memorat, sed canalem.

9. Re igitur utro volueris modo explicata, facile dissolves pleraque omnia, quæ me olim retinebant, ne amniculum *Acquaviva* crederem ante annum 1231. in alteram qui superiore parte Danti fuit *Acqua cheta*, esse derivatum. Hoc vero factum esse ante annum 1205. ex iis quæ mox subjicientur, testimoniis intelliges, unde & quædam altera tolli possit dubitatio. Erit enim qui forte quæret, num fluvius hic in quem supra urbem fuerat corrivatus amniculus *Acquaviva* primis quidem post eam corrivationem temporibus eodem perrexerit alveo fluere, & sub Romano ponte, quem Moratinorum vocant, subire; an continuo in novum effossum alveum, quem videlicet etiam nunc cernimus, exceptus, ab eoque ponte abductus fuerit. Dubitandi caussam hine affert Bonolus (6), qui olim quidem unum modo amniculum, postea autem utrumque sub eo ponte fluxisse, affirmat; inde vero tollit illa ipsa ratio, quæ una movere potuit ad corrivationem alterius amniculi in alterum efficiendam, metus videlicet, ne in urbem aqua redundaret. Quod enim foisset consilium, quam metuerent duos in alveos divisam, eam omnem, unum in alveum conjunctam, per urbem traducere? Accedit non facilis in urbe alvei dilatatio, nec sana spes utrinsque fluvioli aquas posse transire sub illo uno fornice, qui olim ab sapientissimis hominibus constructus esset ad alterius tantummodo transmittendas. Certe ex ipso Canali quem ab altero derivatum diximus, effusa aqua anno 1595. omnem inundavit urbem (7): ex communi autem amniculi utriusque alveo, extra ipsam quidem, sed nimis prope ipsam perducto, nonnunquam adeo redundavit, ut per proximam urbis portam ingressa, plures usque ad illum pontem diruerit domos anno 1384. (8) anno autem 1461. usque ad sacras Ædes pervenerit S. Hieronymi, & S. Blasii. (9)

10. Igitur ex illo ipso facto unde primam conjunctorum amniculorum notitiam habemus, alvei quoque habemus utrumque extra urbem perducentis. Anno 1201. inquit Rubeus (10) *se se Faventini magno impetu in Forolivianos pedem referentes ad amnem Montonem, qui ante suburbium Sclavoniæ fluit, intulerunt*. Hoc autem factum cum referant non una vetera monumenta, ab Alexandro Paduanio collecta (11), & hic quoque in propriis Chronicis, & Claramontius (12), & Tondutius (13) in suis

(1) Epist. IX. n. 9. (2) n. 7. (3) Hist. di Forlimpop. P. 1. l. 11.
(4) Ibid. l. 12. (5) n. 7. (6) Istor. cit. l. 1. (7) Marchesi Suppl. l. 11.
(8) Chronic. M. S. Paduan. (9) Marchesi Supplem. cit. l. 8. (10) Hist. Rav. l. 6.
(11) Raccolta di Croniche &c. (12) Cæsen. Hist. l. 9 (13) Hist. di Faenza P. 2.

fuis quisque Historiis commemorenti, nemo ipsorum est qui Montonum ibi non ponat anno illo eodem 1201. Eo igitur anno jam Montoni alveus extra urbem erat, ubi donec singuli amniculi suos intra urbem servarunt alveos, certe esse non poterat. Antea igitur in unum corrivati fuerant alveum, & hic extra urbem perductus. Quod si pontibus opus fuerat qui singulis antea imponerentur; tanto magis ponte opus fuit qui utrique. Sed quo hic primum tempore exstructus fuerit, non liquet. Illud tantum liquet, jam anno 1384. lateritium fuisse, cum tanta aquæ vis, quantam eo anno, Paduanio auctore, fuisse, diximus (1), lateritium Montoni pontem, ut idem scribit (2), dejecit. Pro eo autem ligneum pontem A. 1389. esse factum, confirmat. Qui cum sæpe eadem causa abreptus, ut A. 1433. & A. 1483. & sæpe quoque refectus esset; de lateritio rursus exstruendo cogitatum est ante A. 1513. Sed & hunc qui, uno fornice nixus, pulcherrimus, commodissimusque perfectus fuerat, vis aquæ abstulit A. 1557. Denique is quem nunc cernimus, magis fortasse pulcher, & commodus, trino autem fornice subnixus, architecto Cæsare Mengolo Ravennate, cum A. 1610. inchoatus fuisset, A. 1613. absolutus est. Quæ singula ex eodem Paduanio (3) excerpere, & hic universa commemorare neque ab re alienum esse, & tibi certe pergratum fore visum est.

11. Antequam hæc de qua diximus, utriusque amniculi in unum alveum corrivatio supra urbem artis opera efficeretur, alter fuerat eorum confluxus, a natura, ut videtur, nec multo infra urbem, effectus. Jam enim in ipsa urbe alterum ad alterum valde convergere cœpisse, indicia sunt, si hinc quidem paulo infra amplissimum urbis nostræ forum Canalis flexum occasum versus spectemus, quem Canalem magna ex parte deductum ajunt qua amniculus *Aquaviva* defluxerat; inde vero situm illius pontis quem alteri amniculo ab Romanis fuisse impositum, cum Æmiliam munirent viam, Fabius Oliva (4), Alexander Paduanius (5), & quotquot ex nostratibus inspexerunt, nunquam dubitarunt. Quem ego pontem, quantum pars finit quæ adhuc extra humum exstat, cum attente inspicerem, magnosque, ex quibus constructus est, lapides valde inter se dispares cernerem, & minus affabre commissos, si latus pontis excipias quod spectat ad septemtriones, animadverti, fornicem non recta, sed valde oblique positum, eoque simul conversum, & alveum cui impositus fuerat, evidenter ostendat ab occidente sole ad orientem inclinasse, & quod consequitur, non ante, sed pone vetustam Ædem, quæ proxima est, Divinæ Triadi sacratam, perrexisse. Qua ex animadversione tria proclive est deducere. Primum, cum Moratina, ut & nostrates appellant, Chronica hæc habeant, *sepultus fuit* (S. Mercurialis primus Foroliviensium Episcopus) *in Ecclesia S. Trinitatis de Forolivio, quæ tunc erat Ecclesia Cathedralis, & extra ac juxta civitatem prope flumen, & stratam Flamineam;* contra autem Paduanius (6) scribat, amnem inter suburbium, & Templum illud Cathedrale fluxisse, sicque id Templum intra antiquam urbem fuisse; videri in hoc dissidio illis potius Chronicis, quam Paduanio, assentiendum. Alterum, quod ex primo sequitur; *Ædis S. Mariæ Ripæ* appellationem, non a proxima, ut quondam suspicabamur (7) ripa fluminis esse ortam, quippe quod ab ea vel magis distaret, quam a fronte vicini Sacrosanctæ Triadis Templi, sed ut Paduanius (8) docet, illuc id nominis secum Moniales attulisse; quæ antea degerent ad Canalis ripam, ubi vel olim Ædes fuerat, S. Joannis, ut apud Marchesium (9) *in flumine*, vel, ut in Canonicorum Tabulario est ad A. 1123. *super flumine* quondam vocitata, sive fluminis nomine Canalem accipias; ut supra (10) indicavimus, sive amniculum, de quo loquimur; nam etsi ante A. 1205. ex plurium consensu deduximus, extra urbem fluxisse; tamen si cuidam singillatim monumento habere fidem velimus, nullum profecto extare novimus, quo freti id multo

(1) n. 9. (2) Chronic. cit. (3) Ibid. & Supplem.
(4) Vita M. S. di Catterina Sforza. (5) Chronic. M S. cit. (6) Chron. cit.
(7) Epist. II. n. 11. (8) Chron. cit. (9) Supplem. l. 9. (10) n. 86.

to ante A. 1178. (1) indicari, affirmemus. Tertium est denique, eundem fluviolum, quantum ex memorato pontis ejus positu æstimare licet, eam ipsam Ædem versus, quam modo dicebam, S. Joannis contendisse; non, opinor, ut ibi cum altero conflueret; neque enim Canalis quem illuc ab opposita plaga ferri videmus, toto tractu secundum *Aquavivæ* amniculi alveum perductus dicitur; sed dumtaxat ut ad hunc alterum convergeret, mox non ita multo infra urbem, ut inveteratum ibi nomen indicat, *fluminis mortui* (2) confluxurus.

12. Cum duo igitur amniculorum confluxus fuerint, priscus infra urbem, novus autem supra, quem adhuc videmus; ab utro, an ab neutro sit deductum Montoni nomen, videndum est. Paulus enim Bonolus (3) ex novo repetit, duobus videlicet amniculis, tanquam duobus arietis cornibus, in unum alveum convergentibus; quasi vero non idem de prisco quoque confluxu dici posset, aut confluxus ejusmodi non pluribus aliis quorum nullus sic vocatur, amnibus communes forent, quando hæc videlicet causa fuit, ut Bonolus quidem existimat, quamobrem Prisci plerosque Fluvios bicornes finxerint. Mihi igitur id nomen ex neutro confluxu repetendum videtur, ex novo autem multo minus, si quidem hæc Agnelli (4) verba, S. Apollinaris *in Basilica Beatæ Euphemiæ, quæ vocatur ad arietem, primitus baptismum fecit*, secundum ea sint quæ Rubeus, (5) scribit, intelligenda. *Primum baptismatis fontem*, inquit Rubeus, *in ea urbis parte constitutum ferunt, quæ ad Arietem dicebatur. a fluvio, cui proxime accedit, nomen sortita: quem nunc fluvium vulgari vocabulo Montonem appellamus, in ipsius Tribuni domo, quam* S. Appllinaris *templum fecit ac consecravit*, & infra, *Tribuni domum ad Arietem amnem, jam diu a se templum consecratam, Divæ Euphemiæ* (Aquilejensi) *dicavit*. — *Is autem locus extra urbem dicebatur, quod urbs ab ea parte nequaquam mœnibus erat circumdata*. Facile qui hæc cum iis conferant quæ de primo Foroliviensium Templo Divinæ Triadi sacro paulo ante (6) dicta sunt, extra urbem, & ad flumen exstructo, tanto veriora existimabunt, quod utrobique primos illos Episcopos cernent urbium frequentiam vitasse, fluminum autem vicinitatem, baptismatis ritui, qui tunc erat, maxime opportunam, esse secutos. Verum antea præstat Eruditissimum Agnelli Interpretem (7) audire, qui adversus Rubeum animadvertit, tunc S. Apollinarem latere oportuisse, itaque non templa, nec basilicas extruxisse; sed Agnellum *locum, ubi primum Fideles baptizati sunt, exprimere, Ecclesiamque, quod solet, post evoluta tempora ibi erectam indicare intendisse, & nil præterea*. Quid igitur? si nos quoque, Doctissimi Interpretis exemplum secuti, animadvertamus, non ea quæ Rubeus habet, Agnellum scripsisse, nec de amne, prope eum locum, tempore S. Apollinaris, fluente, nec de nomine quod amni, aut ei loco esset illo quidem tempore: potuisse autem & flumen, quod tunc satis abfuisse, ostendimus (8), propioribus Agnello temporibus ad eum locum accedere (quanquam ne id quidem Agnellus dicit) & id nominis utrumque accipere: itaque Agnellum, ut eum omnibus indicaret locum; non quo S. Apollinaris ætate, sed quo sua vocabatur, nomen posuisse. Nec vero dicas, quo igitur modo ibi baptizabat, si id aberat flumen? ideo enim aberat, quod alterius fluminis, id est Padi, aquæ tunc passim Ravennam circumfluebant (9). Et fane eum ipsum locum diu post sæculum illud primum aquis fuisse circumfusum, Agnellus indicat in Vita Martini (10) qui post initium vivebat sæculi IX. *Munivit*, inquit, *hic Antistes Ecclesiam B. Euphemiæ, quæ vocatur ad Arietem, quam olim aqua dominabatur*. Quibus ex verbis *discimus*, inquit Agnelli Interpres (11), Ecclesiam hanc *antiquitus aquis circumfusis inædificatam, quæ Martini ævo in sicco erat, quod jam tum ex alluvionibus excrescente solo mare dista-*

(1) Vid. supra, n. 7. (2) Vid. Bonol. Istor. di Forli l. 2. (3) Ibid. l. 1.
(4) Lib. Pontif. P. 1. c. 1. (5) Hist. Rav. l. 1.
(6) n. 11. (7) Obs. ad cit. Agnelli locum n. 3. (8) Epist. II. n. 7.
(9) Ibid. n. 6. (10) P. 2. c. 1. (11) Obs. ad Martin. Vit. n. 1.

distaret. Sed huic mare fuisse vicinum, haud crediderim; neque enim ut ab hac distinguerent alteram Beatæ Euphemiæ *Ecclesiam*, potuissent a mari discrimen accipere, ut factum videmus ex Vita S. Probi (1): *juxta Ardicam Beatæ Euphemiæ, quæ vocatur ad mare*. Qua de altera Ædicula Rubeum (2) quoque video meminisse.

13 Sed gravior mihi oritur dubitatio super interpretatione prioris illius Agnelli loci. Neque enim tantummodo *ad Arietem*, sed & *in Bedente fluvio, & in mare* S. Apollinarem, ait *multos baptizavisse*. Ibi autem Interpres duplici nomine unum eundemque fluvium non dubitat indicari; *quod fere cum Montonis Italica significatione & Arietis, & Bedentis, seu Bidentis vocabula conveniant*: quanquam ex Rubeo (3) sciat, *Bidentem ab incolis dictum alterum fluvium, Ronchi nomine aliis indigitatum*. Verum ne hoc quidem animadvertit Vir alter Doctissimus, qui de Bedente alia Agnelli verba in Vita Felicis (4) interpretans, *Bedentem veterem amnem appellat*, inquit, *qui Plinio Bedesis, Bidens recentioribus*: & infra, *Bidens est, quem vulgus Montonem nominat; cur autem* „ *vetus amnis*? „ *Arbitrer de*„ *fiexe vocem* „ *Utentem* „ : *quem enim medio ævo Bedentem, & dein Montonem, quod ejusdem significationis vocabulum, dicebant, eum veterem fuisse Utentem, a Sigonio & Cluverio felici opera Livio L. V, c. 35. redditum, existimabant, sicuti ex Actis S. Hilarii & Olybrii cognitissimum est*. Scilicet *Bedesim*, & *Utentem*, quem in Plinio pro Viti contendit reponendum esse Cluverius (5), & quem tamen alium ac Bedesim, recte ex Plinii ipsius verbis (quod & nos evidentissimum ducimus) esse, non dubitat, Bedesim, inquam, & Utentem eundem, si Superis placet, fuisse amnem ponamus, necesse est, si Montonum Bidentem esse, & huc attinere Acta velimus Sanctorum illorum: in quibus nimirum sic memoratur *Vitis amnis, ab incolis, ut aliqui arbitrantur*, & mox ab ipso Actorum Scriptore *Bidens adpellatus*, ut nemini qui sciat, quid *Galigata* sit, quæ ibidem ei fluvio proxima dicitur, dubium esse possit, quin ibi Ronchus, non Montonus, significetur. Sed & Blondus (6) Ronchum Bidentis nomine diserte designavit, illum Scriptorem, aut potius montanos accolas secutus, quos propter vicinitatem vel magis quam Rubeus (7), audivisse poterat utentes, ut etiamnunc, eo vocabulo, apud ipsos, ut opinor, nato ob eam facile causam quæ a me alias (8) indicata est. Quo ut quemquam non memini esse usum cum iis Auctoribus sive antiquitate, sive auctoritate comparandum, ut Montonum significaret; sic etiam, quod Agnellus ait, S. Apollinarem *in Bedente fluvio baptizasse*, non de Montono ipse quidem ausim intelligere; sed de Roncho potius, ut quem eo tempore Ravennam pedibus adiri potuisse, conjicio, ut alio loco (9) declarabo.

14. Montonum autem propius Ravennam quidem tunc defluxisse, ut Plinii Bedesis fuerit, in stagna tamen exceptum & per hæc ab urbe divisum, & alias (10), ostendimus, & continuo, scrupulis, siqui forte restant, exemptis, confirmabimus. Suspicari enim fortasse potes, Montonum, & Ronchum, tametsi in æstuaria influerent Ravennæ circumjecta, suum vel per hæc alveum singulos, suumque iter servasse, non secus ac per Veneta æstuaria Medoacus; cujus fuisse alveum affirmant, qui magni Canalis nomine mediam Venetiarum urbem interfluit, ejusque demum portum efficit. Sic igitur olim Ravennam quoque, ut annis superioribus cernebamus, intercipi utroque amne potuisse; & infra illam ex utriusque confluxu Bedesim fieri, & vetustissimum Ravennæ portum, ut Blondus (11) opinabatur, adstipulante magna ex parte Cluverio (12) ubi *ostium*, scribit, *Asconis fossam habuisse idem, quod Utentem, & Bedentem amneis (vulgo nunc sunt Montone & Ronco) apud Ravennam in mare effundebat*, aut ubi (13) hos fluvios in ipsis æstuariis delineat in mare contendentes. Ego vero

(1) P. 1. (2) l. cit. (3) Ibid. (4) P. 2. c. 3.
(5) Vid. Epist. nostr. II. n. 12. & seqq. (6) Hist. Dec. 3. l. 1. (7) Hist. Rav. l. 3.
(8) Epist. II. n. 9. (9) Epist. V. n. 16. (10) Epist. II. n. 6.
(11) Ibid. n. 4. (12) Ital. Ant. l. 1. c. 35. (13) Tab. Gall. Circumpad.

vero ut in Medoaco, aliisque fluminibus perenni aquarum copia præditis id facile agnoscam; non idem tamen de illis dicam, quæ, ut nostra hæc, torrentium in modum nonnunquam sint plena, sæpius autem, æstate præsertim, perexilia, & pene sicca; ut arenæ, æstu maris in stagna invectæ, ipsorum alveos prius oppleant, quam nova tandem aliquando a fluviis importata aquarum copia eandem queat per æstuaria tenere viam. Quod si certos illos per æstuaria alveos hi nostri servassent Plinii tempore; cur, quæso, alterum dumtaxat ad Ravennam, non utrumque memorasset? aut si Bedesis nomine, ut Blondus censuit, neutrum, sed cæcum quendam, & sub æstuariis latentem utriusque alveum designavit, alveumque ejusmodi, quod difficile creditu, *amnem* appellavit; cur igitur inter Sapim, & Anemonem alterum tantummodo recensuisset nostrorum amnium? Nec vero hoc factum putes propterea quod Montonus fortasse tunc influeret in Anemonem, quemadmodum Tabula quadam pingitur, hoc sæculo edita, quæ Italiam *medii ævi* repræsentare dicitur, aut quod influeret in Spineticum Padi alveum, ut in ea Cellarii (1) Tabula quæ inscribitur *Italia Propria*, delineatur. Hoc enim satis, ut opinor, a me supra (2) rejectum est; illud vero nullius, quod sciam, auctoritate Scriptoris, nulloque monumento nititur, quod nostrates Historici, aut Faventini, aut Ravennates commemoraverint. Quin ne tunc quidem cum Foroliviensès A. 1217. (3) inimicitias, ut sæpe olim, cum Faventinis exercentes, disjectis Montoni aggeribus, hujus cursum in hostium agrum avertissent, in Anemonem influxisse, reperio; sed ut declivitas soli ferebat, magnam ejus agri partem septem ipsos annos late inundasse, & denique, si huc spectant, ut arbitror, multa illa monumenta quæ se Rubeus (4) legisse, scribit; *per Gattimellam villam secundo ferme ab urbe* Ravenna *lapide*, *in paludes influxisse*. Sic etiam A. 1461. (5) cum sibi ob ingentem aquæ vim novum alveum fecisset; multa, ferme Ravennam usque, rura obruit, neque in Anemonem tamen deflexit. Igitur, ne Plinium sine causa damnemus, reliquum est, ut ad illa redeamus, secundum quæ alias (6) ostendimus, Montonum, propius Ravennam in æstuaria excipiendum, Bedesim ab ipso fuisse nominatum.

15. Tunc autem simul ostensum est (7), non eadem cadere in Ronchum, quem cæteroquin haud ignoramus a multis creditum esse Bedesim, Montonum autem Vitim, sive, ut alii malunt, Utentem, sic tamen ut aliqui inconstantia ipsa sua dubitare videantur, in quibus præter Coronellium (8), eum quoque invenies qui annis superioribus *de vero Rubicone* librum emisit, si quæ scribit nomina cap. 14. (9) & 17. (10) cum iis conferas quæ cap. 1. (11) & quæ ter habet cap. 20. (12), & quæ in Tabula inscripsit quam exhibet cap. 8. Scio quoque, inter illos haud deesse qui Ortelii (13) non scripturam, neque sententiam; utraque enim pro nobis est; sed tria quæ is habebat (14), Plinii exemplaria secuti, *Besedis* scribant. Verum ut Cluverius, qui antea (15) scripserat ad eundem modum, postea meliores, puto, codices nactus, *Bedesis* passim (16) scriptum reliquit; sic facere alios video fere omnes; sunt enim adhuc qui Gaudentium Merulam (17) mendoso, ut videtur, codice usum, in Tabula sequuntur non ita pridem vulgata *Italiæ Antiquæ*, Roncho nomen *Hedesis* inscribentes. Sed quæ ad Ronchum, & Sapim attinent, proximis Litteris habebis. Vale.

(1) Notitia Orb. Antiq. (2) n. 5. (3) Raccolta di Cron. M. S &c.
(4) Hist. Rav. l. 1. (5) Cron. M. S. del Padovani; e Marchesi Supplem. l. 8.
(6) Epist. II. n. 7. (7) Ibid.
(8) Ravenna con le proposte Divers. &c. e Descriz. di Forlì. (9) n. 4. (10) n. 11.
(11) n. 7. (12) n. 23. (13) Synonim. Geogr. (14) Thesaur.
(15) in Tab. Ital. edita in Theatro Geogr. Vet. P. Bertii T. 2. (16) Ital. Antiq.
(17) De Gallor. Cisalpin. Antiq. l. 2. c. 18.

EPISTOLA ÆMILIANA V.

Etsi Ronchum flumen, de quo, & Sapi has tibi Litteras pollicitus sum, a pluribus scio, & præstantissimis quidem Viris, qui Montonum fuisse Vitim, existimant, Bedesim appellitari; causæ tamen quæ superioribus Epistolis propositæ sunt, illis me assentiri, non sinunt. Itaque Bedesis nomen, ut in proximis etiam extremis Litteris constituimus, Montono relinquentes; jam, quod consequitur, Ronchum a Plinio vocatum fuisse Vitim, non dubitabimus, hac ipsa consecutione, ac rationibus alias productis, & Illustrium etiam Virorum, quos videlicet, si opus sit, illis opponamus, consuetudine, & auctoritate permoti. Blondus enim, Jovius, Guicciardinus, Rubeus, Claramontius, Bacchinius in his fuere alias (1) a nobis laudati. Quibus ut præluxerat antiquus Actorum Scriptor Sanctorum Hilari, & Olybrii (2), sic Blondo præterea assipulati sunt suo quisque tempore alii aut nostræ, aut vicinarum Civitatum Historici, Fabius Oliva (3), Alexander Paduanius (4), Paulus Bonolus (5), Sigismundus Marchesius (6) nostrates, Atiminenses autem Malatesta Porta (7), & Jacobus Villanius (8), & Foropopiliensis Matthæus Vecchiazzanus (9). Qui omnes, ut laudati Rubeus, & Claramontius, Ravennatum, & Cæsenatum Historici, tanto facilius, ut opinor, exemplum Foroliviensis Blondi secuti sunt, quod & ipsi Ronchum scirent Galeatæ, & Meldulæ non ab oppidanis modo, sed & ab agricolis *Vitim* appellari. Ut vero supra Galeatam monticolæ illi vel in Actis Publicis *Bidentem* vocant, sic inde vulgo nominari *Vitim* etiamnunc, scio, non secus atque in agro Foroliviensi, & Ravennate, & in Civitate utraque nunc dicitur Ronchus, aut Ronchi flumen, Blondi (10) autem ætate, & postea quoque (11) Aquæductus vocitabatur.

2. Ronchi nomen Rubeus (12) ab oppido deductum tradit, quod is fluvius alluebat, ab rure autem ipsi attiguo Bonolus (13). Utrumlibet ego veri similius existimo, quam ipsum flumen ei ruri, aut oppido nomen dedisse. Ipsum enim fluvium multo sæpius nostrates solent *flumen Ronchi* appellitare, quam Ronchum, quo nomine rus potius attiguum designant, aut tumulum terreum satis grandem, in quo sacra Ædes ejus ruris exstructa est, olim autem erat, non oppidum, quod sciam, sed militare castellum A. 1283. ut Marchesius (14) scribit, ædificatum, quod ut apud ipsum, ita apud Alexandrum Paduanium (15) ad A. 1331. *la bastia al ponte del Ronco* video nominari, parvam quidem arcem, sed opportuno loco positam. Scilicet ibi secundo, ut nosti, ab urbe lapide is fluvius intersecat Æmiliam viam, ut ponte fuerit jungenda. Primam impositi pontis notitiam Chronicis antiquis deberemus Cæsenatibus, libro cum ad alia nostratibus utili, tum ad multorum nomina cognoscenda qui Foroliviensium *Capitanei* sæculo XII. & duobus insequentibus fuere; in iis enim, & in Prætoribus recensendis minus sollicitos Historicos fuisse nostros, quam Faventinos, videor animadvertisse; huic igitur libro notitiam deberemus illius pontis exstructi A. 1263; nisi lapis id docens, qui Paduanii (16) ætate latebat, rursus extitisset antequam Bonoli prodirent Historiæ (17). Quæ scripta sunt

(1) Epist. II. n. 10. (2) Ibid. & n. 13. (3) Vita M. S. di Catterina Sforza.
(4) Supplem. alle Croniche M. S. (5) Istor. di Forlì l. 1.
(6) Supplem. delle stesse l. 1. (7) Vid Clementin. Raccolt. Istor. l. 1.
(8) Ariminens. Rubic. (9) Hist. di Forlimpop. P. 1. l. 2. (10) Ital. Illustr. Reg. 6.
(11) Epist. II n. 7. (12) Hist. Ravenn. l. 1. (13) Ist. cit. l. 1. (14) Supplem. cit. l. 4.
(15) Cron. M. S. (16) Ibid. (17) Ist. cit. l. 4.

sunt in eo lapide, ad te mitterem, nisi mallem, a te, cum in Patriam redieris, legi; in pariete enim extat contra illam sacram Ædem, neque a me qui perattente olim, & nuper inspexi, verbum ultimum lineæ sextæ quæ de *Capitaneo* est populi Foroliviensis, visum fuit esse, ut Bonolus habet, *Gratiani*, multoque minus, ut Chronica illa Cæsenatia, & ex iis Paduanius, Grardunj; sed evidenter GRAIDANI. Quod cum tu quoque perspexeris; a te petam, ut siquid forte de illa nobili, ut opinor, Stirpe, aut de ejus Patria notum habeas, mihi significare ne graveris. Cæterum enim tunc pontem lateritium fuisse, idem tradidit Paduanius (1), quod ex eo lapide non apparet. Quin Paduanius ipse (2) scribit, A. 1432. lateritia pilarum fundamenta jacta esse, quibus pilis ligneus pons imponeretur: quod porro iterum factum esse, perhibet, A. 1584. (*) cum usus desiit ratis qua transeuntes ultro citroque transvehebantur. Pons enim tum A. 1483. (3), tum A. 14.1. (4), eoque anno bis, ut ligneum tunc fuisse, facilius eredas, aquarum vi disjectus fuerat. Quod periculum eum A. 16.9. immineret (5); Forolivienses lateritium fecerunt, quo adhuc utimur, commodissimum, & prælongum pontem, quippe fornicibus septem subnixum, quorum tres medii amplissimi sunt. En tibi collecta quæ apud Historicos dispersa legi ad pontem Ronchi attinentia; Ronchi, inquam; nam *Ronconis* nomen, quo appellari hunc amnem, Ortelius (6) prodidit, Foroliviensibus ignotum est.

3. *Aquæductum* vero, quod idem habet, Blondi temporibus fuisse vocatum, & certum est, & nos quoque diximus paulo ante (7). Sed quando, & quam ob caussam ita cœperit appellari, operæ pretium est inquirere. Ante annum 897. ita fuisse nominatum, credat aliquis fortasse ex Documento Donationis Dominici Archiepiscopi Ravennatis (8), in quo fundus quidam *a quarto latere* dicitur terminatus *Aquæducto* (sic). Qua de re nobis pronunciare nihil licet, cum tres cæteri, qui nominantur, termini hoc tempore sint ignoti. Nec minus, vel potius magis antiquum usum ejus nominis alii existimabunt, qui pervetus Templum sciant, Roncho flumini satis propinquum, Sanctæ Mariæ *Aquæductus* a multis jam sæculis vocitatum fuisse, hodieque cum toto illo rure, quod tertio circiter lapide ab urbe abest, Foroliviensibus vocitari. Nam in Canonicorum Tabulario præter Documenta plura quæ A. 1100. & 1101. id Templum sub eo nomine commemorant, membranæ extant scriptæ quidem A. 1220. sed in quibus Luttifredus Archipresbyter Plebis *Aquæductus* se Documenta *antiquissima* vidisse, testatur, quæ ostenderent, annis amplius quingentis Plebem *Aquæductus* ad Canonicos spectavisse. Verum esse possunt qui Aquæductus appellationem, non a propinquo flumine, sed aliunde ortam esse, contendant. Primum namque animadverto, Alexandrum Paduanium (9) iter describentem Pontificii Exercitus paulo ante eadem Ravennatem, tradere, Forolivio digressum, castra metatum esse ad flumen Ronchi; qua „ rivus influit, dictus Aquæ„ ductus, indeque ad rus usque Durazani „ se extendisse „ iterumque annis post quinque iter Ducis Urbinatis narrantem, scribere, „ motis castris trajecisse Ronchi „ flumen prope aquæductum „ & rus petiisse quod vocamus *Fornò*. Itaque ex narratione utraque patet, majorem quandam fossam quæ in fluvium aquam infert ex ea parte ruris Aquæductus quæ ad extremam viam attinet quam *Baronzole* nuncupamus, Aquæductum vocitatam esse, & facile ei ruri nomen tunc dare potuisse, cum vel multo amplior fortasse, & profundior olim esset, quam nunc videamus. Sed & aliam esse video caussam multo vetustiorem, multoque digniorem, unde ista non ejus dumtaxat Templi, sed & ipsius fluminis appellatio duci potuerit: in cujus caussæ disquisitione si paulo fusius, & diligentius hic morer; id tibi non modo non molestum, sed gratum potius futurum spero.

4. Cluverius (10) ex Vita, sæpius a nobis

(1) Cron. cit. (2) Supplem. ejusd. (*) Cron. cit. (3) (4) (5) Ibid.
(6) Synonim. Geogr. (7) n. 1. (8) in Tabulario S. Mercurial.
(9) Cron. cit. (10) Ital. Antiq. l. 1. cap. 28.

bis commemorata, Sanctorum Hilari, & Olybrii *confessorum*, ut inquit, *Ravennatium* hæc profert. *Præsidente Symmacho Romæ, Olybrius quidam Ravennas — monachus factus, in Galigatensi cœnobio vigebat: per hos enim dies adolescens Etruscus, Hilarus nomine, diligentius Deo operam, & studium navaturus, passibus mille juxta Galigatam, Ravennatis diœcesis, in excelso atque edito monte, sub quo Vitis amnis defluit, ab incolis, ut aliqui arbitrantur, Bidens adpellatus; se se constituit*. Et infra. *Verum tantæ solitudinis ab Hilaro atque Olybrio plurimum experitæ quies ab Theoderico rege perturbata est: qui ad eas radices Apennini, unde, ut aliqui putant, Ravennam aquam adduxerat, juxta Bidentem amnem ædeis sibi magnificas, quo succedere* (sic) *interdum solebat, construxit: cœpit enim frequentari Hilari cœnobium*. Antiquum hoc sane est cùm rerum aliarum, tum aquæ a Theoderico Ravennam ductæ monumentum. Nam quod Cluverius, cujus opinionibus *Vitis* nomen hic refragatur, ex his ipsis verbis *apparere*, ait, *haud perinde antiquum esse auctorem, qui hæc conscripsit: quippe qui diu post Theodericum regem fuerit*; non aliunde, opinor, hoc potuit arguere, nisi ex iis verbis, *ut aliqui putant*, diù post ea tempora scribentem significantibus. Quid vero? si ea verba, sicut illa quoque *ut aliqui arbitrantur*, diu postquam cætera scripta fuerant, ab aliquo secus opinante adscripta, ex ora, ut fit, inter ipsa Auctoris verba translata sint. Quæ si tibi suspicio, propositum veteris hujus Scriptoris locum relegenti, non improbanda videatur; nihil jam hoc quidem loco prohibebit, quo minus eam Vitam a Paulo, Hilari discipulo, scriptam putes, sicuti ab Rubeo (1) traditum est. Qui cùm simul confirmet, anno 502. Theodericum *aquam Ravennam deduxisse, cujus formam* (*hoc nomine*, inquit, *aquæductum appellabant*) *suo sumptu instaurasset, quæ longis ante temporibus solo æquata fuerat*; nimirum nobis ad memoriam reducit vetustius hujus æquæductus testimonium, quippe Cassiodori (2), vivente Theoderico, atque adeo, ut ex formula *D. N.* apparet, regnante, hæc scribentis. *His Coss.* (Avieno Jun. & Probo) *D. N. rex Theodericus aquam Ravennam perduxit, cujus formam sumptu proprio instauravit, quæ longis ante fuerat ad solum redacta temporibus*.

5. Verum si hic aquæductum instauravit; quis antea Ravennam perduxerat? Augustus? an Tiberius Claudius? qui eam urbem muro cinxit, ut ex litteris ad portam auream incisis Flavii Blondi (3), & Bernardi Justiniani (4) temporibus, & postea apparebat. Namque ut Ravenna stagnantibus circum aquis obsideretur; ea erat Romana potentia, eæ opes, ut vel per paludes fundamenta jacere fornicum non dubitarent, quibus niti aquæductus possent: quin priusquam Julius Cæsar Rempublicam invaderet, via aliqua fuerit, necesse est, qua videlicet Ravenna ipse discedens, *e convivio*, ut Appianus (5) scribit, & *curru* invectus, sive *mulis*, quod ait Suetonius (6), *e proximo pistrino ad vehiculum junctis* profectus est. Quod si illi, aut successorum alius aquæductum Ravennam perduxerant; at hic Martialis ætate collapsus aliqua ex parte jam esset, oportet, illic non semel, ut alias (7) commemoravimus, dulcis aquæ penuriam significantis. Sin eo tempore necdum aqua illuc fuerat deducta; at fuit certe inter illius, & Sidonii ævum, imo ante Sidonium diu, quippe qui Anthemio Romæ imperante; ut ex iis quæ de nuptiis Ricimeris attingit libro I. Epistola V. colligere proclive est; Ravenna transierat, hoc est sex circiter lustris priusquam Theodericus aquæductum instauraret *longis* antea, ut dixi (8) collapsum *temporibus*. Et sane quam Sidonius dulcis aquæ inopiam Ravennæ invenerit, eadem, alias quoque (9) a nobis laudata, ostendit Epistola, & iis quidem verbis; quæ tunc male habitum possint aquæductum significare. *Nusquam*, inquit, *vel aquæductuum liquor integer, vel cisterna defæcabilis, vel fons irriguus, vel puteus illimis*. Sed post Theodericum quam diu aquæductus Ravennæ manserit, aut

(1) Hist. Rav. l. 3. (2) Chronic. (3) Hist. Dec. 2. l. 3.
(4) De Orig. Venet. l. 5. (5) De Bell. Civil. Rom. l. 2.
(6) De duodec. Cæsar. l. 1. (7) Epist. II. n. 5. (8) n. 4. (9) Epist. II. n. 5.

aut rursus instaurari potuerit, ex Inscriptione intelligi posset Ravennate (1), si SMARAGDUM, cujus nomen in ea legitur, Smaragdum Exarchum fuisse, constaret, quod propter lapidis, in quo cæteroquin hæc sunt AD NECESSARIAM INAQUÆ DVCTUM EJUSD. CIVI-, non unum ob temporis injurias defectum scire non licet. Animadverti quoque, ab Agnello (2) in cujusdam funeris descriptione hæc narrari. Puer *mortuus est in villa, quæ dicitur Aureliacus, longe ab urbe* (Ravenna) *milliario XII. juxta Aquæductus prope Herculem. - Herculenses antecedebant - & ibant - per viam Aquæductus -, & pervenerunt usque ad pontem Odionis. - Tunc exeuntes omnes de civitate &c. Tunc collo levatus virorum, perductus in Monasterium S. Euphemiæ in S. Callinica, ibi sepelierunt eum. Tunc ingressa in civitatem turba plorante &c.* Sed ubi esset *Aureliacus*, ubi *Hercules*, ubi *pons Odionis*, & ubi *Monasterium* illud *S. Euphemiæ*, cum Interpres omnino sileat, nec alii quos hactenus consului, libri indicent; haud aliud mihi videor hinc posse discere quod ad rem facere queat, nisi illam Aquæductus partem XII. saltem lapide ab Ravenna fuisse dissitam, & fuisse in Ravennate agro viam, Aquæductus nuncupatam. Quæ si ad propositum spectat, ut opinor, eo minus contemnenda sunt, quod non modo hac nostra, sed & Blondi (3) ipsius ætate *nullum* Ravennatis Aquæductus *extabat vestigium*, quod sæculo IX. quo Agnellus scripsit, videtur extitisse, & si non a Galeata usque, quod oppidum, si rectam lineam ducas, XXVII. lapide ab Ravenna abest; certe satis longe ab hac urbe deductum fuisse.

6. Et sane si a fonte aliquo; non a flumine; ducenda Ravennam aqua fuit; non est dubium, quin longo intervallo fuerit petenda: quæ enim montium radices ab Ravenna propius absunt, eæ recta pariter linea ducta, lapide absunt, minimum, XVII. Quærenti autem mihi, an indicia ulla prope Galeatam extarent aquæ inde usque deductæ; Verlicchius meus, jure meritoque in alia Epistola (4) laudatus, dum Medicum olim ibi ageret, cum alia respondit ad S. Hilari Cœnobium, & Theoderici Palatium juxta eum locum attinentia, tum præsertim plura, unde pronum sit de aquæ illinc deductione existimare. Eorum omnium summa huc redit. Galeatæ oppido mons imminet ad occidentem solem, in cujus vertice Templum est, S. Hilari dictum, cujus ibi corpus jacet. Sed Cœnobium nullum superest, inde olim fortasse ad radices ejus montis translatum meridiem versus, ubi supra Galeatam locus est *Monasterium* adhuc vocatus, unde marmora, columnæ, bases, & ejusmodi alia ædificii magni indicia eruta sunt. Porro infra Galeatam ad septemtriones locus est alius quem vocant *Sagittam*, ex quo etiamnum inter crassissima fundamenta, nobilium marmorum laminæ; & tessellati operis fragmenta educuntur, quo loco nemo incolarum est, quin constanter ajat, Palatium fuisse Theoderici regis: & vero multo minus quam locus quem Monasterium appellant, a Galeata distat, & ab Roncho fluvio, quem ibi Bidentem, aut Vitim vocitant; ab hoc enim, ad orientem solem adsito, centum circiter abest passibus, ab illa autem ducentis: quæ sedes videlicet perbelle congruit cum iis quæ de eo Palatio in Vita S. Hilari, itemque in perantiquo lapide scripta sunt, qui in ædicula visitur, ab hujus Templo non multum dissita, quo in lapide illud, quod REX THEODERICVS condidit PALAVIUM JVXTA FLVVM (sic) BIDENTEM GALIGATE (sic) PARTIBVS, diserte memoratur. In eo igitur loco quem *Sagittam* diximus appellitari, marmoreum non mediocris magnitudinis labrum, & plumbeos etiam tubos, sed diametro senis circiter digitis transversis non majori, annis superioribus repererunt. Aquæ autem ductus, quali opus fuisset ad aquam Ravennam usque deducendam, nulla aut ibi, aut circa ea loca extant vestigia, nec unquam extitisse, meminerunt. Et plures quidem in iis regionibus scaturigines sunt optimarum aquarum; sed deductioni recto tramite Ravennam versus saxei interjecti montes obstant, per quos si forte

(1) Vid. Maffei Osser v. Letter. Tom. 4.

(2) Libr. Pontific. P. 2. in Vita Johannis VII.

(3) Hist. Dec. 1. l. 3.

(4) Epist. II. n. 9.

te immanibus sumptibus via fuisset aquæ excavata; perdifficile foret, ne in longis adeo tractibus cuniculi, sic diutissime duraturi, usquam essent animadversi. Quæ cum ita sint; reliquum est, ut si Theodericus quas sibi salubres Galeatæ aquas expertus erat, eas voluit Ravennam versus deducere, & in veterem, ab se instauratum, Aquæductum inferre, easdem lateritio opere conclusas secundum declivem fluminis cursum ad priscum usque Aquæductus initium perduxerit, quod ad radices montium, ut diximus, esse oportuisse, manifestum est; si a fontibus ipsis aqua arcessebatur. Nam si a fluvio; ne illud quidem opus erat, ut ad XII. ab Ravenna lapidem Aquæductus perveniret.

7. In hac tanta rei perantiquæ obscuritate sicuti quidquam pro certo affirmare non licet; sic vicissim liberum cuique est conjicere, Aquæductum ad magnos saltem tractus secundum Ronchi fluminis ripam, ubi magis recta est, potrahi potuisse, eoque murum crassissimum fortasse attinuisse, quem in ejus ripa secundo, an tertio ab Ravenna lapide vi aquæ nuper esse retectum, accepimus. Conjicere quoque licet, inde huic nomen flumini Aquæductus esse factum: pariterque illi de quo supra (1) diximus, S. Mariæ Templo Aquæductus Appellationem adjunctam fuisse, quod juxta illud aqua duceretur, aut in amplum quodpiam castellum, Aquæductui inserviens, reciperetur. Quæ conjectura an forte comprobari posset inspectis, lectisque marmoribus quæ ibi, aut non ita procul extare audiveram, cum aliquando scire averem, & ea loca adiissem, etsi nihil ad illam rem deprehendi; tamen quæ viderim, hic tibi non reticebo. Apud Templum illud marmorea columna est: quam statim ac conspexi, inter milliares referri posse, existimavi. Neque enim quod passuum numerus haud appareat, propterea non illarum simillima est: qui fuisse potest is numerus aut temporum, aut hominum injuriis sublatus; utrarumque autem manifesta non desunt indicia; præterea que inferior columnæ pars inter saxa abdita est, ut inspici nequeat tota. Nec quia Imperatorum nomina insculpta habuit, ideo non milliaris credenda est; imo vero ob id magis. Solebant enim ejus generis columnis eorum Imperatorum nomina inscribere, qui aut illac transituri essent, aut vias instaurandas, aut collapsos vetustate milliares lapides restituendos, ut ex Antiquitatis monumentis constat, mandassent. Quod si nostrates Historici, & ii qui ab ipsis laudantur, videre tot ejusmodi lapides potuissent, quot ætate hac nostra in publicum Veronense Museum importati sunt, neutiquam mirati essent, cur in columna de qua loquor, ad singula extrema singulæ extarent Inscriptiones literis in altera alteri adversis, ut quæ nunc inferior est, & Imperatoris Constantii nomen perspicue adhuc insculptum servat, non, ut superior, recte positas litteras legenti offerat, sed inversas: neque id Sculptoris ludibundo ingenio, aut sæculi ignorantiæ tribuissent: neque oblitteratum in superiore Inscriptione nomen idem fuisse, quod inferior habet, Constantii, existimassent, imo alterius, & facile ejus qui ipsi, aut Magno Constantino patri inimicus fuisset, puta Magnentii, aut Maxentii. Scilicet victis qui antea regnabant, eorum nomina aut eradebantur e milliari lapide, aut hic saltem invertebatur, defossaque ea quæ superior fuerat, parte, ut legi illa non possent, in opposita, quæ extabat, parte nomen inscribebatur victoris. Sic in Museo Veronensi columella spectatur quæ prius in Maxentii honorem sculpta, conversa postea fuerat ad Crispi, & Constantini gerenda nomina, quemadmodum legere poteris apud Virum Cl. Amicum meum Josephum Bartolum (2) nunc Regium Augustæ Taurinorum professorem, qui ut de aliis ad illud Museum attinentibus, sic pereruditè de his quoque rebus scripsit. Tu cum in Patriam redieris, fac nostram inspicias columnam, si forte in tertio ejus, quæ nunc contra ac deberet, superior est, Inscriptionis versu facilius sit tibi, quam mihi fuit, LIBERTATIS legere, non LIBERALITATIS, quo in verbo, sicuti & in columnæ longitudine, minus probo alterum nostrorum Historicorum, quem in verbis aliis quibusdam magis fortasse probare possim, in aliis neutrum. Hæc de co-

(1) n. 3. (2) Differtaz. I. P. 2.

columna. De marmoribus autem per Templi proximi pavimentum disjectis certior factus sum, nullas usquam in iis litteras apparere. Porro si flumen transgressus, rus adieris non paulo longius ab urbe nostra dissitum, S. Petri, ut appellant, *Quinti*; majores quidem columnas e græco marmore videbis, quæ hinc & hinc fores ornant ædium Nobilis Monsignanæ Gentis, quibus in ædibus mensas etiam spectavi, e crassissimo porphyretico marmore non ita pridem exsectas, quod marmor antea non bene cognitum, ideoque impolitum, neglectumque in via jacebat, ut columnæ illæ quoque prope Templum jacuerant ejusdem ruris. Sed nusquam litterarum quidquam invenies, ne in Templi quidem limine eam C. CLODI PAVLINI sepulchralem Inscriptionem, quam apud Marchesium (1) habemus. Ex quo enim ibi pridem conspexeram, postea Ravennæ, quo translata fuerat, inter tot alias agnovi quæ parietes atrii cujusdam ornant Palatii, illius Archiepiscopalis. Sed etsi marmora alia quædam ex eo rure Forum Livii translata esse novimus (2) sub finem sæculi XV. ex quibus in Cathedrali Templo sacræ aquæ vasa ab excellentibus Sculptoribus efformarentur: nulla tamen eorum, præter Clodianum illud, litterata ibi fuisse, scimus, & quod consequitur, nihil inde erui a nobis potuisse, quo conjecturam illam nostram confirmaremus.

8. Cæterum ea conjectura, de causa videlicet, unde Aquæductus nomen Roncho flumini impositum fuerit, non ea denique censenda est, ut facile ejusmodi causa sit illi causæ anteferenda, quam ab Ravennatibus, ut videtur, acceptam, Leander tanquam manifestam produxit, nosque alias (3) probavimus, & adhuc probamus, nimirum quia ejus *fluminis alveus artificum manu factus fuit ad multa passuum millia*, sicuti etiam Leandri ipsius ætate *perspicue apparebat*, idcirco Aquæductum esse appellatum. Alveum autem ideo parandum fuisse, credimus vel ut Ronchus a Classensi portu averteretur, vel ut stagna, Ravennæ circumjecta, in quæ se antea effuderat, multo facilius siccarentur. In Montonum igitur deductus infra, sed propius Ravennam, hinc cum eo diu ad mare defluxit donec minus urbi periculosum creditum est, si longiore infra hanc intervallo confluerent: id quod anno 1647. præstitum legimus (4). Nec vero ab his quæ modo scripsi, me illa retrahunt, quæ Amicorum aliquis interdum objecit, verba Joannis Boccaccii (5). *Usens fluvius est Galliæ cisalpinæ: inter quem & Athesim fluvium bisesones* (sic) *habitavere: qui Romanos apud Alliam expugnare* (sic), *qui ex alpibus cadens fluit in Padum: Usens alter a superiori fluvius est Volscorum haud longe a Terracina in Tyrrhenum defluens*. Quæ objiciens verba, ut minime obscurum esse ex Livio, & Sigonio, in alia Epistola (6) a me laudatis, qua ratione videantur hæc emendanda; ita ex illa Epistola eadem (7) constare, ajebat; Usentem de quo Boccaccius primo loco dicit, Ronchum esse debere, aut si cum Cluverio facias, Montonum: &c., quod consequitur, a Boccaccio dici, non in mare, non in circumjecta Ravennæ stagna, sed *fluere in Padum* alterutrum nostrorum fluminum, contra atque a me superioribus etiam Litteris (8) statutum esset. Hæc igitur objicienti sic respondi: verba illa Boccaccii *qui ex alpibus cadens fluit in Padum*, ad Athesim, ut illis temporibus, a me credi esse referenda: at si illi secus videretur; me Boccaccii quidem auctoritatem ejusmodi in rebus magni esse faciendam, non minus fateri, quam Rubeus [9] cum illum dixit *harum locorum fuisse maxime peritum, & frequentare consuevisse urbem Ravennæ*: Boccaccium tamen quis dicere auderet, harum rerum fuisse Dante peritiorem, qui Ravennæ domicilium constituit? Dantem autem, ut demonstrassem [10], Montonum recta & per se in mare influentem descripsisse. Qui fieri igitur posset, ut Boccaccii ætate, qui annis duobus & quinquaginta post Dantem est mortuus, adhuc in Padum Montonus flueret? aut

(1) Supplem. Istor. l. 1. (2) Vid. Vecchiazzan Hist. di Forlimpop. P. 2. l. 15.
(3) Epist. II. n. 7. (4) Ragguaglio della Diver. de' due Fiumi.
(5) Tract. de Flumin. (6) II. n. 13. (7) Ibid. (8) IV. n. 6.
(9) Hist. Rav. l. 9. (10) Epist. IV. n. 6.

aut si in mare hic fluebat, qui inter Padum, & Ronchum est interjectus, quî fluere in Padum tunc posset Ronchus?

Cæterum etsi in producto Boccaccii loco, quod ad nomina attinet, quædam a librariis vitiata sint, ut cum pro *Senones* scripserunt *bisesones*; non ipsos tamen, sed vetustos quibus ille utebatur, Livii codices culpandos esse, manifestum est, in quibus nisi pro *Æsim Athesim*, & pro *Utente Usente* legisset, non illa de Pado, neque illa de Volscorum Usente scripsisset. Cum enim ait *Usens alter a superiori*, superius quoque *Usens* dixerit, necesse est. Unde nimirum discamus licet, non omnes igitur antiquos Livii codices *ab Utente flumine* habuisse, ut illi ponunt qui miro eorum consensu freti, propterea in Plinio *Utis*, non *Vitis*, contendunt (1) esse legendum.

9. Sicuti autem vetustius id nomen *Vitis* apud Forolivienses quidem, & Ravennates olim intercidit, sic etiam alterum *Aquaductus* quacunque de causa, & quandocunque impositum fuerit, denique prorsus obsolevit; ut jam diu ex his, aut illis nemo sit qui alio quam recentiore vocabulo, Ronchi videlicet, non utatur. Itaque haud unam ob causam displicet Clementinii (2) locus, *Acquedotto, già chiamato Ronco, Fiume, e dagli Antichi Riso*. A quibus enim, quæso, *Risum* unquam dictum esse, invenisti, aut a quo nostratum superiore etiam sæculo *Aquaductum* potius, quam *Ronchum*? Quod si ita Clementinius; minus utique mirandum esset, quod ab externis Clarissimis Viris hoc tempore scribatur „ vocari nunc *Fiume Acquedotto* „ nisi Auctorem laudarent Maginum [3], qui certe in ea Tabula qua ipsi nituntur, inscripta *Romagna*, huic ita flumini nomen adscripsit *Bedese*, *o Ronco già fiume acquedotto*. Sed de Roncho, ut nunc quidem, satis.

10. De Sapi, qui postremus est quinque amnium, circa Ravennam olim, ut Rubeus [4] scripsit, confluentium, hæc nuper tradiderunt iidem Clarissimi, quos modo indicabam, Viri „ . *Sapis*, Italiæ flumen „ prope urbem *Isaurum*: nomen illius „ nunc est *Savio*, & quoniam hoc flumen „ Cæsenam transit, vocatur quoque *Rio* „ *di Cesena*. „ Sed nulla præter Sarsinam, & Cæsenam urbs est prope quam hic amnis fluat: neque ulla in Italia urbs quæ Isaurum appelletur. Quod si Pisaurum scribere voluerunt, cujus flumen, Pisaurum pariter nuncupatum, Isaurum dictum legimus apud Lucanum [5]; nimis longo ab ea urbe intervallo, pluribusque interjectis fluviis, hic Sapis distat. Num fucum fecit vexatissimus ille ejus Poetæ versus [6].

Crustumiumque rapax, & junctis Isapis Isauro?

Quo de versu cum meam alias sententiam quæsiveris; hic ita aperiam, ut quamvis nonnulla alio attinentia videri possim interjicere; fere omnia tamen ad rei pleniorem explicationem faciant, pleraque autem ad Sapim spectent, de quo dicere instituimus. Isapim pro Sapi apud Strabonem [7] legi, negari non potest. Dubium tamen est, num ita ille scripserit, an potius I littera temere ab librariis præfixa sit, uti videtur Casaubono (8). Cluverius (9) certe dubitat, ut quî non modo in Itinerarla Tabula *Sabim* legat, sed neminem præterea Veterum videat qui *Sapim* non scripserit. Sic enim Plinius (10), Silius [11], Lucanus ipse [12]. Nam in proposito versu non omnes Codices habent *Isapis*, sed aliquot *Sapis*, ut duo certe qui ab Hugone Grotio (13) laudantur, propterea non ita ut vulgo, quod aliqui videntur credere, sed *juncto Sapis Isauro* hic legente, & auribus quidem minus ægre ferentibus, quem *Isapis Isauro*; minus, inquam; nam in lectione etiam Grotii, aut Cluverii [14] *junctus Sapis Isauro*, ingratus restat duarum ultimarum vocum concursus non secus atque in ea quæ mox proferetur, Blondi, *junctus Idaspis Isauro*. Itaque; ut me prorsus aperiam tibi, suspicatus sæpius sum; describentium culpa concursum hunc natum esse, cum Lu-

(1) Epist. II. n. 13. (2) Raccolt. Hist di Rimin. l. 5. (3) Italia.
(4) Vid. Epist. III. n. 2. (5) Pharsal. l. 2. (6) Ibid. v. 406.
(7) De Situ Orb. l. 5. (8) apud Brasch. de vero Rubic. c. 2.
(9) Ital. Ant. l. 2. c. 28. (10) Nat. Hist. l. 3. c. 15. (11) De Bello Punico l. 8.
(12) vers. cit. (13) Not. in Lucan. (14) c. 28. cit.

Lucanus fortasse scripsisset, ea tamen ratione, quam infra dicam *Pisauro*. Hoc enim verum, & certum nomen est, non urbis modo, sed & fluminis, ut paulo ante indicabam, urbem illam præterfluentis, quod ex Plinio, Vibio, & Siculo Flacco liquet, ab Ortelio (1) laudatis, itemque ex Aggeno, quem addit Cluverius (2). Sed Isaurum quoque dici, apud unum, quod sciam, ex Antiquis est, Vibium [3], idque ex uno hoc Lucani loco: quem ne propterea ita scripsisse, contendas, tum adnotatio faciet Francisci Hesselii. (4) admonentis, in membraneo optimo Vibii Codice, qui Revii fuerat, id ipsum deesse, tum animadversio insuper nostra, non alibi facile apud Vibium adeo interrumpi sententiam; ut ibi, si id additamentum Auctoris sit, non aliorum, a quibus hunc Hesselius censet [5] multis esse in locis interpolatum. Quod si tu mecum suspicaris, Lucanum *Pisauro* scripsisse, neque cum Cluverio [6], quem tamen aliqui sequuntur, inducere in animum potes, *metri causa* dixisse Isauro; suspiceris quoque necesse est, alium quam *Sapis*, aut *Isapis*, aut *Idaspis*, proxime scripsisse vocem, ut puta *& juncta Aprusa Pisauro*. Exempli gratia hoc dico; non quod mihi exemplum hoc placeat [non una enim de causa displicet] sed ut veri similiora tu excogites. Namque hæc eò dumtaxat pertinent, ut vel magis quam apud alios hactenus fuerit, dubiam tibi reddant propositi versus lectionem.

11. Veruntamen fac, certum esse, atque ita omnino, ut vulgo hic legitur, scripsisse Lucanum; qua tandem ratione explicabis, cur disjunctos adeo conjungat fluvios Isaurum, & Isapim? Neque enim hic circa Pisaurum est, nec *circa Ariminum*, quod Ortelio [7] excidit, propterea apud Ferrarium [8] notato; sed juxta Cæsenam: neque Isaurus *haud longe a Cæsena* est, ut scripsit Boccaccius [9]; sed millia passuum circiter XXXV. quod ait Porta [10], vel potius aliquanto plura: ne XXXXV. cum Braschio [11] dicamus; hæc flumina distant inter se, & interjecta habent alia plura, nempe ut nulla nisi celebriora, & a Plinio [12] memorata spectemus, Rubiconem, Aprusam, Ariminum, & ipsum, quod Lucanus in eodem versu recte disjungit, ut mox dicemus, Crustumium. Nec vero te satis mihi facere posse, existima, si Lucanum dicas in fluviis nominandis qui in mare influunt sive hoc superum, sive inferum, quasi de industria, ut Poetam fere decet, ordinem quo natura dispositi sunt, neglexisse: Virgilium quoque, ut animadvertit summus alioquin ejus admirator Macrobius [13], *nullum in commemorandis regionibus ordinem servasse, sed locorum seriem saltibus lacerasse*: quin illum pariter quem Vir Doctus excipit, Silium anxiæ istiusmodi observationis securum in iis ipsis fuisse versibus [14] qui e contrario indicantur quasi ex ordine flumina Umbrorum describentes; nisi forte cum ait, *Hos Æsis, Sapisque lavant*, & mox interjectum Metaurum nominat, ordinem servasse credendus est, aut cum ab his ad ea quæ in Tyberim influunt, transgressus, ad Rubiconem redit, & hinc revertitur ad Tyberim. Nam ut vera hæc esse, fatear, mirumque propterea non esse, si Lucanus quoque ab illis Italiæ fluviis qui sunt ad orientem solem, ad eos qui ad occidentem sunt, interpositos transiliendo, decucurrerit, & mox ad eos quos diversa omnino parte prætermiserat, ad eos, inquam, quamvis non omnes, etiam haud ignobiles, resiliverit; illud tamen adhuc mirabor, & abs te quæram, cur in tanto numero non alios quam Isapim, & Isaurum *junctos* esse, diserte scripserit: qua voce si quod Porta [15] credidit, nihil aliud, nisi *etiam*, *pariter*, *similiter*, *necnon*, significare voluisset, hoc est non secus unum quam alterum, ex Apennino oriri, & in Hadriaticum mare descendere; quærendum adhuc restaret, cur de his duobus potissimum id dixisset, quod commune est cæteris ad idem mare perti-

(1) Thesaur. Geogr. (2) Ital. Ant. l. 2. c. 5. (3) De Fluminib.
(4) ad hunc locum in sua Vibii Edit. (5) Ibid. in Præfat. (6) loc. cit.
(7) Thesaur. cit. & Synonym. Geogr. (8) Lexic. Geogr. ad *Isapis*.
(9) Tract. de Fluminib. (10) apud Clement. Raccol. cit. l. 1.
(11) De vero Rubic. c. 11. n. 16. (12) Nat. Hist. l. 3. c. 15. (13) Saturnal. l. 5. c. 15.
(14) De Bello Punico l. 8. (15) loc. cit.

nentibus. Quæ omnia cum Blondus [1], opinor, videret, in hoc autem versu, ut diximus, *Idaspis* legeret; hoc esse censuit torrentis nomen qui e regione Montis Abbatis *Isauro* revera *jungitur*. Leander [2] vero sententiam eandem secutus est, nisi quod cum *Sapis* legeret in Lucano, cum autem torrentem qui contra Montem Abbatis Isaurum subit, *Albs* vocari audiret; huic quoque *Sapis*, non *Idaspis*, fuisse nomen, commentus est, cum melius fortasse, quando aliquid comminisci volebat, *Salbis* fuisse, aut *Salpis* dicere potuisset, idque a librariis in notius sibi vocabulum *Sapis* postea mutatum. Verum utriusque, & Leandri in primis opinionem vel nuper notatam fuisse, video ab aliis quidem propterea quod Sapis, qui Cæsenam alluit, non influit in Isaurum, quasi vero non de alio Sapi qui in eum influeret, Leander diceret; ab aliis vero quia *flumen Maceratæ quod est Usens* (Chiento *nunc*) *Sapim Lucani interpretetur*, quod non *intrat Isaurum*, quasi ea quam ibi Leander nominat, Macerata urbs esset ad *Chientum* sita; non oppidum, Macerata quidem & ipsum dictum, sed, ut diserte Leander loquitur, *Macerata montis Feretrani*. Ipsi vero fluvium qui in Isaurum influat, *quærendum* esse, admonuentes, *Amnis est*, inquiunt, *oriens ex monte, Urbinum prope, boream versus excurrens, & Isaurum ingrediens, ut in tabulis præsertim Magini 46. Ducat. Urbini. Anonymus est: cur non is antiquitus Sapis dictus, vel Isapis?* Quid vero, si hic idem confluxus indicaretur, quem tanto antea Blondus, atque adeo reprehensus ab ipsis Leander proposuerant? Eundem autem esse, invenies, si in illa ipsa Tabula minorem fluviolum secutus qui prope Urbinum Hortense natus, inde Boream versus descendit, animadvertas, quo loco in majus denique influat, & multo altius ortum flumen, Isauri videlicet nomine infra designatum. Confluxus igitur locum eundem esse quem Blondus, & Leander indicaverant, esse, perspicies, nempe contra Montem Abbatis, ut nominatim docet non ea modo, sed & altera Magini Tabula, quæ inscribitur Picenum. Dixi autem Urbinum Hortense, ut latine id quod *Urbino* vulgo nunc vocant, significarem; alterum enim fuit Metaurense, Hortensi superius ultra Metaurum: quod cave, ne tibi, ut Cellario (3), aliisque, esse videatur *Castellum Durante*. Hoc enim Clementinius (4) docet, anno demum 1284. ædificari cœptum esse a Gulielmo Durante, quem Jurisconsulti *Speculatorem* appellant; ut eo traduceret incolas Castelli Riparum, quod ante biennium ab hostibus Pontificis Maximi dirutum fuerat.

12. Nolim tamen, quæ pro Leandro dixi, immerito accusato, in eam partem accipias, quasi ejus, aut Blondi sententiam probarem. Cur enim Lucanus, qui nobiles Amnes, ut diximus, prætermisisset, de torrente ejusmodi, vel fluviolo solicitus esset? aut unum hunc Isauro immissum indicaret, qui fluvios in majores alios influentes in omni ista ipsorum enumeratione nusquam memorasset? neque enim veri simile est, cum Rutubam posuit, aliam quam Ligusticam, a Plinio (5) quoque commemoratam, quæ per se in mare delabitur, voluisse, quando altera quæ in Tyberim defluere credita est, uno, quod sciam, inter Veteres auctore nititur Vibio, isque ubi hanc *in Tyberim fluere*, si vulgatis libris credimus, scripsit, ibi a Simlero *in Tyrrhenum* legitur, quod ex Hesselio (6) didici. Credas fortasse, Lucani Interpretes Sulpicium Verulanum, & Omnibonum Vicentinum aliquod lumen ad propositum versum recte explicandum attulisse. Ego vero neutrum consului, cum certior factus essem, Sapim, primo fluvium credi Mitionem ab Auximo defluentem, alteri autem Cæsenæ flumen: eidemque Crustumium, unde is versus incipit, *fluvium* dici, *qui præterlabitur Ariminum*. Hic vero non Crustumium est, sed Ariminus. Crustumium autem non est quidem *inter Anconam, & Pisaurum*, sicuti quodam loco Cluverio (7) excidit, sed

(1) Ital. Illustr. Reg. 7. (2) Descrit. di tutta Italia Reg. 13.
(3) Notitia Orbis Antiq. l. 2. c. 9. n. 339. (4) Raccolt. Istor. cit. l. 3.
(5) Nat. Hist. l. 3. c. 5. (6) in cit. Vibii Edit. Adnot. ad hunc locum.
(7) Ital. Ant. l. 1. c. 28.

sed inter Pisaurum, & Ariminum, a quorum illo secundum Maglni Tabulam (1) millia passuum abest circiter novem, ab hoc duodecim, & quemadmodum utrique huic urbi suum est flumen, singularum nomen retinens apud Latinos, sic Crustumium quoque dicitur idem cum apposito olim oppido habuisse nomen, nec latine solum, verum etiam italice, ut Concha utrumque appellaretur. Sed Cluverius (2) etsi Crustumium oppidum noverat a Vibio, & ab Sulpicio, de quo modo dictum est, diserte poni, veretur tamen, ne ista Pisauri, & Arimini similitudine decepti, ex suspicione id potius, quam ex vero, scripserint, *quum nulla*, inquit, *hujus rei apud historicos*, *geographos*, *itinerarios*, *aliosve auctores ne levissima quidem extet suspicio*. Veteres autem, opinor, intelligit. Nam Boccaccium (3); quanquam hic sæpius describere Vibium solet; Blondumque (4), & Leandrum (5) illud agnovisse oppidum, non poterat ignorare: imo utrumque horum tradidisse, *absorptum mari oppidum Concham eminentes aquis muros*, *turresque per aequoris tranquillitatem ostendere:* quæ Blondus cum scriberet, in Monte, ut mox ait, Scutolo degebat, ne decimo quidem lapide illinc dissito; ut vere, an secus hæc dicerentur, perfacile posset sciscitando cognoscere. Omitto Franciscum Berlinghierium, qui in Geographia sua [6] etruscis versibus descripta, & anno, sicut audio, edita 1470. hæc habet

Hor vedi Concha rio, che si dilegua,
Il quale hà Concha sommersa nell' onde.

Omitto alios multo his recentiores, & nominatim Maginum (7), qui Concham in mari proximo exstantem paululum appinxit his adscriptis verbis *Conca Città profondata*. Hoc autem is minus mirabitur qui aliis urbibus idem accidisse, non ignoret, neque Italis solum, sed & exteris, sicuti vel ex hoc apparet Ovidii loco (8)

Si quæris Helicen, & Buran Achaidas urbes,
Invenies sub aquis: & adhuc ostendere nautæ
Inclinata solent cum mœnibus oppida mersis.

Sed si Cluverio, ut diximus, non satis antiquus auctor videbatur Blondus, cui extitisse id oppidum, crederet; at erat certe longe vetustior Blondo Anastasius Bibliothecarius (9), qui *Ravennam*, *Ariminum*, *Pisaurum*, *Concam*, *Fanum* commemorat in optimis quidem Codicibus (10)? quanquam & in iis qui habent (11) *Pisaurum*, *Concassano*, aut (12) *Pensaurum*, *Consanum*, aut ejusmodi aliud, quid legendum sit, ex prioribus obscurum esse non potest.

Qua autem ratione, & causa id oppidum, sive priscis, sive, ut ex Plinii silentio arguitur, sequiore conditum ætate, ita aquis dirutum, & opertum sit, nulla ut ejus vestigia nunc maneant, incertum est. Mare enim, ut ad Ravennam patet, superioribus saltem sæculis ab littore potius recessisse, verisimile est, quam hoc, oppidumque occupasse: ut reliquum sit, vel terræ magno aliquo motu littus subsedisse, vel etiam incurrente fluminis vi oppidum sensim dejectum esse, atque absumptum. Crustumium enim non sine causa ab Lucano *rapax* dictum est, quippe ob multiplices, & sæpe mutatos alveos latum, & transeuntibus periculosum, quandocunque in subitum, & rapidissimum cursum imbribus incitatur, in vicinos, unde oritur, montes se effundentibus. Nec longius inde abest præaltus ille amplusque mons, a Carpegno oppido, ut Blondus (13) scribit, nominatus, prope quod, sed diversa ex parte situm idem memorat *Monasterium Sextini*, ubi quæ dicit *multa extare vetustatis monumenta*, scias velim, non omnia periisse, cum apud me videre possis tredecim latinarum Inscriptionum exempla, non ita pridem ex marmoribus ejus oppiduli singulari diligentia descripta. Quæ ab Docto, & elegantis ingenii Medico Camillo Brunorio eo libentius accepi, quod cum Inscriptionum illarum quædam sub hujus initium sæculi fuerint effossæ; non omnes adhuc esse editas, puto. Cæterum Carpegnum oppidum id fuit, unde Guido

(1) Romagna. (2) Ibid. l. 2. c. 5. (3) Tract. de Flumin. (4) Ital. Illustr. Reg. 6.
(5) Descrit. di tutta Ital. Reg. 14. (6) l. 3. c. 4 (7) Tav. cit. Romagna.
(8) Metamorph. l. 15. (9) Vit. Pontif. in Stephano III.
(10) Reg. Maz. & Tho. Ambrosian. 2. & 3. (11) Ambrosian. 4. (12) Ambrosian. 1.
(13) Ital. Illustr. Reg. 6.

Gnido ille dictus est, quem nobilem, & liberalem Virum non „ Areostus quidem „ in suo XIV. de Purgatorio Cantu „ ut Externi quidam Viri Clarissimi scribunt; sed Dantes, Poematis ejus auctor, laudavit. Jam vero illuc revertamur.

13. Nam de flumine Crustumio, inquies, satis explicasti Lucani versum; de Isapi autem, se cum Isauro conjungente, necdum quid sentias, aperuisti. Ego vero cum ostenderim, cur nulla mihi ejus conjunctionis placere possit expositio, eo redeam necesse est, ut in versu quem satis incertæ lectionis supra (1) demonstravi, non id scripsisse Lucanum, credam; aut si forte scripsit, idem hic illi accidisse, ajam, quod alio in fluvio, Timavo videlicet, accidisse, nunc inter doctissimos quosque constat. Et sane si quæ de Timavo hinc ab Historicis, & Geographis, inde vero a Poetis scriptum habemus, quorum pleraque omnia olim collegerat Leander (2), attente perpendamus; facile intelligemus, non ut Virgilium (3), sic & Lucanum (4) explicari, & defendi posse, ut qui nimis diserte cum Aponi fontibus Timavum conjunxit, C. mill. pass. intervallo disjunctum, non secus ac si proximus fuisset Medoacus: quibus in rebus alios post se tum Poetas, tum Geographos in errorem induxit, hos autem vel postquam admonuerat Boccaccius (5), id *falsum esse*. Quæ animadversio cautiores facere debebat eos præsertim qui hinc „ Poetarum geo„ graphiam haud semper esse valde exactam „ non ignorant, ne propter Lucanum facile Isapim, & Isaurum conjungerent, sive Sapim tum prope Pisaurum, tum juxta Cæsenam fluere, existimarent.

14. Nolim hic quidem expectes, ut de Sapis origine, & superiore alveo, unde Sapiniæ Tribui nomen est ortum, aut de lateritio ponte, ipsi olim apud Cæsenam imposito, sermonem habeam; hæc enim in nostris dumtaxat fluviis spectavimus.

De Sapi igitur illud reliquum est, ut quo ipse olim, & alii vicini amnes influerent, videamus. Sapim autem illuc olim influxisse, ut amplissimum illum, & celeberrimum faceret Classensem portum, a Blondo nostro traditum est. Cum enim hunc peranguistum, & nullum propemodum sua ætate factum videret; *hujus rei causam esse, non dubitabat, Sapis fluvii, qui illum facere consuevisset, aversionem*, quippe qui *decem ab eo portu passuum millia alind in mare ostium quod Gervasium dicitur, multis ante sæculis sibi effecisset*, quemadmodum scripsit in Historiis (6). In Italia autem Illustrata (7) sæculorum eorum numerum definivit, cum Sapis, inquit, *ad annum nunc plus minus sexcentesimum ipsam illabebatur Candiani vallem, efficiebatque portum in primis Italiæ celeberrimum*. Quod volumen cum circa medium sæculum XV. conscripserit, ut alias (8) demonstravimus; apparet, annum indicasse circiter 850. sive medium sæculum IX. Quod tempus nimis amplificaverit, an potius contraxerit Blondus, videndum est.

15. Rideas procul dubio, si scribam, in aliquem me incidisse, qui de Sapis aversione a Candiani valle acciperet hunc Rubei (9) locum. Anno 1504. *Aloysius Diedus Patricius Venetus deducto Sapi, qua Cerviensem, Ravennatemque agrum interfluit, molisque frumentariis prope rus Cantium, pari civitatum, atque accolarum commodo, suo sumptu extructis, ædem etiam pro tempore excitavit*. Manifestum est, de Sapis aqua in canalem deducta, qua molæ frumentariæ agerentur, hic verba fieri. Sapim enim ipsum inter Cerviensem, Ravennatemque agrum diu antea fluxisse, præter Blondi, aliorumque testimonium, vel Rubeus (10) indicare poterat, cum A. 1116. donatos memoravit *agros illos omnes --, ubi D. Gervasii Hospitium ædificatum erat, omniaque illa quæ cum essent juris Ecclesiæ Cerviensis -- a vado Buccamezzo ad portum fluminis Sapis* pertinebant, *termino horum prædiorum -- usque ad medium Sapis* adscripto. Sed hujus cursum a Candiani valle fuisse ad mare jam aversum vel prius quam Blondus statuerit, ex Agnello probare me posse, credo. Hic enim cum in Vita Felicis (11) qui anno obiit 716. hæc jussa

(1) n. 10. (2) Descriz. cit. Reg. 18. (3) Æneid. l. 1. v. 244.
(4) Pharsal. l. 7. v. 192. & seqq. (5) Tract. de Flumin. (6) Dec. 1. l. 4. (7) Reg. 6.
(8) Epist. 1. n. 7. (9) Hist. Rav. l. 8. (10) Ibid. l. 5. (11) Lib. Pontif. P. 2. c. 3.

jussa ponat, *Popilienses viri adhæreant Sapis portu -- . Coloni decumani speculentur juxta portus Candiani*; profecto indicat, jam tunc alium Candiani, alium Sapis fuisse portum. Quod si ob hujus fluminis aversionem jam tum portus Classensis tantum acceperat detrimenti; imo vero si circa medium sæculum VI. vel potius ante ejus initium eo redactus erat, ut qui *aliquando portus fuerat, spatiosissimos hortos ostenderet arboribus plenos, verum de quibus, ut Fabius ait, non penderent vela, sed poma*; credendum videtur, jam tunc inde Sapim aversum fuisse, cum hæc scripta sunt verba; scripta autem sunt eo quo indicabam, tempore non tam ab Jornande (1), quam a Cassiodoro, cujus Chronica de Gothis sic ille in compendium redigebat. At si hæc quæ descripsimus, non a Cassiodoro fuisse scripta, sed ab Jornande interjecta, suspicaris propterea quod apud Procopium (2) legeris, Belisarium *classem frumento, aliisque rebus ad victum commodis onustam celeriter navigare jussisse ad portum Classis; ita autem Romanos vocare Ravennæ Suburbia, ubi portus est*; animadvertas velim, inter annum 536. in quem is cadit Procopii locus, & annum 552. quo scripsisse Jornandem, censent, non satis quidem intervalli esse, ut credi possit, tantam illam rerum mutationem accidisse: itaque ad ejusmodi locos qui ad annos etiam spectent non paulo posteriores, satius fortasse dici posse, tantam etiamtum partem amplissimi ejus portus superfuisse, ut classi mediocri excipiendæ par esset, etsi pars reliqua multo major post aversum alio Sapis cursum in hortos mutata esset. Ne vero hæc a me temere dicta putes; Itinerarium, quæso, inspice Hierosolymitanum, sive *iter Burdegala Hierosolymam A. 333. factum describens*, ut ex Cl. Ceillierio memoratur in Actis Eruditorum Lipsiensibus (3), sive quod *scriptum videtur circa postremos Imperii M. Constantini annos*, quæ sententia est Cl. Wesselingii (4), satis ad priorem accedens; Magnus enim Constantinus anno obiit 337; in eo certe Itinerario hæc invenies. *Ravenna, Sapis XI. Ad Novas XI. Rubico fl. III.* Quæ si conferas cum recentiore Cluverii (5) per idem littus, *Ravenna, Classe III. Ponte di Savio VIII. Santa Maria del Pino III. Cervia II. Portò Cesenatico V. Fiumicino III*; reperies nimirum, quinque ante quam Blondus posuerit, sæculis ibi Sapim fuisse ubi nunc videmus, & quod consequitur jam tum a Classis portu ad mare inter Classem, & Cerviam, seu locum mavis, ubi Cervis postea condita est, cursum avertisse.

16. Eo rem adduxisse videor, ut non modo fatearis, contractum nimis a Blondo fuisse tempus, ex quo Sapis desierit in Candiani vallem influere. Classensem portum facturus; verum etiam, ut fortasse suspiceris, num unquam influxerit, & ad portum illum pertinuerit, præsertim cum ante Blondum id nemo, quod sciamus, docuerit, distetque adeo ab illo portu ejus ostium fluvii, tantumque absit, ut ejus portus gratia illuc is fuerit deducendus, ut avertendus potius inde fuerit, si natura eo descendisset, quippe qui, ut ejusmodi amnes, & proximi certe quique solent, arenæ terræque tantum invehere potuisset, ut portum denique totum oppleret. Nec tamen eæ sunt hæ rationes, ut suspicioni isti plurimum credam tribuendum. Namque ut ab novissima incipiamus; innumera sunt in rebus ejusmodi, quæ utilia antea visa, ob idque effecta, experientia demum inutilia, atque adeo noxia deprehenduntur. Itaque hujus etiam fluminis in illum portum deductio ex eo censu esse potuit, ut noxa, temporis decursu dumtaxat agnita, posteros permoverit, ut inde eum amnem averterent, quo decepta spes Majorum induxerat, & quod consequitur, non aversio, ut creditur, sed inductio ejusdem illum portum labefactarit. Quod vero nunc Sapis ostium ab loco ubi is portus fuerat, intervallo tanto distet, minime licet inficiari; sed perbreve intervallum est, nec passuum 1300. si Coronellii inspicias Tabulam (6) qua Ravennatem agrum proponit, quo intervallo Sapis alveus a *Masulli*, ut nunc appellant, Valle disterminatur, in quam influeret, si eadem

(1) Hist. de Reb. Getic. c. 29.
(2) De Bello Goth. l. 2. c. 29.
(3) Supplem. Nov. Tom 2. Sect. 5.
(4) in differt. illi Itinerario præfixa.
(5) Ital. Antiq. l. 1. c. 28.
(6) Corso Geogr. Univ.

eadem linea pergeret, nec mare versus se se inflecteret; ejus autem Vallis extremum alterum a Templo S. Apollinaris in Classe 800. passibus non distat; ut pronum sit intelligere, Sapim olim in stagna, Ravennæ circumjecta, facile influere, & per ea ad Classensem portum deduci potuisse. Postremo quod ad Veterum attinet testimonia, nulla quidem produci video; sed quondam tamen prisca non defuisse monumenta, arbitror, unde id didicerit Blondus, & quibus permoti sint, ut cum eo facerent, tot Clari Viri, in quibus Volaterranus (1), & Leander (2) fuere, & ex Ravennatibus Thomajus (3), & hoc major Spretus (4), cujus verba ita Blondo adstipulatum ostendunt, ut insuper docuerit, non *Sapim dumtaxat fluvium, sed & alios portum Classensem fecisse*, ab hoc autem aversos pessumdedisse, cum *aliud in mare ostium sibi Sapis fluvius effecit, alii vero ad urbem declinantes, Adriaticum mare aliud per ostium influere* cœperunt. Quod ego de Roncho potissimum dictum accipio, ut quem & propiorem Classi esse scimus, & si in laudata Coronellii Tabula spectemus, defluxurum fuisse, cernimus, juxta memoratum S. Apollinaris Templum, si eodem, quo superius, cursu mare versus perrexisset, neque inflexus per alveum, ut supra (5) dictum est, manu paratum, Ravennam deductus esset. Itaque si olim e re esse, crediderunt, ut Sapim in Classensem portum inducerent; e re quoque credere debuerunt, ut & Ronchum in eundem immitterent: quem propterea, quippe per oppidum Classis; aut juxta illud traductum, Ravenna pedibus adiri potuisse, conjicimus. Neque ab hac conjectura abhorruisse videtur Ortelius (6), cum ei flumini quod Roncho respondet, ad Cæsaream, hoc est inter Classem, & Ravennam, impositum Candidium pontem indicavit. Quo de Ponte, quem alii Candiani fluminis fuisse, ajunt, simulque de cæteris quæ in illo eodem littore olim spectabantur, proximis Litteris videbimus. Vale.

EPISTOLA ÆMILIANA VI.

De quinque Fluminibus quæ circa Ravennam olim confluebant, Epistolis tribus superioribus tantum scripsimus, quantum tibi satis fore, existimavimus. Stagna autem, & æstuaria, in quæ se illa primis temporibus effundebant, & in quibus, interque ipsas marinas undas ea fuerat urbs condita, quibus limitibus continerentur ab ea quidem plaga quæ nunc Faventiam, Forum Livii, & Cæsenam spectaret, non est facile constituere; quanquam *tanto spatio, quantum expeditus viator uno die conficiat*, maris æstu affluente, se extendisse tum etiam cum Procopius (7) scripsit; ni forte mendum aliquod subest, videantur. A plaga autem opposita, quæ ad mare videlicet conversa erat, etsi veri simile est, non multo aliter se rem habuisse, quam in iis littoribus quæ inter Veneta æstuaria, & mare interjecta cernuntur; pauca tamen pro certo affirmari possunt, eaque ferme ad Cæsarum tempora, & quæ deinceps consecuta sunt, pertinentia. Sic proxima ostensum Epistola est (8), Julii Cæsaris ætate viam fuisse per quam curru vectus Ravenna discederet ad R. P. opprimendam, Quæ quoniam via ad Rubiconem ducebat; proclive est intelligere, per littus fuisse ductam, ubi Classis postea, & inter hanc, & Ravennam Cæsarea conditæ sunt. De eo igitur littore quod inter mare, & eam stagni partem interjectum erat, quæ Sapi flumi-

(1) Comment. Urb. l. 4. (2) Descrit. cit. Reg. 14. (3) Hist. di Rav. P. 1. c. 3.
(4) De Urb. Rav. Amplit. l. 1. (5) n. 8.
(6) Theatr. Orb. Terr. in Tab. alias inscripta Italia Gallica. (7) De Bello Goth. l. 1. c. 1.
(8) n. 5.

flumini erat propior, primum ut se haberet cum duobus illis oppidis, & celeberrimo portu ornatum est, deinde ut postea, & nunc se habeat, sermonem instituemus; ut initio inde sumpto, deinceps ad Ravennam ipsam, & ad illa quæ huic ab opposita plaga adjacebant, aut adjacent, transeamus.

2. Et primum de Classensi portu, ut qui non modo ante duo illa oppida factus est, sed causa fuit cur ipsa postea conderentur, verba facturus, principio illud pono quod ex Jornande (1) habemus, *Eridanum ab Augusto Imperatore altissima*, sive, ut in aliis est codicibus, *latissima fossa demissum, qua septima sui alvei parte mediam influeret Ravennæ civitatem, ad ostia sua amœnissimum portum præbuisse, classem* CCXL. sive, ut alii habent codices, CCL. *navium, Dione referente tutissima dudum creditum recipere statione*. Hæc autem cur Augustus, jam rerum potitus, fecerit, licet ex Suetonio (2) intelligere. *Classem Miseni, & alteram Ravennæ*, inquit, *ad tutelam superi & inferi maris, collocavit*. Nam etsi Cluverio (3) concederemus, quæ ipse ex M. Tullio, Vegetio, & Tacito produxit, eam vim habere, ut adversus Suetonium ostenderent, non id primum ab Augusto fuisse institutum, ut classis in statione esset apud Ravennam: etsi ipsi cum Rubeo (4) ex Appiano (5) addamus, Augustum, cum adhuc in eo esset, ut Sexto Pompejo obsisteret a fœdere discedenti, *naves longas ex Ravennis* accersivisse; non inde tamen sequeretur, aut hinc sequitur, Ravennatum quoque veterem portum eum fuisse, ut posset tot simul, quot diximus navibus, quandocunque opus esset, aut si non tot, multis saltem, æque commodam, ac tutam stationem præbere. Et Lucas quidem Holstenius (6) ubi Horatius (7) scripsit

Debemur morti nos nostraque, sive receptus
Terra Neptunus classes aquilonibus arcet,

censuit, *sine dubio intellexisse portum Ravennatum ab Augusto extructum ad tutelam Classis Superi maris*, cum vetus Scholiastes Ostiensem portum intellexisset, a Cluverio (8), ab ipsoque Holstenio redargutus, ab illo quidem propterea quod Ostiensis portus ab aliis post Augustum Imperatoribus exstructus fuit; ab Holstenio autem quod non aquilonibus, sed austro potius objectus est, *Ravennas* vero *directe* oppositus est *septemtrioni*. Verum, ut Holstenio tamen respondere Scholiastes posset, aquilones Poetam pro quocunque vento dixisse; ita scire ex te aveo, an se pariter tueri iis liceat qui de Classensi portu loquentes, nimis, quasi Plinio auctore, id ædificium extollunt quod ad ejusdem ostia extructum fuerat ad salutem non eorum qui in portu erant, sed illorum qui ipsum petebant.

3. Scilicet ex quo Blondo (9) excidit, nimis, ut opinor, fidenti memoriæ suæ, *scripsisse Plinium, in hujus portus ostio turrim fuisse phaream omnium maximam, quas Romanum ubique habuit Imperium*, idque in Historiis quoque (10) iteravit; hoc ipsum ex Plinii auctoritate Desiderius Spretus (11), Bernardus Justinianus (12), Thomas Thomasius (13), Hieronymus Rubeus (14), aliique confirmarunt: ut nostro etiam tempore non defuerint qui affirmarent, *superasse ergo* hanc turrim *Pharum Alexandriæ, cui locus fuit inter septem mirabilia Orbis terrarum*. Nunc tu si de Pharo hoc Ravennate quidpiam in Plinio esse, inveneris præter hæc (15) *Usus ejus*, id est Pharæ turris, *nocturno navium cursui ignes ostendere ad prænuncianda vada, portusque introitum: sicut jam tales compluribus locis flagrant* (an flagrant) *ut Puteolis, ac Ravennæ*; fac sciam. Sed Rubeus cum denique in Historiarum suarum Indice (16) hæc scripsit; *Pharos ad Candiani fucem quomodo esset exstructa, cognosci ex Herodiano potest*: illudque addidit, *cum sacra turris D. Mariæ in portu Ravennati, ea fere ædificata ratione videatur, quam de-*

(1) Hist. de Reb. Get. c. 29. (2) in August. c. 49. (3) Ital. Ant. l. 1. c. 28.
(4) Hist. Rav. l. 1. (5) De Bello Civil. l. 5. (6) Annot. in Ital. Ant. Cluver.
(7) Art. Poet. (8) Ital. Ant. l. 3. c. 3. (9) Ital. Ill. Reg. 6.
(10) Dec. 1. l. 4. (11) De Urb. Rav. Amplit. l. 1. (12) De orig. Urb. Venet. l. 5.
(13) Hist. di Raven. P. 1. c. 3. (14) Hist. cit. l. 1. (15) Nat. Histor. l. 36. c. 12.
(16) ad vocem Pharos.

scribit Herodianus, facile adducor, ut conjiciam, Pharon esse potuisse; tunc sane videtur oblitus, se iisdem in Historiis (1) Plinium de Pharea turri ad ejusdem portus ostia testem laudasse, tanta videlicet *ut majorem ullam Imperium Romanum non haberet*. Quid enim turris ejus Templi ad illam Alexandriæ, cujus magnitudo ab Luciani Scholiaste (2) cum Ægypti pyramidibus comparatur, eaque fuisse dicitur, ut cum incredibili esset altitudine, inferioris tamen partis latitudinem haberet, quæ dimidium altitudinis æquaret? Videsis hanc sacram turrim a Coronellio (3) delineatam, qui & ipse; ut recentiores alios omittam; „ ad antiquissimum Pharon re„ fert ab Romanis ad portus Candiani „ ostia exstructum, sicut Herodianus de„ scribit „ intelliges sane ubi ejus magnitudinem turris ex appicto Templo æstimaveris, haud esse dignam, non dico quæ cum Alexandrina illa conferatur, sed quæ ad celeberrimum Classensem portum attinuisse existimetur. Certe ne illius quidem proportionem dimensionum ostendit; quæ proportio modo commemorata est. At enim ad Pharorum formam accedit, ab Herodiano (4) descriptam, qualem in plerisque nummis conspicimus ad Cæsarum consecrationem attinentibus, ut imo suggesto ampliori alia deinceps, atque alia imponantur eo angustiora semper, quo superiora. Accedat sane; quanquam ex duobus, haud amplius, suggestis id satis æstimari non potest; & Pharos quoque, si vis, fuerit. Sed num Classensis? an ejus potius ad quem Templum illud exstructum est, portus, unde ipsum videlicet cum adjuncto Cœnobio *Portuensis* nomen accepit? Utrumque autem, nimirum & Cœnobium, & Templum circa initium sæculi XII. ædificatum esse *in portu Ravennati*, ex Rubeo (5) constat, qui Petri conditoris obitum ponit A. 1119. hunc a S. Petro Damiani R. E. Cardinali distinguens contra; ac fecerat Thomajus (6): Dantem [7], sed non omnino, secutus: cujus Poetæ interpretes Landinus, & Velutellius obliti videntur, non semel *peccatoris* cognomen virtutis causa sibi sanctissimos Viros sumpsisse. Num idem quod Thomajus, voluisset antea Spretus (8); cum *Templum Mariæ in portu* scripsit *Petrum quendam peccatorem Romanæ Ecclesiæ Cardinalem erexisse*, an quod postea Hieronymus Fabbri (9) qui Petrum de Honestis conditorem hujus Templi posuit, *a Petrarcha* [quod ipse ait, ego in iis quæ hic laudat, *de Vita Solitaria* Scriptis invenire necdum potui] *etiam celebrati*, denique an minori ibi extructa ædicula Andreas Septemcastellius Sancto illi Cardinali, quod Thomajus scribit, præiverit, an cum Petro de Honestis, quod ajunt alii, se *peccatorem* nominante, majorem Ædem inchoaverit, non hic mihi necesse est quærere, cum de tempore quod indicavi, nemo repugnet, quod sciam, Thomajus autem aperte conveniat. Quo sane tempore Classensem portum eo demum redactum fuisse, ut portus nomine posito, minime ipse intelligeretur, cum ex iis conjici potest quæ Litteris superioribus [10] scripta sunt, tum ex iis magis poterit quæ his ipsis [11] scribentur.

4. Huc illud accedit; alium hujus portus qui Templo de quo dicebamus, nomen dedit [12], alium fuisse Classensis locum. Itaque Blondus [13], & Justinianus [14] Phari Classensis *nulla fundamenta*, *nullas reliquias extare*, *sed cum omnibus vestigiis interiisse*, scripserunt, cum eo videlicet loco quærerent, ubi enim fuisse oportebat. Quo loco tamen Desiderius Spretus [15] ejus Phari *fundamenta nuper reperta* memoravit, quemadmodum & *molem quandam* etiamtum conspici, affirmabat *miræ magnitudinis*, *ac structuræ*, quæ, ut apparebat, pro portu olim *aquarum fluctibus objecta fuerat*. Quæ etsi, ut optandum fuerat, minime docuit, quo intervallo a S. Apollinaris Templo, & quam ad plagam distarent; tamen fuisse *in classensi loco* significavit, confirmavitque cum de musivo anti-

(1) l. cit. (2) M. S. cit. ab Jo. Vossio ad Pomp. Mel.
(3) Ravenna Ant. e Mod. (4) Hist. l. 4. (5) Hist. cit. Rav. l. 5.
(6) Hist. cit. P. 1. c. 4. (7) Paradiso C. 21. (8) l. 1. cit.
[9] Sagre Memorie di Ravenna. [10] n. 15. [11] n. 12. [12] Vid. Epist. VII. n.13.
[13] [14] Histor. loc. cit. [15] l. 1. cit.

antiquo opere quod Ravennæ in S. Martini in cælo aureo nunc etiam visitur, sermonem habens, in eo, simul cum Classis oppido, & portu, maximam illam turrim pharean *evidentissime ostendi*, non dubitavit [1]. Quam etsi ego non facile, ad indicatam autem ab Herodiano formam, ibi nullam prorsus agnosco; tamen haud ita procul a Classensi oppido ab Spreto fuisse intellectam, manifestum est.

5. Nunc quando in musivi hujus operis mentionem incidimus, non a Spreto dumtaxat, sed a Blondo quoque [2] tantopere laudati, ut *elegantissimum omnium veterum, aut novorum in Italia* esse, dicat; quale haud ita pridem spectaverim, non reticebo, cum ad Classis portum, de quo loquor, & oppidum, de quo sum mox locuturus, attinere existimetur; ut quorum nulla vestigia nunc extant, imagines saltem eorum, tunc cum utrumque extabat, descriptas, non neglexisse videamur. Igitur id quod novissime dixi. Templum, quod nunc S. Apollinaris in urbe vocant, ingressis; & ad lævam suspicientibus occurrit statim illud quod dicebam, musivum opus, sane pervetus, sed coloribus, aureo præsertim, satis vividis. Portam a sinistris altam exprimit; parallelogrammi forma, quasi auro clausam. Attigua el portæ a dextris sunt mœnia oppidi, ut videtur, cujusdam, & ad horum dexteram est mare, non valde patens in latitudinem, quippe quod inter illa mœnia, & columnam, vel potius pilam quasi quandam apparet, qua picturæ latus dexterum absolvitur. Eam pilam, etsi ab longi temporis injuriis nonnihil detrimenti retulit, ad lineam tamen vides ascendere, nec quodquam ostendere indicium Phari, pro quo, ut opinor a Spreto accepta est. Cæterum in mari illo tres oblongæ naves in transversum positæ spectantur; *dromones*, & *triremes* appellat Blondus quas in portu pictura indicet, qua *& Classense oppidum quale fuerit* indicetur, idque *tantis*, ut idem ait, *ædificiis ornatum, ut stupendum sit, nulla ipsius fundamenta, nullam partem præter ædem S. Apollinaris, quæ adhuc extat, insignit, alicubi* nunc *inveniri*: quanquam hanc S. Apollinaris Ædem, de qua, ceu de Classis parte, Leander (3); Cluverius, (4), Baudrandus (5), aliique passim ad eundem modum loquuntur, extra muros Classis fuisse, ex Rubeo, qui & corpus S. Apollinaris docuit (6) extra eosdem muros sepultum esse, intelligi potest, ut contra, S. Severi corpus conditum esse, ejusque Templum extructum intra Classis muros, vel ex iis patet, quæ in alia Epistola (7) a nobis producta sunt. Quod S. Severi Templum cum distare videamus (8) a Templo S. Apollinaris *perticis* Ravennatibus circiter trecentis; hinc licet intelligere simul ubi certa pars Classis esset simul quam ad plagam pars reliqua extenderetur ejusdem oppidi, scilicet meridiem versus, cum ejus spatii quod ad oppositam plagam inter Ædem S. Severi, & Ravennam interest, videlicet quingentarum perticarum, magna pars relinquenda Cæsareæ sit, quam inter Classem, & Ravennam fuisse, constat. Sed de Cæsarea dicemus postea.

6. Jam vero ut cætera quæ ad oppidum Classis attinent, absolvamus, porta, & mœnibus instructum fuisse, cum musivum illud opus ostendit, tum causa propter quam exstructum fuit, confirmat. *Castra* enim *hiberna Classiariorum*, ut Pighius (9) loquitur, paranda fuerant in perpetuum tempus; itaque & tutelæ, & disciplinæ causa muro cingenda. Nec dubito, quin Navalia etiam fuerint muro comprehensa, eaque, ut pro tanta classe, non modica, quo videlicet & infirmæ naves subduci, ac refici, & novæ construi, & ubi armamenta parari, & servari possent. Ad naves autem construendas opportuna adeo erat Pineti vicinitas, ut tunc primum aut consitum, aut excultum fuisse credi possit: qua de re videbimus alias (10). Ad milites igitur, ad turmas, ad socios navales, ad fabros maximæ classis excipiendos, locumque his præbendum idoneum quo suum exercerent munus, iis castris

[1] l. cit. [2] Hist. l. 4. cit. [3] Descrit. di tutta Ital. Reg. 14.
[4] Ital. Ant. l. 1. c. 28. [5] Lexic. Geogr. in Class. [6] Hist. Rav. l. 4.
[7] III. n. 9. [8] Ragguaglio della Diverf. dei due Fiumi Tav. 1.
[9] Hercul. Prodic [10] Epist. XIII. n. 12.

ſtris opus fuit quæ oppidi magnitudinem æquarent. Fuiſſe autem *apud Miſenum, & Ravennam* cum claſſibus *ſingulas legiones, & ad præfectum claſſis Ravennatium* quot *tribuni*, & *navarchi* pertinerent, atque ut hi aſſidui eſſent in *gubernatoribus, atque remigibus, & militibus exercendis*, Vegetius (1) docet: extantque Inſcriptiones adhuc multæ ad claſſem Ravennatem, & ad eos qui in ipſa militabant, aut munera gerebant, ſpectantes, quemadmodum quæ ad Miſeni claſſem attinent, apud Capaccium (2) leguntur. Sed illarum, cum eſſem Ravennæ, non paucas vidiſſe memini, ſi cum iis conferas, quas Spretus (3) edidit non diligenter deſcriptas, ut puta quæ L. Licinii memoriam ſervat, in qua ut mendas omittam cæteras, exempli gratia ut qui vixerit *Ann.*XXXV. (idem militaverit *Ann.* XXV., certe *Tr. Claſſ. Patr. Raven.* fuiſſe non poteſt, qui continuo natione Dalmata dicatur, ſed Claſſis Prætoriæ Ravennatis; ut facile ſcriptum fuerit quod in alia vidi CLASS. PR.

Sed de Ravennatibus hujus generis Inſcriptionibus ſi plura cupis, Maffeii Litterarias Obſervationes (4) lege. Porro ut Miſenatum, ſic & Ravennatum militum caſtra fuiſſe etiam Romæ, ſive ut in Urbem aliqua de cauſa venientes haberent ubi diſciplinam ſervarent, ſive ut tironibus, ad ſupplendam alterutram claſſem conſcriptis, præſto eſſet locus in quo degerent, donec Miſenum, aut Ravennam mitterentur, invenies unde credas apud Famianum Nardinum (5). Cæterum de claſſe ipſa Ravennate cum ſæpius meminerit Corn. Tacitus (6); hic juvat unum, aut alterum ex ultimis duntaxat locis proferre. *Lucilius Baſſus claſſis Ravennatis præfectus, ambiguos militum animos, quod magna pars Dalmatæ, Pannoniique erant, quæ provinciæ Veſpaſiano tenebantur, partibus ejus aggregaverat*: & mox, *Trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt, &c.* Denique poſt multa ac varia interjecta, *ad has copias e claſſicis Ravennatibus legionariam* pro Veſpaſiano *militiam poſcentibus optimus quiſque adſciti Claſſem Dalmatæ ſupplevere.* A tempore autem Veſpaſiani ad Severi uſque ætatem minime dubium eſt, quin ibidem claſſis fuerit, hæc ſcribente Spartiano (7), *dum hæc egit Julianus, Severus claſſem Ravennatem occupat*. Sed ab eo anno, qui fuit 193. ad quem uſque annum perſtiterit, minus facile dixero, quam ante annum 455. jam prorſus deſiiſſe. Quod ut oſtendam, quo tempore libros de Re Militari Vegetius ſcripſerit, mihi antea videndum eſt.

7. Cum enim hos miſerit ad *Valentianum* Auguſtum, hoc eſt ad Valentinianum (Valentianus enim Auguſtus nullus eſt) Valentiniani autem tres fuerint, quorum primus anno eſt mortuus 375. alter anno 392. tertius anno 455.; mentionem autem Vegetius (8) faciat *Divi Gratiani*, mortui videlicet, hujus autem mors contigerit circa annum 383. recte propterea cum Cellario (9) negant, Valentiniano primo ſcripſiſſe Vegetium. Sed *alteri*, ajunt, eoque ponunt ante annum 400. Mihi vero conjecturæ ſunt, non alteri ſcripſiſſe, ſed tertio, qui anno imperare cœpit 425. Nam ſi ſecundo ſcripſiſſet; non ejuſmodi in loco (10) Gratianum nominaſſet, quippe hujus fratrem; erant enim eodem Valentiniano I. patre, alia matre; ſed nomine Gratiani omiſſo, tempus, vel potius rem dumtaxat indicaſſet; obſcadit enim, quanto detrimento a Gratiano id peditibus quod poſtulabant, indultum ſit, ut ferreos thoraces, galeaſque deponerent; nam ſic *congreſſi contra Gothos, multitudine ſagittariorum* fuerant, ut ait, *ſæpe deleti*, & *tot clades* contigerant, *quæ uſque ad tantarum urbium excidia pervenerant*. Non videtur autem illud militibus a Gratiano permiſſum, niſi poſt annum 378. quando Valente patruo, quocum imperaverat, mortuo, ipſe cum Valentiniano II. tum ſeptenni, Imperator eſſe perrexit. Valente enim imperante, milites in ejus exercitu *armorum gravatos ſarcinis* oſtendit Ammianus Marcellinus (11), eundemque exer-

[1] De Re Milit. l. 5. c. 1. &c. [2] cit. ab Holſten. in Annot. ad Ital. Ant. Cluver. [3] cum libris de Ravenn. Amplit. [4] Rom. 2. [5] Roma Antica l. 3. c. 10. & l. 7. c. 11. [6] Annal. l. 4. l. 18. l. 10. [7] in Didio Juliano. [8] l. 1. c. 20. [9] Prolegom. ad Cur. Poſt. de Barbariſm. [10] c. cit. [11] Geſtar. rerum l. 31.

exercitum A. 378. munitum *vallo*, *sudibus fossaque firmato*. Quibus ex rebus duabus in dicia duo existunt, ad Valentinianum II. minime scripsisse Vegetium, ut qui ajat (1), *multos annos esse quibus nullus fossa, vel aggere, valloque mansurum circumdet exercitum*, & infra, hæc *ex libris discenda* quæ *usu antea servabantur*, *sed omissa diu nemo quæsivit*. Vide enim, num hæc illi narrare posset qui anno sit mortuus 392. Alterum autem indicium petendum est ex illis *tot cladibus* exercituum, & *tantarum urbium excidiis* per Gothos illatis, quæ si ab anno 378. ad annum 392. accidisse, non legis, legis autem postea sub Honorii imperio quæ Radagaisus, quæ Alaricus, quæ Athaulfus, Gothorum reges, Italiæ, & Romæ detrimenta, clades, excidia attulerint; nimirum intelligis, significari a Vegetio non quæ ante Valentiniani II. mortem, sed quæ ante Valentiniani III. imperium fuere. Huc illud accedit, post Gratiani mortem, nihil fere de Valentiniano II. legi, nisi fugam, restitutionem, & necem; ad III. autem Valentiniani imperium, ut gravia quædam, sic læta etiam spectare, ut præsertim victoriam de Attila Hunnorum rege in bello adversus hunc primo, aliaque in Italia, in Gallia, in Persia prospere gesta. Utrum igitur a Vegetio (2) dictum credemus *continuis victoriis ac triumphis — domitorem omnium gentium barbararum*, & (3) *cunctos Imperatores felicitate — præcellere* Valentinianum II. an III.? Ut enim aliquid adulandi consuetudini datum velis; tantum tamen datum esse, non credes, ut mendaciis apertissimis rideri potius Imperator videretur, quam laudari. Quin ego, ne tecum quidquam dissimulem; cum præter *felicitatem*, præcellentem *moderationem*, *castimoniam*, *indulgentiam*, *studiorum amorem* illi ad quem scribitur, tribui (4) videam; suspicatus interdum sum, an non potius allocutus Vegetius sit Theodosium II. qui cum Valentiniano III. annos imperavit viginti quinque, laudemque promeritus est clementiæ, religionis, sapientiæ, sacræque doctrinæ. Et sane P. Scriverius (5) testatur, Palatinum Vegetii codicem optimæ notæ habere, non *ad Valentinianum*, sed *ad Theodosium*. Ad quem si malles Vegetium scripsisse; non tamen id primis illis factum esse temporibus crederes, cum anno 408. cœpit cum Honorio imperare, sed annis posterioribus, in quos magis ea cadunt omnia quæ commemorata sunt. Igitur, ut concludam denique; ad utrumlibet Vegetius scripserit, non ante annum scripsisse videtur 400. sed annis potius post id tempus non ita paucis, nec tot tamen, ut ultra Martium excurratur anni 455. quo mense Valentinianus, quinto post Theodosium anno, mortuus est.

8. Vegetius autem non modo illud scripsit (*) *de navalis belli artibus ideo pauciora dicenda sunt*, *quia jamdudum pacato mari*, *cum barbaris nationibus agitur terrestre certamen*; sed hoc etiam (6) vel magis a nobis attendendum, *Apud Misenum ergo*, *& Ravennam singulæ legiones cum classibus stabant*. Cur enim non dixisset *stant*, sed *stabant*, nisi jam stare desiisset? desierant autem, quia *jamdudum pacato mari*, in promptu habere expeditas classes, & diligenter exercitatas non erat opus. Itaque & cætera quæ ad naves spectabant, quibus præerant præfecti utriusque classis, sic posuit omnia, ut dixerit (7) *pertinebant*, *erant*, *habebant*, *exhibebant*; ut appareat, non quæ tum essent, sed quæ antea fuissent, memorasse. Quando autem esse desiissent, pro certo non constat: etsi producta Vegetii verba jam diu indicant desiisse ante Valentiniani III. tempora; nam quid paulo dumtaxat ante hujus ætatem fieri consuesset, non opus alioquin fuisset significare. Sed quandocumque desierint; ab eo usque tempore veri simile est in conservando portu, & sive amnium, sive Augustæ Fossæ ad eum pertinentium influxu minorem adhiberi curam & diligentiam cœpram esse, ut sensim minus capax classium fieret, & denique eo redigeretur, ut Blondi (8) ætate *nec scapham piscatoriam*, *lembumve perferret*. Quamvis autem ante initium sæculi VI.

[1] l. 3. c. 10. [2] Prolog. l. 2. [3] Prolog. l. 4. [4] Ibid.
[5] Animadv. 1. ad Vegetium. [*] Prolog. l. 5. [6] l. 5. c. 1.
[7] Ibid. c. 2. [8] Histor. Dec. 1. l. 4.

VI. ut alibi ostendimus (1), magna portus ejus pars videatur *in spatiosissimos hortos* fuisse mutata; ibidem tamen indicatum est, tantam ejus superfuisse partem, ut eo ipso sæculo, si non ingentes, aliquas tamen classes, ut a Belisario missam, exciperet: quod & musivum confirmat opus de quo supra (2) dictum est, triremes, & dromones, ut Blondus (3) inquitur, in Classensi portu ostendens, si factum quidem est, sicut idem tradit, & Spretus (4) conjicit, *tempore Theodati regis Gothorum, adversus quem a Justiniano Belisarius est missus*. Nam Thomajus (5) ipsum, in quo est, Templum ab Justiniano conditum scribit, cujus imaginem supra Templi portam interius ad ingredientium dexteram, Uxoris autem ad sinistram, musivo pariter opere expressam memorat, sed vel tum brevi, ut verebatur, perituram: Justiniani tamen faciem adhuc extare, certior factus sum, cernique posse ab iis qui podium Musicorum, supra eandem portam nunc constructum, ascendant. Idem quoque Thomajus fuisse indicat, qui sacram illam Ædem a Theoderico Gotthorum rege ædificatam censerent: quibuscum ipse facere non videtur. Ego in re incerta nihil definio, nisi quod ob Justiniani, & Uxoris imagines, musivo pariter opere effictas, minus longe a veri similitudine abire credo qui in proximo pariete, eodem picturæ genere expressum Classense oppidum quoque, & portum, Justiniano imperante, fuisse ajat. Siqui tamen esse malint, aut post hujus tempora additum; aut Theoderico regnante, pictum; ut hi in tempus non multo anterius retrahent, idest ante sæculi VI. initium, sic illi retrahent in tanto posterius eo quod cum Blondo diximus, quanto magis ab Justiniani ætate ad inferiorem accedent.

9. Classensis tamen oppidi imaginem ex vero describi post annum 722. non potuisse, certum est. Mansit illud quidem vel postea quam Romana classis in eo portu stare desiit. Quin etsi hujus classis causa, ut supra (6) indicavi, oppidum portui additum esse, non dubito; tamen, ut verum fatear, nullum, quod meminerim, apud veteres Scriptores de oppido testimonium extat, donec Romani in eo portu classem habuerunt. Nam quod nonnulli Clarissimi Viri, Ortelium (7) secuti, Spartianum laudant, quasi in Didii Juliani Vita id oppidum memorasset; profecto Spartiani verba, quæ superius quoque (8) producta sunt, Severum *Classem Ravennatem occupasse*, non oppidum, sed naves significant: neque enim ita oppidi unius occupatio ad summam rerum attinebat, ut in tanta brevitate a Spartiano, qui urbes ibi provinciasque omnes silet a Severo occupatas (9), commemorari debuerit. Sed post illa tempora, manentis oppidi plures meminerunt. Sic Rubeus (10) Auctores habuit, ut scriberet, Alaricum initio sæculi V. inter Ravennam, & Classem oppidum castra locasse. Sic Procopius, cujus locum superiore Epistola (11) protulimus, sæculo VI. *Classem vocari*, dixit, *Ravennæ suburbia ubi portus est*. Eodemque sæculo Jornandes scribens (12), de tribus tum manentibus Ravennæ partibus ultimam esse *Classem*, docuit. Agathius (13) autem quæ illo ipso contigerant sæculo describens, Aligernum *ad Classes castellum in Ravennati agro situm*, *ubi Narsetem morari*, *didicerat*, venientem proponit. Postea vero, sed eodem sæculo, a Clephi, Longobardorum rege, Classense oppidum captum, & majori ex parte spoliatum, ut ea gens tenuerit vel post Clephis mortem duce Feroaldo, memorat Blondus (14), qui & Classem scripsit (15) *cum antea, tum maxime beati Gregorii temporibus* Episcopum habuisse. Eodemque auctore (16) novimus, alterum Feroaldum Spoletanorum ducem, idem oppidum furto cepisse, Liuthprandi autem jussu illæsum dimisisse. Sed postea (17) Liuthprandum ipsum aggressum oppidum Classense, civium inter se dissidentium proditione occupasse, diripuisse, & diruisse.

[1] Epist. V. n. 15. [2] n. 5. [3] l. cit. [4] De Rav. Amplit. l. 1.
[5] Hist. di Rav. P.1. c. 4. [6] n. 6 [7] Synonym. Geogr.
[8] n. 6. [9] Vid. eund. Spartianum in Severo. [10] Hist. Rav. l. 2.
[11] n. 15. [12] Hist. de Reb. Get. c. 29. [13] De Bello Goth. l. 1.
[14] Hist. Dec. 1. l. 8. [15] Ital. Illustr. Reg. 6. [16] Dec. 1. cit. l. 10. [17] Ibid.

se, Id vero factum esse A. 722. Cluverius (1) agnoscit, apud quem laudatos non uno loco Auctores invenies, unde sua acceperat Blondus, cui in praesentia maluimus credere, quam illos pervolutare. Illuc tamen & Anastasii (2), si recte legatur, locus attinet. *Luitprandus — Ravennam progressus — castrum pervadens classes captas abstulit plures:* ubi Cl. Vesselingius (3) legendum censet *Classe capta;* sed quid, si sic, *castrum pervadens Classis, captos abstulit plures.* Quin etiam vox illa *pervadens* ex alia aliqua male descripta nata esse credenda est, ut puta *pervertens*, quando cum iis quos laudavimus, non dubitamus tunc evertisse. Itaque Guido Presbyter Ravennas, aut quicunque is fuit qui *Geographiam* illam consarcinavit, quæ nunc sub Anonymi Ravennatis nomine circumfertur, vel revera scripsit sæculo VII. vel si IX. aut post IX. ut aliis videtur, alienis additamentis corruptus est, cum quasi suo tempore extantes ponat (4) *Civitatem Cæsaream*, & *Classis*. Agnellus enim, qui sæculo scripsit IX. *væ tibi*, inquit (5) *Ravenna misera vicina destructæ Classis*, idemque significans, ait (6) *in civitate dudum Classis*.

10. Ab eodem autem Liuthprando pessundata eodem tempore Cæsarea est, sicuti tradit Thomajus (7). Quam ut *Civitatem* ab Anonymo fuisse positam, modo dicebamus. *De hac*, inquit Rubeus (8) *magnum invenio apud omnes scriptores silentium*. Antiquissimos, opinor, intelligit. Sed nec eos qui Classense oppidum memorarunt, antiquissimos fuisse, ostendimus (9). Quin Sidonius, qui ante Procopium, & Jornandem scripserat, cum de Ravenna loquens, ait (10) *veterem civitatem, novumque portum*, hoc est Classensem, *media via Cæsaris, ambigas utrum connectat, an separet;* ideo videtur mihi verbo usus illo *connectat*, quod non via nuda esset, sed crebris utrinque in urbis modum ædibus ornata. Certe pro Ravennæ urbis parte Cæsaream posuit Jornandes (11). *Trino*, inquit, *urbs ipsa vocabulo gloriatur, trigeminaque positione exultat, idest, prima Ravenna, ultima Classis; media Cæsarea*. Nec vero in hoc hallucinari potuit, ut Ortelius (12) censuit, quod *ex tribus unicam faceret; hæc enim potius* Ravennæ *suburbia fuisse*. Nam Cassiodorum describebat Ravennatem: quanquam id nobis satis est quod dat Ortelius, suburbium fuisse; suburbium enim via profecto nuda non est. Sed nec diu nuda esse utique potuit, cum domus, tabernæque haud procul a Classensi portu, & oppido parandæ fuerint, quibus exciperentur suis cum mercibus mercatores incolæ, advenæque, & qui victui opportuna militibus venditarent; neque enim propolis, & mercatoribus in Romanorum castris, sed extra ipsa erat locus.

Porro Cæsaream a Longino Exarcho fuisse *fossa, valloque septam*, ex Blondi auctoritate Pighius (13) scripsit, tunc opinor, cum sub rege Clephi Longobardi, ut diximus, Classense oppidum tenentes, Exarchum, ut Blondus (14) ait, *in prope contigua civitate Cæsarea — dies noctesque agitabant:* quam & Feroaldo duce agitare perrexerunt. Desiderius autem Spretus (15) Ravennates scribit Cæsareum *castellum, parum ab urbe distans, condidisse: quod postea etiam muris cinxerunt, quorum adhuc fundamenta visuntur*. Certe cum Alberonius Cardinalis Amplissimus annis superioribus novo amnium alveo inter Ravennam, & Classem ducto pontem imponendum curaret, jaciendisque fundamentis altius humus effoderetur, saxeum stratum inventum est quasi antiquæ cujusdam viæ, Cæsareæ fortassis illius, de qua Sidonii verba produximus. Minus autem dubitaremus, si eadem omnibus de ejus, & Cæsarei oppidi loco sententia esset. At Pighius (16), ut Classense oppidum fuisse, censet, *in superiore portus ac faucium cornu e regione Ravennæ*, ita *in medio portus vertice versus mediterranea Cæsaream oppidulum;* ut *continuis fere trium oppidorum ædificiis semicirculari forma portus* clas-

[1] Ital. Ant. l. 1. c. 48. [2] Vit. Pontif. in Gregor. II. [3] Adnot. in Itiner. ubi de Ravenna. [4] l. 4. [5] Lib. Pontific. P. 1. in Vita S. Severi. [6] Ibid. [7] Hist. di Rav. P. 1.c. 3. [8] Hist. Rav. l. 4. [9] n. 9. [10] l. 1. Epist. 5. [11] Hist. de Reb. Get. c. 29. [12] Synonym. Geogr. [13] Hercul. Prodic. [14] Hist. Dec. 1. l. 8. [15] De Ravenn Amplitud. l. 1. [16] l. cit.

Classensis *locupletissime coronaretur*. Blondus vero, & Leander, si Ortelio (1) credimus, & Rubeus quoque, si Ortelio, & Ferrario (2), Cæsaream fuisse, ajunt, ubi nunc S. Maria in *Portico*, nimirum S. Maria in *Portu*; in *Portico* enim apud Leandrum est per errorem, quem Ortelius, & Ferrarius, & Maginus (3) retinuerunt. De Cæsarea autem Cellarius mentionem non fecit, quod viderim.

11. Nunc quando de Classensi portu, & de oppidis duobus quæ in littore erant ad eum portum attinente, satis dictum est; de fluminibus quæ ad idem littus pertinebant, nonnulla adjiciamus. De Sapi autem & de Roncho, & de fossa a Pado in portum illum producta, cum satis jam videamur dixisse (4); reliquum est, ut de aliis qui in eo littore ponuntur, amuibus verba faciamus. Et pontem quidem in littore illo fuisse a pluribus memoratum Scriptoribus, certum est. Eorum primus est Cassiodorus (5), qui Odoacrem *cum Erulis Ravenna egressum nocturnis horis ad pontem Candidum* a Theoderico memorabili certamine superatum esse, tradidit. Sed Jornandes (6) etsi post illum scripsit; cum tamen pontem fuisse ante annos octoginta, idest initio sæculi V. indicavit, cum Alaricum *nullo penitus obsistente*, *ad pontem*, ait, *applicuisse Candidiani*, *qui tertio milliario ab urbe aberat Ravennæ*. De eodem ponte, utrumque locutum esse, non videtur dubitandum ob aliquam nominis varietatem. Librariorum enim culpa factum est, ut aliis in exemplis aliter legamus, ut & *Candidium* in Cassiodoro, & *Condiniani* in Jornande. Certe Rubeus (7) qui hanc scripturæ varietatem animadvertit, eundem esse pontem, non dubitavit, *inter Ravennam*, & *Classem oppidum*. Blondus autem (8) de iisdem rebus loquens, eundem locum designaverat, Halaricum videlicet *Ravennam inter*, & *Classem oppidum in loco qui dicitur Candianum*, *consedisse*, pariterque (9) Theodericum *in patentibus Candiani campis bis prelio* Odoacrem *superasse*, & paulo ante, Theoderici castra *secundum littus ad orientalem plagam* fuisse *in loco cui Candiano est*, *eratque tunc nomen*. Et sane vel nunc idem nomen servat locus, & sæculo saltem IX. haud aliter vocatum esse, ex Agnello (10) constat, qui Theodericum memorat *in campo*, *qui vocatur Candiani*, & alibi (11) nominat *portus Candiani*; ut evidens mendum sit apud Ortelium (12), Ferrarium (13), & recentissimos quosdam, scribentes ex vitioso aliquo Blondi exemplari *Cardiano* pro *Candiano*. Quæ cum ita sint; facile ego quidem Cluverio (14) dabo, Cassiodorum quoque scripsisse *Candianum*, Jornandem autem *Candiani*. Sed non propterea aut illi, aut aliis continuo assentiar, Candianum fuisse fluvium, indeque Pontem, & Portum, & Campum Candiani dictum. Nam Candianum ut est, sic Blondo auctore, etiam erat, non fluvius, sed locus: quem autem *campum* vulgo dicimus aut Padi, aut Tiberis, aut alterius fluminis? Portum vero sæpius a loco, & pontem quoque aliquando nominamus. Itaque & quod ex portu Classensi supererat, Candiani portum, & pontem qui aut Sapi, aut Roncho, aut Augustæ Fossæ prope Classem esset impositus, Candiani pontem dicere potuerunt.

12. At enim *fluvius hodieque apud Classem*, inquit Cluverius (15) *vulgo vocatur Candiano*, *aquis copiosissimis*, *non tam e fonte suo*, *quam e circumjectis paludibus collectis*, *in portum Augusti defluens*. Permirum esset, si portus Augusti, quem Blondi temporibus jam nullum fuisse, vidimus (16), centesimo & quinquagesimo post anno iterum per se extitisset, ut videri a Cluverio posset, itemque cum Blondus (17) *parva Candiani sive vallis*, *sive stagni ostia* esse, dixerit, in eamque vallem *influere parvos torrentes*, *Avelam* (sive, ut paulo infra, *Avexam*) & *Bevanum appellatos*, hosque parvos esse, Leander

[1] Synonym. cit. [2] Lexic. Geogr. [3] Italia. Tav. Romagna.
[4] Epist. V. n. 14. & seqq. & supra, n. 2. & Epist. III. [5] Chronic.
[6] Hist. de reb. Get. c. 29. [7] Hist. Rav. l. 2. & 3.
[8] Hist. Dec. 1. l. 1. [9] l. 3. [10] Lib. Pontif. P. 1. in Vita S. Jo. I. c. 3.
[11] P. 2. in Vita Felic. c. 3. [12] Thesaur Geogr. in Classis.
[13] Lexic. cit. in Classis. [14] Ital. Ant. l. 1. c. 28. [15] Ibid.
[16] supra, n. 8. [17] Ital. Illustr. Reg. 6.

ander quoque (1), & Rubeus (2), & quicunque viderunt, summa, ut in re evidentissima, consensione affirmaverint; Cluverium tamen ibi flumen *aquis copiosissimis* conspexisse. Quid? quod Avexa, sive ut vulgo appellitant, Avesa illuc non pervenit. Descendens enim ex agro Bertinoriensi, Æmiliam quidem viam, ut recte Blondus (3) indicat, & Leander (4) diserte tradit, intersecat, Forum Popilii ad orientem solem perstringens; inde vero contra atque ipsi docuere, ne passus quidem ter mille emensa, in Ronchum influit duodecim, minimum pass. mill. supra Candianum, ut vel melius a Coronellio (5), quam a Magino (6) ostenditur, qui tamen & ipse in Ronchum, sed paulo inferius, immittit. Male igitur hac etiam de causa quis credat Paulo Merulæ (7) sic oram illam maritimam describenti, *Candiani Amnis, nunc Paludis, ostium sequitur: Inde Torrens est Avesa, mox Bedesis fluvius*, aut Jodoco Hondio (8) qui sic, *Candianus, Avesa, Bedesis.* Unde vero Blondi errorem extitisse, dicemus? Ex eo fortasse, quod de duobus parvis torrentibus quos in Candiani vallem videbat influere, cum alterum Avellam ab accolis vocari, audiret, hunc, nominis similitudine, ut fit, deceptus, haud alium esse, quam notam sibi in Æmilia via Avesam existimaverit. Ravennatem Rubeum (9) audiamus. *Candiani palus*, inquit, *sensim ipsa quoque in continentem degenerat. Quanquam enim Bevanus, & Avella, seu, ut ajunt, Bevanella, parvi torrentes, aliquot aliis in se exceptis torrentibus, in hanc confluant, & vicini in eam agri aquas emittant — ; tamen — exigua palus reliqua est, quæ in dies minuitur*, semperque magis minuta est. Quod certe, si *copiosissime*, ut brevi post Rubeum tempore scripsit Cluverius, per eam *aquæ* defluerent, non facile accidere potuisset. Vides præterea, nullum ab Rubeo Candianum fluvium, qui illac transeat, memorari; nullum a Coronellio (10) appingi; sed *Bevanum* tantummodo, & *Bevanellam*. Quin hanc animadvertes a Coronellio *Fosso*, illum *Condotto* nominari; quanquam Maginus (11), qui ex parte aquarum utriusque Candianum fecit; omnibus *f* litteram, quasi fluvii essent, adscripsit. Sed cum Bevanus ipse torrens sit parvulus; quid Bevanellam esse, credes?

13. Verum cum littera illa *f*, a Magino adscripta, facile imposuerit Joanni Harduino Viro quidem Eruditissimo, sed regionum harum non satis perito, ut cum Plinium (12) explicaturus, quæreret (13), quis post Sapim versus occidentem solem fluvius proxime sequatur, apud Maginum autem forte videret proximum a Sapi Bevanum pro fluvio propositum; scribere non dubitaverit *Vitis est Bevano*. Quam ejus opinionem cum ab recentissimis Scriptoribus referri, videam; non expendi; operæ pretium esse, duco, ut tibi quod æque ac mihi, nec semel, perspectum fuerit, ad memoriam revocem. Scilicet Bevanus ex agro Bertinoriensi, non secus atque Avèsa, ortus, sed hac angustior, & plerumque etiam siccior, minorique ponticulo obductus qua Æmiliam secat viam, scrobis potius paulo grandioris, quam torrentis in modum, se offert iis qui Foro Popilii a tergo relicto, Cæsenam versus contendunt; ut nisi quis admoneatur, ne attendat quidem; tantum absit, ut a Plinio qui Avesam proximam, aliquanto majorem neglexerit, pro eo flumine propositum censeat, quod Utentis nomine apud Livium a Boiis Senones dividebat.

14. Igitur si Bevanus, & multo magis, ut consequitur, Bevanella parvi adeo torrentes, neque tamen a Blondo, Leandro, Rubeo sunt omissi; quanto minus fluvium, siquis fuisset, *copiosissimis aquis* Candianum eodem in littore prætermisissent? Et tamen, si Cluverium (14) audimus, ibi præter Candianum, fluvius erat insuper, & est alter, neque is mediocris. *In Candianum*, inquit, *confluebat Badrinus amnis;*

[1] Descrit. di tutta Ital. Reg. 14 [2] Hist. Rav. l. 1. [3] [4] locis cit.
[5] Corio Geogr. Univ. Tav. Territ. di Forlì. [6] Italia, Tav. Romagna.
[7] Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 11. [8] Ital. hodiern. Descr. [9] Hist. cit. l. 1.
[10] Corio cit. Tav. Territ. di Ravenna. [11] Tav. cit. [12] Nat. Hist. l. 3. c. 15.
[13] Ad hunc loc. Not. 12. [14] Ital Ant. l. 1. c. 28.

qui & ipse uberrimis aquis, Classem monasterium præfluens, vulgo nunc adpellatur Fossato grande; *atque in ostium Candiani protinus infra Classem influit*. Ego vero, si forte hujus fossæ sub alio nomine illi meminerint quos modo nominavi; quantula fuerit, jam dixi. Sin alia, ut apud Magnum (1), res est; hoc ipsum, quod ab illis omissa est, non antiquam esse, ostendit, aut si forte antiqua, minoris quam duo torrentes quos nominarunt, faciendam. At enim antiqua res est, inquit Cluverius. In ea enim fossa, sive potius in eo amne, quem *Badrinum* tunc appellabant, circa annum 580. Droctulfus classe cum Langobardis confligens, magno adjumento fuit, ut hi ex Classensi oppido pellerentur. Quod ex Paulo Diacono (2) constare, ait, & præsertim ex Droctulfi epitaphio,

Inde etiam, retinet dum Classem fraude Faroaldus,
Vindicet ut Classem, classibus arma parat.
Puppibus exiguis decertans amne Badrino,
Bardorum innumeras vicit & ipse manus.

Pro vero quidem Cluverius contenderet, si Langobardorum; qui tunc Classem oppidum retinebant, vires nulla alia pugna frangi potuissent, nisi quæ in amne fieret prope illud oppidum fluente. Sed cum fluvii qui in ea vicinia sunt noti, alio omnes nomine, quam Badrini, vocarentur, alios autem comminisci, ut est a me ostensum, non liceat; mihi sane ex quo illud epitaphium legi, certum fuit, non prope Classem id flumen, sed diversa in parte esse quærendum.

15. Itaque in mentem veniebat quærere, an pro *Badrino* legendum esset *Butrino*, an *Bodinco*: ut si primum legerem, Asconis Fossam intelligerem, quam Poeta qua Butrium olim (3) præterfluebat, amnem Butrinum vocasset; nam & Butrii incolas *Butrinos* esse dictos ex Stephani Epitome ostendit Cluverius (4): sin *Bodinco* legerem, ipsum intelligerem Padum, eo quoque nomine, ut apud Plinium (5) est, appellatum. Verum cum Auctorem quærerem, quo alterutram conjecturam firmarem; in Blondi (6) locum incidi, quo simul Droctulfi illius, Suevi ducis, quem ipse Dotrulam appellitat, navalem illam pugnam cum Feroaldo, & Longobardis describit, simul flumen indicat in quo pugnatum; unde veriorem elicere illius conjecturam nominis proclive est. Narrat enim, Dotrulam, cum Brexillo oppido, quod suis conservaverat copiis, secundo Pado classem duceret, & ad Spineticum hujus ostium properaret, obvium habuisse sua cum classe Feroaldum, qua tunc Vatrenus amnis in Padum influebat. Qui cum se ad Vatreni ostium contineus, quotidie prælio decertaret, hoc multo superior, quod dromonibus vehebatur, cum suos Dotrula *lintribus scaphisque imposuisset; obtinuit tamen in Vatreno* Dotrula, repulsumque Feroaldum mari ad Classense oppidum, cujus deinde facta est deditio, persecutus est. Sed & Rubeus (7) de hoc duce verba faciens qui auxilium tulit Zmaragdo Exarcho, Classis oppidum obsidenti, & mox navibus qua mari alluebatur, admotis recuperanti, navale illius prælium cum Longobardis attingit ad Spineticum Padi ostium: quanquam epitaphium longe aliter se habens producit, in quo nulla fluminis mentio est, mire hic variantibus Pauli Diaconi codicibus, ut alii habeant sicut Rubeus protulit, in aliis pro *Badrino* legatur manifesto errore *Brandino*, alii autem quos Lindenbrogii editio repræsentat, ita omnino habeant, ut supra cum Cluverio descripsimus. Verum quando in neminem incidi qui hoc tempore ajat id se epitaphium vidisse, quod Ravennæ olim ante limina Templi S. Vitalis positum fuerat, ut quid revera in eo legatur, scire possimus; alterutrum, si vis, ponamus, aut nullam in eo fluminis fuisse mentionem, sicque non erit Cluverio causa, ut hinc amnem comminiscatur Badrinum, qui in Candianum influeret, aut revera in eo epitaphio fuisse, ut Cluverius ponit, *amne Badrino*, sicque tam ex Blon-

di,

(1) Tav. cit. (2) Langobard. rer. l. 3. c. 19. (3) Vid. Epist. III. n. 12.
(4) c. 38. cit. (5) Nat. Hist. l. 3. c. 16. (6) Hist. Dec. 1. l. 8.
(7) Hist. Rav. l. 4. & 6.

di, quam ex Rubei narratione longe alibi id flumen statuemus, legentes videlicet, aut certe ob facilem apud Veteres V in B, T in D, E in I mutationem intelligentes *amne Vatreno*. Quod facientes, simul quandam Cluverii (1) suspicionem magis infirmari, animadvertemus. Cum enim in antiqua Tabula Itineraria *Saternus* legatur pro *Vatrenus*; hanc in Plinio (2) vocem corruptam suspicabatur, idque eo magis quod vel nunc Itali Vatrenum appellamus *Santerno*. Sed quæcunque causa fuerit, cur in ea Tabula legatur *Saternus*, quod forte ab recentiore manu est; certe si VI. sæculo, ut latine Vatrenum scriberent, *Badrinum* scribebant; num Saternum, an Vattrenum illa haberent, quibus tum utebantur, id est vetustissima, Plinii exemplaria, manifestum est. Cluverius tamen ipse eam sibi suspicionem magna ex parte exemerat Martialis versibus: quos quoniam ea explicatione illustravit, quæ ad propositam Blondi narrationem tuendam fortasse conducat, nos quoque hoc loco recensebimus.

16. In eo libro quem Martialis in Gallia nostra Togata ab se scriptum fuisse, diserte monet (3), indeque, idest Foro Cornelii (4) ubi scripserat, Romam missum, ut plura sunt quæ ad urbem Ravennam attinent (5), ubi etiam *nuper* (6) fuerat eo tempore, sic quoque Epigramma (7) est, quod, si non secus ac Cluverius, legamus, viam ostendat per quam Poeta ex Forocorneliensi agro transibat Ravennam. Nautas enim quibus utebatur, dicit

Vatreno, Eridanoque pigriores,
Quorum per vada tarda navigantes,
Lentos figerent *ad celeuma remos*,

& sicuti mox pergit,

tam placidas vagi per undas
Tota luderent *otium carina*.

Verum quidem est, vitiatos esse in his versibus antiquos codices, præsertim autem pro *Vatreno*, *Eridanoque* habere *Veterno*, *resinaque*. Sed verum quoque est, verba hæc metro ipsi, nedum sententiæ repugnare, cui certe illa etiam repugnant, quæ Viri Doctissimi (8) substituenda olim censuerant, *Vejentone*, *asinaque*, haud animadvertentes, sequi hæc *Quorum per vada tarda navigantes*; nam quod in codicibus quibusdam *Quorsum* legatur, non *Quorum*, sic neque sententia perspicua est, & in eo quem ante oculos habeo, vetusto, & manu exarato libro planissime scriptum est *Quorum*. Illud vero animadverterunt alii, qui aut *Aternoque*, *Sapiqui*, aut *Aternoque*, *Vitique* maluerunt. Sed ut bene fluviorum nomina viderunt hic esse reponenda; sic illud non bene, quod isti neque omnes sunt navigabiles, & siqui sint, non uno tamen, ut Epigramma requirit, eodemque die sunt navigabiles propter immanem inter Aternum, & alterutrum reliquorum distantiam, denique siquando ob auctam aquarum copiam navigabiles sint, non tardo, lentoque sunt motu, nec *tam placida* lenitate. Horum autem omnium cum objici nihil possit iis qui cum Cluverio rescribendum censeant *Vatrino*, *Eridandoque*, imo iidem illis quoque adjuventur codicibus, in quibus *Vatro*, aut *Vatrina*, aut *Vaterno* legebatur; cur non propositam lectionem sequamur? convenientem præsertim locis in quibus tunc versabatur Martialis, neque, ob velociorem, sicuti verentur aliqui, Vatreni, aut Eridani cursum, Epigrammatis sententiæ repugnantem. Neque enim Martialis propius Forum Cornelii navem conscenderit, necesse est, ubi Vatreni aqua concitatiore fertur motu, quippe quæ montibus unde is amnis descendit, adhuc propinquior, eoque minus ut plurimum alta est; sed justo infra illud Forum interjecto spatio, ubi videlicet tum lentior, tum altior esset. Neque Eridani vox hic ferme aliter accipienda est atque Epistola III. (9) exposuimus, ubi de Augusta Fossa verba fecimus, id est de primo illo Padi alveo Ravennam ducto quem Liutprandi temporibus, quemadmodum ibi (10) dictum est, etiamtum sic designabant, ut Ottonem I. scripserit *per Eridani alveum Ravennam usque pervenisse*. Nec tamen Padusæ quoque nomine indicare destiterant, quam Val-

[1] Ital. Ant. l. 1. c. 35. [2] Nat. Hist. l. 1. c. 16. [3] l. 3. Epigr. 1.
[4] Epig. 4. [5] Epigr. 5. 6. 90. [6] Epigr. 6. [7] Epigr. 66.
[8] Vid. apud Farnab. in Comm. ad hoc Epigr. [9] n. 3. & seqq. [10] n. 5.

Valgius, ut Cluverius ait, non alia ac Martialis in isto Epigrammate, voce usus, *placidam* vocabat.

17. Igitur cum ex Martialis versibus ita ut legendi videntur, lectis, explicatisque intelligatur, olim per Vatrenum lintribus, & scaphis navigari consuevisse; mirum accidere non debet, si eo in fluvio Dotrulæ milites, ejusmodi naviculis impositi, adversus Longobardos pugnaverint, eosque in fugam conjecerint, ut a Blondo (1) narratum est. Quod si forte id minus veri simile videatur propterea quia dromones quibus Longobardos invectos dixit, Vatrenum subire non potuerint; aut sic intelligas in Vatreno pugnatum, ut in hujus ostio, ubi ob Padi confluxum altiores aquæ erant, majores naves constiterint, aut etiam Vatreni nomine dictum accipies ipsum Spineticum Padi ostium, quod nunc Primarium vocitant; ut ibi prælium consertum sit, ubi Rubeus (2) indicavit. Plinius sane, ut alias (3) vidimus, postquam Augustæ Fossæ ostium proposuerat, alia Padi ostia ordine recensens, *proximum inde ostium*, inquit, *magnitudinem portus habet, qui Vatreni dicitur*, & mox, quasi ejus nominis rationem prolaturus, hæc subjicit. *Auget ibi Padum Vatrenus amnis ex Forocorneliensi agro*. Scilicet hæc causa fuit, cur post Vitum, & Anemonem, proximum ex non minoribus quidem fluviis Vatrenum superiore capite (4) non memoraverit, quippe non eo quo illi, sed in Padum influentem. In hunc autem ad illud ipsum ostium influxisse, Blondus quidem (5) ob ea Plinii verba non dubitabat; ut sic minus ejus narratio ab Rubei narratione distaret; quanquam suo tempore fatebatur, Vatrenum *averso pene viginti mill. cursu novi nominis ostia in paduſam*, *& Padum habere, Zaniolum appellata*. Sed me illa quæ alibi (6) indicata est, causa credere omnino cogit, inter Spineticum Padi ostium, & confluxum Vatreni, intervallum aliquod fuisse jam Plinii tempore, qui ubi illa scripsit, & Padum scripsit *Augusta fossa Ravennam trahi*; ut quod dixit *ibi*, non in ostio significare censeam, sed propius ostium quam nunc putemus. Et in ostium quidem ipsum longe antiquissimis temporibus influxisse Vatrenum, eoque nomen *Vatreni portus* attulisse, non negaverim, qui advecto usque, & usque limo, & arena, Padi alveum sibi semper ulteriores ripas in mare produxisse, eoque ostium a Vatreni confluente abduxisse facile existimem. Sed & Vatrenum ab ostio recessisse ipsum quoque, putaverim, sive obstaculo aliquo objecto, sibi viam superius in Padi alveum paraverit, sive homines fecerint: qui nunc contra ut inferius confluat, effecerunt. Cum enim Blondi ævo tantum a Padi ostio distaret, quantum paulo ante dictum est, nec Magini (7) ætate is mutatus esset confluxus locus; nunc certe cum per eum Padi alveum superioribus mensibus navigaremus, ostium quo annis proximis Vatrenus in Padum influxerat, multo inferius quam in Tabula Magini, fuisse vidimus, novum autem quo nunc influit, vel inferius aliquanto apertum spectavimus. Sed de antiquo Vatreni portu hæc attigisse satis sit. Jam vero de portu Ravennate scribendum est. Quod proximis Litteris faciemus. Vale.

EPI-

(1) supra, n. 15. (2) Vid. ibid. (3) Epist. III. n. 2.
(4) c. 15. l. 3. (5) Ital. Illustr. Reg. 6. (6) Epist. III n. 4.
(7) Italia. Tav. Romagna.

EPISTOLA ÆMILIANA VII.

BAdrinus amnis, quem Cluverius Classensi oppido proximum credidit, nos autem in extremo ad ostium Spineticum Padi alveo, aut in Vatreno flumine, illuc, aut non multo superius influente agnoscendum esse, ostendimus, a Classensi littore, & ab huic proxima Ravenna nos ad diversam omnino plagam abduxit. Quamobrem juvat de eo primum littore verba facere quod ab illo Padi alveo Ravennam versus se extendens, stagna atque æstuaria ex ea quidem parte a mari dividebat; ut denique in portu Ravennate, inter Classense, & hoc littus comprehenso scribendi finem faciamus.

2. Pauca autem de hoc littore nobis attingere licebit propterea quod illa quæ in ipso, aut prope ipsum fuerunt, fere omnia a nobis sunt antea considerata, Butrium videlicet, de quo conjecturam proposuimus nostram (1), & Augusta Fossa de qua bene multa ad te scripsimus (2), simul de Coriandri Campo, & de stadio Tabulæ (3), ab Agnello memoratis, verba facientes. Reliquum est igitur, ut de Theoderici Palatio, & de Æde S. Mariæ ad Blachernas nonnulla scribamus eo diligentius, quod utriusque loci cognitio videri potest utilis ad ea quæ de portu sequuntur, accuratius disquirenda.

3. Vir Doctissimus a quo Agnelli primam editionem habemus, scripsit (4), *Ecclesiam S. Mariæ ad Blachernas extra Ravennæ Pomœrium fuisse eo loci, ubi cum Palatium non admodum ingens Odoacris regis extitisset, Palatioli vocabulum usque in recentiora tempora perduravit*. Quæ si ita sunt; satis est alterius novisse locum, ut amborum sciamus. Verum si ea perlegantur quæ de utroque scripta sunt ab Agnello, qui, ut alias (5) dixi, Abbas fuit, & quidem, ut mox confirmabitur, S. Mariæ ad Blachernas; vereor, ne alind alio loco fuisse, opinemur. De eo enim palatio hæc tradidit (6) *& abiit ad Ariminum, & venit exinde cum Dromonibus in Portu Lione, ubi postea palatium modicum ædificare jussit in Insula non longe a littore Maris, ubi nunc Monasterium S. Mariæ esse videtur infra balneum non longe ab Ravenna milliario VI.* Quæ etsi de Odoacre dicta esse, scripturam magis quam sententiam attendentibus videri possunt; tamen de Theoderico accipienda esse, adeo certum est, ut non Blondus modo (7), & Rubeus (8), & Wesselingius (9) sic intellexerint, sed & ipse Agnelli Editor (10), quasi eorum oblitus quæ supra posuerat. De Templo autem S. Mariæ ad Blachernas hæc ab Agnello indicata sunt (11). *Dum in Monasterio meo Beatæ & semper Virginis Mariæ, quæ vocatur ad Blachernas, residerem, quod est fundatum non longe a Guandelaria.* Confer, quæso, utrumque locum, & num de uno eodemque Monasterio loquatur, existima. Huc adde alterum ipsius locum (12). Exarchus *quotidie concurrebat ad Monasterium S. Mariæ, quod vocatur ad Blachernas.* Nonne quotidiana hæc ventitatio suburbanum potius indicat Templum, quam dissitum pluribus passuum millibus? Nonne idem confirmatur quadantenus ipso Blachernarum nomine quo Græci hoc Templum vocabant ad illius exemplum, quod, ut apud Procopium aliosque legisse videor, prope mœnia Constantinopolis in littore maris Justinianus Deiparæ extruxerat eo loco

(1) Epist. III. n. 12. (2) Ibid. n. 3. & seq. (3) Ibid. n. 12.
(4) in Præfat. n. 10. [5] Epist. III. n. 7.
[6] Lib. Pontif. P. 1. in Vita S. Jo. I. c. 3. [7] Hist. Dec. 1. l. 3.
[8] Hist. Rav. l. 3. [9] in Adnot. ad Itineran. ab Urbe Mediolanum.
[10] in Observ. ad cit. Vitam n. 7. [11] Ibid. in Vita S. Petri I. c. 2.
[12] Ibid. P. 2. in Vita S. Theod. c. 2.

loco quem Blachernas dicebant. Denique idem ostendunt antiqui de Agnello versus, ipsius libro præfixi.

Talis & iste sedens tectis nimiumque superbis
Quæ Genitor procerus cessit sibi jure paterno
Sede suburbanis Ravennæ, quæ vocitatur
Antiquo Blacherna locis de nomine structa,
In Genitricis honore Dei, Dominique Mariæ.

Quos ad versus facilius intelligendos vide, an faciant quæ Agnellus post primum illum quem produximus, locum, in quo sermo est de Theoderici palatio, continuo subjecit. *Et nunc in nostris temporibus prædictum palatium servos meos demolire jussi, & Ravennam perduxi in ædificio domus meæ, quam a fundamentis ædificavi jure materno*. Rescriberem fortasse *paterno*, ut secundi versus scriptura, & lex carminis indicant. Viderem quoque, num vox proxima, quæ tertio in versu prima est, *Sede*, an *Æde* legenda sit. Hæc, inquam, facerem, nisi incertum mihi esset, ad idem, an ad aliud ædificium Agnelli verba, & versus illi spectarent. Sed quocunque spectent; ii sane versus Blachernarum locum *suburbanum* fuisse, ostendunt.

4. Veruntamen Eruditissimum Agnelli Editorem ista fortasse illius verba permoverunt, ut S. Mariam de Palatiolo, & S. Mariam ad Blachernas idem Monasterium fuisse, crederet, quod Agnello, nisi Abbas illius fuisset, ut certe hujus fuit, non facile licu sset, quod restabat de proximo Theoderici palatio demoliri, ejusque redetibus uti ad propriam domum ædificandam. Itaque S. Mariam de Palatiolo, quam *sæculo X. fuisse juris*, scripsit (1), *Abbatis S. Pauli de Urbe*, nunc autem (2) *S. Vitalis Casinensium Monasterio unitam, haud magno spatio Ravenna distantem*, non dubitavit fuisse S. Mariam ad Blachernas, idque haud obscure ex Johannis Angeloptis Vita indicasse Agnellum ipsum cap. 3. Sed quod ad illam palatii demoliendi facultatem attinet, eam potuit ab iis qui tum Ravenna imperitabant, obtinere: quod vero ad istum quo nititur, Agnelli locum; relegesis; idem enim est quem primo loco (3) produxi; & *non longe* quidem *ab Ravenna* fuisse illud S. Mariæ Monasterium, videbis, *milliario* tamen *VI.* num ergo suburbano, ut illud S. Mariæ ad Blachernas fuisse, ostendimus, erat loco? At tu duplex forsan mendum in iis Agnelli verbis latere, suspicaberis, alterum ubi legimus *infra balneum* fortassis pro eo quod scriptum fuerit, *in Blachernis*, alterum in numero illo *VI.* qui multo minor fortasse fuerit ab Agnello adscriptus, nimirum *IV.* Neque tamen, numerum vel ad hunc modum rescribendo, efficeres, ut S. Maria in Palatiolo eadem fuisset quæ S Maria ad Blachernas. Quid ita? inquies. Nempe quia Palatiolum non est suburbanum. Neque enim magna attentione digna sunt quæ de ipso apud recentissimos quosdam Scriptores leguntur, hoc est „ Palatiolum nunc esse „ Ravennæ suburbium ingenti amplitudi- „ ne „ quod ita cum vero convenit, ut cum eo ipso quod modo dixerant „ Cæsaream, Classem, & Palatiolum bellorum „ injuriis esse destructa. „ Palatiolum quidem destructum fuit, sed non ab hostibus, idque Agnelli tempore, ut paulo ante (4) dictum est: & Templum quoque S. Mariæ in Palatiolo, ipsum quidem vi belli, dirutum fuisse a Piccinino, ex Hieronymo Fabbri (5) discimus, tunc videlicet cum ille anno 1438. in eam Insulam quam a Palatiolo & Fabbri, & Rubeus (6) Palatiolam vocant, transivit ea ratione quam hic, & Blondus (7) exposuere. Sed loci tamen ubi illa in Insula ea esset sacra Ædes, ita adhuc memoria superest, ut Coronellius (8) hanc diserte adscripto nomine *S. Maria in Palazzolo* designaverit quarto circiter ab Ravenna lapide. Igitur etsi in propositis Agnelli verbis pro *milliario VI.* facili errore in unius siglæ trasposizione legendum, ut supra dixi, crederes *IV.*, non tamen conficeres, Ædem hanc adeo suburbanam fuisse, ut fuisse alteram S. Ma-

[1] in Præfat. n. cit. [2] in Observ. ad Vitam Mauri Schism. n. 2.
[3] n. 3. [4] Ibid. [5] Sagre Memor. di Rav. [6] Hist. Rav. l. 7.
[7] Hist. Dec. 3. l. 8. [8] Corso Geogr. Univ. Tav. Territor. di Rav.

S. Mariæ ad Blachernas, ostensum est.

5. Nunc ut intelligas, quantum hujus utriusque Ædis locum novisse prosit ad ea quæ de portu Ravennate disquirenda restant; ille est a nobis locus Agnelli (1) proferendus, cujus particulas quasdam Epistolis superioribus (2) consideravimus. *Sint tuta*, inquit, *littora*, *& per omnes vigilia portus*. *Sarxena excubet*, *Cervia aequoris ad novas Papia armis Flavia*. *Instet*, *quæ curva vocatur*, *Cæsena*. *Popilienses viri adhæreant Sapis portu juxta conscendunt fluctus marinos*. *Coloni decumani speculentur juxta portus Candiani*. *Livienses accolæ instent in littore curvo*. *Bedente vetere amne castra Faventina scrutentur post Lachernum portum*, *& Eridani ora*. *Corneliensis acies lustret Coriandri campos & loca omnia circa phalanges armatæ*. *Bononienses transmisso Eridano parte Lionis fervent*. Hic est locus universus: in quo ut evidens est, littora de quibus agimus, omnesque portus eodem ordine quem secuti hactenus sumus, commemorari; sic & menda esse complura, manifestum est. Et horum quidem aliqua tolli posse, propemodum despero. Nonnulla tamen egregie sustulit Cl. Wesselingius (3), qui ut probabiliter, sicut alibi (4) dictum est, rescripsit *Sarxena excubet Cerviæ*, sic optime emendavit quod sequitur, legens videlicet *Æquoris ad Novas Papia armis Flavia*. Quibus tamen cum verbis continuarem ipse *instet*, *quæ curva vocatur*, *Cæsena*. Sic enim & sententia absolvitur, & ab suis adjunctis cognominibus Cæsena non disjungitur: quod ostenderem (5), si nunc vacaret a proposito longius divertere: quamobrem nec quæram hic (6), quis locus ille esset *ad Novas* dictus. Sequuntur illa quæ cum de Sapi, & Classensi portu, & Candiano scriberem (7), satis jam attigi: & probabiliter a Wesselingio leguntur *Popilienses viri adhæreant Sapis portui*, *juxtaque conscendant fluctus marinos*. *Coloni decumani speculentur juxta portus Candiani*. In his tamen vocibus, quas minime ille explicat, *Coloni decumani* subesse mendum, suspicor: quas ego antequam vitiarentur, ut fit, describentium inscitia, aut incuria, ad incolas Comacli attinuisse, ex eo conjecerim, quod, si illas excipias, non facile alias invenias in hoc universo Agnelli loco, quæ ad eos spectare potuerint; spectasse autem aliquas, apparet ex Blondi (8), Justiniani (9), Thomaii (10) & Rubei (11) lectione, qui, Ravennatum adjutores in eo ipso periculo de quo Agnellus hic loquitur, memorantes, magno omnes consensu Comaclenses diserte connumerant. Quin Blondus apertissime ostendit, se hunc quem consideramus, Agnelli locum in iis nominandis esse secutum. Hæc enim, inquit, *descriptio ab Agnello*, *qui propinquus illis temporibus fuit*, *accuratissime facta*, *magnam ostendit fluviorum*, *populorum*, *& locorum regionis mutationem*. *Cervienses enim*, *& Comaclenses*, *nunc pene nulli*, *copiosæ fuerunt manus*. Quæ cum de Cerviensibus etiam lego, Cerviamque a tribus præterea quos laudavi, Historicis inter eas quæ Ravennatibus auxilio fuerunt, civitates primo pariter loco memoratam animadverto; facile adducor ut credam, aliquid ibi deesse, ubi supra Wesselingius legit, *Sarxena excubet Cerviæ*, probabiliter quidem, ut dixi, si alios quam codices ab Doctissimo Editore Agnelli repræsentatos, non spectemus. Sed Historici illi aliter scriptis, & fidelioribus, ut puto, codicibus utebantur. Quos inter is, facile vetustissimus, fuit quem perlegisse, & quæ e re sua essent, inde excerpsisse videtur Rubeus (12), & quem postea questus est, *superioribus annis ab Ravenn. Archiepiscopatus Bibliotheca sublatum*, *nullibi inveniri*. Quæ de nostratibus proxima sunt apud Agnellum, *Livienses accolæ instent* in littore *curvo*, nec Wesselingio, nec mihi ea esse videntur, ut mutationem requirant. Secus quæ de Faventinis sequuntur. Hæc ille ita rescribenda esse, censuit, *Bedentem veterem Utentem amnem castra Faventina scrutentur*. Quæ si de Roncho dicta acci-

[1] P. 2. in Vita Felic. c. 3.
[2] Epist. III. n. 7. Ep. IV. n. 13. Ep. V. n. 15. Ep. VI. n. 11.
[3] Adnot. ad Itinerar.
[4] Epist. III. n. 7.
[5] Vid. Epist. XIV. n. 7. & seq.
[6] Vid. ibid. n. 13. & seqq.
[7] Epist. VI.
[8] Hist. Dec. 1. l. 10.
[9] De Orig. Venet. l. 9.
[10] Hist. di Rav. P. 1. c. 8.
[11] Hist. Rav. l. 4.
[12] Ibid. l. 5.

accipias; possim fortasse non improbare: non possim autem, si de Montono, ut fusius alibi (1) inclinatum est. Hactenus hæc, quæ, ut vides, ad littus attinent quod superiore Epistola spectavimus: ideo autem hic attigimus, ut luculentius appareret, eodem quo nos, ordine Agnellum hinc ad diversam plagam transiliisse; ab ea autem per littus alterum ad Ravennatem demum portum venisse. Attendas igitur quæ porro adjecit de littore hoc altero; ea enim sunt quæ ad portus attinent reliquos, & ad quæ recte intelligenda utile est novisse ubi duæ illæ essent Ædes sacræ, S. Mariæ ab Blancheruas, & S. Mariæ in Palatiolo.

6. Ea autem ad hunc modum legenda esse, censuit Wesseliagius. *Post Saternum portum, & Eridani ora Corneliensis acies lustret, Coriandri campos, & loca omnia circa phalanges armatæ, Bononienses Eridano transmisso portum Lionis servent*. Mihi vero magis placeret, si inter duas illas voces *circa*, & *phalanges* majori distinctionis nota interposita, minori autem inter *lustret*, & *Coriandri*, aciei Corneliensi præter Vatreni portum, & Augustæ Fossæ initium lustrandos insuper daremus in proximo littore Coriandri campos, & loca omnia circa; phalangibus autem Bononiensibus, trans Augustam Fossam traductis, locum præcipuæ curæ servandum assignaremus, portum Ravennatem. Sed Weselingius, cui *Saternum*, id est Vatreni portum primo quidem placuerat hic legere pro *Lachernum*, maluit postea *Blachernum* rescribere, sive *Blachernarum*, qui videlicet portus cognomen traxisset a Sacrario Virginis Mariæ ad Blachernas. Et negari quidem non potest, sic minus a voce quæ legebatur, *Lachernum* recessisse. Sed ut Vatrenus, seu Vatreni portus notissimus est (2); sic *Blachernus* omnino ignotus: qui si quis fuit, cum haud minus quam Blachernæ, suburbanus fuerit; non videtur a portu Ravennate aut diversus fuisse, aut longe abfuisse, ut puta si forte eas Fossæ Augustæ oras quæ Ravennam attingebant, usu dumtaxat spectato, portum vocassent minus propria significatione, sed vulgari consuetudine, ut nunc Romani ripas Tiberis duobus in Urbe locis portus vocitant. Vides quo defendam, ut ratione aliqua tuear Viri Clarissimi cogitatum. Namque ab Ravennate portu, ut proposita requirit partitio, non diversum fuisse qui crederem, cum alterum Blachernum portum, alterum autem portum Leonis in ista una, eademque enumeratione dictum ab Agnello viderem, & alterius custodiam Corneliensibus, alterius Bononiensibus assignatam! Non puto autem, a te illud ex me requiri, ut portum Leonis eundem ac portum Ravennatem fuisse, ostendam. Satis id ex Rubeo, cum Agnello, aliisque Historicis collato, omnibus, tibique in primis esse manifestum, censeo. Nosti enim, Rubeum (3) ubi Odoacrem narrat a Theoderico Ravennæ obsessum, hunc scribere *Arimino naves aliquot castellis munitas, Dromones Graci vocant, advehi in Ravennatem portum imperavisse; quo ab ea etiam parte obsidio acrius instrueretur*. Hoc autem illud ipsum est quod Agnellus, ut initio diximus (4), de Theoderico narravit; *& abiit ad Ariminum*, inquit, *& venit exinde cum Dromonibus in Portu Lione*. Neque obstant quæ continuo subjecit, *ubi postea palatium modicum ædificare jussit in Insula non longe a littore maris; ubi nunc Monasterium S. Mariæ esse videtur infra balneum non longe ab Ravenna milliario VI.* Nam etsi hæc a nobis de Platiolo, & de Æde S. Mariæ in Palatiolo ita ut par erat, explicata sunt (5), utrumque autem multo majori ab Ravenna intervallo distare, ostensum est, quam tunc portus Ravennas distare posset; tamen illa Agnelli vox *ubi* si quod a primo videtur, significaret, in ipso portu indicaret fuisse palatium ædificatum, quod nec veri simile esset, & Agnello repugnaret ibidem *in Insula* ædificatum dicenti, quam Rubeus (6) describit, ubi etiam, ut dictum est (7), Palatiolam vocat.

7. Sed quoniam Vir Cl. Agnelli Editor (8) ad proposita illius verba adnotavit, *loci faciem adeo immutatam esse, ut diffi-*

[1] Epist. IV. n. 13.
[2] Vid. Epist. III. n. 3. & Epist. VI. n. 17.
[3] Hist. Rav. l. 3.
[4] supra, n. 3.
[5] Ibid. & n. 4.
[6] Hist. cit. l. 7.
[7] supra, n. 4.
[8] in Observ. ad Vit. S. Jo. I. n. 7.

difficillime conjici possit, *ubi Palatium Theodorici*, *Portusve Leonis fuerit*; me quoque juvat admonere, non illum ipsum locum in quo utrumque fuit, digito indicari nunc posse; sed tamen satis esse, si palatium prope Ædem S. Mariæ in Palatiolo fuisse dicatur, Portus autem Leonis ibi, ubi tunc Ravennæ erat portus: quem urbi proximum fuisse existimo Theoderici temporibus, nec fortasse ita procul ab ejus Mausolæo, Rotunda nunc vocitato, si in verbis quidem Agnelli, alias (1) a nobis de eo productis, *quod ipse ædificare jussit extra portas Artemetoris*, *quod usque hodie vocamus ad Farum*, si, inquam; duo illa ultima verba *ad Farum* sic accipienda credis, quasi turrim quandam Phream significarent. Utcunque id est; satis, ut dixi, in præsentia est, Portum Leonis illum tunc fuisse, ex quo uno urbs, alioquin undique obsessa, advectam mari annonam accipere potuisset, nisi dromonibus fuisset clausus. Itaque Blondus (2) quanta id factum rerum in urbe penuria consecuta sit, narrat, simulque *Ravennatem* portum *tunc portellionem* fuisse *dictum*; *nam apud Classem urbem tunc erat major portus*; ut apud Agnellum, quem in ea narratione auctorem laudat, non legisse *Portu Lione*, aut *parte Lionis*, vitiato ibi, ut opinor, codice, videatur: quanquam unde id Lionis nomen provenerit, & num tuto nunc rescribatur *Leonis*, pro certo dicere non ausim. Vides interim, unde Blondus Portellionem tunc appellatum crediderit: quod, aut Portilii nomen, ab illo acceptum Leander (3), & deinceps alii, inter quos Rubeus (4), & Coronellius (5) iterarunt. Sed Paulus Merula (6) cum Ravennatem portum affirmat vel *nunc Portellionem vulgo dici* — *quod* Classensi *illo multo minor*, æque vera tradit, ac cum ibidem, Sidonii verbis abusus, alibi (7) a nobis descriptis, Classensem fuisse, ait, veterem portum, *novum* autem hunc Ravennatem; quasi vero hic ante Classensem, si non tantis classibus, at alicui certe stationem, ut in aliis posui Litteris (8), non præbuisset.

8. Cum vero hunc Ravennatem portum dico; cave, aliter a me dictum credas, ac paulo ante declaravi. Qua utinam declaratione Cluverius (9), aliique usi essent, qui cum de vetere loquuntur Ravennæ portu, ibi videntur ubi sequioribus fuit sæculis, indicare, quasi tunc obliti essent, eam urbem primum inter marinas undas, & æstuaria conditam, a mari autem deinde magis magisque recedente remotam, portum primo propiorem, mox semper magis atque magis dissitum habuisse. Nam quodcunque fuerit tempus quo Ravenna esse cœpit, & quicunque populi qui eam condiderint, quarum controversiarum neutram hic a me agitari, necesse est; illud certe inter omnes constat, antiquissimis conditam fuisse temporibus: locus autem in quo condita est, *in mediis undis* videlicet, *cœnosoque fundo*, *ac rerum omnium egeno*, quemadmodum Tondutius (10) loquitur, ut *necessitatis potius fuisse* videtur, *quam electionis*, ita conditores significat, libertatis, ac vitæ amore impulsos, cum cederent numero sive Etruscorum, sive novi alicujus populi, suas in sedes irruentis, illuc confugisse, ibique tutam sibi sedem paravisse qua parvæ insulæ inter undas nonnihil extabant; siquidem vel Procopii (11) tempore animadverto, Ravennam etiamtum *clementer edito sitam fuisse loco*. Qualis autem primis temporibus fuisset, ex ea licet descriptione conjicere, quæ Tiberii ævo edita est. *Intra paludes*, inquit Strabo (12), *urbs maxima Ravenna posita est*; *tota ligneis compacta ædificiis*, *aquis diffusa*, *pontibusque*, *ac lembis peragrata*. *Cum a mari fiunt inundationes*, *non mediocrem accipit maris partem*. Quod si vel tunc erat ad istum modum; sane intelligis, haud in eo laudandum esse Cluverium (13), quod in Tabula qua *Umbriæ Antiquæ Descriptionem* proposuit, terræ aliquid inter Ravennam, & mare interjectæ appinxit. Serius omnino hoc accidit, ut Sidonii, Procopii, Jornandis descriptiones ostendunt. Sidonius enim;

[1] Epist. III. n. 10. [2] Hist. Dec. 1. l. 3. [3] Descrit. di tutta Ital. Reg. 14. [4] Hist. eit. l. 1. [5] Ravenna Ant. [6] Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 23. [7] Epist. VI. n. 10. [8] Ibid. n. 2. [9] Ital. Ant. l. 1. c. 28 & 35. [10] Favent. Hist. Breviar. [11] De Bello Goth. l. 1. c. 1. [12] De Situ Orb. l. 5. [13] Ital. Ant.

enim; ut alios ejus locos omittam; ea de urbe sermonem habet in hunc modum (1), *in qua palude indesinenter rerum omnium lege perversa, muri cadunt, aquæ stant: turres fluunt, naves sedent: -- sitiunt vivi, natant sepulti:* quæ postrema duo verba, cum in omnibus quæ præcedunt, & subsequuntur, contraria poni, animadverterem, aliquando suspicatus sum ita esse legenda *potant sepulti*. At certe anno 467. suum illac iter serio describens, (2), *se se hinc salsum portis pelagus impingens* memoravit. Procopius autem ut se res haberent anno 536. proponens (3), *stadiis duobus interpolatam* Ravennam ait, *quo minus maritima esset* (id est, ut Rubeus (4) explicat, fuisse *a mari procul circiter* 250. *passus*) & nihilominus (5) *quotidie -- diluculo mare, in morem fluminis, tanto spatio, quantum expeditus viator uno die conficiat, in terram effundere se se, & naves pati in media continente:* itaque navigia ad urbem ipsam perferri. Jornandes denique (6) cum anno, ut credendum videtur, 552. Ravennæ situm describeret (neque hunc *ex Dionis deperdito loco*, quod Cellario (7) excidit, forte ut fit in longis Operibus, minus attendenti, de Classensi dumtaxat portu Dionem ab Jornande laudari) urbem illam dixit *inter paludes, & pelagus, interque Padi fluenta uno tantum patere accessu: -- super mare Jonium constitutam, in modum insulæ influentium aquarum redundatione concludi: habere ab oriente mare, --ab occidente vero habere paludes, per quas unus angustissimus introitus, ut porta, relictus est;* lego enim ex parte, ut in Ambros. Cod. ex parte, ut Cluverio (8) quoque legendum esse visum est. Cernis, ut hoc primum tempore de uno tantum introitu, eoque angustissimo, per paludes ad occidentem solem relicto, verba fiant. Procopius (9) certe *pedestrem exercitum*, inquit, ab Ravenna *excludunt aquæ, quibus Padus amnis, e montibus Gallicis eo decurrens, aliique fluvii navigabiles, & lacus, urbem illam undique ambiunt*.

9. Unde autem factum dicemus, ut angustissimus ille trames per medias paludes apparere inceperit, & mare quoque ad 250. passus ab urbe removeri? Scilicet flumina quæ in eas diximus paludes confluere, limo sensim, sed semper invecto, partem tandem soli aliquam minus profundam extulerant. Eadem quoque in mare denique limum importantia, illius oras longius protulerunt, & mare ipsum, procellis præsertim agitatum, dum ad easdem arenam impulit, magis magisque littus extulit, ipsumque ulterius produxit. His potissimum de causis accidit quod Pythagoras se quoque vidisse ajebat apud Ovidium (10).

vidi factas ex æquore terras. --

Eque paludosa siccis humus aret arenis.

Sic Herodotus (11) Ægyptum esse dicebat Nili donum. Atque, ut ad maria redeamus Italica, sic Lancisius (12) intra annos non totos 150. littus ad Tiberis ostium *passibus plus mille* in mare se produxisse, certa observatione demonstrat: & ne longius ab Adriatico nostro abeamus, & pervetusta exempla Patavina oræ omittamus adeo auctæ, ut *vicus* ostendit (13), *qui nunc corrupto nomine Auriacus appellatur, dictus a majoribus ora latus, quod ad eum usque locum -- paludes stagnarent;* Braschius (14) testatur, non modo *antiquam Turrim vicini Portus Cæsenatici, quæ anno* 1302. -- *constructa fuit ad ejusdem tutelam in margine littoris maris, ab hoc jam nunc distare fere per mille passus;* sed & (15) *Turrim alteram, postea excitatam, & ipsam jam distare ab ostio Portus* 400. *fere passus*. Quod si quo propiora sunt magnorum fluminum ostia, eo plus littoribus additur limi; animadvertas velim, oræ maris Ravennati proximum fuisse Spineticum Padi ostium, id est, ut non semel diximus, illius alvei qui inter cæteros Padi longo sæculorum spatio maximus fuit, eamque convexit limi copiam, ut si verum Strabonis (16) ætate tradebatur, Spina, quam olim

[1] l. 1. Epist. 8. [2] l. cit. Epist. 5. [3] c. cit.
[4] Hist. Rav. l. 3. [5] secund. vers. Maltreti. [6] Hist. de Reb. Get. c.29.
[7] Notit. Orb. Ant. l. 2. c. 9. n. 90. [8] Ital. Ant. l. 1. c. 28.
[9] c. cit. [10] Metamorph. l. 15. [11] in Euterpe.
[12] Animad. in Plin. Villam. [13] Vid. Justinian. de Orig. Vener. l. 4.
[14] De vero Rubic. c. 14. n. 19. [15] c. 6. n. 10. [16] De Situ Orb. l. 5.

olim urbem ad illius ostium alvei constructam *unda maris alluerat*, tunc XC. *a mari stad. distans, in mediterranea jaceret*. Fac igitur cogites, limi ab eo alveo advecti partem eo motu Ravennam versus fuisse compulsam, quo perspectum est, Adriatici Sinus aquas, secundum littora Illyrica ab oriente occasum versus tendentes, in reditu secundum Italiæ littora ab occasu ferri orientem versus. Sed ut limum nullum præter eum spectemus quem Montonus, & Ronchus sequioribus sæculis importarunt, quid ei acceptum ferendum sit, & Magini, & cæterorum deinceps Tabulæ præclare ostendunt, quarum pleræque ad commune utriusque ostium, aut contra ipsum & brevia, & tumulos, nonnullæ quosdam etiam quasi aggeres utrinque in mare longius productos commonstrant. Denique his omnibus si redundantium fluviorum alluviones addantur, quæ crebro iisdem sæculis circa Ravennam contigere, satis multæ erunt causæ unde intelligamus, non productum modo ulterius in mare littus, sed ita solum fuisse altius factum, ut quod in urbe anno 536. etiamtum, ut dixi (1), paulo magis quam circumjectum, exstabat, annis superioribus effodiendo inventum sit (2) *unum circiter Bononiensem pedem depressius superficie maris in medioci & quotidiano æstu*, quod vetustius pavimentum planissime ostendit Metropolitanæ Basilicæ, circa annum 400. ædificatæ. Et quamvis urbanum solum ruderibus subinde per tot sæcula superjectis multo altius hanc præsertim ob causam fieri debuisse, non negem; tamen & urbi circumjectum solum tanto magis quam olim fuerat se extulisse, manifestum est, quanto minus hoc tempore est spatium quod in quotidiano maris æstu aquæ occupant, quam illud esset, quod Procopii tempore diximus (3) occupasse.

10. Igitur uti eæ quæ propositæ sunt, causæ sensim quidem, sed aliæ interdum, aliæ semper, aliæ minus, aliæ magis suas vires exeruere, ita sensim semper, sed nonnunquam tardius, alias citius mare visum est ab urbe recedere donec revera tanto intervallo distare cœpit, ut crediderint aliqui, non mare ab ipsa, sed ipsam, aut certe magnam ejus partem a mari recessisse, introrsum videlicet, nova, ut non paucis contigit urbibus, ædificatione retractam. Quorum opinionem a vero esse prorsus alienam, perfacile est demonstrare. Porta enim illa quam ob operis magnificentiam, & marmorum nobilitatem Auream dicebant (nam (4) ex duabus maximis constabat portis, quibus minores utrinque adstabant, marmoribus autem ornabatur ejusmodi, ut multa ob pretium, & raritatem Fedemcus II. Cæsar digna crediderit quæ, inde abstracta, Panormum mitterentur (5)) illa igitur Porta, quam eandem esse quæ a Tiberio Claudio anno æræ, cujus est mihi usus, vulgar. 42. Ravennæ cum muris data fuerat, inscriptæ litteræ testabantur, præclare omnibus ostendit ad annum usque quo penitus diruta ea Porta est, 1582. non alio urbem translatam esse. Cluverius autem (6) cum duo poneret, alterum, Fossam Augustam mediam Ravennam divisisse, alterum, ejus Fossæ alveum ibi fuisse ubi nomen adhuc superest *Fluminis veteris*; ex his *adparere*, non dubitabat, *magnam tum urbis partem ab orientali fuisse prædicti Fluminis veteris parte infra confluenteis nunc Bedesis & Utentis: quo etiam illud Procopii jam recte congruat, ubi tradit, eam „ duum stadiorum intervallo „ remotam fuisse, quo minus esset littorea „*. Verum, ne hic quæramus, num quod Jornandes (7) dixerat, Padum *mediam civitatem influere*, Sidonius autem (8) *interluere*, significet in duas æquales partes dividere, numve qua nomen superest Fluminis veteris, illac Fossa Augusta transisset; magnæ istius, quam tanto propius mare fuisse, Cluverius dicit, Ravennæ partis, & portionis item illius non parvæ, quam inter eas confluentes duorum fluminum, & præsentem urbem ponat, necesse est, cur ædificium, imo vestigium superfuit nullum, cum alia diu superfuerint, & quædam adhuc supersint quæ aut multo ante Sidonii, & Jornandis tempora,

[1] n. 8. [2] Acad. Inst. Sc. Bonon. T. 2. P. 2. Opusc. 1. [3] n. 8.
[4] Vid. Rubei Hist. Rav. l. 11. [5] Ragguaglio della Divers. de' due Fiumi.
[6] Ital. Ant. l. 1. c. 28. [7] Hist. de Reb. Get. c. 29. [8] l. 1. Epist. 5.

pora, aut paulo post ipsa in præsenti urbe, aut extra ipsam condita fuerant, ut puta Porta, de qua dictum est; Aurea; Ædes S. Martini in cœlo aureo, Ædes S. Vitalis, Mausolæum Theoderici, Classensis Ædes S. Apollinaris, & alia id genus. Illud præterea quo Cluverius credit opinionem confirmari suam, hanc, si recte attendamus, omnino convellit. Si veterem urbem eo pervenisse, ponamus; intervallum inter eum locum, & mare idem est, inquit, quod erat Procopii tempore. Ego vero ajo, si Cæsenas littus, Ravennæ proximum, intra quatuor sæcula tantum excrevit, & in mare productum est, quantum superius (1) ostendimus; credi non posse, Ravennæ littus intra decem secula; tantum enim, imo plus temporis inter Procopii, & Cluverii ætatem intercessit; nihil omnino crevisse: neque credi igitur posse, Ravennam eo pervenisse Procopii tempore, quo nimirum si pervenisset, nihil omnino intra decem sæcula littus crevisset.

11. Cum igitur constet, Ravennam ubi nunc videmus, ibi etiam olim fuisse, & quæ, Tiberio imperante, aquis diffusa, pontibus lembisque peragrabatur, sub Justiniani imperio jam mare dissitum habuisse ad passus 250. nunc autem habere ad passus amplius 4000; ex me quæres, extentne Majorum testimonia, unde scire liceat, a Tiberio ad Justinianum, & ab Justiniano ad hanc ætatem quæ littoris accessiones, & quæ portus mutationes quo tempore ad Ravennam sint factæ. Mihi vero alia quidem incerta sunt; alia certa. Incertum exempli gratia est quod scribit Claramontius (2), Honorio imperante (imperavit autem ab anno 395. ad 421.) Ravennam fuisse *instar Venetiarum nunc, totam lembis, & pontibus (ut dicit Suetonius) peragratam*. Undecunque id hauserit Claramontius; Suetonius certe nihil habet horum, nec habere quidquam potuit de Honorii temporibus is qui anno floreret 117. At enim hæc de Ravenna tradiderat Strabo. Vero: & nos hujus locum supra (3) produximus. Sed creditu difficile est, qui status Ravennæ fuerat sub Tiberio, eundem fuisse sub Honorio, præsertim cum Ulpiani, imo Celsi J. C. ætate jam in ea urbe hortos haberent homines etiam neque prædivites, neque primarii. Constat enim ex *Digestorum* libro 17. (4), referente Ulpiano, Celsum respondisse super ædificiis quæ, mandante Aurelio Quieto, *hospes hujus Medicus fecerat in hortis, quos Medicus ipse habebat Ravennæ, in quos omnibus annis* valetudinis causa *secedere solebat* Aurelius. Quod si forte dubitas, an is Celsus fuerit P. Juventinus Celsus, quem sub Trajano, & Hadriano alii floruisse docent, alii autem multo juniorem faciunt fortasse quia Spartianus (5) non illum, sed *Julium Celsum* nominat inter Jurisconsultos qui in consilio ab Hadriano habebantur; satis est ponas id quod manifestum est, illud ejus responsum ab Ulpiano fuisse relatum, cujus eximii Jurisconsulti ignorari ætas non potest. Etsi enim anno 221. quod Viris excidit alioquin Eruditissimis, occisus non est a Caracalla, qui anno 217. ipse occisus fuerat, imo ab ejus successore Alexandro tanti factus est, ut, quod Lampridius (6) scripsit, *ideo summus Imperator fuerit, quod ejus consiliis præcipue rempublicam rexit*; tamen si vel Alexandro superstes fuit, qui eum *sæpe a militum ira objectu purpuræ summa defenderat*; non videtur mox effugere potuisse Maximini crudeles manus, *qui*, teste Capitolino (7), *omnes Alexandri ministros variis modis interemit*; ut ad annum 236. quo Maximinus trucidatus est, non pervenisse putem Ulpianum. Et certum quidem est quod ex producto consequitur loco gravis hujus Auctoris. Attamen longo post ea tempora intervallo illud quoque certum est, *omnibus Venetis monumentis testantibus* apud Bernardum Justinianum (8), simul Paulum Exarchum Ravennam a terra oppugnasse, simul Venetorum classem a mari adortam, & *ad urbis mœnia applicitam* esse, ut *majorum navium mali, atque antennæ armatis onerata, murisque pontibus injectis incubuerint*. Quod, Rubeo (9), pariter confirmante, cum anno acciderit 725.

[1] n. 9. [2] Cæsen. Hist. l. 4. [3] n. 8. [4] tit. 1. lege 26.
[5] in Hadriano. [6] in Alexandro Severo. [7] in Maximinis.
[8] De Orig. Venet. l. 10. [9] Hist. Rav. l. 4.

725. non satis potest cum Procopii (1) descriptionibus conciliari, nisi effossum post annum 536. amplum, profundumque a portu ad ipsa usque urbis mœnia canalem dicas, per quem gravissimæ naves tuto possent ad hæc usque perduci, & si res posceret, inde reduci. Veri autem simile est, ejusmodi canalem illum ipsum alveum fuisse qui aquam Fossæ Augustæ per urbem traductæ vel omnem olim, vel ex parte saltem aliqua, ex quo ea Fossa ad Classensem portum producta fuerat, ad Ravennatem portum perducere solebat, Procopii tempore fortasse oblimatus. Honorio enim, de quo paulo ante diximus, VI. Consule, idest Anno 404. ejus iter Ravenna Romam sic describere incepit Claudianus (2)

antiquæ muros egressa Ravennæ
Signa movet, jamque ora Padi, portusque relinquit
Flumineos, certis ubi legibus advena Nereus
Æstuat, & pronas puppes nunc amne secundo,
Nunc redeunte vehit, nudataque littora fluctu
Deserit, Oceani lunaribus æmula damnis;
Lætior hinc Fano recipit fortuna vetusto.

Quæ certe commodius non possis explicare, quam si ponas, primum illud Padi alveum, videlicet eam Augustam Fossam in qua primum Padi ostium agnovimus (3), etiam tum portibus inservientem, Ravenna egressis, & pedestri itinere Romam versus tendentibus occurrisse.

Veri quoque simile est, posteaquam eadem Fossa ad illam tandem aquæ inopiam redacta est, ut neutri jam inserviret portui, sed naviculas dumtaxat ex Spinetico Padi alveo Ravennam usque perferret, tunc in reliquum ejus Fossæ alveum, qui videlicet inter Ravennam, & mare interjiciebatur, hinc Montoni, inde Ronchi aquam fuisse inductam ea spe, ut circumjecta urbi stagna, in quæ illa antea effundebatur, siccarentur, ut quod munimentum urbi adimeretur stagnis exsiccatis, circumductis circa mœnia amnibus suppleretur, denique ut suus Ravennæ portus, hujusque cum urbe communicatio aliqua conservaretur.

12. Sed quo hæc tempore facta sint, æque incertum est, ac pro primum tempore turris illa pharea; si pharea tamen fuit; ad Ravennatem portum exstructa sit, quam sacræ turris usum Ædi S. Mariæ, *in portu* dictæ, nunc præbere alibi (4) memoravimus. Ea sacra Ædes ab urbe abest perticis Ravennatibus quingentis viginti, a mari autem quingentis; ut cum circa initium sæculi XII. sicut ostendimus (5) condita sit; ubi tunc esset Ravennæ portus, ex ejusdem Ædis cognomento præclare appareat. Quod ut certum est, ita certum quoque esset, aliquot ante sæculis ibidem illum fuisse portum, si turrim illam revera pharream fuisse, constaret. Neque enim exstructa esset postea, quam Ravennæ antiqua dignitas, frequentia, mercatura jam valde erant imminutæ. Illa enim quæ lignea, ut diximus (6), tota fuerat Tiberii temporibus, a Claudio postea muris & marmorea speciosissima Porta, a Galla autem Placidia, & ejus filio Valentiniano, a Theoderico, ab Exarchis, aliisque Græcis, magnificis Templis, Ædibusque, atque auro in iis, & non uno celebri musivo opere, ac marmoreis præsertim quantivis pretii columnis ornata, quas Blondus (7) Constantinopoli, & Roma ex palatio Pinciano advectas fuisse, tradit, eadem ex quo neque Imperatoribus neque Regibus, neque Exarchis sedem amplius præbere cœpit, ornamenta quidem illa retinuit, sed non hominum frequentiam illam tantam, quæ navigationi assiduæ, & mercaturæ occasionem afferebat, præsertim cum auctæ interea Venetiæ *ad se rem nauticam fere omnem*, ut Rubei ipsius (8) verbis utar, *& mercaturam, navigationemque traduxissent*, quippe ad emporium multo commodius tum *ad transvehenda Orientis aromata in Pannonias, Germaniamve*, tum ad accipienda; neque enim *brevibus*, *quæ* circa Ra-

[1] De bello Goth. l. 1. c. 1. [2] De VI. Honor. Consul. [3] Epist. III. n. 3.
[4] Epist. VI. n. 3. [5] Ibid. [6] supra, n. 8.
[7] Hist. Dec. 1. l. 3. [8] Hist. Rav. l. 5.

Ravennæ littus, Procopio auctore (1) *in mare ad XXX. saltem procurrunt stadia*, majores a Veneto littore arceantur naves, neque postquam portum subiere, quo minus in mediam pergant urbem prohibentur, quod Ravennæ post imminutam aquarum profunditatem amplius non licebat; ne quid de aeris minori tunc facta certis præsertim anni temporibus salubritate dicam postquam maris æstus ob auctam littoris altitudinem ad circumjecta urbi stagna haud amplius perveniebat, neque *fluxu aquarum, ac refluxu agitabatur aer, atque expurgabatur*, nec *quidquid erat corruptius, in mare procul asportabatur*, ut antea fieri consueverat, quemadmodum, de Vitruvii sententia, loquitur Rubeus (2), qui insuper *maris salsedinem* addit, quæ quid Venetiis præstet, Ludovicus Testius (3) Amicus, dum viveret, noster ostendit. Ob has igitur aut omnes, aut plerasque causas cum Ravennæ opes, & mercatura decrescere cœpissent circa annum 816. ut idem fatetur Rubeus (4), turris pharea neque tunc potuit, neque postea, sed superioribus temporibus omnino debuit ædificari.

13. Ravennatis portus quæ olim fuerit ab urbe distantia, ex antiquis Scriptoribus, & monumentis clarius ostendere non licuit, quam hactenus facere conatus sum. Nec vero id mirum adeo in tanta rerum antiquitate. Illud mirum, ubi ad propiora nobis sæcula ventum est, de ea distantia videri neque inter Auctores convenire, neque interdum unum, eundemque satis secum consentire Scriptorem. Nam Blondus (5) cum circa annum scriberet, ut alibi (6) ostendimus, 1450. *distare* a portu *secundo milliario Ravennam*, tradidit. Bernardus autem Justinianus (7) qui Historiam non ita multis post annis condebat suam, quippe ipsa necdum absoluta anno mortuus 1489. hanc urbem ait *ab aquis recedere passuum plus quam tribus millibus*. Rubeus denique cum suas Ravennates Historias iterum anno ederet 1589. *distare*, ait (8) *altero tunc fere milliario Ravennam a mari; suorum autem patrum ætate multo minus* fuisse *distantem*. Alio autem loco (9) supra dixerat, *eam tunc a mari, qua parte Septemtriones respicit, bina passuum millia; ad Orientem vero hibernum, quatuor abesse*; verum mox *abesse*, inquit, *a mari supero quod ad Orientem Solem spectat, millia passuum duo*. Scilicet videndum est, an intelligere hic potuerit ad Orientem æstivum; Blondus autem, & Justinianus an alius aliam spectaverint plagam; multo enim magis in mare producitur littus qua ab urbe ad mare lineam contra Orientem æquinoctialem sic ducas, ut neque ad dexteram, neque ad sinistram partem obliqua feratur, quam si utrolibet, & præsertim ad Orientem æstivum, magis aliquanto inclinetur. Quod non accideret, si littus ipsum parallelam Ravennæ lineam servaret; illud vero diu convectis a communi Ronchi, & Montoni alveo arenis, ibi quo lineam ducendam dixi, in duos quasi aggeres ulterius procurrit, de quibus supra quoque (10) memoratum est. Itaque ibi nunc extrema ora ab urbe distat mille, & quadringentas circiter perticas Ravennates, quarum ducentas quinquaginta æquare passus mille facile intelliges libro inspecto qui *Ragguaglio Istorico* inscribitur *della Diversione dei due Fiumi il Ronco, ed il Montone dalla Città di Ravenna* (11).

14. Quod si arenæ, ab duobus illis amnibus importatæ, semper omnes ad latera in eos aggeres ita secessissent ut & satis spatii relictum esset ad naves excipiendas, nec arenis ipsis ad fundum labentibus hic altior fuisset factus; sane eorum nihil accidisset quæ homines denique coegere, ut alium ad veteris latus alveum, portumque effoderent; ut confluxus utrinsque amnis mutarent locum; ut ab urbe ad mare pararent Fossam mercibus transvehendis; postremo ut amnium alveos tum peculiares, tum communem longius ab Ravennæ muris amoverent. Quibus de singulis rebus cum pauca subjecero; finem continuo scribendi faciam. Igitur vetus Raven-

[1] c. 1. cit. [2] Hist. cit. l. 1. [3] Disinganni int. all' aria di Venez.
[4] Hist. cit. l. 5. [5] Ital. illustr. Reg. 6 [6] Epist. I. n. 7.
[7] De Orig. Venet. l. 1. [8] l. 6. [9] l. 1. [10] n. 9.
[11] pag. 75. Vid. & Tab. 1.

Ravennæ portus si non eam capacitatem servaverat, ob quam anno 1177. (1) de classe Friderici Imperatoris a Venetis victa *triremes quatuor in portum se Ravennatem recepere*; at is saltem erat etiamtum anno 1512. (2) ut duæ naves post infandam illam Ravennæ direptionem *spoliis nobilioribus onustæ — dum e Ravennati portu enavigare contenderent una cum celoce remorum quadraginta*, a Venetis duabus navibus caperentur: quod Petrus Bembus (3), quem Rubeus laudat auctorem, factum ait *in Ravennæ portu*. Sed postea hic idem portus, qui *ad Orientem hibernum positus* erat, *cum oblimatus arena* (sicut Rubeus (4) tradit) *naves non exciperet*, *alio facto Viti Montonique fluminibus alveo, ad Orientem æstivum traductus est anno* 1563.

15. Verum limo arenaque sensim quidem, sed crebro depositis cum fundus hujus quoque novi portus, & alvei altior factus esset; accidit denique miseranda illa Ravennæ inundatio sub finem Maii A. 1636. Cumque inter cætera ad ejusmodi infortunium in posterum præcavendum auxilia, confluxus utriusque amnis mutatio proposita esset; hæc anno 1647. ut alias (5) diximus perfecta est. Scilicet ex quo illi ad cingenda utrinque urbis mœnia perducti fuerant; *sub ipsis mœnibus*, ut Blondus (6) loquitur, sive *paulo infra urbem*, ut ait Rubeus (7), *jungebantur*. Tunc autem Montoni alveus longius ab Ravenna productus, bis mille propemodum passuum ab hac intervallo in communem cum Roncho alveum deductus est.

16. Ut vero portus qualiscunque Ravennæ conservaretur, simulque via minoribus navigiis pateret qua a portu ad urbem traherentur; anno 1654. (8) Fossa ducta est, quæ ab Ravenna ad portum Candiani pertineret, Panfilius Canalis ab Innocentii X. qui tunc erat Pontifex Maximus, cognomine appellata. Is portus qui jam Blondi tempore (9) ex tanta illa amplitudine eo redactus fuerat, ut *nec scapham piscatoriam, lembumve perferret*, a Magino (10) autem nec immerito, prorsus omissus, tunc iterum, ut sunt rerum vicissitudines, portus nomen recuperasse visus est.

17. Sed cum remotus ab Ravenna Montoni, & Ronchi confluxus novæ inundationis metum, qui sæpenumero intentabatur, nequaquam arceret, Candiani autem portus qualiscunque, arena aggesta minus in dies, minusque utilis redderetur; aliud in rem utramque auxilium quæri cœptum est. Itaque cum vel postquam anno 1721. communis utriusque fluminis alveus brevior aliquanto redditus fuerat, periculum nihilominus inundationum urgeret; ad illud tandem auxilium quod olim anno 1563. (11), & sæpius deinde agitatum fuerat, Ravennates redierunt, ut flumina procul a mœnibus averterentur. Igitur nihil spei amplius, ut antea, positum est aut in confluentis infra urbem, aut in communis alvei mutatione, qui a confluente ad mare pertinens, Blondo, & nonnullis qui aquarum, undique Ravennam olim cingentium, immemores, securi ipsum fuerant, Plinianus Bedesis videbatur (12). Sed supra urbem inchoato opere, Eustachio Manfredio, & Bernardino Zendrino Mathematicis Præstantissimis docentibus, novus alveus effossus est, qui primum per firmissimam Cataractam omnes Montoni aquas, præter eas quæ in canalem derivarentur ad frumentarias molas agitandas; tum deinde omnes quoque Ronchi aquas excipiens, urbe procul a sinistris relicta, eo pergeret, ut inter veterem, & Candiani portus in mare influeret. Qui quoniam alveus tum Romanam viam, tum Panfiliam Fossam, minus alioqui, ut dictum est, utilem factam, intersecaret; Romanæ quidem viæ prospectum est lateritio Ponte, septem fornicibus nixo, incredibili celeritate perfecto; pro Fossa autem Panfilia, nova Fossa denique excavata est quæ ab urbis mœnibus incipiens, & a sinistris alvei fluminum veteris

(1) Vid. Rub. Hist. Rav. l. 6. (2) Ibid. l. 8. (3) Hist. Venet. l. 12.
(4) Hist. Rav. l. 10. (5) Epist. V. n. 8. (6) Hist. Dec. 3. l. 8.
(7) Hist. cit. l. 1. (8) Bonoli Ist. di Forlì l. 12. (9) Vid. Epist. VI. n. 8.
(10) Italia Tav. Romagna. (11) Rubei Hist. cit. l. 10.
(12) Vid. Epist. II. n. 6. & IV. n. 14.

veteris ad mare perducta, mercibus ultro citroque transvehendis inserviret, ad ostium autem suum necessariam portus utilitatem praeberet, ut in praesenti rerum statu, non contemnendam; si cum antiquo conferas, modicam. Hinc enim olim fuerat Classensis ille amplissimus portus, inde autem Vatreni, uterque per Augustam Fossam cum Ravenna conjunctus, medius quoque inter utrumque Ravennas antiquus portus, quem eadem pariter Augusta Fossa cum urbe jungebat. Nunc vero hinc Candiani portus, inde Pirotoli exiguus uterque, & ab Ravenna disjunctus, ut nisi media inter utrumque haec nova Fossa urbem cum mari conjungeret; Ravenna tot olim, tantisque portubus praedita, ne tenue quidem hoc cum mari commercium esset habitura.

18. Haec de portu Ravennate habui quae ad te scriberem. Inter quae ea quoque commemoravi, quae omnibus, non modo tibi, notissima annis superioribus accidere. Neque enim prorsus omittere illa debui, quae mihi primam tot Litteras scribendi occasionem praebuerunt. Scilicet cum latina quaererem nomina Montoni; & Ronchi, quae Ravennae in foro sub Pontificis beneficentissimi statua scriberentur; in plura alia incidi quae ad fluvios illos, aliosque proximos, & ad urbes singulis adsitas, Ravennam in primis, & Forum quoque Livii attinerent, nec viderentur pleraque prorsus indigna de quibus ad Amicos Doctissimos scriberem, ut in obscuris propter vetustatem, dubiisque rebus suo me, quandocunque possent, judicio adjuvarent: id quod a te praesertim & quaesivi, & expecto, alia quae supersunt, si id non negaveris, fortasse additurus. Nunc vero quae ex me quaeris, verba subjiciam qualia tunc misi Ravennam Pontificiae statuae subscribenda: faciamque id tanto libentius quod omnia quae novissime commemoravimus, ita comprehendunt, ut novi alvei, & Fossae longitudinem (quippe in utroque, & in alveo praesertim M. P. VII. majorem) non omittendam fuisse, indicent, eamque per siglas usitatiore apud Latinos more significandam; non inscitiae Sculptorum quae non ea tantum in re se prodidit omnibus, relinquendam. Hoc quoque nolui nescires. Vale.

CLE-

CLEMENTI XI. PONT. M.

QVOD AD AVERTENDAS AB RAVENNA EIVSQ. AGRO INVNDATIONES
BEDESIM FLVVIVM CATARACTA MVLTIPLICIS VSVS EXTRVCTA
IN NOVVM ALVEVM M. P.......
DEDVXIT
IN EVMDEMQ. VITIM
IMMISIT
QVOD ROMANAM VIAM EO ALVEO INTERRVPTAM MAGNIFICI
OPERIS PONTE
COMMISIT
QVOD AB VRBE AD MARE PER M. P........ FOSSAM
PERDVXIT
IN EAMQ. CORRIVATIS AQVIS FACILIORI MERCIVM TRANSVECTIONI
PROSPEXIT
S. P. Q. R.
PROVIDENTISSIMI PRINCIPIS MVNIFICENTIAE DEVOTVS
STATVAM P.
A. S. CIƆ IƆCC XXXVIII.

INCHOATA CATARACTA ET ALVEVS BARTH. MASSAEO
ABSOLVTA OMNIA IVLIO ALBERONIO
S. R. E. CARDINALIB. FLAMINIAE LEGATIS.

EPISTOLA ÆMILIANA VIII.

QUod ſcribis, eorum quæ hactenus ad te miſi, alia eſſe ejuſmodi, ut addi nihil poſſit, alia, de quibus amplius quærendum putes; in altero tuam agnoſco humanitatem, in altero ingenuitatem: & cum de utroque gratias agam; ago, mihi crede, de hoc maiores, acturus maximas, ſi me ut dubitantem laudas, ita adjuves quærentem. Hac ſpe mittam cætera quæ requiris, inde initio ducto, unde cepi Epiſtola III. a Pado videlicet, ac Paduſa, ut proximos ordine Æmiliæ fluvios deinceps ſequens, ab iis qui occidenti ſoli propiores ſunt, ad eos perveniam qui orienti ſunt viciniores ex iis quidem de quibus ad te ſcribens egi, aut certe non multo pluribus. Sic enim de urbibus quoque, & oppidis quæ eorum pleriſque adjacent, potero ex ordine tantum dicere, nihil ut ferme reliquum ſit in iis quas ad Poggium, & ad Marcheſium, & ad te quoque Epiſtolas ſcripſi, quod pro mea hac mediocritate, & rerum magna ſæpe difficultate, ſæpe obſcuritate non illuſtraverim.

2. Padi alveum quem olim omnium fuiſſe maximum, conſtat, mirum eſt, in ea Cellarii (1) Tabula, quæ inſcribitur *Italia Antiqua*, in aliiſque non pleniorem pingi cæteris alveis. De eo alveo loquor cui nunc Primarii nomen eſt, & quem Cellarius adſcriptis litteris *Paduſam! s. Spineticum* vocat. Non leviorem, quamvis in re minoris momenti, Magini Tabulæ (2) errorem habent, vicum S. Alberti ad illam ejuſdem alvei oram proponentes, quæ a Comaclii parte eſt, niſi forte, ut aliquando inaudivimus, ibi tunc erat: nunc certe ad oram oppoſitam, ad quam bene Coronellius (3) exhibet, eſſe videmus illum vicum, a nobis, aliiſque memoratum, cum de Auguſta Foſſa, inde Ravennam perducta verba fierent (4). Hanc Foſſam, ſive hunc Plinio, ut oſtendimus (5), primum de ſeptem Padi alveum, omitti video in illa Cellarii Tabula qua antiqua oſtenditur *Gallia Ciſalpina*. In ea autem quæ hac ætate vulgata eſt Tabula, Italiæ faciem exhibente, ut inclinante ſe Romano Imperio, fuiſſe creditur, neutrum quidem eorum deeſt quæ apud Cellarium deſiderantur. Nam & Padi alveus qui in Spineticum oſtium deſinit, maximus eſt pictus, & Foſſa addita, quamvis nullo adſcripto nomine, quæ ab eo alveo ad Ravennam pertinet. Sed circa hanc urbem nullum apparet ſtagnum, nulla æſtuaria, contra atque rem etiamtum ſe habuiſſe, alias (6) a nobis oſtenſum eſt.

3. De Vatreno aliis Litteris (7) ſatis mihi videor ſcripſiſse, niſi quod Geographorum quoſdam in eo lapſus qua Cornelii Forum præterfluit, aperte non indicavi. In illa igitur Cellarii Tabula quam ſecundo loco (8) memoravi, flumen ei Foro nullum appingitur. In ea autem qua Vir Cl. de l' Isle præſentem expreſſit Italiæ faciem, appictum Imolæ cernimus, non, ut eſt, ad orientem ſolem, ſed ad occidentem; ut omittam, non denique in Padum, ut debebat, ſed in paludem quandam induci. Geographi autem alii recentiſſimi, ut recte illud fecerunt quod de ejus altiore in Padum Influxu viſi ſunt diffidere Magini Tabulis; ſic utinam quem hæ delineant, Imolæ canalem non pro altero duorum in quos ſe Vatrenus divideret, alveo accepiſſent, cum foſſa tenuis ſit, manu facta, in quam Forocornelienſes tantum aquæ ex flumine derivant, quantum ſatis ſit ad frumentarias molas agitandas. Sic enim verior eorum deſcriptio eſſet: nec aliquis facile ſcripſiſset, Imolam in parva eſſe

(1) Notit. Orb. Ant. (2) Italia Tav. Romagna, e Duc. di Ferrara. (3) Corſo Geogr.° Tav. Territ. di Ravenna. (4) Epiſt. III. (5) Ibid. n. 3. (6) Epiſt.° VII. n. 8. (7) Epiſt. VI. n. 15. & ſeqq. (8) ſupra, n. 2.

esse insula, quam insulam faciat Vatrenus.

4. Ab illis vero iisdem Geographis minus mirum est fuisse minoris proximi amnis suo loco mentionem omissam, quando Vatrenum ipsum in Cellarii Tabula omnino præteritum esse, vidimus (1). Is tamen minor amnis in vetusta Peutingeriana Tabula, in qua Vatrenus desideratur, non est prætermissus, cum inter Forum Cornelii, & Faventiam *Sinnum* sit *flumen* indicatum. Senium alii vocant cum nostratibus. Circa hujus finem Paulus Merula (2) *Silvam* esse, ait, *Lucanam*, deinde & *Padaneas Silvas*, de quibus *videndus* est, inquit, *Solinus in Polyhist. cap.* 23. Sed eo capite Solinus agit de transalpina Gallia, non de cispadana, nec ibi quidquam de iis silvis, ut neque capite 7. quo de Italia verba facit. Verum tamen est, haud ita procul a Senio esse Luci, sive, ut nunc vocitant Lugi oppidum non ignobile. Ad ipsam autem Senii oram quæ ab occidentis parte est, oppidulum est, *Cotignola* dictum, unde Sfortiæ illi extiterunt, qui militari virtute inclyti, post Vicecomites Mediolanensibus imperarunt. Id oppidulum A. 1276. conditum fuisse a Forolíviensibus, sicque a Forolíviensi Cotoniorum Suburbio appellatum, Historici ajunt nostri; negant Faventini, freti Documentis, ut Kavina (3) loquitur, antiquissimis, fundum in quo illud postea ædificatum est, eodem nomine designantibus, itemque Chronicis, a Tolosano suo ad A. usque 1226. quo mortuus est, perscriptis, in quibus ad A. 1217. inter oppida, & loca a Faventinis munita Cotignola quoque nominatur. Huc illud insuper accedere, animadverti, quod in Monumentis Historicis legi Alidosiæ Gentis (4), Joannem Antonium Flaminium in Forocorneliensium Annalibus, manu exaratis, memoriæ mandasse, cum circa A. 1260. ab Ravennatibus, & Faventinis Cotignola obsideretur, Silvium Alidosium, suorum auxiliis in eam partem ductis, obsidionem solvisse. Quæ etsi ita sint, aliamque insuper ejus nominis causam fuisse, ostendant, non tamen satis fortasse convincunt, ante A. 1276. oppidum illud extitisse, cum Tolosanus non oppida solum, sed & loca memoret opportuna, quæ tunc munierint Faventini, potueritque, ut illis temporibus, turris aliqua paucis adjectis munimentis & defendi, & obsideri. Quo spectare quædam videntur verba quæ in Collectione Historiarum, manu Alexandri Paduanii conscripta, legisse memini ex vetustis Chronicis excerpta, in hanc sententiam. A. 1277. aliis 1276. Faventinorum, & Forolíviensium exercitum substitisse rure Cotignolæ (*nella villa di Cotignola*) ibique aggeribus, & fossis locum egregie munivisse. Ut ut est; non oportuit, a Kavina (5) vicinos insimulari, quasi illa in re *fabulas* ipsi *confinxissent*, a Tondutio autem (6) nominatim Bonolum accusari. Leander enim Albertus (7) tanto antea diserte tradiderat, Cotignolam „ ædificatam esse A. 1276. „ a Foroliviensibus, & Faventinis „. Hieronymus autem Rubeus (8) *Forolivianam Rempublicam*, scripsit, *extrui oppidum Cotignolam jussisse* A. 1276. Atque; ut alios sciens omittam; Matthæus Vecchiazzanus ( ) Forolivienses ait „ Faventinis id petenti- „ bus, oppidum ædificasse, & incolis im- „ plevisse Forelivio missis, iisque majori „ ex parte e suburbio Cotoniorum, unde „ Cotoniolæ nomen „. Quorum certe Historicorum nemo fuit Foroliviensis, omnes autem ante Bonolum scripserunt, qui non plura dixit, quam Vecchiazzanus. Sed ut magis magisque intelligas, non hæc Bonolum esse commentum; scias licet, in Chronicis Jacobi Moratini, antiquo charactere scriptis, & ab A. 1058. ad A. 1473. perductis hæc me legisse ad A. pertinentia MCCLXXVI. *Dominus Guido de Montefeltro, & Comes Rogerius, & Commune Forlivii, & Faventini — obsident Bagnacavallum, & jussu Communis Forlivii, & Comitis Guidonis præfati construitur oppidum Cotignolæ ad injuriam illorum de bagnacavallo, & defensionem districtus Faventini:* quas causas etiam Leander attigerat. Ale-

M 2 xan-

(1) supra, n. 3. (2) Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 8. (3) Repliche in difesa &c. XXVIII.
(4) Memorie Stor. della Famiglia Alidosi. n. 23. (5) Repl.c. cit,
(6) Prelud. alle Hist. di Faenza. (7) Descrit. di tutta Ital. Reg. 14.
[8] Hist. Rav. l. 6. [9] Hist. di Forlimpop. P. 1. l. 14.

xander autem Paduanius, qui cum plura inspexisset, excerpsissetque Majorum Scripta, Chronica propria ante Bonolum confecerat, cum ad eum annum pervenisset, non ea tantum scripsit quæ modo retuli, sed hæc insuper, quæ latine reddita adscribam „ Comes Guido præsidio oppidi „ reliquit Petrum de Farris, militum du„ cem Foroliviensem, qui cum domum „ haberet suam non secus ac multi ex „ præcipuis ejus militibus in Cotonorium „ Suburbio, idcirco oppidum appellavit „ Cotignolam. „ Sed de his ut volueris, ipse existimabis.

5. Nunc a Senio ad flumen Anemonem transeunti, qui ab ea parte unde sol oritur, Faventiam perstringens, ipsam ab adjecto suburbio dividit, prætereundum non videtur, perperam igitur ad oppositam plagam Faventiæ appingi in iis quas supra (1) memoravi, Tabulis Cellarii, & de l'Isle. Quod vero idem flumen in Tabula quæ, inscripta *Italiæ Veteris* Specimen, in Ortelii Theatro proponitur Orbis Terrarum, eo perductum sit, ut ab Oriente perstringat Ravennam, id absurdum est adeò, ut verbis satis non possit exprimi. Verum; ut ad Cellarium redeam; illud quoque in ejus pictura desideres, fluminis originem multo altius fuisse delineatam; non in planitie, procul a montibus, & Faventiam propius. Et quoniam de distantiis mentionem injecimus; hoc quoque improbabis, Faventiam pingi multo magis dissitam a Foro Livii, quam a Foro Cornelii, mirum in eo qui (2) ex Antonini Itinerario hæc ponat, *Forum Livii Faventiam M. P. X. Forum Cornelii M. P. X.* quæ etsi plerique ajant; nostratibus tamen, quibus ut tota ea via frequentior est, sic proclivius est intervallum utrumque inter se comparare, aliquanto illud videtur brevius quod inter Patriam nostram, & Faventiam interest, quam quod inter hanc, & Cornelii Forum; ut inter Faventiam, & Forum Livii ne tota quidem M. P. X. esse, agnoscamus; tantum abest ut recentissimos probemus Geographos qui M. P. circiter XI. esse, referunt. Quos etiam miramur in verbo *Faventia* nullam de Hispanorum Faventia mentionem injicere, cum tamen veteres Inscriptiones in quibus Faventini commemorantur, sæpius ad Hispanos illos spectent, quam ad hos Italos.

6. Indicatum est paulo ante, Anemonem ex Apenninis montibus alte oriri, unde Anemonem auctarus Martianus quoque torrens defluit, prope quem Mutiliana est, quemadmodum ad Anemonem est Marradium, utrumque oppidum ad orientem solem, utrumque ad montes pertinens, sed multo altius secundum, de quo obiter mentio fiet; cum ob quosdam Livii locos, aliasque aliorum opiniones non pauca sint facienda verba de primo. Hoc a nuperrimis Geographis urbs parva dicitur duodecimo circiter a Faventia lapide. Sed decimo, non duodecimo, neque urbem, sed oppidum, ut est, nobile, & antiquum esse scribitur ab Historico Faventino Tondutio (3): Antiquum dicit, respiciens ad Livii 31. librum, & 33. in quibus *castrum* Bojorum *Mutilum* memoratur, quod alii Mutilianam ipsam fuisse, credunt, aliis ex illius ruinis Mutilianam extructam putantibus. In primis invenio Flavium Blondum (4), Raphaelem Volaterranum (5), Leandrum Albertum (6), & qui ante hos duos, paulo videlicet post Blondum, scripsit, Franciscum Berlinghierium (7), cujus rudes quantumvis versus ob id etiam tibi describam, ut vera esse quæ de Italica Anemonis appellatione alias (8) ad te scripsi, ex his pariter intelligatur.

Vedesi Modigliana, al tempo antico
Detta Mutillo, posta nella valle
Che Anemon face, & Lamone hor l'esplico.
Quel divide Faenza.

Ad eosdem accessit Abrahamus Ortelius (9), Paulus Merula (10), Scipio Claramontius (11), Philippus Ferrarius (12), a quo dissentire non videtur Baudrandus (13), denique; ut alios omittam; Anonymus Me-

[1] n. 3. [2] l. 2. c. 9. n. 89. [3] Prelud. cit. [4] Ital. Illustr. Reg. 6.
[5] Comment. Urb. l 3. [6] Reg. cit. 14. [7] Geograf in terza rima l. 3. c. 9.
[8] Epist. IV. n. 2. & seq. [9] Synonym. Geogr. [10] Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 23.
[11] Cæsen. Hist. l. 3. [12] [13] Lexic. Geogr.

Mediolanensis (1). Ex iis autem qui in secunda fuerunt sententia, satis est nominare Philippum Antoninium (2), cujus hæc sunt verba, latine reddita: Mutiliana, prope quam Mutilum fuit antiquus locus. Contra alter Faventinorum Historicus Petrus M. Kavina (3) Mutilianam fuisse Mutilum, negat, quia ne anno quidem 1195. erat Mutilum in via quæ juxta Mutilianam ducta in Etruriam tendebat, ut neque olim ex Antonini Itinerario. In hoc enim sub lemmate *Iter a Faventia Lucam*, tantummodo ad M. P. XXV. *Castellum* occurrit. Sic enim Iter illud incipit *In Castellum M. P. XXV. Annejanum M. P. XXV. Florentiam M. P. XX.* Utrum tandem vult Kavina, sub finem sæculi XII. Mutilianam necdum extitisse? an extitisse? Si extitisse; ea nempe olim Mutilum fuisse potuit. Si non extitisse; obliviscitur testimoniorum ex quibus constat, Mutilianam jam sæculo fuisse X. Blondus (4) enim docuit, Mutilianam *fuisse ante quingentos annos*, id autem, ut alias (5) ostendi, anno scribebat 1450; *fuisse*, inquam, *nobilis familiæ Comitum, qui Guido cognomine per Flaminiam & Etruriam floruerunt*. Claramontius (6) autem *in primo*, inquit, *Othonis adventu* (incidit hic in annum 951.) *inter ejus proceres, imo propinquos fuit Vido illi affinitate junctus. Hic ab Othone Mutilianæ comitatu donatus -- in Italia consedit familiæ -- Guidiorum author*. Quin Rubeus (7) non modo ad A. 967. scripsit, Widonem *Mutilianæ Comitem* fuisse ab Othone confirmatum; sed & circa A. 923. *Mutilianum* oppidum memoravit: & ne quæ Rubei de eo oppido sententia fuerit, dubitemus; ad A. 1166. ad hunc modum locutus est (8) *in Flaminia prope Mutilum, Comitis Guidonis oppidum*. Ipse denique Tondutius (9) agnoscit, A. 925. Mutilianam in Guidiorum potestatem venisse. Quod vero ad Itinerarium attinet, Antonini dictum, quod ea in parte vitiis non carere, Cluverio (10) certum est; non quæram, an *Castellum* illud, quod Kavinæ fortasse Castrum Mutilum fuisse videbatur, *fuerit id oppidum, quod fere in ruinis jacens, vulgo dicitur Marradi*, ut opinabatur idem Cluverius; certe Marradium, nunc in ruinis minime jacens, M. P. XX. est supra Faventiam; multoque minus an fuerit *Castellense municipium*, quod a Frontino de Coloniis memoratum, cum hoc *Castello* componit Goesius *haud sane bene*, ut censuit Cl. Wesselingius (11), qui in Piceno illud municipium fuisse, ostendit. Illud potius dicam, cum ea Itinerarii pars scripta est, tunc Castrum Mutilum aut in vicum esse potuisse redactum, aut in ipsa via non esse. Certe Livius neque non exiguum, neque in via illiusmodi fuisse, indicavit: ut plane indicavit, ad illud patuisse iter per Tribum Sapiniam, quam in valle per quam Sapis fluit, extitisse, nemo negat, & nos cum de Sapi amne locus erit verba faciendi (12), hac de Tribu iterum dicemus.

7. Qua ex re sumi ratio potest qua Cluverio (13) fortasse satis fiat, qui Mutilum, non in Mutiliam, sed in Medolo, oppido in montibus supra Mutinam sito, sibi ponendum existimavit, astipulantibus Cellario (14), & recentissimis Geographis, qui enim quoque locum in Italiæ urbem mutarunt. Quod si nominum spectantes similitudinem, illud fecerunt, facilius certe fuerat Mutilum in Mutiliana, quam in Medolo, invenire, ut fuisset quoque in castro quodam Mutilene, si forte novissent, in agro proximo Regii Lepidi castrum hoc nomine extitisse initio sæculi XII. (15). Sed alia illi magis spectarunt, ut puta in his Livii (16) verbis de L. Furio consule, *per tribum Sapiniam in Bojos venit. Jam castro Mutilo appropinquabat, cum veritus, ne intercluderetur simul a Boiis, Liguribusque, eadem via qua adduxerat, reduxit;* spectarunt, inquam, Ligurum vicinitatem; nam alioquin non esset veritus, Consul, ne ab Liguribus interclu-

[1] Differt. de Ital. med. ævi Sect. 16. n. 83. [2] Delle Antich. di Sarsina Disc. 1.
[3] Faventia Rediviva. [4] Ital. Reg. 6. cit. [5] Epist. I. n. 7.
[6] Hist. cit. l. 5. [7] Hist. Rav. l. 5. [8] l. 6. [9] Prelud. cit.
[10] Ital. Ant. l. 1. c. 28. [11] in Adnot. ad vetera Roman. Itinerar.
[12] Epist. XIV. n. 5. [13] c. 28 cit. [14] Notit. Orb. Ant. l. 2. c. 9. n. 81.
[15] Vid. Affarosi Mem. dal Monast. di S. Prosp. di Reggio P. 1. n. 38. [16] l. 33.

excluderetur. ; quasi vero Ligurum fines, vel ipsis fatentibus, non usque ad Arnum extenderentur, possentque ideo Ligures per viam de qua paulo ante (1) dictum est per Anemonis vallem Mutilianam versus descendere. Spectanda vero simul erat Sapinia Tribus per quam venerat in Bojos Consul, via multo Mutilianæ, quam Medolo, propiore spectandumque simul, num tuto ut Mutilianæ, ita Medolo appropinquare Consul posset, quando Bononia, inter hoc, & Sapiniam Tribum interjecta, a Boiis adhuc tenebatur, ut ea ostendunt quæ Livius continuo subjicit, conjunctos mox utriusque Consulis exercitus *primum Bojorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragravisse: eamque urbem, cæteraque castella, & Bojos fere omnes --- in deditionem venisse*. Sed hæc tu melius, atque alia quæ Cluverius congerit, examinabis: neque enim mihi, quamvis non omnia quæ ponit, facile probanti, tempus nunc est ea persequendi, præsertim cum de Mutilo illo Bojorum Castro disputare etiamnum malim, quam aliquid pro certo constituere.

8. Illud potius statuam, Mutilam neque cum Medolo, neque cum Mutiliana, quacum a quibusdam confusam video, ullo modo posse confundi. Nam quæ Mutila mons est in Sabinis, uti ex Frontino de qual. agr. adnotavit Holstenius (2), ut ad neutrum illorum referri possit, satis per se patet. Idem vero patet de Mutila, quod Istriæ oppidum fuisse, mox ostendemus: (3) id de quo diximus, *Flaminiæ in Italia oppidum* Mutilianam, sive ut nostratum vulgus appellitat, Modianam, esse *Mutilam, Obsequenti*, non dubitat, ut neque Ferrarius (4), neque Merula (5), idem repetentes. Sed Julius Obsequens nullam, quod sciam, de Mutila facit mentionem. Facit vero Conr. Lycosthenes, qui de Prodigiis ea supplevit quæ deerant apud Obsequentem, Dionysium, Eutropium, Orosium, aliosque, & in his Livium secutus, quanquam non omnia ex hoc excerpsit quæ poterat, & quæ, qualiacunque revera essent, ejus postulabat institutum, ut puta cap. 31. ubi de Romanorum ad Thrasymenum cæde prodigia omittuntur Flaminio Consuli inter movendum facta, in primisque in signo quod evelli non poterat. Cum igitur Lycosthenes scribat (6), *Mutilam, & Faveriam vi captas, & deletas*; nollem, qui Lycosthenem ab Obsequente non distinxere, pro Faveria, ut fit, inter celeriter legendum, Faventiam forte legissent. Verum præterquam quod ibi de Istris a Lycosthene verba fiunt; perspicuum est ex iis quæ nominat, & oppidis, & Consulibus, eum locum ex Livio (7) excerpsisse, cujus ipse contextus ostendit, Mutilam, sive ut ipse vocat, Mutiliam *vi captam, & deletam* a C. Claudio Pulchro Consule fuisse in Istria: quod & ea Livii verba aperte confirmant, ubi post narratam Nesactii, & Mutiliæ, & Faveriæ expugnationem, *Istria tota*, inquit, *trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est*. Bene igitur Cellarius (8), & ante ipsum Cluverius (9), qui Mutilam in Istria ponunt, sed incerta sede: quanquam Cluverius, cum scripserit, *quibus locis* (Mutila, & Faveria in Istria) *fuerint*, *plane ignoro*; *nisi oppidum* Medolino Mutilæ -- *vocabulum ferre credas*, mirandi occasionem dedit, cur igitur Mutilam mediam fere inter Polam & Nesactium in ipsa Istriæ ora maritima delineaverit (10). Geographi recentissimi ne memorant quidem. Cellarius in Tabulis non Mutilam modo, sed utrumque etiam de quo dictum est, Mutilum omittit: cum Mutinense Cluverius, & Sansonius posuerint, alter in Tabula Galliæ Circumpadanæ, alter in Tabula Italiæ Antiquæ, prætermissum ab iis qui Tabulam qua facies referretur Italiæ sub inclinationem Romani Imperii, proposuerunt. Sed hi eam sunt, in qua erant, sententiam secuti, Mutilum nostrum, non Mutinense, Livii Mutilum fuisse. Itaque nostrum dumtaxat pinxerunt, sed medium, quod satis probare nequeas, inter Montonum, & Anemonem, *apud quem* ut non sit,

[1] n. 6. [2] Adnot. in Thesaur. Geogr. Ortel. [3] Thesaur. Geogr.
[4] Lexic. Geogr. [5] Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 23. [6] c. 63.
[7] l. 41. [8] Notit. Orb. Ant. l. 2. c. 9. n. 155. [9] Ital. Ant. l. 1. c. 21.
(10) Ibid. Tab. Venet. Histr. &c.

sit, veluti Ferrarius (1) scribit, Anemoni certe est, quam Montono, propior; minus tamen improbandi, quam Cluverius, si ejus Tabula est quæ inter *Geographiæ Veteris Tabulas aliquot* Abrahami Ortelii, illius fert nomen. In hac enim ut Faventiæ nullus appingitur fluvius, sic denique supra originem Ronchi, qui ibi perperam vocatur Besedis, Mutilum ponitur.

9. Sed in illa alia quam modo memorabamus, Tabula non modo Mutilum, sed & Solonæ oppidum medium locatur inter Anemonem, & Montonum, ut in Sansoniana quoque, in hac tamen sic, ut Montono magis aliquanto sit propinquum, cum omnino ponendum esset ad hujus ripam, quemadmodum ab Anonymo Mediolanensi pictum est, a Cluverio (2) autem, Cellarioque (3) descriptum. Vocant hi, non Solonium, ut ille, neque, ut Sansonius, Soloniam; sed cum plerisque Solonam; quippe veterem, de qua mox dicetur, Inscriptionem respicientes, in qua *Curatori* legebatur *Solonatium*, ut aliqui respiciunt etiam Plinii (4) locum, *Regienses a Lepido*, *Solonates*, *saltusque Galliani*: quibus in verbis ut sint quæ aliter, & recte, sicut alias (5) videbimus, ab aliis legantur; tamen nisi quod Baudrandus (6) legit *Solinates*, cæteri legunt *Solonates*, nemo, quod sciam, *Soloniates*. Et sane huc nihil attinet Solonium urbs Etruscorum, ex qua validum missum esse Romulo auxilium, Dionysius scribit Halicarnassæus (7), neque Solonius, qui, ut Cicero (8) explicat, erat *campus agri Lanuvini*, neque demum σολώνιον urbs Allobrogum Dioni (9), quanquam eadem in Epitome Livii (10) Solon appellatur; longius enim absunt hæc omnia ab eo de quo scribimus, tractu. In quo tamen nec illi fuisse videntur, ut verum fateamur, Plinii Solonates, si quos inter populos ipse memoret, attendamus. Inscriptio autem ad populos multo propiores ei de qua hic agimus, regioni attinere non modo visa est Cluverio, aliisque, sed & omnibus videbitur, quicunque & fuisse Arimini sciant, & sic habuisse.

C. GALERIO C. F. ANI. IVLIANO
EQ. R. QVAESTORI DVVMVIRO
CVRATORI SASSINATIVM
CVRATORI SOLONATIVM
FLAMINI PATR. COL. AVG
ARIMIN. ADVOC. PVBLIC
AMANTISSIMO DECVRION
AMANTISSIMO CIVIVM
SPLENDIDISSIMVS ORDO ARI
MINENSIVM MERITIS FIDEI
BONITATIS INNOCEN
TIAEQVE EIVS.

Descripsi autem qualem Antoninius (11) Vir diligens proposuit, ut ab Ariminensibus Illustribus uno, itemque altero, accuratissimo antiquitatum Observatore, acceperat; namque ut postea a Clementinio (12), & a Garuffio (13) exhibita est, mancam esse, animadverti, nedum, quod ultro apparet, ut a Cluverio (14). Qui tamen cum Sassinates non omiserit; Solonates haud ita procul a Sassinatibus, & Ariminensibus quæsivit, ut in hoc laudandus, sic laude majori dignus, si vel propius utrisque eorum, Solonates quæsivisset. Verum fallaci quadam nominis similitudine deceptus, non satis accessit. Ad ripam enim substitit nostri fluminis Montoni, sive, ut proprie loquamur, sinistri de duobus amniculis qui confluunt in Montonum, & eamque ripam infra Salsubium, non dubitavit, se invenisse Solonam. Salsubium dictum fuisse olim oppidum quod nunc appellant *Castrum Carum*, post Blondum (15) tradunt Berlingherius (16), Leander (17), aliique plures, idque a falsis aquis ibi, aut in vicinia existentibus: ego Salsubii nomen, nisi quod Holstenius (18) Ligorium indicat, ex lapide veteri id proferentem, legisse non memini apud antiquiorem Anastasio Bibliothecario (19), si tamen

(1) Lexic. Geogr. (2) L. 1. cit. c. 28. [3] c. 9. cit. n. 89.
[4] Nat. Hist. l. 3. c. 15. [5] Epist. XII. n. 2. [6] Lexic. Geogr.
[7] Orig. l. 2. [8] De Divinat. l. 1. [9] Rom. Hist. l. 37. (10) l. 103.
(11) Dell'e Ant'ch. di Sarsina Disc. 1. P. 1. c. 5. in fin. (12) Raccolt. Istor. di Rimin. l. 1.
(13) Lucern. Lapidar. c. 1. (14) c. 28. cit. [15] Ital. Illust. Reg. 6.
[16] Geogr. l. 3. c. 9. [17] Descrit. di tutta Italia Reg. 14.
[18] Annot. in Thes. Geogr. Ortelii. [19] Vit. Pontif in Steph. III.

tamen emendatione standum est in ora Regii Codicis adnotata; legere enim solent *Forum Pompilii*, *Forum Livii*, *cum castro Sussubio;* ut lectiones omittam alias, *Sassusio*, *Sassubrio*, *Susubio*, *Sulubrio*. Ut ut est, Castrum Carum, sive, ut Claramontius (1) vocat, Castrocarium oppidum est quod cum Bonifacius IX. pretio XI. mill. florenorum sub finem sæculi XIV. vendidisset Florentinis, hi tamen tunc quidem habere non potuerunt, obsistentibus, cum Bononiensibus, Forolivienfibus nostris, quorum agri erat, & a quorum mœnibus non distat sex, ut recentes scribunt Geographi pass. millibus, quando recte iidem distare ad quatuor Forolivio docent Civitatem Solis, quæ arx est infra Castrum Carum posita intervallo passuum vix octingentorum. Arx hæc sicuti Civitatis vocabulo, præter rem, meritumque imposito (parvo enim semper fuit, & adhuc est ambitu, neque incolas inquilinosque habuit, cum scribebat Cluverius, quadringentos, nunc autem vix plures habet ducentis, neque Episcopum habet proprium, ut quæ semper nostro subjecta fuerit) sicuti, inquam, Civitatis vocabulo Baudrandum (2), aliosque decepit, qui *urbem Italiæ* esse, scripserunt, ita appellatione *Solis* apposita in errorem traxit Cluverium, qui veterem Solonam esse, non dubitavit. Hic si verum conjecisset, ut præter alios Præstantissimos Viros quos in Epistola ad Poggium (3) nominavi, ipse quoque credidit Harduinus (4), nedum Anonymus Mediolanensis (5), atque alii recentes Scriptores; omnino erat, ut diximus, in eorum Tabulis qui in eadem fuerunt sententia, ad amnis quem memoravimus, ripam Solonæ oppidum appingendum. Sed quando in Epistola illa (6) perspicue demonstravimus, Civitatem Solis nec antiquam esse, & Solis vocabulo appellatam ab eo quod forte accidit dum conderetur anno 1565. & quod consequitur, veterem Solonam esse non posse; videndum est porro, num hujus sedem conjicere liceat alio potius loco qui cum Inscriptione illa magis conveniat.

10. Philippus Antoninius (7), quem supra laudavimus, Vir doctus, & regionum harum de quibus loquimur, peritissimus, suspicatus est, Solonates fortassis ibi fuisse, ubi nunc Solianum est, nobile, cum ipse scriberet, oppidum Malatestarum, in finibus situm Diœcesis Ariminensis. Videbis in iis Magini Tabulis (8) quibus aut Romandiola, aut Urbini Ditio proposita est, in montibus pictum qui inter Sarsinam, & Ariminum interjiciuntur; ut si rectam lineam ab illa ad hanc urbem ducas, inter utramque medium invenias. Nec dubitari quidem potest, quin cum Inscriptione illa in qua Solonates simul cum Sarsinatibus, & Arimiensibus memorantur, id oppidum valde conveniat quod inter hos medium sit. Et si idem poterat, sicuti Antoninius ait, plurium simul Civitatum esse Curator; quanto magis poterat vicinarum inter se? Nec vero quod in Civitate Solis, id in Soliano objici potest, recens esse oppidum, & ab recenti casu aliquo eam appellationem nactum. Non valde quidem antiqua est ejus instauratio. Cum enim esset *oppidum & ipsum per se insigne, & prealtis turribus, & pratorio egregie munitum* A. 1312. *solo æquatum est;* ut verbis utar Rubei (9), apud quem pro *Soliano* scriptum esse *Salianum* errore operarum eo diligentius cavendo, quod & Salianum, longe aliud oppidum, in Cæsenate agro ab ipso alibi (10) memoratur. Historici alii ostendunt, idem excidium narrantes, in quibus sunt Claramontius (11); & productus ab ipso Auctor Chronici Cæsenatis, & Cæsar Clementinius (12); hi enim omnes diserte; non de Saliano, sed de Soliano id referunt; quamvis ultimus anno proponat 1311. A quo tempore cum esset instauratum, anno iterum 1358. idem, aut maximum certe detrimentum retulit a Comitis Landi militibus, quod a Tritemio Abbate traditum esse, in Collectaneis legi de Cæsenæ Civitate, manu scriptis Antonii Ragonesii; ut mirum non sit, cum A. 1312. capax esset domnum trecentarum, aut eo amplius, ut est apud Clementinium

patrem

[1] Cæsen. Hist. l. 15. [2] Lexic. Geogr. [3] Epist 11. n. 10.
[4] ad Plin. l. 3. c.15. not. 26. [5] Dissert. de Italia med. ævi Sect. 16. n. 83.
[6] n. eod. 10. [7] Delle Antich. di Sars. Disc. 1 P. 1. c. 6. [8] Italia.
[9] Hist. Rav. l. 6. [10] Vid. in car. fin. Indic. Scripturar.
[11] Cæsen. Hist. l, 12. [12] Raccolt. Istor. di Rimin. l. 5.

patrem (1), postea in descriptione oppidorum Ariminensium, quam Clementinius filius (2) exhibet institutam ante A. 1384. domos non haberet plures una & septuaginta. Vel sic tamen ad A. 1495. ab Rubeo (3) hoc oppidum, imo ad A. 1498. etiam a Bembo (4) cum ejus agro memoratum est Solliani nomine. Verum ut ejus instauratio non sit pervetusta, nec antiquiora de ipso inveniam testimonia, quam apud Clementinium patrem (5) qui sub A. 1186. Documentum commemorat in quo Solianum nominatur, anno autem 1215. ex Chronicorum omnium consensu refert, Soliani Dominam Joanni Malatestæ nupsisse, ex eoque tempore Solianum fuisse Malatestarum; tamen ob id ipsum quod anteriora de hoc oppido ignoramus, nihil prohibet perantiquum ejus initium, nomenque suspicari: certe donec quispiam nobis felicior sit in anno quo conditum fuerit, & in causa alia nominis reperienda, ut veterem Solonam fuisse, pro certo non affirmabimus, sic neque cogemur Antoninii conjecturam prorsus abjicere, ubi hoc oppidum nunc est, ibi olim forsitan fuisse Solonates.

11. Nunc a Soliano, quo nos traduxerat Solonatium perquisitio, ad Civitatem Solis, sive ad sinistrum de duobus amniculis qui in Montonum confluunt, redeuntibus, perpauca de hoc addenda restant ad ea quæ fuse alias (6) de iis amniculis, de eorumque antiquo confluxus loco, & de Montoni ipsius reliquo alveo scripta accepisti. Sunt igitur errores præterea aliquot in Geographorum Tabulis indicandi, ut in Cluverianis (7) duobus, quarum altera inscribitur *Umbriæ Antiquæ Descriptio*, altera *Galliæ Circumpadanæ*, Montoni origo non ex amniculis binis, sed simplex, cum duplex Anemonis in eadem secunda Tabula non omittatur: ut in Ravinæ (8), & Braschii (9) Tabulis amniculorum confluxus non modo supra urbem nostram, sed vel multo superius quam nunc sit, nedum quam antiquis sæculis, cum supra esset nullus; mirum in iis Scriptoribus qui Foro Livii adeo vicini fuerint; ut in Tabula Italiæ Medii Ævi ab Anonymo Mediolanensi proposita, Montoni alveus Faventiæ propior, quam nostro, quod perstringere ad occidentem solem deberet Foro, aliquanto graviori errato quam in Sansonii Tabula quæ inscribitur *Italia Antiqua*, ubi idem Forum pingitur medium inter Montonum, & Ronchum. Non unus vero notandus est error in illa Ortelii Tabula qua *Italia Gallica sive Gallia Cisalpina* describitur. Nam præterquam quod Forum ipsum Livii vicinius ponitur Ravennæ, quam Faventiæ, & hæc longe propior Foro Cornelii, quam Foro Livii, Forum hoc ultimum Montonus perstringit ab oriente sole. Bis quoque in fluminibus nostris Tabula peccat, qua Vir Cl. de l' Isle Italiæ faciem, ut suo erat tempore, delineandam suscepit. Neque enim Ronchum usquam ponit, quasi in rerum natura non esset, Montonum autem eo perducit, ut non ad illud ad quod debebat, sed ad oppositum demum fluat Ravennæ latus. De Montoni autem origine, & fine quæ Ferrarius (10) memorat, nisi æquos inveniant Lectores, longius a vero aberrare videri possunt. *Ex Apennini mont. radicibus emissus. In Thes. Ling. Lat. fluv. Sabinorum longissime hinc distantium scribitur*. Sed in Thesauro illo fluvii finis spectari potuit secundum ea Plinii (11) verba, *Ravenna Sabinorum oppidum cum amne Bedese*. Necdum enim Cluverius (12) opinionem proposuerat suam, legendum ibi esse *Thessalorum*, non *Sabinorum*: quemquam ut qui Ravennam condiderint, incertum est, sic contra non unius semper fuisse olim populi oppidum, sed modo hujus, modo illius, ut alius alium pervicerat, ejeceratque, negare poterit nemo ... Quod vero dicatur Montonus ex *Apennini radicibus emissus*, cum re vera ex altiori ejus parte utramque originem ducat, id ita fortasse dici licet, ut de alveo in quem bini fluvioli confluunt, di-

[1] Ibid. [2] l. 6. [3] Hist. cit. l. 7. (4) Hist. Rer. Venet. l. 4.
(5) Raccolt. cit. l. 4. [6] Epist. IV. n. 6. & seqq. [7] Ital. Antiq.
[8] Faventia Rediviva. [9] De vero Rubic. Tab. cap. 8.
[10] Lexic. Geogr. in Bedesis. [11] Nat. Hist. l. 3. c. 15.
[12] Ital. Antiq. l. 1. c. 28

ctum putemus; neque enim ab eo confluxu permagno nunc intervallo distant Apennini radices; non de altissimo fluviolorum initio. De quorum sinistro cum satis scripserimus, si quid autem de altero addendum superest, id ad antiquum Livii pertineat Forum; propterea in Epistolam proximam, qua de Foro ipso videndum est, differemus. Vale.

EPISTOLA ÆMILIANA IX.

FOrum Livii suo ipsum nomine a quo sit conditum, ostendit, ab Livio nimirum aliquo, ut Forum Lepidi, Forum Sempronii, & ne longius ab nostro abeamus, Forum Cornelii, & Forum Popilii a Lepido, a Sempronio, a Cornelio, a Popilio quopiam condita sunt, a Viris, inquam, inter Romanos illustribus, dum Consulis, Proconsulis, aut alterius potestatis nomine cum imperio ibi degerent, ubi ea Fora condiderunt. Ex iis Viris nonnulli qui fuerint, & quod consequitur, quo sæculo ea esse Fora inceperint, satis constat; de reliquis non item; sed per conjecturam est inquirendum. Itaque cum Galliæ nostræ qui Livii cum imperio præfuerint, præter Salinatores duos, Marcum videlicet, & Cajum, nusquam appareat, quorum alteri anno ante æram vulgarem 207, alteri 188. in Consulatu provinciam obtigisse Galliam, ex certissimis liquet Historiarum monumentis (1); ab alterutro hoc conditum fuisse Forum, & præsertim a Cajo, sub quo provincia quieta fuit, videtur esse conjiciendum.

2. Nec vero conjecturæ huic obstat Strabonis (2) silentium, cum Foro Cornelii, Faventia, Cæsena minime Forum quoque Livii commemorantis, etsi inchoata jam æra vulgari, quippe sub Tiberio, scriberet. Scilicet non id sibi proposuerat Strabo, quemadmodum ejus libros versantibus procliive est animadvertere, ut singula nominaret loca, non Orbis dico, sed Italiæ. Certe non ita dissitum a nobis Pisaurum ne ibi quidem, ubi Ariminum, Senam, & Fanum Fortunæ, memorat. Pisaurum tamen, ut luculentus auctor Livius (3) memoriæ prodidit, anno ante æram vulgarem 184. colonia deducta jam fuerat. Sic multo minus illius qui paucis post Strabonem lustris Italiam descripsit, Pomponii Melæ (4) silentium obstat, ut qui tametsi loca enumeret quamplurima, tamen in littoribus ferme subsistens, adeo in mediterraneis pressus est, ut de Æmilia nostra quidquid inter parvum Rhenum, & Ariminum fluvios intercedit, præter Bononiam; nam Ravenna ipsi in maritimis est; prorsus omittat. Quod si non modo quo tempore hic floruit, nimirum Claudio imperante, sed vel diu antea Forum Livii non extitisset; qui fieri mox potuisset, ut sub Claudii Successore Nerone scribens (5) M. Valerius Probus (6) haberet has notas FR. L. & I. FO. L. earumque alteram interpretaretur *Forum Livium*, alteram vero *In Foro Livii?* Apparet igitur, Strabonem, si Italus fuisset, non secus ac Plinius (7), fuisse scripturum *Cæsena*, *Claterna*, *Forum Clodii*, *Livii*, *Popilii*, *Truentinorum*, *Cornelii*, *Licinii*, *Faventini &c.* nec vel in tanta sua brevitate de octo quatuor; si tamen quatuor, ut Forum Livii, tunc erant; præteriturum.

3. Hactenus, ut vides, a Foroliviensibus Scriptoribus non recessi. Quibuscum in iis quoque libenter facerem quæ de Livia quasi altero nostræ urbis, aut partis ipsius nomine tradiderunt. Sed antiquissimis temporibus id nomen fuisse in usu, nec ipsi probant, neque ego apud idoneos Aucto-

[1] Liv. Hist. l. 27. & l. 38.
[2] De Situ Orbis l. 5.
[3] Hist. l. 39.
[4] De Situ Orbis l. 2. c. 2.
(5) Vid. Euseb. in Chronic.
(6) De Not. Roman.
(7) Nat. Hist. l. 3. c. 15.

Auctores invenio. Ab iis tamen non dissentio, qui a Poetis, etiam olim, esse illam appellationem usurpatam interdum, ajunt, saltem adjectivi instar, velut in antiquo eo lapide quem ab Aldo in *Orthographiæ Ratione* (1) laudatum, Galeatæ adhuc in majori Templo extantem, me petente, non semel inspexit, & diligenter descripsit Verlicchius meus. Sub tympano, ut vocant, ad cujus latera singula singuli sunt sculpti delphini, & in quo solemnes illæ siglæ extant D. M. grandibus, & pulchris litteris leguntur nomen, & cognomen Rubriæ Tertullæ, anni, menses, dies quos Juvenis illa vixit, tum prænomen, nomen, cognomen mariti, qui lapidem posuit, quanquam prænomen dubium reddiderunt injuriæ temporis. Sequuntur denique, sed minoribus litteris, hendecasyllabi sex versus, quorum penultimi initium non appar.t quomodo legerint *Et tantum*, cum *Inanium*, perperam quidem, sed unde verior a te excogitetur scriptura, insculptum esse vel reperita inspectione videatur. Habet autem idem versus, non, ut minus bene ediderunt, *linquit*, sed *liquit*. Cæterum quod ad propositum nostrum attinet, versus primus sine ulla dubitatione sic legitur

Livia me tellus aluit, geminamque sororem.

Hic me fortasse interpellabis, quærendo, cur non illam potius Inscriptionem memoraverim, in agro Foroliviensi circa A. 1678. effossam, quæ in stylobate, cujus in altero latere patera, in altero quædam quasi tabella apparebat, sculpta erat in hunc prorsus modum

D. M. LIVIA. PO
LA. SEX. F. D
O. LIV. PAR
CABVS. M
E

quæ sic interpretatus dicitur Vir harum rerum peritissimus, *Diis Manibus Livia Pola Sexti Filia Domo Livia Parcabus Monumentum Erexit*. Ego vero cur non memoraverim dicam, cum tu mihi dixeris primum, an valde probes illud *Parcabus*, quod in nulla memini Inscriptione vidisse, qui in multis certe viderim *Parcis*, deinde hoc potius, quomodo, si interpretationem istam sequaris, siglas duas primas cum postremis duabus, utrasque autem cum *Parcabus* ipsis concilies, demum, idque multo magis, an ipse inspexeris, & hoc saltem, nihil inter describendum in littera aliqua peccatum esse, confirmaveris.

4. Sed ut sint dubitationes hæ, atque aliæ inanes meæ; certe nullum præter hæc duo servatum antiquum marmor esse, scio, quod ad nostræ urbis appellationem attinere visum sit. Minus autem id mirum esset, si ex locis Cassiodori a Kavina (2) indicatis, liqueret, ut ipse existimabat, quadratos inutiliter Faventiæ jacentes lapides, Theoderici jussu, ad Ravennæ ædificia construenda fuisse transvectos; cur enim non item qui apud nos jacerent? Verum si eos Cassiodori locos (3), quod nos fecimus, inspicias; ne unum quidem reperies, qui ex vicinis Ravennæ urbibus transvectos significet, sed contra, non unum qui diserte ex longe dissitis, & per mare deportandos, imo & aliquem, non ad Ravennatia, sed ad Tridentinæ regionis ædificia spectantem. Temporum igitur, & minus eruditorum sæculorum vicissitudines culpandas credo, si alia marmora ruinis, & humo obruta, alia in fundamentis defossa, aut intra parietes abscondita, alia in alios usus conversa nos lateant, casu aliquo seris nepotibus revelanda, sicuti plura, apud proavos occulta, avis nostris, & parentibus se se obtulerunt, quæ omnia tandem nostrates Historici, & præsertim Sigism. Marchesius (4) vulgarunt, nonnulla in urbe, cætera in agro adinventa. Ex quibus Numina quæ hic ethnicorum tempore colebantur, & gentium aliquot nomina sive indigenarum, sive inter Romanas nobilium, quæ traductæ huc fuerant, cognoscuntur, quamvis ad earum libertos, aut servos, ut pleraque etiam alibi solent, nonnulla attinent, ut siglæ, aut verba ipsa ostendunt, velut in eo quod hominum, & temporum injuriis

N 2 male

(1) ad vocem Genitrix.
(2) Faventia Rediviva.
(3) Variar. l. 2. Epist. 7 l. 3. Epist. 9 & 10. & l. 5. Epist. 8.
(4) Supplem. Istor. l. 1. e l'Aggiunta in fine.

male habitum, vix amplius legi potest, integrius fortasse cum olim ab Smetio (1) inspectum est; nam sive, ut ab ipso, sive ut ab nostratibus proponitur, spectes; *Felicitati a Contubernal.* positum fuisse, non dubites, conservæ igitur. Duo vero inter cætera præstant, cum habeant illorum nomina qui Consules erant eo tempore, unde annum, ut in altero etiam diem, scire liceat quo posita sunt. Hoc *Materno & Braduo*, Primum vero *M. Cornelio Caetego C. Erucio Claro Cos.* Quorum marmorum utrumque, & præsertim hoc Primum quanti faceret præclarus veterum inscriptionum Judex Sertorius Ursatus; ex Posthumo ejusdem Opere (2) satis perspicitur. Quin ad Vulgares Fastos emendandos ad A. Christi 170. post Ursatum usus est Doctissimus Cardinalis Norisius (3) diserte citata hac *Inscriptione Foroliviensi*, cujus ope ad alias etiam circa eorum Collegium Consulum dubitationes tollendas processit, ex ea rescribens *M. Cornelius Cethegus. C. Erucius Clarus*. Sed a Pagio quoque eandem hanc Inscriptionem fuisse laudatam, adnotavit Eruditus Casinensis Abbas, Collega, dum viveret, meus Jo. Antonius Ursatus ad Opus, quod modo indicabamus, Avi sui. De aliis autem marmoribus vetustis Foroliviensibus mox loquendi occasionem habebimus.

5. Etsi ex antiquis Civitatis nostræ Chronicis apparet, Majores non dubitasse, quin magna ad Livii Forum accessio facta ab iis esset qui olim incoluissent locum passibus supra hoc mille quingentis ad meridiem videlicet, simulque ad occidentem solem, ut ibi retecta sæpe fundamenta prisca murorum; sepulchra, & templorum ruinæ indicare videbantur (quanquam, ne de sepulchris hic quidquam dicam, templa quorundam Numinum Ethnici in agro potius, quam intra urbes, ædificabant) ab nemine tamen, quod meminerim, negatum legi, Forum ipsum Livii inter amniculos duos fuisse conditum, quos Epistola II. (4) & IV. (5) italis vocabulis *Acqua cheta*, & *Acqua viva*, singulorum veterem describens cursum, memoravi. Inter illum igitur, sive sinistrum ad occidentem solem, & inter hunc, sive dexterum ad orientem Romani illi sapientes Viri Forum construxerunt, salubritatem aeris, & munditiem a præterfluente utrinque aqua, & hujus optimæ copiam, & naturalis cujusdam adversus hostium irruptiones munimenti opportunitatem secuti. Ibi autem construxisse, marmora indicant vetusta, quibus in nulla urbis nostræ parte majora, eademque magis ornata, sunt effossa, quam in ea quæ inter amniculos illos duos erat interjecta. Effossa ea sunt patrum nostrorum ætate, & multa quoque simul erant quæ effodi potuissent, nisi ædium fundamenta, illis imposita, prohibuissent. Candida sunt, & affabre elaborata duo quæ ex iis marmoribus in publico, extant, alterum epistylium, alterum arcus portio, utrumque ea magnitudine, arcus autem portio in tanta magnitudine ea curvaturæ parvitate, ut immanis arcus, & amplissimi ædificii partes cuncti qui inspicant, fuisse agnoscant. Haud ita procul reperta est a fossoribus Inscriptio, in qua verbum AEDIF. legitur, sed dimidiata, sic tamen dimidiata, ut Aurelio Antonino, & Lucio Vero Imperatoribus, id est anno æræ vulgaris secundum diligentes Chronologos, ut tardissime, 169. eorumque jussu a Præfecto, aut Milite aliquo *Legionis XXII. Primigeniæ* Ædificium fuisse exstructum, ut ab nostratibus (6) explicatum est, non difficulter intelligatur. Num vero ad eandem quæ hic diutius consederit, an ad aliam Legionem spectent marmora duo sepulchralia, quæ ut novissime tunc reperta, in Supplementi sui calce Marchesius prodoshit, alterum ad juniorem militem, natione Dalmatam, alterum, magnitudine, & ornamentis insigne, ad Primipilum Legionis pertinens, cum Legionis in neutro numerus, aut nomen appareat, divinare nemo potest. Sed horum alterum in agro, alterum extra antiqui, de quo loquimur, Fori terminos inventum fuit, nimirum ubi Monasterium est Sanctæ Claræ.

6. Quamvis enim legamus, priusquam urbis nostræ proferretur pomœrium, fossam olim, & mœnia fuisse ubi Templum nunc est

(1) apud Gruter. p. 975. 4. (2) Marmi Erud. Lett. 6. (3) Epist. Consular. (4) n. 8. (5) n. 6. & seqq. (6) Vid. Supplem. cit. I. 2.

est Sancti Blasii, ab opposita autem plaga ubi Sacram modo videmus Ædem Sancti Antonii in Ravaldino; quæ antea fuerat Sanctæ Mariæ Majoris; tamen fortasse ne illuc quidem priscis temporibus Fori perveniebat latitudo, a septemtrionibus videlicet ad meridiem. Ab occidente autem ad orientem solem terminos duo illi quos supra (1) nominavi, definiebant amniculi. Cum enim dexter per latus sinistrum flueret ejus campi, qui nunc urbis Forum est; & adverso in latere Templum habet in quo corpus S. Episcopi Mercurialis, facile II. conditum est; in antiquo Sermone cujus verba Epistola II. (2) retulimus, sacrum illud corpus *sepultum esse* dicitur *non longe a Liviensi Urbe ultra Amnem*; igitur extra urbem. Similter autem amniculus ab opposita plaga urbem terminabat. Etenim cum sicuti ostensum est Epistola IV. (3) pone sacram Ædem flueret, Triadi Sanctissimæ dicatam, quæ Ædes Cathedralis tunc erat, & in qua propterea corpus S. Mercurialis I. Foroliviensium Episcopi primum fuerat sepulturæ mandatum; cum igitur pone illam Ædem flueret, ipsa Ædes in vetustis, quæ ibidem laudavimus, Chronicis fuisse dicitur *extra, ac juxta civitatem prope flumen*.

7. Dum vero de antiquis urbis nostræ terminis tum in latitudinem, tum in longitudinem hæc scribo, me abs te non puto reprehensum iri, quasi inter nimis angustos fines ipsam coarctarem. Neque enim ignoras quod Dionysius tradidit Halicarnassæus (4), *urbes parvas morem fuisse condendi Priscis*; credo, quia multo essent publici dominii, quam propriæ quisque domus, & quod consequitur urbis amplificandæ cupidiores, ut quam tanto facilius adversus hostem tueri possent, quanto arctiore haberent gyro comprehensam. Nostri autem cives ut ditionem extenderint suam sive per se, cum Rei Publicæ formam servarent, sive per eos ex suis fere civibus qui ipsis præfuerunt, & quinque olim, aut sex urbibus, oppidis autem amplius quadraginta imperitaverint, cum Tabula ostendit, Bononi Historiis id confirmantibus, præfixa; hic commemorare non est opus. Sed potius quibus denique additamentis parvam olim urbem amplificaverint, videndum est.

8. Igitur cum ejus longitudo duobus, ut dixi, amniculis definiretur, id est non major esset, quam illa pars Æmiliæ viæ, quæ inter pontes duos interjicitur, quorum alter a Moratinis, alter a Pane accepit nomen, singuli singulis impositi amniculis, tam celebrem viam intersecantibus; adjectum utrinque magnum est additamentum. Scilicet hinc præter illum, quem paulo ante (5) diximus, campum, nunc Forum non modo urbis nostræ, sed totius propemodum Italiæ amplissimum, quidquid ad Portam usque extenditur quæ orientem spectat; inde vero quidquid ad Portam usque pertinet occasum respicientem, veteri urbi paulatim additum est. Unde causa apparet, quare ædificia quæ a singulis iis pontibus ad singulas illas Portas Æmiliam continent viam, Suburbia dicta fuerint, & adhuc dicantur. Ad horumque similitudinem, quæ duas alias ipsas quoque bene amplas longasque vias comprehendunt, a Foro ad totidem Portas ducentes, quæ videlicet ad meridiem est, & quæ ad septemtriones conversa, Suburbia a Foroliviensibus vocantur; quando alia via, Equitum olim dicta, quamvis a Foro ipsa pariter incipiat, & siqua alia, ampla sit, nec minus longa, quam Æmiliæ pars illa, ipsi ferme parallela, quam dixi inter duos pontes contineri, nunquam Suburbium appellata est, aut appellatur, nimirum quia non addita fuit veteri urbi, sed ab eadem fuerat comprehensa.

9. Nunc priusquam causas peculiarium nominum Suburbiorum quatuor perquiram; de altero quem paulo ante memorabam, amniculorum ponte nonnulla ex me quæri posse, scio. Nam qui alias (6) de altero illo satis scripserim, & ab Romanis, cum Æmiliam munirent viam, impositum esse, confirmaverim; cur non ab iisdem eodem tempore, eandemque ob causam hunc quoque alterum impositum fuisse putem? Ego vero id quidem puto, nec tamen pro certo affirmo, ut qui neque ullis in manu exaratis Chronicis, nedum per typos editis libris

(1) n. 5. (2) n. 8. (3) n. 11. (4) Origin. sive Antiqu. Roman. l. 1.
(5) n. 6. (6) Epist. II. n. 8. & Epist. IV. n. 14.

libris ejus rei mentionem, aut indicium offenderim, neque cum paulo ante ætatem meam ad Pontem hunc ipsum Panis illud exstructum sit Publici Palatii latus quod meridiem spectat, ab iis qui tunc vivebant, & mecum diu vixerunt postea, audivi unquam, in jaciendis altis ejus ædificii fundamentis lapides repertos esse, quales, ut in altero illo Ponte videmus, procul dubio debuissent, si pons, aut fundamenta pontis, ab Romanis constructi, ibi olim subfuissent. Quin legere potes apud Bonolum (1), Pontem Panis ab Scarpetta illo I. Ordelaffo ædificatum; & alveo amniculi tunc videlicet cum in Canalem conversus fuerat (vel potius antea) impositum, corruisse, itaque A. 1214. a Foroliviensi Prætore esse restitutum, ut lapis ostendit Palatii proximo parieti affixus. Qui tametsi id factum doceat *ad honorem & publicam* Civitatis *utilitatem*, non tamen marmoreum pontem fuisse, perhibet, nec vero credibile est, sed verisimilius lateritium tum quando ab Ordelaffo fuit ædificatum, tum quando postquam corruerat, a Prætore est restitutus; ut omnibus, & conditione in primis eorum temporum pensitatis, ligneum ante Ordelaffum fuisse, credam. Porro in eo lapide sculpta Inscriptio eum uti a Bonolo (2) descripta est, Prætorem illum sic proponeret, ut qua ex domo esset, intelligeret nemo; denique cum huc secessissem æstate anni 1742. & alia quærerem, forte accidit, ut in hunc lapidem conjicerem oculos, & cum propter antiquam litterarum formam, verborumque compendia fieri non posse perspicerem, ut siglas notasque in lapide altius posito satis dignoscerem; ectypum mihi exemplum molli gypso appresso, & mox siccato parandum curarem. Quid quæris? Vix inspexeram, cum præclare cognovi, Prætorem illum *Guarinum*, ut legerant, *de Scovicale*, fuisse legendum *de Sancto Vitale*, id est de nobilissima Gente quæ etiamnum Parmæ ornamentis omnibus conspicua floret, cognomento italico *Sanvitali*. Quod autem mihi, idem cunctis visum est Litteratis, tum qui simul aderant, Amicis, tum qui postea apud me inspexerunt; ut propterea mirabundi in libello quodam, hic perpaucis post annis edito, traditum viderint, ad illud usque tempus quo is libellus prodiit, perperam nostrates in eo lapide legisse *de Scovicale*, cum legere *de Sancto Vitale* (id nimirum quod se mecum antea legisse, & pervulgasse, sciebant) debuissent. Verum ne propter istiusmodi nugas a proposito digrediamur; tu, cum redieris, exemplum, quod dixi, meis in ædibus asservatum, fac inspicias, & siquid præterea quod me fugerit, quæ es peritia, & diligentia, animadverteris, me doceas. Tunc etiam videas, velim, an recte conleam, Pontem de quo loquimur, lateritium tunc fuisse, ut lateritium illum quoque alterum fuisse, non est cur dubitem, quem olim eidem amniculi alveo ibi imposuerunt, ubi a Foro initium capit Equitum via, Equitum propterea Pontem in Chronicis appellatum, in Documento autem, ad annum 1294. spectante, quod in Tabulario extat Monasterii S. Mercurialis, *Arcum* etiam *Fluminis* dictum; Bonamicus enim quidam nominatur *contratæ S. Thomæ Apostoli prope Arcum Fluminis*, cujus Apostoli Templum, nunc S. Caroli seis vocari, & quam proximum esse illius initio viæ. Arcum igitur, seu Pontem hunc lateritium fuisse, commonstrare videtur fornicata illa quasi substructio, ex lateribus constans, cui paries impositus est dexter ad initium ipsum ejusdem viæ. Veri enim simile est, huic quoque Ponti, aut magnæ saltem ejus parti idem quod alteri, longo temporis decursu accidisse, ut corrueret, nec tamen iis qui restituerunt, visum esse in pristinam altitudinem restituendum, tum quia operæ pretium non esset, tum ne hic, ut in Panis Ponte restituendo contigerat, via acclivis fieret, & se in minime necessarium culmen attolleret.

10. De Suburbiorum autem, Portarumque ad quas singula eorum pertinent, appellationibus sic existimo, duarum causas paulo facilius credi posse, quam reliquarum. Nam qui Ravaldini Portam, &, quod consequitur Suburbium sic dicta velint quod ad Ravaldinum castellum ducerent, haud dissimilem apud alias quoque Civitates in suis quibusdam Portis appellandis consuetudinem spectare videbuntur.

Et

(1) Istor. di Forlì l. 3. (2) Ibid.

Et Suburbium S. Petri siquis forte id nominis traxisse, mecum suspicaretur, ab adsito S. Petri Templo quod vocant in Scoto; noli propterea quod nunc Ædiculam esse, videas, minus credere ejusmodi suspicioni. Ex antiquis enim Documentis (1) constat, anno 1170. cum aliis Templis *Parochialibus* fuisse recensitum, quin ejus, ut videtur, Rectorem nomen suum ad hunc modum olim adscripsisse, *Presbyter Tedericus basilicæ S. Petri in Scoti interfui, & subscripsi*. Non me fugit, Viros in perantiquis Chartis versandis exercitatissimos animadvertisse, in iis *splendidum basilicæ nomen nonnunquam tenuibus quoque fanis tribui*. Quod etsi quis contenderet in isto quoque accidisse; non ille tamen certa inficiari ratione posset, *Parochiali* dignitate quam ad annum usque retinuit 1464. (2), vel iis temporibus fuisse prædium circa quæ contigerit, ut Suburbium illud urbi adderetur, & ab ipso quo nullum propius tunc habebat Templo nomen acciperet. Sed quas causas proferunt, cur Sclavoniæ, & Gottognorum Suburbia ad hunc modum sint appellata, quanam ratione tueamur; si quis forte ajat, videri sibi non eas esse quæ pari facilitate admittantur propterea quod primæ ad retrusa adeo pertineant tempora, ut nullius æqualis Scriptoris testimonio, nullo idoneo veterum Documentorum indicio possint comprobari; alteræ autem cum aliæ ab aliis adducantur, vel ob hanc ipsam varietatem dubiæ fiant? Et sane; ut primas libentissimi seponamus, nihil ex ea in qua sunt, opinione detrahentes; & secundas tantummodo perpendamus; si nostrates eam appellationem inde esse ortam volunt quod Gothorum pars locum illum incoluerint, tunc videlicet cum Ravennæ degebant eorum Reges, & fuisse ab eo usque tempore, id est a sæculo V. aut VI. ad nostra servatam, & propterea *Gottognorum* Suburbium scribunt; non possunt iidem cum de Cotignolæ ædificatione agitur, id oppidum, ut alias (3) retulimus, dicere, sic fuisse nominatum, quia Foroliviensis illuc missi anno 1276. ex suburbio hoc essent, quod ubi ea de re loquuntur, scribunt *Cotognorum*. Sed & hæc extra controversiam non esse, tunc pro veri studio fassi sumus, ut illam a Gothis denominationem *Gottognorum* per tot sæcula conservatam esse, ex vetustioribus tabulis non apparere, aut nobis certe, in iis quærentibus, nusquam occurrisse, ingenue fatemur. Illud occurrit potius quod mihi occasionem præbuit longe aliam suspicandi originem nominis Cotognorum. Quam suspicionem, qualis ea cunque est, ut pridem cum Academicis nostris, sic tecum modo communicabo, sperans, non minus facilem, simplicemque, &, quod consequitur, verisimilem tibi fortasse videri posse, quam paulo ante communicatam, ut cum illis pariter, de causa nominis Suburbii S. Petri. Scilicet Documenta extant plura, in quibus mentio fit de *fundo, qui vocatur Cotonieto*, de *fundo dicto Cotogneto*, vel *Cotogneti*, & de *Codigneto*. Tria leges in Marchesii Supplemento (4) quorum primum ad annum attinet 962. alterum ad 1160. tertium ad 1189. Et erat quidem is fundus extra urbem; sed extra eam campus etiam erat qui nunc est Forum, nedum qui non ita procul ab eo campo siti erant fundi ad eam plagam de qua nunc loquimur, nempe ad orientem solem. Quos inter fundos cum eum quoque fuisse, constet, qui dicebatur *Plegadicius*, intra urbem postea conclusus, ut Templum olim, & Xenodochium significabant dicta S. Mariæ *in fundo Plegadicio* (5), & vel magis quod ipse in antiquis Chartis legisse memini, *S. Maria de Pace fundi Plegadizi*, huic autem fundo contiguum fuisse fundum *Cotonietum*, ex primo illorum quæ indicavi, Documentorum appareat; proclive est suspicari, ab hoc fundo intra urbem simul comprehenso, & fortasse magnam novi Suburbii partem faciente, Suburbii nomen esse ortum *Cotognorum*, ut italice cydonias malos, quarum plurimis ille fundus esset consitus, appellamus, & quemadmodum *cotonea* mala, Plinio testante (6), Latini vocabant, ita nos quoque *cotogni* vocamus earum poma.

11. Ve-

(1) Marchesi Supplem. l. 3. & l. 2. in fin. (2) Ibid. l. 8. (3) Epist. VIII. n. 4.
(4) l. 3. (5) Vid. Supplem. cit. l. 4. ad A. 1294. & l. 11. ad A. 1541.
(6) Nat. Hist. l. 15. c. 11.

nem, verum etiam ob externæ, internæque structuræ elegantiam vel his temporibus spectabilis est, ut campum antea, sic postea Forum exornarunt. Cui ab opposito latere ornamento fuit Palatium Publicum, ab Ordelaffis præsertim exædificatum sæculo XV. non sine altis porticibus, quarum columnæ ut lateritiæ sint, artificio tamen commendantur. Palatii turrim quis primus extruxerit, legisse, in præsentia non memini. Sed ante ea tempora extiterit, necesse est, si anno 1385. ut in Paduanii Chronicis vidi, & confirmat Bonolus (1), horologium in ea collocatum fuit. Turribus præterea, nonnullis etiam præaltis, domus quoque potentium civium passim instructæ, siqua in alia, in nostra urbe olim conspiciebantur, nedum Sacræ Ædes. Harum vero Turres suo quæque elaborato in coni modum pinnaculo ornabantur, ut in paulo vetustioribus adhuc videmus. Nam quod in quibusdam nunc desit, casu aliquo factum est, qualem de sua ad A. 1433. in Chronicis indicavit Magister Hieronymus de Bursellis ex Prædicatorum Familia.

13. Præter maximum de quo dictum est, Forum, areas urbs nostra habuit, habetque complures: Nam præter eam quam ad Cathedrale Templum commemoravi, alias adhuc, & præsertim quatuor ante Cœnobia totidem, a sæculo usque XIII. patentes, videmus: Cœnobia ea sunt Eremitarum S. Augustini, Servorum S. Mariæ Virginis, & Familiarum tum S. Francisci, tum S. Dominici: quanquam Eremitæ illi exeunte eo sæculo, & quos post illos nominavi, haud multis, quod sciam, ante lustris urbem incoluerunt, cum ex Familiis quas postremo dixi, altera eodem sæculo non ita multum progresso, altera autem, id est S. Francisci, medium facile prætergresso, in urbe fuerint. Sic autem loquor propterea quia etsi Breves quas vocant Litteras, easque autographas, legerim Innocentii IV. datas Lugduni XII. Kal. Maii Pontificatus anno VII. quibus Litteris facultatem ei Familiæ confirmat jam antea ab Apostolico Legato concessam, *habitationem*, quæ *extra* Civitatem *Forolivienſem* erat, *transferendi intra Civitatem eandem*; tamen cum authenticum Documentum attendo, a Marchesio (2) memoratum, ex quo apparet, anno 1266. necdum fuisse id Cœnobium exædificatum; non difficile intelligo, jure a Bonolo (3) dissentire Marchesium, cum longe aliud sit posse, aliud efficere. Cæterum quod in areis quæ ante Cœnobia sunt Familiarum illarum, deest, in reliquis minime desideratur, ut Palatiis denique, sicut aliæ plures urbis partes, & magnificis Ædibus sint exornatæ.

14. Sed inter majores areas quæ intra amplificata mœnia relictæ fuerant, non omittenda est quæ Episcopi Vinea olim dicebatur, ubi Episcopales Ædes; quas alibi alio tempore fuisse, legimus, denique, ut adhuc videmus, extructæ sunt. Verum præ his quæ in Canonicorum Tabulario, in alisque poteris invenire, dignum illud quod inquiras existimabis; neque enim ego nisi in Excerptis quibusdam ex eo Tabulario vidi; scilicet in Documento ad annum spectante 1193. mentionem fieri trium Forolivii Episcoporum, quorum nomina in horum Catalogo ante Alexandrum I. qui post eos extitit, nusquam reperiuntur; sunt autem Rainerius, Tedericus, & Oddo. Cujus Oddonis, & quidem ut Foroliviensis Episcopi, A. 1021. nomen in Excerptis aliis video ex Tabulario Archiepiscopalis Ecclesiæ Ravennatis (4). Quin etiam in iisdem (5) Rodulphum legi Forolivi Episcopum qui Ravennati interfuit Synodo sub Arnaldo Archiepiscopo A. 1016. Nunc si in Episcoporum nostrorum Catalogo, quem Marchesius exhibet in calce Supplementi sui, mecum animadverteris, inter Ubertum qui A. 962. & Joannem qui A. 1072. Ecclesiæ nostræ præerant, neminem scribi; facile intelliges, Rodulphum, & Oddonem in longo illo intervallo esse addendos: nam vero etiam Raineriuм, & Tedericum, in medio relinquo. Sunt enim & alia intervalla supra Ubertum, & infra Joannem ad Alexandrum usque, ad quæ referri ab iis possint qui sciant, quo anno Episcopi fuerint; nam fuisse, prima Excerpta ostendunt; intervalla

(1) Istor. cit. l. 7. (2) Supplem. cit. l. 4. (3) Istor. cit. l. 3.
(4) N. 3243. (5) F. 2333.

valla autem ut alia interdum breviora esse possint, alia longiora, & ratio monstrat, & res ipsa confirmat: vides enim in Catalogi ea parte perlegenda quæ ad propiora nobis attinet sæcula, eoque minus erroribus obnoxia est, accidisse, ut modo tres intra annos, imo intra duos, Episcopos tres hab remus, alias ut eundem ad triginta annos, aut eo amplius. Quod si Deus nostrum omnium annuat votis; multo serius nos deseret is qui Foroliviensi Ecclesiæ nunc præest (1) ea probitate, eaque simul Prudentia quæ ex doctrina existit, & ex prævia in gravissimis rebus exercitatione, ornatus, ut cum jam diutius, quam Decessorum, quod sciamus, quisquam, præfuerit, nemo tamen sit cui videatur satis longo tempore præfuisse.

15. Excerpta illa Ravennatia, quæ summa erga me Humanitati debeo Casinensis Præsulis Eruditissimi Zinannii, non illud solum quod ad Episcopos eos nostros attinet, me docuerunt, cum Catalogo de quo dixi, eorum nomina, & tempora conferentem, verum etiam quædam unde Catalogi chronologia fortasse posset exactior reddi. Huc adde, Prætorum nomina Foroliviensium, in quibus perquirendis minus solliciti fuisse videntur nostrates, me ad duodecim in iisdem Excerptis animadvertisse omnia inter annum primum, & nonagesimum, secundum sæculi XIII. suo quodque anno adnotata: quæ tibi alias, si volueris, libenter singula describam.

Sed nostratibus, mihique adeo ipsi ignoscendum est, si propter plura urbis, nonnunquam pene totius, incendia, pleraque absumpta Majorum monumenta ad Historicos nostros, multoque minus ad me pervenire non potuerunt. Namque ut illud omittam incendium quod A. 1089. creditur accidisse; aliud ex vetustis Documentis contigisse intelligitur A. 1126. aliudque A. 1383. Memorabile autem præ cæteris fuit quod inter hæc duo, anno videlicet 1173. impiorum hominum scelere excitatum, adeo se extendit, ut Templa ferme omnia, nedum proximas domus comprehenderit, &, quod ad propositum nostrum vel magis attinet, Episcopi Ædes, & Monasterium S. Mercurialis, ut Chartas antiquissimas, quæ utrobique, & in Monasterio præsertim, asservabantur, consumpserit. Sed anno quoque 1276. igne ab Ordelaffis, & Orgogliosis injecto, Publicum Prætoris Palatium conflagravit. Quin posteaquam Ordelaffi, qui jam tum Civitatis imperium aucupabantur, eo denique potiti essent, insequenti sæculo cum Franciscus ex ea Gente dominaretur, tabulas quas post gravissimum illud incendium Monasterium, ut potuit, rursus coegerat, rursus ipse combussit; ut, quod Paduanius in Chronicis ad A. 1359. adnotavit, Legatus Pontificis, recepta Civitate, mox cogere debuerit, siqui forte aliquarum ex iis tabulis exempla haberent, ut ii Monasterio traderent. Ad incendia casus accesserunt prope innumeri, cum cives alii aliis partibus addicti, eoque inter se diu, ac sæpius dimicantes, modo has, modo illas domus funditus evertebant, modo alio emigrabant: vel cum tabellionum hæredes quas diligentet servare debuissent tabulas aut inscitia, aut dolo, aut longi temporis oblivione intercidere sinebant; neque enim ante annum denique 1588. Tabularium Publicum institutum est, quo tabulæ omnes inferrentur. Itaque jam diu sublatis causis fere omnibus propter quas antiquiores Chartæ perierunt, multo facilius erit Posteris ea cognoscere quæ his postremis sæculis acciderint, quam superioribus fuerit Historicis nostratibus illa reperire quæ vetustissimis temporibus hic contigerunt. Quorum utrumque in scribendis ad te propediem Litteris experiar, de quibusdam excellentibus nostris Civibus tum magis, tum minus antiquis nonnulla additurus. Vale.

EPI-

(1) Thomas Taurellus Foroliviensis.

EPISTOLA ÆMILIANA X.

NUnc Epistolam (1), quam ad Marchesium Equitem, Sigismundi Equitis, & Historici filium, anno mihi 1729. in manum sumens, & quæ de Cornelio Gallo, & de Flavio Blondo, te audiente, inter Academicos nostros non semel disserui, memoria repetens, accipe quæ de utroque ad eam Epistolam sum additurus. Quod tanto pressius faciam, quanto plura eorum quæ tunc scripsi, aut disserui, interea contigit, ut a Viris Eruditissimis confirmarentur.

2. Primum omnium, ut quo de Gallo in Academia verba facerem, omnes intelligerent, dedi operam, ut cum Galli circa eadem tempora plures fuerint ab Antiquis Scriptoribus memorati, cæteri ab nostro, qui Poeta eximius, & primus Ægypti Præfectus fuit, non difficile internoscerentur. Viri enim Doctissimi nominis similitudine decepti sunt. In quibus esset primo loco ponendus Servius, si, de nostro loquens, hæc verba in Eclogam X. Virgilii scripsisset, *Hic est Cajus Asinius orator, Asinii Pollionis filius*. Sex enim hæc postrema verba eo libentius credidero, ab imperita manu in Servii contextum fuisse intrusa, quod Vossius (2) in suo exemplari defuisse, testatur. Nec sane Servius is erat, qui aliam esse Corneliam Gentem, aliam Asiniam, posset ignorare; & Asinium hunc, non Augusto, sed Tiberio imperante, ut est apud Tacitum (3), mortem obiisse. Contra autem Passeratius, cum de Cornelio quodam Gallo quem in Perusino bello periisse sciebat, interpretaretur Propertium (4), nescio quomodo versus & ejusdem Poetæ, & Ovidii, manifesto ad nostrum pertinentes, ita protulerit, quasi ad illum mortuum in Perusino bello attinerent; quando, ut alia omittamus, constat, Perusinum bellum decem annis ante quam Ægypti potiretur Augustus, eique Gallum præficeret, contigisse. Neque magis scio, quomodo ibidem cum de Gallo Ægypti Præfecto Servium laudasset, hæc continuo subjecerit, *Fuit & alter Gallus Cornelius Ægypti præfectus*, & de hoc eadem retulerit quæ Servius de suo. Nonne hic de uno duos, ut paulo ante de duobus Corneliis Gallis unum, videtur fecisse? Nisi enim quem Propertius ibi, & quem Servius nominant, pro uno accepisset; non potuisset illud continuo adjicere, *fuisse & Alterum Gallum*, id est secundum; nam mox cum alium proponat, *Tertium* dicit. Cum hæc igitur ne quis cum Passeratio falleretur, attigissem; tum alia addidi ne quem Casauboni auctoritas in errorem traheret, qui in suis tum in Strabonem, tum in Suetonium Adnotationibus de duobus pariter, id est de nostro Cornelio Gallo, & de Ælio Gallo unum fecerat eo faciliori errore, quod uterque Ægypti Præfectus fuit; sed Cornelius Gallus omnium primus, Ælius vero Gallus tertius, cum secundus fuerit inter eos interjectus Petronius. Quæ series ipsa, cum peculiaribus singulorum gestis, a Strabone (5) uno eodemque loco proposita, si ab eo Strabonis Interprete paulo attentius fuisset inspecta, Cornelium, & Ælium unum eundemque non credidisset, ut neque alii Claro Scriptori in mentem venisset suspicari, ab iis qui Strabonem olim descripserant, forte, aut incaute truncatum Cornelii nomen in Ælii nomen transiisse. Cur enim tot aliis locis qui ad Ælium attinent, cum truncassent; illo uno qui revera ad Cornelium spectat, integrum descripsissent? Imo cur librarii cæteri in iis qui pertinent ad Cornelium, numquam mutilasse t; in iis au-

(1) Epist. I. (2) De Historic. Græc. l. 2. (3) Annal. l. 5.
(4) in Eleg. 21. l. 1. (5) De situ Orbis l. 17.

tem qui ad Ælium sive apud Plinium (1) latine, sive apud Josephum (2), & Dionem (3) græce, semper Ælius, Αἴλιος scripsissent? Quæ cum attendo, non miror, præter unum Jo: Albertum Fabricium (4), alium neminem, quod meminerim, Doctorum Virorum qui post Casaubonum res has attigerunt, ipsi esse adstipulatum: quin Vossius ipse, qui rem primum (5) in medio reliquerat, a Casaubono postea (6) non obscure dissensit. Apertissime autem dissensere Henricus Valesius, uterque Gronovius, Scherpezeelius, Spanhemius, Grævius, Burmannus, alii, quorum tunc libros singulorum diserte indicavi.

3. Sic Gallo nostro ab iis quibuscum facilius confundi poterat, aut confusus fuerat, sejuncto (quis enim qui illius exitum sciat, aut a Gallo Luperci fratre (7), aut ab illo Plinii (8) Cornelio Gallo, quorum alter in castris cecidit, alter vero in venere obiit, non continuo distinguet?) proclive deinde fuit quæ perperam nostro, aut quæ recte tribuerentur, demonstrare. Tributum autem fuerat, quod primus Romana arma in Arabiam intulisset, & quod primum ejus auspiciis, aut certe eo Ægyptiis præfecto, ex Muris portu centum & viginti mercatoriæ naves ad Indiæ tractus enavigarint. Hæc autem ad Ælium Gallum, non ad Cornelium, referenda esse, ex Strabone (9) liquet: quin etiam quod ad Arabicam illam Ælii Galli expeditionem attinet, ex Plinio (10) quidem, & Dione (11) confirmare licet; nam quod ex Galeni quoque libro de Antidotis addebat Valesius (12), majorem Viri Doctissimi diligentiam desidero, cum in eo libro (13) Galenus utique *antidotum* describat *Ælii Galli, qua Cæsarem liberavit*; sed cujus Ælii, non modo an illius qui Arabiam primus invaserit, toto eo libro ne verbum quidem. Contra vero jure meritoque Cornelio Gallo tribuitur quod *Heroum urbem quæ defecerat, cum paucis* copiis ipse *receperit*, & quod *in Thebaide seditionem, propter tributa, exortam facile compescuerit;* utrumque enim Strabo (14) diserte testatur. Cujus hæc verba ultima ut minime favent iis qui Thebas illas, unde Thebaidis nomen est ortum, ab eodem Gallo funditus eversas esse, non dubitant, sic neque alia tantum favent, quantum putant, ubi paulo superius, tunc *vicatim habitari* eam urbem (Thebas) dixit, & *nonnulla ejus vestigia servari;* continuo enim addit quæ magnitudinem declarant, *longitudinem quidem LXXX. fere stadiorum, & esse in ea templa quam plurima, magna ex parte a Cambyse mutilata*. Cur enim qui antiquius excidium memorat, recentius omisisset? & si, Cornelio præfecto, immani ista fuisset amplitudine, quæ olim, ut est apud Tacitum (15) septingentis millibus hominum qui arma ferre possent, conveniebat; quomodo tam facile diruta esset? Malim igitur Strabonem secundum ea quæ Ammianus (16) scripsit, interpretari, a Pœnis primum oppressam, deinde postquam reparata fuerat, a Cambyse (quod vel melius mox ostendam ex Plinio) pessumdatam, antiquissimæ suæ magnitudinis vestigia quidem servasse, cives autem inter hæc, & circum, longe minori semper numero, quasi per vicos habitavisse, itaque ipsos magis fortunis, quam urbem ædibus, eversos fuisse a Cornelio Gallo, quem proprie ibi locutus Ammianus *exhausisse*, ait, *civitatem, plurimis* (si credere hoc tamen licet (17) *interceptis*; ut propterea *furtorum arcesseretur*. Ad Cambysem igitur refero quod alii ad Gallum ex Juvenale (18)

Atque vetus Thebe centum jacet obruta portis;

ad Gallum vero quod iidem ex Pausania (19) ita proferunt, quasi scripsisset, Thebas *ad nihilum redactas*; cum ego ex Loescheri interpretatione sic legam, *Quæ vero opibus olim valebant, Thebæ Ægyptiæ, & Minya, tum Orchomenus, jam minus habent ad felicitatem, quam qui re est mediocri homo privatus*.

4. Nec

(1) Nat. Hist. l. 6. c. 28. (2) Antiquit. Judaic. l. 15. (3) Rom. Hist. l. 53.
(4) Biblioth. Lat. l. 1. c. 14. (5) l. 2. cit. c. 6. (6) De Poetis Latinis.
(7) apud Propert. (8) Hist. cit. l. 7. c. 55. (9) l. cit. 17. & 2.
(10) Hist. cit. l. 6. c. 28. (11) l. cit. 53.
(12) apud. Gronov. ad Amm. Marcellin. l. 17. c. 4. (13) c. 1. (14) l. cit. 17.
(15) Annal. l. 2. (16) Gestar. Rer. l. 17. (17) Vid. infra, n. 6.
(18) Satyr. 15. (19) De tota Græcia l. 8.

4. Nec vero facilius crediderim quod Cornelio Gallo tributum legi ab nonnullis sequiorum sæculorum Scriptoribus, obeliscos eversarum Thebarum ab eo Romam esse missos. Proclivius esset assentiri, nisi Strabonis ipsius, id est Tiberii ætate inter vetera *Thebarum magna vestigia mansissent structis molibus litteræ Ægyptiæ*, sicut a Tacito, Germanici iter describente (1), traditum est. Quin manebant etiam Vespasiani tempore, cum Plinius (2) de obeliscis verba faciens, a Thebaicis initium duxit. *Obeliscus est Thebis*, inquit; sequor enim libentius qui sic legerunt, lectionem comprobante quod paulo post dicit, *Sunt & alii duo*, & quod de primo ait, *admiratione ejus effectum esse, ut cum oppidum id expugnaret Cambyses rex, ventumque esset incendio ad crepidines obelisci, extingui ignem juberet molis reverentia, qui urbis nullam habuerat*. Ammianus (3) autem, qui sæculo, ut nosti, scribebat IV. se Thebis *obeliscos vidisse plures*, testatur, *aliosque jacentes, & comminutos*. Quod si præter eos quos memoravimus, alii, ut in tanta urbe, fuissent, qui a Gallo missi essent Romam; vix credi posset, Plinium, de obeliscis qui jam tum Romæ erant, ita scribentem (4) ut a quo, & unde advecti essent fere singuli, non omitteret, ipsumque Ammianum ferme idem facientem, & maximum omnium, suo tempore importatum, addentem, & Thebas, ut diximus, & Gallum eodem loco, nec verbis paucissimis, commemorantem, nullam mittentis Galli, nullam a Thebarum urbe avecti obelisci injecturos fuisse mentionem.

5. Contra vero sunt quæ Cornelio Gallo negare possit nemo, ut quod accepto a Pinario Scarpo exercitu Parætonium subito occupaverit: quod M. Antonium ad Parætonii murum accedentem cum magnis & navalibus, & terrestribus copiis primum ne suos blanda oratione corrumperet, tubarum cantu opportune imperato, ut Antonium audire nemo posset, deinde eruptione facta, inde repulerit; quod illius naves in portum illexerit, moxque per latentes antea sub aquis, attractas catenas intra portum concluserit, ibique partim incenderit, partim submerserit. Hæc certe omnia quemadmodum ut Augustus pervinceret, maximo adjumento fuerunt, sic diserte ab Dione (5) tradita sunt. Nec Plutarchus (6) reticet, quomodo partitis cum Proculejo officiis effecerit, ut Cleopatra suis cum thesauris viva in Augusti, id summopere cupientis, potestatem veniret.

6. Et hæc quidem fortis, sagacisque ducis pro Imperatore suo facta ita certa sunt, ut quæ maxime. Qua autem potissimum culpa in ejusdem offensionem inciderit, cum post vulgatam Augusti indignationem, multæ, ut fit, & Dio (7) commemorat, in Gallum conjectæ fuerint, incertum est. Illam tamen credere malim quæ una post ejus mortem ab Ovidio (8) ad Augustum ipsum scribente, memorata est, nempe quod *linguam nimio non tenuerit mero*. Dignior enim ejusmodi culpa fuit ea commiseratione ob quam Augustus, re melius postquam Gallus a Senatu damnatus, se occiderat, pensitata, *& illacrymaverit, & vicem suam conquestus sit, quod sibi soli non liceret amicis, quatenus vellet, irasci*, sicut ab Suetonio (9) traditum est. Quod autem non Suetonius modo, & Servius in Eclogam Virgilii X. Gallum in Augusti *amicis*, sed Augustus ipse, cujus verba ista refert Suetonius, diserte posuerit, confirmare nos debet in laudabili Ovidiani loci (10) interpretatione retinenda,

> *Tu quoque, si falsum est temerati crimen amici,*
> *Sanguinis, atque animæ prodige Galle tuæ.*

Cum enim tum Largus, qui temulenti Galli verba, tanquam ingrati, & malevoli in Augustum animi indicia, ad hunc detulerat (11), tum Augustus in Galli amicis fuerint, vocem illam *temerati* num ad Largum potius proditæ amicitiæ scelere pollutum, quam ad Augustum, si vera fuisset Largi delatio, a Gallo violatum referemus? Nempe, si frequentiorem respiciamus Latinorum consuetudinem, ad Augustum. *Teme-*

(1) l. 2. cit. (2) Nat. Hist. l. 36. c. 9. (3) l. 17. cit.
(4) c. cit. 9 & 11. (5) Rom. Hist. l. 51. (6) in Antonio.
(7) l. 53. (8) Trist. l. 2. (9) in August. c. 67.
(10) Amor. l. 3. Eleg. 8. aliis 9. (11) Dion, l. cit. 53.

Temeratum enim de eo fere cui injuria illata sit, non de eo qui intulerit, quantumvis scelesto temeratore, dictum invenimus. Sic Livius (1) *sepulcra majorum temerata & violata*. Sic Virgilius (2) *templa & temerata Minervae*. Sic ille quem hic interpretamur, Ovidius (3) *hospitii temerata sacra*. Quod tanto minus improbabis, si Augusto, tanquam sacro, *aras* adhuc *praesenti* fuisse *positas* (4) memineris.

7. Ille autem alter Ovidii versus

Sanguinis, atque animae prodige Galle tuae,

quippe a contemporaneo Poeta scriptus, supervacaneam reddit ad eos responsionem, qui videntur Gallum credere ab alio potius, quam ab se ipso, interfectum fuisse. An vero uno se vulnere interemerit, quod Ammianus (5) significat iis verbis, *stricto incubuit ferro*, antiquioris, imo Galli aequalis, & paulo post ejus mortem scribentis Auctoris Propertii dubitationem injiciunt hi versus duo (6)

Et modo formosa quam multa Lycoride Gallus
Mortuus inferna vulnera lavit aqua;

nisi forte, ut Poeta, de multis loquitur vulneribus Galli animo ab amata Lycoride inflictis: quanquam in hoc disticho, sive hac, sive alia ratione explicato, mihi semper aliquid desiderari posse visum est, unde dilucidius fiat.

8. Hactenus quae Gallus revera gesserit, aut pertulerit, praecipua attigimus. Nunc quae scripserit, videamus, a certis pariter incerta, & multo magis supposita secernentes. Neque enim dubium est amplius, quin omnia quae Cornelii Galli inscripto nomine circumferuntur, supposita ipsi fuerint. sive illa amatoria sint carmina, sive alterius sint argumenti, ut de Elegiis praesertim, & de illo in Virgilii obitum Epigrammate a nobis quoque ad Marchesium scribentibus (7) peculiari non una ratione demonstratum est. Sed incerta sunt alia, etiam quae nonnullis videntur certa, ut Ciris, Virgilio alioquin a plerisque adscriptum Poema, & in Pollionem Oratio, de qua miror esse qui non dubitent, quando is unus, qui ex Veteribus eam memoravit, Quintilianus (8) non obscure dubitabat. Sic enim ait, *in Oratione Labieni, sive illa Cornelii Galli est, in Pollionem*. At quae certo scimus a Gallo fuisse scripta, a longo jam tempore interciderunt. Nam praeter unum versiculum, a Vibio Sequestre (9) nobis servatum, & versus illos quos in Virgilii Ecloga X. indicavit Servius *Galli esse, de ipsius translatos carminibus*, cum alios habeamus nullos; fieri non posse videtur, quin si post Vibii, & Servii aetatem paulo diutius Galli Scripta superfuissent, de tot qui consecuti sunt, Auctoribus aliquis se eximium Poetam legisse, significasset, ejus versu, aut sententia saltem quapiam producta. Diu autem est ex quo uterque illorum extiterunt. Nam Servium illum ipsum contemporaneum fuisse Macrobii, satis ex hujus Saturnaliorum libris Pancratius Masvicius (10) ostendit. Macrobio autem, qui saeculo floruit IV. posterior non videtur fuisse Vibius, ut qui juniorem Lucano Poetam non citet, quemadmodum adnotavit Hesselius (11). Illum autem Galli versum de Hypane flumine Vibium ex aliquo de ejus libris Amorum sumpsisse non aeque affirmaverim, ac Virgilium illos quos indicat Servius, teneros adeo & patheticos, ut inde quod scripsit Fabius (12), in Elegiis Tibullo, & Propertio Gallum fuisse *duriorem*, de versuum structura potius, quam de teneris affectibus, intelligendum videatur.

9. Porro eodem Auctore Servio (13) pro certo scimus, Gallum *& Euphorionem transtulisse in Latinum sermonem, & Amorum suorum de Cytheride scripsisse libros quatuor*. Ad translatum autem Euphorionem non modo, judice etiam Quintiliano (14), ea spectant quae Gallus in illa X. Virgilii Ecloga dicens inducitur,

Ibo, & Chalcidico quae sunt mihi condita

(1) Hist. l. 16. (2) Aeneid. l. 6. v. 841. (3) Heroid. 17. v. 3.
(4) Horat. Epist. l. 2. Epist. 1. v. 15. (5) l. 17. cit. (6) l. 2. Eleg. 23.
(7) Epist. 1. n. 12. & seqq. (8) Instit. Orat. l. 1. c. 5.
(9) De Fluminibs ad Hypanis. (10) Praefat ad suam Virgil. Edition.
(11) in sua Vibii Edit. (12) Instit. cit. l. 10. c. 1. (13) in Eclog. Virgil. 10.
(14) Instit. c. 1. cit.

dita versu

Carmina, pastoris Siculi modulabor avena;

Sed & alia in Ecloga VI. ad quæ hæc adnotavit Servius, *Hoc autem Euphorionis continent carmina, quæ Gallus transtulit in sermonem Latinum*. Quod quidem non ità accepturum te scio, quasi verbum verbo reddidisset, sed potius ut Euphorionem, eadem fere argumenta tractando, & scribentis *colorem*, ut loquitur Probus Grammaticus, sequendo, non magis imitatus sit, quam æmulatus. Neque enim, nisi ita esset; eam ibi translationem spectans Virgilius, laudes in Gallum contulisset illas quæ summo conveniunt Poetæ, cui *Phœbi chorus adsurrexerit omnis*, id est omnes Musæ. Sed & Amorum libros quanti faceret, Virgilius ostendit, cum ex iis versus in suam, ut diximus, transtulit Eclogam. De aliis autem non modo qui centum post annis floruerunt, Poetis, ut puta Martialis (1), sed & qui eodem quo ille, vixerunt tempore; nihil attinet dicere, præsertim cum de Propertio supra indicatum sit, Ovidii autem tot extent loci quibus eos libros dilaudavit, ut propterea fortasse Blondo (2) acciderit, inter eos qui de Gallo mentionem fecerunt, cum Ovidium in animo haberet, Horatium nominare. Nam præter locos quos ex Tristium libro II. & ex Amorum III. supra attulimus, sunt alii, ut bini libro III. de Arte Amandi, tertius libro II. de Remedio Amoris, quartus Amorum libro I. quintus Tristium libro IV. in quorum plerisque cum Galli amatorias Elegias aut laudaverit, aut per universum terrarum orbem celebres dixerit; in postremo prælaxisse illum cæteris ejusmodi carminum Latinis Scriptoribus, ostendit. Nam cum de Tibullo verba faciens, dixisset,

Successor fuit hic tibi, Galle,

hæc subjecit,

Propertius illi,

Quartus ab his serie temporis ipse fui.

Quæ omnia tanto pluris facienda sunt, quod Ovidius, & Propertius post Galli mortem, & Augusto dominante, scripserunt; de cujus intimis animi sensibus, nisi magni quidam eodem tempore alii Poetæ cautius forsitan dubitassent; credibile est, ipsos quoque Gallum laudaturos fuisse. Quæ potius causa reddenda fuerat, cur Græcus quidam Scriptor, Augusti æqualis, inter cæteros Poetas Gallum omiserit, quam, ut nuper vidi, excogitanda altera a vero prorsus abhorrens, quod necdum ejus carmina, quippe adhuc viventis, & Ægypto præfecti, innotuissent; certe enim tunc vivebat, neque adhuc ab Augusto provectus fuerat, cum ejus carmina in manibus erant omnium, & Virgilii Eclogis inserta.

10. Quod si necdum innotuissent, vivente Gallo; num credimus, Parthenium, Græcum ipsum quoque Scriptorem, illi, ut Jo. Albertus Fabricius (3) commemoravit, *Erotica sua inscripturum fuisse?* Intelligo *Elegias* suas *in Venerem*, de quibus Suidas (4) inter multa alia a Parthenio scripta, fecit mentionem, cum ipsum tradidit, debellato Mithridate, a Cinna captum, & *postea manumissum propter doctrinam, vixisse usque ad Tiberium Cæsarem;* ut permirum sit, ab Doctis Viris qui hoc minime ignorarent, videri cum Parthenio illo confusum, de quo, cum esset cubiculo Domitiani præpositus (5), Epigramma extat Martialis (6). Pertinet autem ad Cornelii nostri laudem scire, quæ esset Parthenii poetæ existimatio. Hæc autem non vulgaris fuerit, oportet. Neque enim Tiberius, qui, ut ab Suetonio (7) traditum est, *artes liberales utriusque generis studiosissime coluit, & fecit Græca poemata*, non solum in his *imitatus esset Euphorionem*, de quo supra diximus, *& Rhianum*, de quo Suidas (8), *& hunc* de quo loquimur, *Parthenium;* verum etiam horum Poetarum *scripta, & imagines, publicis bibliothecis inter veteres & præcipuos auctores* non dedicasset. Quin idem Parthenius, si de hoc melius, quam illud Martialis Epigramma, Viri Docti locum Macrobii (9) indicarunt; videri potest præceptor Virgilii ipsius fuisse. Macro-

(1) l. 9. Epigr. 73.
(2) Ital. Illust. Reg. 6.
(3) Biblioth. Lat. l. 1. c. 14.
(4) Historicin Parthenius.
(5) Vid. Sueton. in Domitiano c. 16.
(6) l. 4. Epigr. 45.
(7) in Tiberio c. 70.
(8) Historic. cit. in Rhianus.
(9) Saturnal. l. 5. c. 17.

crobius enim hujus versum cum græco quodam altero conferens, hic *versus est*, inquit, *Parthenii, quo grammatico in Græcis Vergilius usus est*.

11. De Cytheride autem, quam Lycoridis nomine, in Amorum libris celebravit Cornelius, cum ad Marchesium plura scripsimus (1); pauca supersunt quæ in eorum confirmationem addamus. Igitur quod in illa Ciceronis Epistola ad Atticum (2) pro *altera uxore* legere malebam (3) *alteram uxorem*, nunc magis placet, cum in Lipsii inciderim locum (4) ubi eandem Paulo Manutio lectionem proposuit, sed VIII. ex librariorum, opinor, errore Epistolam indicans, & vix ullam sic legendi rationem afferens; ut non unam me haud pœniteat protulisse. Pariter nec me prorsus pœnitet, tempus quo Cytherides, relicto Gallo, M. Antonium in Galliam secuta est, non post Mutinensem Octaviani victoriam, sed paulo ante Clodii cædem statuisse (5). Video quidem, sic a me Gallum, annis, si non ita multis, at certe pluribus ante quam plerique credant, jam natum esse ponendum. Sed & alii sunt qui antea natum existimaverint, & in describendis numerorum siglis tum facile peccari potest, tum sæpe alias peccatum est; & qui secus putant, non videntur satis attendisse, de duobus illis temporibus quibus Cytherides Antonium potuit in Galliam sequi, utrum credibilius sit. Num quando apud Mutinam *prostrato, fuso, occiso* illius exercitu, *cum admodum paucis, nocte tectus, metu perterritus*, ut Tullius loquitur (6), *fugit*, neque in Galliam illam penitissimam, quam hæc significant ex Galli carminibus (7)

frigora Rheni
Me sine sola vides;

sed in Galliæ partes, Italiæ proximas, ambigua spe, si Lepidus, & Plancus, ibi eum legionibus degentes, quod Patriæ debebant, præstare vellent, iisque præterea incommodis, quæ Plutarchus (8) narrat, gravissimis conflictatus, quippe in *turpi ac nuda fuga*, ut Paterculus (9) eam vocat. Et si tunc a Mutiensibus castris fugientem secuta est; ecquando in illa venisse, dicemus? Num forte cum Antonius Roma proficiscens ad D. Brutum e provincia expellendum, in hanc venit, eumque, se Mutinæ tuentem muris, obsedit? an postea? Utrumlibet dicamus; non tamen ea provincia erat Gallia quam Cornelii producta carmina indicant; sed hæc citerior: neque ad obsidentem transire poterat, Consulum, & Octaviani copiis inter Mutinam, Romamque interjectis: & siqua transiisset; nec quod Cornelius sciebat, & in Elegiis querebatur, id Fulviam latere potuisset, quæ, ut zelotypa uxor erat, nequaquam eo ipso tempore pro Antonii indemnitate assiduis precibus Senatores fatigasset, *ad eorumque pedes cum fletu, & ejulatibus*, ut narrat Appianus (10) *se prosternere* voluisset.

Contra vero, si mecum ponas, Antonium paulo ante quam Clodius a Milone occideretur, in Galliam redeuntem, secutam esse Cytheridem; nihil quidquam ex illis obstat. Transalpina Gallia, ex qua iterum ut in Germaniam transiret, Cæsar pontem circa ea tempora flumini Rheno imposuerat, ab Antonio illius Quæstore adibatur. Nihil eunti impedimento erat, ne Fulvia quidem: necdum enim uxorem hanc duxerat. Hæc fecerunt olim, & adhuc faciunt, ut Galli querimoniæ de Cytheride Antonium secuta, in hoc quod modo indicabam, tempus aptius cadere mihi quidem videantur, &, quod consequitur, de Galli ætate fortassis aliter, quam plerique credunt, existimandum. Certe autem hallucinati sunt ii qui eum Cytheride fugisse Antonium in Galliam scribunt L. Antonio, & P. Servilio Isaurico Coss. Eodem enim anno quo Pansa, & Hirtius Coss. obierunt, & profugit, & Triumvir mox factus est M. Antonius; Lucius autem, ejus frater, non modo insequenti anno quo Plancus, & Lepidus Consulatum gessere, Consul non fuit, ut neque Servilius Isauricus; sed anno post hos

(1) Epist. I. n. 18. & seqq. (2) L. 10. Epist. 12. (3) n. 20. (4) Epistolic. Quæst. l. 4. Epist. 11. in fin. (5) n. 15. & seqq. (6) Philippic. 14. (7) in Ecloga Virgil. 10. (8) in Antonio. (9) Hist. Rom. l. 2. c. 61. (10) De Civil. Rom. Bell. l. 3.

hos proximo.

12. Cæterum Cornelium nostrum fuisse Gallum illum Cornelium, quem, ut familiarem suum, Asinius Pollio, sicut ad Marchesium scribens (1) memoravi, Ciceroni commendasse videtur, eo mihi credebilius fit, quod etiam postea cum Pollione illum conjunctum invenio ad eam quæ Triumvirum jussu veterapis fiebat militibus agrorum divisionem, ut in Virgilii ea quæ Donato tribuitur, Vita legitur, sive, ut ait Servius (2) *ad exigendas pecunias ab his municipiis, quorum agri in Transpadana regione non dividebantur*. Ad utrumlibet enim munus a Pollione, qui apud Triumviros plurimum poterat, commendatum esse, non difficile conjici potest. Et fieri quoque potest, ut chartæ quædam species ideo vocaretur Corneliana, quod nostro Gallo Ægypti præfecto, ibi primum confecta sit, ut Isidorus tradit apud Fabricium (3); nam etsi Plinius (4) ubi tot alia memorat chartarum genera, id nomen silet, potuit tandem alio vocabulo designasse.

Prænomen Cornelii Cajus, an Cneus fuerit, cum alii hoc, alii illud voluerint, sicut adnotavit Fabricius (5), & facilis in ejusmodi prænominibus describendis error sit; plerique tamen Cajus maluerunt.

Cognomen autem Gallus ab regione in qua ortus, an aliunde traxerit, dubitantes satis est animadvertant, si a patria regione traxisset, cum id cognomen multis adeo in utravis Gallia natis esset commune; futurum non fuisse, ut Poetæ eo uno vocabulo, tanquam ipsius peculiari, ad Cornelium hunc significandum uterentur. Sed ubi ubi natus sit; qua de re mox videbimus; credemusne illis qui ex perperam intellecto Propertio, Gallo Majores tribuunt antiqua nobilitate præstantes? an aliis qui, id rejicientes, ex equestri tamen ordine Gallum fuisse, ostendi posse, contendunt Dione, & Tacito auctoribus, ubi de Ægypti Præfectis loquuntur? Ego certe in Dione (6) legisse memini, sicut alibi (7) etiam scripsi, Augustum, qui Ægypti Præfectos instituit, id lege cavisse, necui Senatori, imo, ut lego in Tacito (8), necui Equiti Romano illustri liceret, nisi permissu, Alexandriam introire: tantum abest, ut Equites vellet esse Præfectos. Quod si voluisset; poterat tamen Gallum, non equestri loco natum, jubere Equitem fieri, ut Ovidius (9) loquitur, *fortunæ munere*, quando ad officium illud amplissimum provehebat, & *ex infima* quidem *fortuna*, non secus ac Salvidienum, qui *obscurissimo genere natus*, *paverat gregem*, quorum illud scis ex Suetonio (10), hoc autem ex Dione (11) me alia Epistola (12) ostendisse.

13. Sed tamen hic sive per Majores, sive quod apud Sapientes præstantius est, per se nobilis Cornelius quam urbem ortu nobilitavit suo? Multæ sane, gravesque sunt caussæ, cur id perdifficile sit constituere. Illa prima: cum ex Antiquis nemo præter Eusebium proferatur qui de ejus Patria quidquam scripserit; sintne revera ex Eusebio (13) hæc *Cornelius Gallus Foroliviensis poeta &c.* Dubitandi autem causa est, quod in græco Eusebii textu, ab Scaligero vulgato, vox illa quæ ad Patriam attinet, omnino deest. At si illam non habet Eusebii textus; habet, inquis, Sancti Hieronymi latina versio, sive in ejus græco extaret Codice, sive ab ipso addita sit; admonuit enim in Præfatione ad versionem hanc suam, plurima se addidisse quæ intermissa videbantur, in Romana maxime historia, in qua cum esset ipse quoque versatus, & post Eusebium quidem, sed eodem tamen sæculo scriberet; perinde est ac si ab Eusebio haberemus quod ab S. Hieronymo additum sit. Verum altera est dubitandi causa, num *Foroliviensis* Sanctus Vir scripserit, an *Forojuliensis*? facilis enim in altera voce pro altera describenda librariorum lapsus: & sane alia in aliis codicibus occurrit, nec si omnes codices eandem haberent; inter Forojulienses, & nostrates

(1) Epist. I. n. 17. (2) ad Eclog. Virgil. 6. (3) Biblioth. Lat. Supplem. P. 1. l. 1. c. 14. (4) Nat. Hist. l. 13 c. 11. (5) Bibl. Lat. l. 1. c. 14. (6) Rom. Hist. l. 51. (7) Epist. I. n. 25. (8) Annal. l. 2. (9) Trist. l 4. Eleg. 10. (10) in Augusto c. 66. (11) Hist. cit. l. 48. (12) I. n. 24. (13) Chronic.

tes controversia de Galli Patria esset exorta. Quid igitur primi ajant, primum attendamus.

14. Is qui fusius quam cæteri ex illis super hac controversia scripsit Præsul Eruditissimus, cujus librum anno post ejus mortem sexto Romæ editum, id est anno 1742. modo acceptum ab Amicis, legebam, negat, ullum Eusebii extare codicem qui ante medium sæculi XV. sive ante Blondi Italiam Illustratam scriptus sit, nec habeat *Forojuliensis*, idemque negat de optimis quæ e typographorum officinis prodire tandem cœperunt editionibus, tum de præstantioribus, qui ante id quod diximus tempus, aut postea quidpiam circa hanc rem attigerunt, Scriptoribus. Quin videri, ait, non potuisse S. Hieronymum scribere *Forolivienfis* propterea quia vox hæc ad significandos Forolivii cives tunc erat ignota, cum hi ad sæcula usque Blondo proxima *Livienses* dicerentur.

15. Verum ut ab hoc quod postremo retulimus, incipiamus; quidquid sequioribus sæculis fieri cœperit, efficiet nunquam, ut quod melioribus fiebat Sanctus ille Vir, latinæ linguæ scientissimus, facere non debuerit. Neque enim ignorabat, cum Latini, ut ex Plinio satis constat, Forocornelienses, Forosempronienses, Foropopulienses, Forovibienses, Foroneronienses, Forojulienses dixissent, ad eandem normam Forolivienses quoque esse dicendos. Scripserit, exempli causa, suo IX. sæculo Agnellus (1) *Livienses accolæ instent in littore curvo*, & mox *Cornelienfis acies lustret Coriandri campos*. Nunc certe si quis meliora imitari vellet sæcula, ut *Forocornelienfis*, ita scribere deberet *Forolivenfes*. De Scriptoribus autem qui sive priusquam Blondus primus, quod illi ajunt, in Eusebio legeret *Forolivenfis*, anno videlicet 1450. sive post eum annum hanc rem attingendi occasionem habuerunt, plures quidem secum facientes producunt. At certe nec sibi defuerunt nostrates, Petrarcham, Pastrengum, Bergomatem, & alios, atque alios pro se adducentes: esse autem qui his possint adjici, vel ipsi fatentur qui secus sentiunt; ut nos pariter fatemur, & alios esse qui addi possint pro ipsis. Quin de editionibus quoque, imo & de codicibus hæc eadem dicimus, ad quos denique veniendum est; nam ex codicibus editiones, & assensus, aut dissensus hac in re Doctorum hominum pendet. Ut enim quisque legit, ita ejusmodi quidem in re & judicat, & edit; facillimus autem est, ut ante diximus, & per se patet, & sæpius reapse contigit, hac in voce describentium error, isque in utramque partem. At enim universi codices, ante annum 1450. scripti, habent *Forojulienfis*. Sed quid si in vetustissimum aliquem codicem, ex quo, ut non raro accidit, cæteri descripti sint, se jam is error intrusisset? aut potius quid, si in plures quidem, sed non in omnes? Fatentur enim denique, esse & Romæ, & alibi ad duodecim, in quibus legitur *Forolivienfis*. At illud addunt, esse eos omnes post id tempus quod diximus, scriptos. Unum enim descriptum fuisse A. 1448. alterum esse ejusdem ætatis, reliquos ex scripturæ judicio esse posteriores. Quam vereor, ne judicium istiusmodi nonnullos aliquando fallat: sane codices qui annum habere abscriptum dicuntur, descripti non fuerant postquam Blondus Italiam edidisset suam, ut quam A. 1450. ut alibi (2) demonstravi, adhuc scribebat, in eaque suam hanc Eusebii lectionem. Huc adde, Vaticanis, quos octo esse fatentur, codicibus Amicum nostrum, qui nuper inspexit, duos præterea quos illi inter num. 242. & 246. prætermiserunt, esse adjiciendos, animadvertisse. Extare enim n. 243. & n. 245. membraneos codices qui certe habent *Forolivienfis*, in calce vero hæc adscripta alter quidem *Transcripta, & completa summa diligentia pridie Kal. April. An. Dom. 1441.* primus autem *Antonius Marii Florentinus Civis, & Notarius transcripsit Florentiæ Anno Domini 1435. 13. Kal. Decemb.* Quem Antonium esse eundem illum *Antonium Marii filium Florentinum*, a quo descriptum codicem fuisse, dicunt, A. 1448. etsi dubitandum non videtur, & de his quæ mihi conferre non licuit, liberum tibi sit, ut volueris, existimare; tamen

(1) Lib. Pontific. P. 2 in Vita S. Felicis c. 3.

(2) Epist. I. n. 8.

men ubi omnia pensitaveris, dubium mihi non est, quin saltem interea, cautius locutum esse, dicas, Præsulem alterum, prioris illius civem, & ipsum quoque Eruditissimum, cum Eusebii codices *Forojuliensis* habere, affirmavit, non omnes quidem, sed eos quos ut magnæ auctoritatis laudabat. Sed & nostrates si multos versandi antiquos codices facultatem, longa itinera suscipiendo, sibi compararent; fortasse alios non imparis auctoritatis codices qui pro se facerent, invenirent: & præter alios quos produxerunt, non est, opinor, Chronicum illud contemnendum, Ferrariæ extans, cujus verba protulit Marchesius filius (1), ut ipse alibi (2), sed nimis presse, memoravi. Cum enim ab Orbe condito incipiens, non ultra annum perveniat 1324. & cætera quæ Eusebius habet de Gallo referens, hunc Foroliviensem faciat; certe diu ante Blondum sic in Eusebio videtur lectum fuisse.

16. Non alienum hic fuerit animadvertere, qua ratione isti qui ab nostratibus dissentiunt, factum credant, ut librarii, & typographi sæpe adeo peccaverint *Foroliviensem* pro *Forojuliensi* scribendo. Credere autem se, dicunt, id factum, quia ab suo illo magis, quam ab nostro Foro dissiti, & hoc Viris ornatissimo non tam dignitate, quam litterarum copia illustribus, ad hoc potius, quam ad illud certa quædam inter describendum spectare, existimarint. Est sic loquentium Humanitati (qua utinam erga nostrates quosdam mortuos uti voluissent) est, inquam, habenda gratia, imo etiam referenda; nam & ipsorum, aliorumque tum dignitate, tum eruditione peromatum est Julii Forum; ut non immerito fortasse alio loco dicant, suum inter cætera omnia quæ ab Julio habent nomen, celeberrimum esse, ac notissimum. Sed hoc ipsum (ut omittamus, amplissimam certe Forojuliensem Regionem vel typographis longe magis esse notam, quam unam urbem Foroliviensem, debere) hoc ipsum igitur quod dicunt, hic pro Foroliviensibus facit. Sic enim librarii; ut pro centenis, quæ in promptu sunt, bina, haud amplius, afferamus exempla; sic, inquam, librarii, cum eum describerent Jornandis (3) locum in quo Ataulfum narrat uxorem duxisse Placidiam Forolivii, non dubitarunt in Codice Ambrosiano scribere *Forojulii*, tametsi evidens esset error; Jornandis enim verba sunt hæc *in Forolivii Æmiliæ civitate*; ut potuerit quidem Garetius, quemadmodum ipsi visum est, rescribere *Forocornelii*; sed *Forojulii* nemo possit. Sic quoque in Itinerario quod Antonino adscribitur, etsi manifestum est, inter Ariminum, & Derthonam Livii quidem esse Forum, Julii autem esse non posse; librarii tamen (4) *Foro Julii* scripserant (5). Quod si ubi Auctorum verba ipsa, & propositum admonere debebant, ne sic in Civitatem nostram peccarent, abrepti alterius celebri nomine peccarunt; quanto facilius in Eusebio, cujus verbis convinci nequirent, idem facere potuerint, non est dubitandum.

17. Sed fac paulisper, quod necdum constat esse faciendum, fac, inquam, in Eusebio non peccasse, & legendum esse *Forojuliensis*; num liquet continuo quod quærimus, nempe qua in urbe natus sit Gallus? Non liquet sane. Primum enim animo occurrunt populi quos Plinius (6) nominat *Forojulienses Transpadanos*, Quos si pro iis omnibus accipiamus qui Regionem quam nunc Forojuliensem dicimus, late incolerent; cui potissimum eorum aut urbi, aut oppido Gallum tribuamus, addubitantes, num Aquilejæ negare omnino, præciseque poterimus? Jam Q. Fabio Labeone, M. Claudio Marcello Coss. (7) eo colonia deducta fuerat, non civium quidem Romanorum, sed Latina, at Corneliam tamen Gentem ibi floruisse, constare dicitur ex antiquis lapidibus; tametsi quo sæculo, non dicatur., & alii non desint lapides in Æmilia quoque, unde & ibi probari idem possit. Mirari igitur non oportet, quod Viri Docti haud defuerint qui Aquilejæ quoque Gallum atri-

(1) Vit. Viror. Illustr. Foroliv. l. 2. c. 5.
(2) Epist. I. n. 4.
(3) De R. b. Getic. c. 31. cum Notis Garetii
(4) sub titulo Iter ab Arimino Derthonam.
(5) Vid. Wesseling. ad hunc locum.
(6) Nat. Hist. l. 3. c. 19.
(7) Livii Hist. l. 39. versu fin.

tribuerent. Quibuscum etiam qui faciant, vellem animadvertisset is qui pro Foro suo contra nostrates fusius, quam contra quosque alios, disputans, Tondutium (1) potius, & Kavinam laudat, quasi emunctæ naris judices, quippe vicinis Foroliviensibus Gallum negantes. Utriusque autem, etsi neutrum contemno, ut ne hic cæteros errores arguam, satis est duos indicare, illius quidem ubi Horatii damnat Interpretes, quod in Staberii cujusdam (2) (quem eundem fuisse, existimat ac Staberium qui in quodam antiquo marmore ex cognomine ipsi videtur Faventinus fuisse) in Staberii igitur testamento perperam exposuerint

Frumenti quantum metit Africa,

minime cogitantes, ab nemine id dari posse; sed posse, & sic exponendum fuisse, quantum metitur in fundo quodam; Faventinæ urbi proximo qui Africa nuncupatur: quasi vero non per eandem manifestam hyperbolem id Horatius dixisset per quam alibi (3)

Quidquid de Lybicis verritur areis.

Kavina autem (4) ut Municipium quoddam Flaminium fuisse, probet, ad vetustum marmor provocat Forosemproniense, positum C. Hedio Vero: quo in marmore cum inter cæteros Hedii titulos hi quoque legantur *Patrono. Municipi. Flamini*, quasi quid Flamen esset, oblitus, ex Hedii sacra dignitate nomen fecit Municipii. Quo de errore, ut ab nostratibus jam redarguto, hic alia non addo. Sed illuc redeo. Ut Gallum Tondutius Aquilejensibus tribuit, sic Kavina generatim Forojuliensibus; ut Regioni universæ, an Civitati assignaverit, incertum sit.

18. Sed etsi Civitati assignasset; esset tamen dubium, quam Civitatem intellexisset non modo in tota ea Regione, sed & extra ipsam. Nam, ut Aquilejam seponamus, & Julium Carnorum, cujus a Plinio (5) indicati oppidi, olim nobilis, nunc vici, & locum, & antiqua, nec spernenda, vestigia videtur primus, cum ipse quæreret, agnovisse æque generosus, ac doctus Historicus Bernardus Justinianus (6); ut hæc igitur seponamus, & ea tantum quæ Fora vocantur Julii, spectemus; Plinius non modo extra Forojuliensem Regionem, sed & extra Italiam commorat. Extra illam Regionem, cum inter Umbros enumerat (7) *Forojulienses cognomine Concubienses*. Extra Italiam vero, cum in Narbonensis provinciæ ora (8) *Forum Julii* proponit, *Octavanorum coloniam, quæ Pacensis appellatur, & classica*. Quem Plinii locum æqualis propemodum Scriptor illustrat Tacitus (9), ubi Italiæ *proximum*, *Galliæ littus rostratas naves præsedisse*, scribit, *quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Forojuliense miserat, valido cum remige*; ut Augusto auctore, & victoriæ illius spectato tempore, jure meritoque in Vita Cn. Julii Agricolæ, soceri sui, dicere hunc potuerit *vetere, & illustri Forojuliensium colonia ortum*. Pomponius Mela (10) an ad Augustum respiciens, scripserit *Octavianorum*, an ad Legionem VIII. Pacentem, *Octavanorum*, mihi quidem incertum est. At certe *Forum Julii* scripsit; ut anno ab Julii Cæsaris morte circiter nonagesimo idem quod postea, ut diximus, & Plinius, & Tacitus, & Gallia ad hoc usque tempus, nomen retineret Julio Cæsare vivente impositum, ut ex Munatii Planci unis & alteris ad Ciceronem Epistolis (11) intelligitur, altero ab illius obitu anno datis. Antea autem quam illud conderetur Forum, ibi aliud, alio fortasse nomine, oppidum nullum fuisse, ex Scriptorum, & præsertim ex Cæsaris ipsius silentio apparet, sive ubi de Bello Gallico, sive ubi de Massiliæ oppugnatione verba faciens, non unam ejusmodi loci commemorandi occasionem habuisset. Verum ut ad Italiæ Regionem Forojuliensem revertamur; illud præcipue in ea Forum spectandum est, quod præ cæteris ad se Gallum pertinere, contendit, & de se Eusebium, aut hujus Interpretem, non de ullo alio Julii

(1) Hist. di Faenza P. 1.
(2) Horat. Serm. l. 2. Sat. 3.
(3) Carmin. l. 1. Ode 1.
(4) Faventia Rediv.
(5) c. 19. cit.
(6) De orig. Urb. Venet. l. 7.
(7) l. 3. c. 14.
(8) Ibid. c. 4.
(9) Annal. l. 4.
(10) De Situ Orbis l. 2. c. 5.
(11) inter Epistolas Cicer. ad Familiar. l. 10. Epist. 25. & 17.

Julii Foro, locutum esse; non dubitat propterea quia si de alio aliquo esset locutus, discriminis aliquam notam apposuisset; *Urbes enim minus claræ, ne eum clarioribus ejusdem nominis misceantur, distinctis cognominibus indigent: non perinde clariores, quæ splendore suo minorum nomina obruunt*. Non ad me, sed ad alia, de quibus dictum est, Julii Fora, & præsertim ad Narbonense attinet, videre, an quando Eusebii Chronicon scriptum, aut latine redditum fuit, id est antequam insequentibus sæculis Aquileja a barbaris dirueretur, videre; inquam, an tunc in Carnis hoc Julii Forum cætera ejusdem nominis obrueret splendore suo. Meum est tantummodo animadvertere, necdum mihi accidisse, ut certum de Foro hoc testimonium antiquius legerem, quam quod VIII. denique sæculo perhibuit Paulus Diaconus (1) hisce verbis. *Hujus Venetiæ Aquileja civitas extitit caput, pro qua nunc Forum Julii, ita dictum, quod Julius Cæsar negotiationis forum ibi statuerat, habetur*.

19. Cum igitur plura sint Julii Fora; certum esse non posset, cui Gallum, etsi *Forojuliensis* in Eusebii Chronico legendus esset, tribueremus. Quantumvis obscurum illud sit Concubiense; obscuris etiam ex locis Viri possunt Clarissimi existere, cujus rei non pauca produci possent exempla. Sed tamen si obscuro placeat illustrem locum præferre; num jure licet, ut Concubiense, ita Narbonense Forum despicere? primum *illustre*, ut paulo ante cum Tacito dicebamus, deinde in quo, ut Julia erat, sic & Cornelia Gens esse poterat, denique aptum adeo ad alendos Viros & militari virtute, & litterarum cultu, qualem fuisse Gallum, constat, longe excellentes; ut tantum ducem, quantus Agricola erat, & tam disertum Scriptorem, quam Agricolæ filius fuit Julius Græcinus, produxerit. Colonia enim illuc missa fuerat militaris, & Foro illi proxima erat Massilia, græcis florens studiis, ibique propterea, ut Agricolam scimus Philosophiæ, ita Græcinum quoque eloquentiæ operam dedisse, conjicimus. Noli putare, hæc a me dici, ut Gallum Italiæ eripiam; cum haud aliam ob causam dicam, nisi ut ostendam quod susceperam, si Gallum Forojuliensem esse, credamus; in graves nos dubitationes incidere de certa ejus Patria statuenda.

20. Contra si in Eusebio Foroliviensis legatur; non modo populus; civitas est nulla, quod sciam, præter nostram, quæ Forum Livii dicta sit, aut dicatur. Nullo hic adjuncto est opus, ut Forum a Foro distinguatur: nulla hic concertatione, utrum sit alteri alterum præponendum. Quid? quod jam anno 1729. in Litteris ad Marchesium (2) argumentum illud proposui, quod nostros inter Academicos postea, ut res tulit, me repetentem audivisti, nempe cum in Eusebio legere non liceat *Forojuliensis*; reliquum esse, ut legatur *Foroliviensis*. Illud autem non licere, demonstravi propterea quod si vel minorem illam quam plerique ponunt, Gallo cum se interemit, ætatem, nedum si majorem tribuamus, & si Julii Cæsaris ætatem, ac Munerum quæ idem gessit locum, tempusque spectemus, fieri non posse, patebit, ut ullum, cum Gallus est natus, Forum usquam esset, cui Julii nomen impositum foret, & quod consequitur, unde ex Patria Gallus dici posset *Forojuliensis*.

21. Cujus argumenti vim eo majorem esse, fateberis, si scias, quid, ut illam effugerent qui ab nostratibus dissentiunt, coacti sint excogitare. *Livius*, inquiunt, *lib. XXIX. cap. XLV. A. V. DLXIX. M. Claudio Marcello, & Q. Fabio Labeone Coss. L. Julio Prætori creato Galliam* (cisalpinam scilicet) *evenisse*, *tradit*, *ad quam jussus est maturare*, *quum Galli transalpini per saltus ignotæ antea viæ in Italiam transgressi*, *oppidum in agro*, *qui nunc Aquilejensis est*, *ædificarent*: *Gallia ergo tunc regio hæc nostra appellabatur: inque hac Forum ab se dictum prætor L. Julius anno ante Christum natum 183. condidit; quumque postea C. Julius Cæsar præ L. Julio clarus alia Fora condiderit, hujusce conditor vulgo habitus est*. Quis hæc legens sine ulla hæsitatione asseveranter prolata, credere posset, de Foro ab L. Julio prætore condito Livium ne unum quidem verbum habere? Sed tu Livium inspi-

(1) De Gestis Langobardor. l. 2. c. 14.

(2) Epist. I. n. 17.

inspice, non libro quidem XXIX. (sic enim, aliisque in numeris designandis sæpicule peccant) sed XXXIX. nec solum capite XLV. pro quo alios indicare video XXX. verum etiam propius libri finem, ubi ad Gallos illos Auctor redit in Italiam transgressos. Neutro loco diserte scribitur, L. Julium revera in eam regionem pervenisse; nedum ibi Forum condidisse, ullo modo indicatur. Cum sic esse ut dico, inveneris; miraturum te, scio, id ab iis esse affirmatum, qui non semel hæc inculcaverint, quidquid juniores *antiquis Scriptoribus indictum produnt, id omne comminisci*, & *de rebus antiquis, nullo antiquorum testimonio prolato, differentes a viris emunctæ naris contemni*: mitto cætera quæ nonnunquam ad elevandam aliorum fidem pronunciarunt. Sed ego illud præterea miror, pro C. Julio Cæsare, in Re & Bellica, & Litteraria immortalis nominis Viro, sui Fori conditorem maluisse L. quendam Julium, de quo nihil aliud, nisi prætorem creatum, & sortis beneficio in Galliam missum fuisse, scimus. Nimirum comminisci aliquid oportuit, ut quo anno Gallus natus est, Forum istud Julii extitisse videretur.

22. Hæc de Gallo habui quæ ad te scriberem, si quid forte in rebus adeo antiquis hallucinatus sim, non minus errores, quorum convincar, nunc agniturus, quam olim in extrema ad Marchesium Epistola (1) spopondi. In illa enim id mihi potissimum proposueram (2) ut Blondi fidem, non ut Gallum civem fuisse nostrum, defenderem. Quid ergo, inquis, tot de Gallo & tunc, & hoc tempore scripsisti? Ego vero scripsi, quia sive ex hac, sive ex alia Patria fuerit, dignus certe est de cujus & veris, & falsis tum gestis, tum carminibus quid sentiendum sit, inquiratur. Neque enim Forojulienses illos imitari velim, qui suum Gallum fuisse civem, *dubitari posse*, *non credunt*. Sed eosdem in plerisque laudo quæ de illo copiose eruditeque scripserunt. Laudo etiam vel magis, quod Blondum vitiasse Eusebianos codices, nusquam diserte affirmarunt. Quo de Viro, sicut initio pollicitus sum, de aliisque nonnullis qui inter nostrates præstiterunt, cum quædam in proximis Litteris attigero; ad ea revertar quæ nostrarum solent Epistolarum esse argumentum. Vale.

EPISTOLA ÆMILIANA XI.

Flavio Blondo, a quo propter ejus mentionem superioribus Litteris non semel injectam, has juvat incipere, idem apud Vossium (3) accidit quod ipse Cornelio Gallo in Eusebii Chronico non dubitabat accidisse, nimirum ut describentium culpa ex Foroliviensi persæpe fieret Forojuliensis; adeo facilis hic error est; sed ex Blondi ipsius Scriptis facillime emendandus. Ex quibus tamen cum pariter haud difficile esset rationem petere componendi ortam de ejus nomine controversiam nihilominus diu plerique contra ac verum fuerat, non Flavium, sed Blondum ejus esse nomen, existimarunt; quasi ipse id quod vix tandem animadversum in hanc rem est, non scripsisset (4) *in quinque Blondis natis nostris, qui litteris omnes pro ætate sunt pleni*, itemque *Abbas Matthæus Blondus, nobis frater germanus*. Quin illud quoque ab nemine, quod sciam, antea adnotatum, cum inter Academicos nostros publice sermonem haberem, audivisse memineris, mihi ejus Historias (5) versanti hæc verba occurrisse, *Avumque ego meum Gasparem Blondum sæpenumero dicentem audivi*. Quæ ideo verba hic repeto, quia non modo ad id confirmandum quod dicebam, verum etiam ad cognoscendum valent, quam a vero aliena esset

(1) Ibid n. 27. (2) n. 1. (3) De Historic. Lat. l. 3.
(4) Ital. Illust. Reg. 6. (5) Dec. 2. l. 10.

esset Viri olim Eruditissimi (1) conjectura credentis, esse hoc potnisse Blondi nomen *Flavio di Antonio di Biondo Ravaldini*. Namqne, ut Patri nomen Antonio fuerit, quod ex quadam apparere accepi Blondi subscriptione in Concilio, opinor, Florentino; Avo certe, non Blondo, sed Gaspari fuit, quem eundem esse, puto qui ad A. 1385. in qnodam catalogo apud Bonolum (2) *Gasparinus Blondus* nominatur. Sed amplius quam aliqui ex nostratibus credunt, quærendum putaverim, num Blondorum Gens ad Ravaldiniam attineret. Nam quod in altera hac Gente unus quidam extiterit qni Blondus Ravaldinins vocaretur, sic vocari potuit, etsi nihil ei cnm Blondis esset: certe autem cum is viveret (3) anno 1423. Familiæ originem præbere non potnit Blondi nostri, cujus Avus anno circiter 1345. septennis erat, ut ex Historiis Nepotis (4) proclive est intelligere. Quod si in Chronicis Alexandri Paduanii ad A. 1493. itemque in Collectione aliorum Chronicorum, manu ejusdem Alexandri scripta, Præsul ille diu in Romana Aula versatus, & dum Cæsena Romam rediret, interemptus, vocatur Caspar quondam Blondi de Ravaldiniis Foroliviensis; videndum tamen est, an non potius quam Flavii nostri, filius fuerit Blondi illius Ravaldinii, quem vixisse diximus anno 1423. præsertim cum Padnanius in Supplemento ad sua Chronica sæpe Blondum nostrum memorans ad A. 1434. & insequentem, Blondum semper nominet nullo alio adjuncto cognomine, & honorifico quidem, sed minus honorifico quam quo Blondum illum de Ravaldiniis præfixo titulo semel atque iterum nominavit. Fieri tamen posse, fateor, ut ex aliis quæ ipse non viderim, Chronicis mea hæc dubitatio tolli queat. Verum ego non alia mente hæc scripsi, nisi ut rationes appareant ob quas mihi interea videri dixerim hac de re amplius esse quærendum.

2. Nec tamen propterea quidquam de Flavii nostri prænobili genere, quod aliunde cognoscimus, detractum volo. Sed quantumvis antea illustre fuerit, multo illustrius suis ipse tum moribus, tum scriptis fecit. Quorum de utrisque, aut certe de illis cnm alias (5) presse quidem, sed plura scripserimus; satis hic erit nonnulla adjecisse. Qua fide in primis, & qua in gravissimis rebus prudentia fuerit, cum Munera a tot continenter Pontificibus Maximis ipsi concredita, & commissæ ab illis, nedum a Patria, legationes ostendant; de harum nna, quam Eugenio IV. mandante, gessit simul cum Episcopo *Recanatensi*, est quod admonendum censeam. Scilicet ne quis iterum fallatur, Episcopi ejus loco Nicolaum Hasteum intelligens; animadvertendum est, Hasteum non modo ut civem, verum etiam ut affinem a *litteris*, *moribus*, & *bonitate conspicuum*, non semel a Blondo (6) jure meritoque laudatum, Recineti quidem fuisse Episcopum, sed non eo tempore quo illa fuit gesta legatio. Necdum enim Eugenius Florentiam venerat ubi Hasteum Recineti, & Maceratæ creavit Episcopum anno 1440. cum ea ad Florentinos ab Decessore quodam Hastei legatio suscepta est, Successoris adeo dissimili, ut de illo cnm loqueretur Blondus scripserit (7) *ut attollit indignos fortuna*. Ex Blondi autem Scriptis quæ inedita adhuc creduntur, cum videam illud quod Oxonii esse dicitur calamo exaratum, inscriptumque *de Cosmographia Italiæ* memorari; suspicionem tibi aperire ausim meam, an forte exemplar quoddam sit, antequam typographia institueretur, descriptum, Operis quod ipse Auctor edidit, omnesque habemus, *Italiæ Illustratæ*. Hujus enim *regiones*, *urbes*, *oppida*, *lacus*, *flumina*, *montesque* secundum prisca singulorum nomina, id quod ibi Blondus facit, recensere; quid aliud est quam hujus Orbis partem describere? Sic etiam *de Roma Instaurata* libri ab aliquo inscribi poterant *Topographia Romæ*. Utcunque id est; quanti laboris, & quantæ simul utilitatis ea Blondi Scripta fuerint eo tempore, haud facile est nisi illis existimare qui cogitent, neque ipsi alios qui idem tentassent per ea sæcula præluxisse, neque antiquos intelligi

(1) Differt. Vossian. 5. (2) Istor. di For'i l. 7. (3) Marchesi Suppl. l. 6. all' A. 1423.
(4) l. 10. cit. (5) Epist. 3. n 9. (6) Ital. Illustr. Reg. 5. & 6.
(7) Hist. Dec. 3. l. 6.

telligi potuisse Scriptores, nisi traderetur, quibus nominibus quas Italiæ partes, & quæ Urbis loca designassent. Quotus autem quisque tum fuisset qui posset intermortuam Historiam restituere, & ab inclinatione Romani Imperii ad ætatem usque suam, quod ille præstitit per unum & triginta libros, deducere?

3. Nunc si hos, aliosque libros ab homine, siquis alius, ab adolescentia usque ut plurimum occupatissimo editos esse, cogitabimus; tanto major erit admiratio. Modo Mediolani, modo Romæ, modo Venetiis, modo Florentiæ, modo Ferrariæ, modo alibi gravissimis negotiis districtus, alias etiam Arcibus pro Eugenio recipiendis, aut consilio militum Ductoribus adjuvandis intentus (1), nonnunquam adversus hostiles incursiones e munitis locis egressus, ut Brixiæ (2) cum Petrum Lauretanum, Virum artibus belli, pacisque clarissimum, repentino hostium incursu audito, e porta, ut erat inermis, erumpentem, impavide est comitatus, homo igitur ejusmodi quanam ratione dare interea operam lectioni, & studiis poterat, ut cum tandem aliquando otii aliquid nactus esset, secederet ad libros conscribendos? Et tamen ita dabat, ut nescias, magisne propter libros, an propter integerrimos semper mores gratia floruerit magnorum Principum, & amicitiis summorum Virorum.

4. Sed ut de Scriptis dumtaxat dicamus; quid de ejus *Italia Illustrata* Franciscus Barbarus, ea Vir doctrina, & existimatione, quid autem de *Historiis* Doctissimus Pontifex Pius II. judicaret, inde manifestum est, quod ille (3) Præfationem scriptam reliquit in Italiam Illustratam ad Neapolitanum Regem Alphonsum, cujus illam jussu Blondus scripserat; Pius autem ipse Blondi Historias, ut notum est, in compendium redegit. Post hæc supervacuum esse puto Blondi Operum editiones, & e latina in italicam linguam versionem commemorare. At enim aliqui majorem in eo diligentiam, aliqui id quod gravissimum est, fidem desiderarunt. Quorum utrisque respondendum est. Primi igitur, si ut æquum fuerat, animadvertissent, quot, ut supra dicebamus, & quam variis distentus occupationibus, quot, & quo tempore edidisset; *plura* enim *in Historia scripsit*, ut Gifanius (4) ait, *quam recentiorum quisquam, omnemque nobis*, ut laudatus Pontifex (5) loquitur, *vetustatem aperuit*, idque illo *rudi adhuc sæculo*, quod merito addit Jovius (6); si hæc, inquam, animadvertissent, Blondi potius diligentiam laudassent, quam inevitabiles occupatissimo homini quosdam lapsus, eo potissimum tempore, & in tanto quærendarum ejusmodi rerum numero, mirati essent. Negligentiam certe si in illo offendissent peritissimi Historiarum Auctores, nunquam Bernardus Justinianus (7) scripsisset, *Blondus olim familiaris meus, scriptor sane cætera diligens*, neque M. Antonius Sabellicus (8) *Blondum diligentissimum temporum computatorem* dixisset. Verum his, aliisque opponunt duos, quorum alterius Annales, si operæ pretium fuisset edere, a Blondi ætate ad hanc usque in pluteis non laterent; alterius autem edita superiore sæculo Defensio Procopii rarissima est; ut neque illos, neque hanc inspicere possimus. Bonolus tamen noster (9) & Defensionem hanc viderat, & responsionem promiserat: quanquam ei qui Blondum legerit, an Procopii librum, an hujus in latinum versionem culpare oporteret, aperte, candideque ambigentem (10), nulla pro ipso responsio necessaria videri possit.

5. Attamen si duobus iis libris errores quidam Blondi, vel potius temporis (quales interdum agnovimus nos ipsi quoque) accusari dicerentur; minus graviter, immo facile id esset ferendum, neque propterea dubitandum esset, jure, an secus ab Hieronymo Rubeo (11), qui judex in historia sane erat idoneus, Flavius noster ornatus fuerit nomine *gravissimi historiarum scriptoris*. Verum ad ejus elevandam fidem libris illis nisi aliqui se posse, credunt, quasi non solum quæ conficta essent ab aliis, retulisset, sed & ipse confinxisset. Enim-

(1) Hist. Dec. 3. l. 5. (2) Ibid. l. 3. (3) Vid. Diatrib. Card. Quirini ad Barbari Epist.
(4) Observ. in Lingu. Lat. (5) in Europ. H. ft. (6) in Viror. Illustr. Elog.
(7) De Orig. Urbis Venet. l. 15. (8) Histor. Rer. Venet. Dec. 1. l. 10.
(9) Istor. di Forlì l. 9. (10) Hist. Dec. 1. l. 4. (11) Hist. Ravenn. l. 7.

Enimvero non sunt ejusmodi accusationes in Illustres præsertim Viros sine evidentissimis probationibus intentandæ. Cujusmodi probationes afferri non potuisse ab eo qui Blondum vitiasse Eusebii Codices, ut Gallum fingeret Forolivienfem, asseverabat, ego olim in Epistola ostendi ad Marchesium missa (1): ostendique simul id quod nec raro incautis accusatoribus solet accidere, quot ipse errores inter accusandum admisisset. Sic etiam nuper cum alterum quendam legerem diserte, & sine ulla dubitatione scribentem, Blondum voluisse Patriam suam illustrare corrupto Eusebii loco; pro argumentis quo crimen illud convinceretur, errores ostendi, in his illum, Servium in Virgilium tradidisse, Gallum fuisse Forojuliensem. Nimirum ibi memoria incautum accusatorem fefellit: nec tamen id valde miratus sum, cum recordarer, eundem alibi, dum pariter accusaret, adeo memoria lapsum esse, ut Amicum & meum, & suum Dominicum Gulielminum, qui, ut norunt omnes e Bononiensi Gymnasio Patavium concesserat, ubi & vivendi finem fecit, ipse qui alio in libro hæc quæ dico, scripserat, contra ajat, postquam Patavii Mathesim, & Medicinam docuerat, ad Mathesim tradendam Bononiam transivisse. Sed ad Blondum redeo, a Patriæ amore transversum actum ad corrumpendos, si Superis placet, Eusebii Codices. Scilicet ut falsum Patriæ honorem adderet, verum sibi dedecus parere voluisset? Ut ingenuus erat, noluisse; ut prudentissimus, etiamsi vellet, id sibi succedere non posse, perspexisse, alias (2) a me satis ostensum est. Quod si in scribendo ad augendam Patriam Illustrium Virorum Natalibus fuisset intentus; neque in Italia Illustrata (3) Pontificem Romanum Paschalem II. (sic enim, non I. legere oportet) Bledæ, quæ prope Sutrium in Etruria est, tribuisset, neque in Historiis (4) *Paulum Diaconum*, *Aquilejensem*, neque Berengarium I. Imperatorem, Ducem Forojuliensem, *Romæ oriundum* scripsisset; sed alienam horum trium originem saltem, quod poterat, siluisset. Ut enim de duobus tantum, illo videlicet Pontifice, & hoc Imperatore, nihil ipse pronuncians, dicam; ignorare non poterat Blondus quæ de hoc, ut cive suo, Forolivienses ex vetustissimarum tabularum testimonio, assentientibus insuper quibusdam exteris Scriptoribus, vel olim contenderent; De Paschali autem idem expectarent quod ipse de Plauto, & Camaldulensi Ambrosio scripsit (5), eum quoque Pontificem in vetusto Patriæ nostræ agro fuisse genitum, Bledæ videlicet, in Etruriæ quidem finibus, sed non prope Sutrium, imo prope Galeatam quærendæ: neque enim, nisi ex veteribus Documentis, indicatum videri Panvinio, & Ciaconio fuisse, ut de Paschali hoc II. scribentes, ea traderent quæ apud Marchesium filium (6) legeris, Panvinius quidem, *Bledensis Tuscus, alias ex vico Provinciæ Flaminiæ Galleata*, Ciaconius vero, *In Tuscia natus, alias Flaminia, quod Galliatæ Comitatus oppidum est*, Bledæ videlicet. Ex cujus oppidi vestigiis, ad fontium Vitis, ut ad Poggium (7) scripsi, confluentes adhuc agnoscendis, & vel magis ex tabulis quas idem Marchesius (8) diserte indicat, non diu antequam Blondus nasceretur, imo ex parte eodem ferme quo natus est, anno obsignatis Bledam hanc & revera extitisse, & ipsi ignotam esse non potuisse, manifestum est.

6. Quod si Blondus alia quæ ejus animum magis fortasse moverent, ut veri amantes Historici debent, secutus, ne hæc quidem, etsi postea ab Exteris etiam quibusdam non improbata esse, vidimus, opinioni suæ Civitatis concessit; credemusne, quidquam, ut aliis faveret Civitatibus, confinxisse? Intelligis, me de vexatissima illa ad Rubiconem Inscriptione jam loqui. Blondus Foroliviensis, inquiunt, & quasi ad ejus existimationem imminuendam Patria faceret! Blondus, mox iterum inquiunt, Foroliviensis, ut primus Scriptor est qui hanc edidit Inscriptionem, ita continuo dubium oritur, an non ab ipso confícta sit. Væ posthac Scriptori cuique a quo primum aliquod antiquum, de quo

(1) Epist. I. (2) Ibid. (3) Reg. 2. (4) Dec 2. l. 2.
(5) Ital. Illustr. Reg. 6. (6) Vit. Viror. Illustr. Foroliv. l. 1. c. 4.
(7) Epist. II. n. 9. (8) c. 4. cit.

posteri ambigant, referatur monumentum; si istiusmodi inserendi ratio pro legitima admittatur. Equidem nec scio, nec scire cupio, a quo primum ista prolata fuerit dubitatio. Quæ si cum Blondus viveret, orta esset; proclive ipsi fuerat ubi id vidisset marmor, dicere; nam *etiam nunc*, inquit (1), *visitur*. Sed certe non sine injuria suspiciones in mortuum conjiciuntur, qui se non potest defendere. Barbara, inepta, ab Auctoribus qui de Cæsare trajiciente Rubiconem scripserunt, non memorata, in cæteris provinciarum limitibus inusitata, denique omnino spuria sit illa Inscriptio, ut Cluverius censuit Italiæ Antiquæ libro 1. capite non 18. sed 28; ex ipso enim hæc reperi video: & ex Augustinii, & Gruteri judicio, quorum pariter censuram recoquunt, quantum volunt falsa & conficta sit: num propterea confinxit Blondus? num alius confinxisse, & marmori insculpendam curasse non potuit, quod Blondus vidit? De hujus enim fide, & probitate hic agimus; non de exacto iis temporibus in veris a falsis monumentis internoscendis judicio. Quamobrem non hic quæremus, an alii hoc ipso tam illustri sæculo in ejusmodi rebus, in alisque ad hoc, ut putant, propositum attinentibus, interdum non fallantur, imo, ut demonstrare facile possemus, in Suetonii verbis quæ ad Cæsarem pertinent, & M. Tullii quæ ad eundem pertinere credunt, sententiis intelligendis. Sed alia potius de Inscriptione hac sine cujusquam offensione animadvertemus.

7. Non videtur ad amnem Pisatellum fuisse, cum Blondus inspexit, id marmor; nam *loco motum* dicit (2), *in quo ab initio fuerat positum*. Certe autem non erat, cum centesimo anno postquam Italiam Illustratam scripserat Blondus, suam Italiæ Descriptionem edidit Leander Albertus (3), qui cum illac sæpe transiisset, & diligenter quæsivisset, nunquam tamen videre potuisse, testatur, ideoque conjicit, aut alio translatam, aut humo fuisse obrutam. Quo magis mirum est, si Jo. Sulpitius, & Phil. Beroaldus Comm. in Lucanum marmor adverterint, pauciora quidem verba, sed eandem quam illa Inscriptio, sententiam habens, ad Lusi fluminis ripas, qua pariter Leander, Beroaldi utriusque ætate vivens, transierat; sed nullam de eo marmore mentionem fecit. Hujus alterius marmoris verba profert idem qui ab duobus illis animadversum dicit, Ariminensis Bibliothecæ Custos Josephus Malatesta Garuffius (4). Quin etiam addit, olim in Palatio publico extitisse Inscriptionem multo longiorem, neque eandem modo sententiam, sed perpaucis mutatis, aut omissis, eadem verba (quæ descripta exhibet) continentem quæ in illa altera ad Pisatellum ut barbara, ineptaque reprehenduntur. Garuffii liber paulo ante finem prodiit sæculi superioris. Itaque facile nancisci poteris; & quomodo hæc omnia ita uti scribit, esse potuerint; si tanti hæc facis; inquirere, nec minus ubi, & quando illa quæ nunc ad Pisatellum Inscriptio est, neque ab Leandro videri potuit, reperta fuerit. Ego enim ad aliam transeo, de qua aliquid fortasse a me expectas.

8. Scilicet non ignoras, Historicos nostros sepulchralem Inscriptionem producere, haud procul ab urbe ad Montonum flumen effossam, hæc tantummodo habentem

T. PAPIR. ET S. R. HISTORICO

nec dubitare, quin Gentis inter Romanas nobilissimæ Papiriæ soboles aliquando inter nos fuerit, Sextus autem Rufus; sic enim siglas illas duas S. R. interpretantur; si Foroliviensis non fuerit, saltem Forolivii fit mortuus. Nimirum vox illa *Historico* permovere homines potuit ad duas eas siglas ita, ut dixi, intelligendas. Etsi enim scirent, ut opinor, apud eos qui de Notis Romanorum scripserunt, ejus prænominis, & nominis ex simplici R. & S. interpretationem facile non inveniri; tamen cum inter Historicos referri scirent Sextum Rufum, Virum Consularem, cujus ad Valentinianum Augustum Epitome extat Romanæ Historiæ; ad eum spectare siglas, quas dixi, censuerunt. Cum Bonolus (5) inventum hunc lapidem scribat, dum pons Montono impositus ædificaretur (id quod fieri

(1) Ital. Reg. 6 cit. (2) Ibid. (3) Region. 15. ubi de via Æmilia
(4) Lucerna Lapidar. c. 2. (5) Ist. di Forlì l. 2.

fieri cœptum est, ut alibi (1) indicavi, anno 1610.) retectis in fluminis ripa vestigiis parvi templi, itemque urna cum cineribus, eoque lapide, horum autem utrumque in bibliotheca Paduaniorum servati; hæc legenti mihi subiit bibliothecam illam adire, & quidquid huc faceret, diligenter inspicere. Fictilem quidem urnam sepulchralem vidi, nullis in labro, ut solent aliquæ, notis, aut litteris inscriptam; sed pro lapide tegulam antiquam, non parvam, ejusque in parte similem, quam Ursatus (2) exhibet figuli nomine insculpto, non impresso, L. BLAN. In ea autem de qua loquor, antequam fornaci committeretur, impressæ fuerant litteræ per sigillum oblongum (cujusmodi, sed breviora, idem quem modo laudabam, habet Ursatus (3)) regulæ instar quæ latitudine esset circiter pollicis: itaque ex impresso cavo modice extant litteræ sic satis pulchræ, quamvis aliæ de industria aliis longiores, nullo, si cautius inspicias, puncto, sed certis tantummodo locis per intervalla in siglas potius, & notas, quam in verba, distinctæ. Et nullum quidem est dubium quin legendum sit T PAPIR, &, si vis, etiam ET. Sed deinde sequitur sigla S, & post hanc intervallum sine cujusquam litteræ quæ olim ibi fuerit, indicio ullo, tum nota sequitur quæ a primo ex litteris XH constare videatur; reapse tamen, si attentius inspexeris, non esse X cognosces, quippe cum sinistra desit hujus litteræ pars superior, & nihil in ipsa nota sit quod eam suppleat partem, sicuti nihil est quod faciat ut si non X, litteram R repræsentet. Denique post intervallum, notam hanc ab insequentibus omnino disjungens, legitur IST, vix apparentibus in tegula, oblique ibi olim fracta, supremis partibus litterarum proximarum, quæ ut OR esse potuerint, sic etiam non esse potuerunt. Itaque intelligis, num in tegula hæc legere *Sexto Rufo Historico* nobis liceat.

9. Quæ cum ita essent, & tanto minus ad Rufum illum Historicum Inscriptionem hanc spectare posse, animadverterem, si, quod Fabricius (4), aliique malunt, Epitomes Auctor non Sextus Rufus vocatus esset, sed Rufus Festus, cujus nominis in ea tegula nullum prorsus extaret vestigium; cogitare cœpi, an istæ litteræ ad nomen potius attinerent Figuli, aut Figlinæ in qua tegula fuisset facta. Imprimi enim solita fuisse ejusmodi nomina, neque una de causa & lateribus, & tegulis, legisse memineram in erudita Octavii Falconerii ad Carolum Datum Epistola (5), & in sæpius a me laudatis Patavinis Sertorii Ursati Monumentis. Sed prima illa verba *T. Papir.* cum ad Figulum non magis spectasse, suspicarer, quam vox *Servilia* in tegula quadam apud Ursatum (6), nec cætera ad Figlinam designandam facere viderentur; tegulam, præsertim cum ejusmodi urna conjunctam, eodem referri posse, cogitabam, quo suam istam Ursatus, ad sepulchri videlicet locum, & conditi in eo nomen indicandum. Neque illud obstabat quod non videretur e re Figuli sigillum faciendum curasse ad unam tegulam inscribendam; nam Serviliæ quoque nomen, cum ejus tegulam attente considero, per sigillum fuisse impressum, agnosco, & ad sepulchrorum quorundam tectum non paucis tegulis opus fuisse, credibile est, aut fieri etiam potest, ut servus qui Familiæ custodiret majora quædam sigilla, ad Figulum cum his mitteretur, ut molles adhuc tegulas obsignaret.

10. Cum primum quidem hæc, atque alia in mentem venissent; illud mox subiit, ut Paduaniorum scripta versarem, si forte, ut tegulam, urnamque erant nacti, ita aliquid adnotatum de his reliquissent. Non pœnituit illa versasse. Nam primum de Sexto Rufo nihil quidquam; ut videantur, quod & ego facio, voluisse, liberum esse omnibus ita ut quisque melius crederet, Inscriptionem hanc legere, atque explicare. Deinde etsi neque de T. Papirio quidquam dicunt; ea tamen narrant, per quæ hallucinationem Bonoli, quod ad hanc Inscriptionem attinet, primum de medio tollamus, tum alia quæ in conjiciendo spectari hic possint, adjiciamus. Alexander

(1) Epist. IV. n. 10. (2) Monum. Patav. l. 1. S. 4. (3) Ibid.
(4) Bibliot. Lat. (5) Lettera sopra l' Iscriz. d' un mattone &c.
(6) l. 1. cit. S. 5.

der igitur Paduanius suis in Chronicis refert, cum forte Montoni ripa certo quem indicat, loco octingentis circiter ab urbe passibus corruisset; in ruinis tegulam de qua sermo est, repertam esse, & cum ea urnas duas, cineres continentes, quarum altera tunc fracta stimulum ferreum in fundo habebat, altera autem integra vigesimo quinto post anno ab eo qui invenerat, Alexandro ipsi donata est, ut tegula Patri suo, qui in bibliotheca locavit, ab eodem antea donata fuerat. Idem autem Alexander, qui anno vivebat 1636. occasionem habuit quæ modo diximus, narrandi ab re persimili, de qua in Chronicis iisdem suis scribebat, ad XV. sæculum pertinente. Scilicet anno 1461. cum alte fodiendum esset prope ipsa urbis mœnia, & fluvium Montonum, nec tamen in hujus ripa, fossores multas antiquitatis reliquias invenisse, interque eas templi pavimentum, musivo opere elegantissime factum; ad hæc, sepulchra complura suis cum Inscriptionibus, ibidemque numismata magno numero aurea, argentea, ærea, ab egregiis magistris perfecta. Inter eas autem Inscriptiones fuisse quæ istam ipsam scripturam haberet quam altera cum duobus illis urnis ex ripa ejusdem fluminis, sed alio & loco, & sæculo, fortuito, ut dixi, delapsa. Vides igitur, nec tempus, nec locum recte a Bonolo (1) fuisse inventæ hujus Inscriptionis propositum, & cum binæ eodem prorsus exemplo repertæ sint, unam esse memoratam. Atque utinam ex Documentis unde Alexander didicit, primum illam fuisse conspectam, simul didicisset; aut certe descripsisset, in marmore esset sculpta, an lateri impressa; ne de cæteris dicam quæ multæ cum illa erant; quanquam pavimenti, & numismatum elegantia satis indicat, ad perantiqua sæcula attinuisse. Optandum tamen fuerat, ut illud saltem quod modo dicebam, adnotare potuisset. Nam eadem insculpta marmori Inscriptio illam de Figuli nomine in tegula suspicionem exemisset; at pariter impressa tegulæ auxisset, eoque magis quod ejusdem hominis esse duo sepulchra non possunt. Quod si dicas, alterum fortasse patris fuisse, alterum filii; eodem enim & prænomine, & nomine utrumque esse nihil prohibet, imo & cognomine, ut, exempli causa, hæc tria eadem in M. Tullio Cicerone tum parente, tum filio fuerunt; id, inquam, si dicas; continuo quæram, cætera quæ post *T. Papir.* sequuntur, aut alterum simul hominem conditum, aut alia quædam significantia, quomodo & patris, & filii sepulchris potuerint esse communia? Nempe ad commenta confugiamus, necesse est: ad quæ tamen, aliqua saltem ex parte, etsi altera in marmore, altera in tegula fuisset Inscriptio, nihilominus erat, ut video, confugiendum. Quapropter in tegula utramque fuisse, tu facile, credo, existimabis, & ad figulos potius, quam ad sepultos, attinuisse. Qua de re ut melius conjicias, si forte conferre quidquam possit, quomodo Inscriptio in Paduaniorum Collectione, & Chronicis sit descripta, cognoscere; utrobique enim descripta est; sic habeto, eam partem in qua legenda incerti esse possumus (ut ex iis quæ perattente inspiciens supra (2) adnotari, proclive est intelligere) sic ab illis repræsentari S.X. HISTOR. Et de hac Inscriptione hactenus. Nunc ad eos qui certe & nostri excellentes fuerunt cives; & propiores nobis tempore, jam redeamus.

11. Hieronymi Mercurialis eximia de Re tum Medica, tum Litteraria merita Patriam, non solum dum ipse viveret, sed etiam longo adeo ab ejus obitu annorum spatio illustrarunt, illustrabuntque donec in pretio erunt optimæ Litteræ. Erant hæ quidem, cum ipse est natus, extra eas tenebras, in quibus invenerat Blondus; sed tamen iis adhuc magna ex parte carebant homines subsidiis, quibus nunc abundant ad quodcunque velint antiquitatis, & sive humaniorum, sive graviorum studiorum genus facile excolendum. Itaque fuerunt Mercuriali singula propemodum per se vestiganda, quæ in Græcorum, Latinorumque monumentis erant dispersa, ut immortalibus, præsertim Artis Gymnasticæ, & Variarum Lectionum, editis libris Medicos, Eruditosque omnes juvaret. Quapropter non modo inter Italos, sed inter Exteros quoque multi Viri non minus grati, quam docti, extiterunt qui de Mercurialis Vita, & Scri-

(1) Vid. supra, n. 8. (2) Ibid.

& Scriptis, alii alio tempore, plura tradiderint, atque adeo ætate hac nostra præ cæteris duo, alter Gallus, alter Germanus. Ille Cl. Niceronius est, qui ut de Viris aliis Illustribus, sic de Mercuriali Commentariolum (1) Parisiis edidit anno 1734; hic vero Fridericus Boernerus Professor Vitembergensis meritissimus, qui anno 1751. Brunsuigæ emisit singularem *Commentationem de Vita, Moribus, Meritis, & Scriptis Hieronymi Mercurialis Foroliviensis*. Horum ego utrique, ut de nostro Inclyto Cive egregie sunt meriti, non mediocriter obstrictum me sentio, & quando nihil est per quod eorum benefactis respondeam, nisi pauca quædam indicando, quæ, si forte rursus sua illa scripta sint edituri, adjicere libenter possint; tu interea vidéas, velim, an hæc quæ contiuno subjiciam, non indigna sint quæ, ubi mittendi occasio detur, ad ipsos mittantur; mihi certe ad perficiendam quam proposuerunt, historiam videntur attinere.

12. Cl. Boernerus (hujus enim Commentatio in manibus est; Niceronii autem libri jam diu est cum fuerunt) primum omnium rogandus est, ut siquando alias scripturus sit *Forum Livii satis celebrem in Umbria urbem*, pro Umbria Æmiliam substituat; deinde vero ut quæ ab Italis hoc sæculo de Mercuriali sunt edita (quæ facile ob locorum distantiam ipsi nota esse non poterant) pleraque inspiciat. Edita autem fuerant quædam anno 1726. ab duobus quorum neuter alterum potuerat legere, Collega meo Papadopolo in Historia Gymnasii Patavini (2), & Cive meo Marchesio filio in Vitis Virorum Illustrium Foroliviensium (3), tum nonnulla a me quoque scripta, alioque missa Aprili mense anni ejusdem priusquam legere eos possem, quamvis non ante annum 1728. Lugduni Batavorum vulgata, in Epistola Anatomica Prima (4), denique etiam illa quæ a Collega, eodemque Amico meo summo tradita sunt, Marchione Celeberrimo Joanne Poleno in Præfatione (4) ad nova Supplementa utriusque Thesauri Antiquitatum Romanarum, Græcarumque. His igitur Scriptis Italorum inspectis, Mercurialem Philosophiæ, & Medicinæ Doctorem esse creatum, idque die 18. Aprilis A. 1555. non Patavii, ut præeunte Tomasino (6) credidisse omnes videntur, sed Venetiis in Almo illo Medicorum Physicorum Collegio, ex Marchesio, qui primus omnium, quod sciam, id scriptis mandavit inspecto *Privilegio* ejus *Doctorali*, cognoscet: quod confirmare, si opus sit, ipse possum, quocum pridem, quippe ab anno usque 1718. in idem Collegium perbenigne cooptato, Acta illa communicavit is qui ex eodem est, ejusque simul Tabularius, Vir Doctus Nicolaus Pollarolus. Sic ubi ab Amplissimo Venetorum Senatu huc vocatus Mercurialis scribitur anno 1569. ut in prima Medicinæ Practicæ Schola Triucavellio succederet, an Fracantiano, die autem 21. Octobris id munus esse auspicatus; ex Papadopolo scire licebit, vocatum, ut succederet Fracantiano, quanquam antea par erat credere Antonio Riccobono (7) collegæ Mercurialis, & Tomasino (8), qui constanter non uno loco idem scripsit, nec sibi repugnasse, crediderim, cum primo loco annum adscripsit 1569. altero autem annum 1570. Secundo enim loco de tempore quo docere incepit; primo autem de tempore quo conductus est, mihi videtur esse locutus. In eo potius typographi, quam ejus, errorem esse, existimo, quod primo loco legamus 1569. 21. Octobris, cum S. C. extet eo quidem anno, sed 5. Octobris, nec Senatus cogi soleat 21. Octobris, nec veri simile sit, cum qui Romæ esset, cito adeo de S. C. certiorem fieri, se ad longum iter parare, & hoc conficere, & paulisper quiescere potuisse, ut docere Patavii inciperet 21. Octobris die. Utinam ad eundem modum & ibidem, & in Elogiis excusare possem Tomasinum. Namque ibidem ait; Mercurialem ad sanandum Maximilianum II. Imperatorem ivisse anno 1583. qui annus erat septimus a Maximiliani morte! Pro illo igitur anno, ut recte censuit Boernerus, scribendum fuisse

(1) Memoires pour servir à l'Hist. des hommes illustr. T. 26.
(2) l. 3. S. 2. c. 22. n. 104. (3) l 2. c. 3. (4) n. 81. (5) n. 36.
(6) Elog. Viror. Illustr. T. 1. (7) Comment. de Gymnas. Patav. l. 2. c. 30.
(8) Gymnas. Patav. l. 3. c. 10, & l. 4. ad A. 1570.

fuisse 1573. vel ex Cæsareo constat Diplomate, quod cum magnis præmiis Mercurialis retulit, anno hoc, non illo, Viennæ datum 10. Octobris, ut testatur Marchesius. Culpa tamen in Tomasini typographum non potest conjici, quæ potius in operas cadit Riccoboni, cum hic ignorare non posset, Collegam suum anno 1583. quem annum ejus expressit typographus, illud iter non suscepisse. Operarum igitur error, ut fit, in Tomasini librum octogesimo post anno scribentis, facile transivit, ex eoque libro in alios plures, & nominatim etiam in Papadopoli Historiam.

Sed neque in Elogiis facile est a Tomasino culpam omnem in operas rejicere, cum dies quo vivere Mercurialis desiit, ad hunc modum indicatur *anno CIↃ. IↃ. CVI. XIII. Idibus Novembris*. Quis enim ejus quidem anni, & mensis diem IX. sive mavis V. Idus intelligat? aut quomodo calamo, vel typis describentes pervertere adeo potuerint? Scilicet non videtur Auctor relegisse. Cui parcendum, si alios nobis, & nostratibus parcere velimus. Quorum alicui id excidit, quod nollemus, & a nobis tamen satius est, quam ab Exteris, ut de illo factum est, emendari. Bononiæ *annos duodecim commoratus* certe non est Mercurialis, neque inde *an. 1599. Pisas conductus est*. Satis erat; ut alios prætercam; Alidosium (1) inspexisse, qui Externos recensens Bononiensis Gymnasii Professores, & quamdiu in eo docuerint, adnotans, Mercurialem incepisse, tradit anno 1587. & ad annum usque 1593. perrexisse. De anno autem quo Pisas transierit, magis mirum est, nonnullos jam antea eundem errorem erravisse. Qui cum inter Hieronymi Mercurialis Opera *Prælectiones Pisanas*, a Cornacchino, ejus per illos annos auditore, recenserent; vel hinc intelligere debebant, quam a vero alienum esset quod affirmabant, *tandem anno 1599. Auctorem contulisse se Pisas*.

13. Sed ad Boernerum ut redeam, qui & de hoc, & de Hieronymi obitu meliores est Auctores secutus; ex Marchesio qui plura de eodem scripsit ab aliis omissa, scire potuisset, quæ hujus conjux, quot filii, & filiæ, quæ tabulæ testamenti fuerint, alia id genus; præsertim vero quod ad ejus edita, aut inedita Scripta attinet. Ineditum Codicem extare, Marchesius indicat, Ravennæ in Camaldulensium Monachorum Bibliotheca, Hieronymi ipsius manu scriptum, continentem *Problemata quædam Plutarchi e græco in latinum ab illo conversa*, hisque *Appendicis loco* annexam *Constitutionem Anni MDLVII. incipientem a Vere circa æquinoctium usque ad Aprilem mensem sequentis Anni MDLVIII. cum pestis deseviret Patavii*, ubi Mercurialis Constitutionem *dietim* scripsit. Manifestum est, inter describendum, errores in annorum numeros irrepsisse, cum Mercurialem iis annis Patavii fuisse, non modo non constat; imo vel ex ipsius de Pestilentia Lectionibus constet, hunc morbum anno 1576. Patavii maxime sævisse. Quod vero inter illa quæ ab ipso edita sunt, ponere videtur Marchesius quam Jacobus Gronovius (2) tradiderit a Mercuriali esse elucubratam *de Potionibus, & Eduliis Antiquorum Mantissam*; credo equidem, illi qui Marchesio id retulit, fucum esse factum ab aliquo librorum Indice. Gronovius enim Mantissam illam, ut diserte fatetur, ipse composuit *ex Variis* Mercurialis *Lectionibus*. Scilicet quatuordecim capita ex I. II. IV. & VI. earum Lectionum libris selegit, eaque, ut sibi liberum erat, interdum ne ordine quidem librorum, nedum capitum, servato, disposuit. Sed an certo Gronovius ordine disposuerit, an omnia quæ ad propositum sibi argumentum attinerent in libris illis, acceperit, & contra an caput aliquod, minus ad eam rem pertinens, sumpserit, non est hic quærendi locus. Satis est indicasse, ista omnia a Mercuriali olim fuisse edita. Qui libellum ante ista etiam vulgaverat; imo prinsquam duos & viginti annos exegisset, cum Patavii litterarum studiis operam daret, libellum, inquam, vulgaverat paginarum omnino triginta, inscriptum *Nomothelasmus, seu Ratio lactandi Infantes Authore Hieronymo Mercuriali Foroliviensi. Patavii M. D. LII.* præfixa Epistola, data ibidem, eodemque anno *sexta Augusti die*, sicuti alias

(1) Li Dottori Forest. che in Bologna hanno letto Filos. &c.
(2) Thesaur. Antiquit. Græcar. Edit. Venet. T. 9.

alias (1) scripsi, rarissimum hoc opusculum in bibliotheca mea asservari, dicens, ex qua Marchesius, & Polenus citarunt. Est forma, ut vocant, octava: & typographi quidem nomine, sed non signo carens, ex quo *Typographiam* agnoscamus. In libro enim medico Gasparis Gabrielii Patavini *in Quæstionem Hieron. Boniperti* sub eodem signo hæc verba inveni *Patavii In Officina Fabriana Jacobus Excudebat M.D.L.* Quæ addere huc volui, non quod hoc Mercurialis opusculum cum iis sit quæ postea edidit, comparandum; sed quod primi omnium, & raritatis gratiam habeat, propter quam non est, cur miremur; a Majoribus nullo modo, a Boernero autem sic esse memoratum, ut inter Auctoris *Opera affecta vel incerta* reponeret his verbis, *Ratio lactandi infantes. Vid. Schenck. cujus testimonio extat MS. in Bibliotheca Martiana*.

14. Sed neque calamo, neque typis descriptum Mercurialis *Galenum Græco-Latinum ad veterum librorum fidem restitutum, ac notis illustratum* usquam extare, magis crediderim, quam Boernerus, qui hæc Erythræi verba de Mercurialis Hippocrate accipienda esse, non dubitat, pro quo Galenum is scripserit. Sic tamen cum intelligere non possem Riccobonum, qui inter edita a Mercuriali cum recte ponat *Hippocratis Opera omnia Græce, & Latine*, eaque *Scholiis illustrata*; continuo hæc adjicit *Galeni opera latine conversa, ab eodem emendata*; quærere inceperam, an aliquot Galeni Opera, jam ab aliis latine reddita, ipse quoque, ut Gadaldinus, aliique Medici fecerunt, emendasset, cum in Petrum Castellanum (2) incidi, qui sequi se Riccobonum professus, hunc ita descripsit *Galeni opera Latine conversa, & emendata*; neque aliter in Elogiis habet Tomasinus: quin Papadopolus ante cætera Hieronymi Scripta diserte hæc ponit *Galeni Opera omnia latine reddita, & emendata*. Mihi vero cum Juntarum illam Galeni Editionem, quæ præcedentium omnium absolutissima censetur, nonam versarem, vix hæc contigit animadvertere quæ ad Mercurialem pertinerent, in Prolegomenis quidem *Epistolam ad Lucam Antonium Juntam, in qua de Ordine Librorum Galeni*, in Classe autem Quinta *Judicium de Libro Theriaces ad Pisonem*, denique in Fragmentis hoc unum quod ad rem proprie faceret, *Fragmentum Comm.* Galeni *in II. Lib. Epidem. Hippocratis, Hieronymo Mercuriali interprete*. Quæ si quis velit ad cætera hujus Scripta addere; per me licet: Sin ad ea probanda quæ paulo antea nominati retulerunt; nescio adhuc, qui possint astipulari.

15. Cæterum præter ea quæ Eruditi Viri, & in his Boernerus, ex Lindenio adnotarunt, an alia Mercurialis supersint inedita, si forte ex me quæras; inficiari non ausim. Ostendit enim mihi Petrus Scanellius, Foroliviensis Patricius optimarum litterarum studiis deditus, eoque etiam nomine utriusque nostrum amicissimus, Consilia Medica, latina alia, alia italica, Mercurialis manu scripta, gemino Volumine comprehensa, ex quibus nulla esse quæ non sint edita, sine diligenti examine asseverare non possem. Hoc memini, dum cursim versarem, in Epistolam incidisse; qua venenum, &, quod consequitur, pestem non posse per epistolas communicari; adversus communiorem, &, si vere loquendum est, tutiorem sententiam contendit. Hoc etiam memini ab Amico altero non semel audivisse, Forolivii in Tabulario Monachorum Vallis Umbrosæ librum extare signatum littera R, quo Index contineatur Bibliothecæ Hieronymi Mercurialis. Denique cum duo videam de Summo hoc Viro esse vulgara, alterum a Papadopolo, alterum ab Erythræo, quæ ut illi perhonorifica sint, cum vero tamen, quod unice in historia spectandum est, non omnino conveniant, mihi haud reticenda esse, censeo. Papadopolus scribit, *plurimum impendisse* Hieronymum *in extruendo basilicæ templo Divi Mercurialis*, memoria videlicet lapsus, ut ea quæ legerat de *Sacello qua picturis, qua statuis exornato* ad Sancti illius Episcopi honorem ab Hieronymi pietate, & liberalitate magnifice extructo, ad peramplam totam Basilicam S. Mercurialis transferret, qua Sacellum illud continetur, priusquam Hieronymus existeret, ædificatam. Erythræus

(1) Epist. Anat. l. n. 81

(2) Vit. Illust. Medicor.

thræus autem cum ejus Elogium his verbis conclusit, *mortuo cives sui statuam faciendam locavere; qui honor habitus est ante ipsum nemini;* id saltem audiverat, quod ita verum est, ut Bonolus (1) suas in Historias retulerit, nempe ad illum invisendum, cum insuperabili morbo detineretur, ipsos Patriæ Magistratus adiisse, ejusque statuam in Foro ponendi facultatem detulisse: qui certe honor propter excellentiam in litteris, civium ulli neque ante, neque post ipsum est habitus. Attamen hæredes sive negligentia, sive, quod malim credere, modestia, sive alia (certe non angustiæ rei familiaris, quam ille mirifice amplificaverat) causa prohibiti, ea facultate non sunt usi.

16. Statuæ injecta mentio alterum ad memoriam revocat de duobus Foroliviensibus, qui sæculo XIV. non Patavium dumtaxat, ubi docebant, sed Europam omnem fama sui nominis impleverunt, Raynerio Arsendo J. C. Bartoli Magistro, & Jacobo a Turre Philosopho, & Medico, qui anno demum obiens 1413. tantum ei Gymnasio ingenii sui desiderium reliquit, ut lege jussum sit, ut publice a Professoribus non modo ordo ejus *Quæstionum* (2) in Medica Galeni Arte interpretanda servaretur, sed etiam (3) *Expositio* ipsa Jacobi *cum Quæstionibus* prælegeretur. Jacobi igitur hujus, cum superiora illa scriberem, venit in mentem, cujus ut nostrates Historici, sic etiam Salomonius in *Urbis Patavinæ Inscriptionibus* memoravit *magnificum sepulchrum cum statua marmorea e suggestu legentis*. Quæ si, ut illi ajunt, facienda curavit Paulus cognomento Venetus is qui excellenti Philosophiæ, & Theologiæ scientia Ordinem illustravit Eremitarum S. Augustini; non sine animi dolore nunc miraretur, ei monumento quo Amicum, & fortasse Magistrum, suum honestasset, contra accidisse quam ipse sperabat, cum Ciceronem (4) scribentem legeret, *ut cætera extingui solent, sic sepulchra fieri sanctiora vetustate*. Monumentum autem quod sibi suis ipse scriptis Jacobus construxit, tot locis, & toties post ejus mortem recusis, durat adhuc, & quando, ut mortalia omnia, ipsum quoque interierit; tamen vel postea ejus nomen in libris diu superstes erit diligentium Virorum, qui aliquam saltem Jacobi observationem litteris commendarunt. Videsis, exempli causa, Marcellum Donatum (5) inter cæteros qui calculos olim conspexerunt sub lingua concretos, hunc nostrum laudantem. *Jacobus de Forlivio*, inquit, *& ipse affirmat, se vidisse sub lingua lapidem genitum in quodam D. Nicolao de summa Ripa*. Scilicet Observationes diutius quam cætera, in Medicorum, Physicorumque Scriptis servantur. Sic apud eundem Marcellum (6) nomen vivit Joannis Juliani Medici Foroliviensis, qui annis minimum centum priusquam Jacobus decederet, lapidem quem alibi fortasse describam, vomitu ejectum vidit.

17. Quod si alii ex nostratibus Medicis, aut Philosophis peculiare aliquid ab se pariter animadversum, aut visum (quod non uni eorum non accidisse vix potest) sive cum aliis, ut Joannes ille, communicassent qui litteris prodidissent, sive ipsi per se scripsissent; non dubito quin de illorum pluribus honorifica ad hoc tempus extaret mentio, quemadmodum eorum extat, quos aut hac, aut alia olim Epistola (7) merito laudavi. Nam multos præterea, & doctos quidem, Patria nostra habuit vel XIV. & XV. sæculo, quorum vix nomen scimus, ut in Bononiensi dumtaxat Gymnasio cum undeviginti nominet Alidosius (8) nostrates Liberalium Artium Professores; si Jacobum a Turre, & Mercurialem excipias, & duobus hisce interjectum Nicolaum Halleum, qui postea, ut de Blondo agentes scripsimus (9), Episcopus fuit; cæteri quid præterea egerint, ignoremus; & plerique tamen Philosophica, aut Medica docuerunt. Sic enim, ob temporis longinquitatem, fere nominantur, ut Professor ille in Historia Ferra-

(1) Istor. di Forlì l. 12. (2) Statut. Artist. l. 4. c. 18. (3) l. 2. c. 16
(4) Philipp. 9. (5) De Medic. Hist. Mirab. l. 4. c. 30. (6) Ibid.
(7) Epist. præfixa Advers. Anat. VI. (8) Li Dottori Foresti che in Bologna hanno letto Filos. &c.
(9) supra, n. 2.

Ferrarienſis Gymnaſii (1) ad annum 1494. *Franciſcus de Forolivio, Phil. & Med. Doctor*.

18. Quam Hiſtoriam cum haud ita pridem verſarem, in eum locum forte incidi (2) quo inſignis Pictor Marcus delli *Ambroſi*, *Melozzo* dictus, non Foroliviensis, ut *communiter* appellatur, ſed Ferrarienſis fuiſſe ſcribitur teſtimonio unius Leonardi Piſaurenſis, quaſi, ut ejuſdem ætatis, facile hallucinari non potuerit, præſertim cum *parum Piſaurum Forolivio diſtet*. Non eſt opus dicere, Piſaurum inter, & Forum Livii millia paſſuum eſſe ad ſexaginta, & Ariminum, ac Cæſenam interjici, quando extat præter cætera a Marcheſio (3) indicata, ſepulchri titulus, qui eximium hunc Pictorem Melocium Foroliviensem fuiſſe, apertiſſime commonſtrat. Quæ Vir Eruditus, ut Marcheſii librum in ſua non ſemel laudat Hiſtoria, ſic vellem antea perpendiſſet, quam Piſaurenſi illo uno teſte niteretur.

19. Non miraberis, opinor, de Pictore hic me feciſſe mentionem; cum excellentes in ea quoque Arte Viros merito poſuerim in iis Litteris, quibus, omnes aut ſingillatim, aut generatim complexus ſeu pacis, ſeu belli Artibus egregie de Patria meritos Cives, Patriæ ipſi Anatomica Adverſaria Sexta dedicavi. Sed ut eo tempore ex iis qui viverent, fere neminem, niſi qui S. R. E. Cardinales, aut qui eſſent Epiſcopi, nominavi, ita nunc pro certo habeas, velim, ſi aliquando a me iterum (id quod facile accidere poteſt) idem forte eſſet faciendum, nihil mihi gratius fore, quàm de cæteris dicere tum quos interea, dignos ſingulari laude, amiſimus; tum præſertim quos diutiſſime ad decus magis magiſque augendum Civitatis noſtræ ſervari, optamus CAMILLUM PAULUCCIUM, & LUDOVICUM MERLINUM eximiis utrumque meritis inter Cardinales relatum, Epiſcopos autem Guidonem Urſellum, poſt noſtratem pariter Joannem Baptiſtam Urſium, Cæſenati Eccleſiæ, Franciſcum Columbanum Bertinorienſi, & Franciſcum Caſtellinum Tiburtinæ præfectos. Sed longe aliud mihi in hac Epiſtola propoſitum fuit, nempe, ut ſiqua de noſtris Majoribus tradita occurriſſent minus cum hiſtorica veritate congruentia, ea tibi ſignificarem. Quod ut potui, hactenus præſtiti, alias, ſi in alia incidero, his additurus. Quin continuo accipe, quale id cunque eſt, quod facta modo Cardinalium mentio in memoriam reduxit. Volumina hoc tempore omnium manibus verſantur Geographica, & Critica, in quibus ut ut digna laude ſint, quaſdam non ſemel errores indicavimus. Iis hunc adjice. Chriſtophorus Cardinalis Numajus, qui Patriam noſtram magnis ſuis, tum virtutibus, tum dignitatibus illuſtravit, fuiſſe ſcribitur ſub Urbano VIII. ſcilicet anno propemodum poſtquàm objerat, centeſimo! Ab Leone enim X. purpura ornatus anno 1517. deceſſit anno 1528. Vale.

EPISTOLA ÆMILIANA XII.

Finem tandem de Patria, Civibuſque noſtris ſcribendi faciamus. Foro igitur Livii egreſſis, & Orientem verſus pergentibus primum omnium Ronchus fluvius occurrit. Ejus fluvii fontes amniculi ſunt duo, qui pluribus capitibus ex altiore Apennino orti, poſtquam inde alter quatuordecim, alter undecim millia paſſuum obliquo decurſu emenſi, Bledam, ſuperiore Epiſtola (4) memoratam, olim oppidulum, an viculum, nunc Piedam dictum, & vix modo unam Ædem ſacram, unamque, haud amplius, domum obtinentem, denique pervenerunt, eumque intercepe-

(1) P. 2. l. 1. (2) Ibid. l. 5. (3) Vit. Viror. Illuſt. Forol. l. 2. c. 7. (4) n. 5.

runt, in unum confluunt alveum, & flumen efficiunt, quod accolæ, ut alias (1) scripsi, Bidentem ibi, & paulo infra etiam, Vitim appellitant; ego, cum idem sit quod nostratibus Ronchus dicitur, perspicuitatis gratia Ronchum vocabo. Infra eum confluxum, ad occidentalem fluminis ripam Maginus (2) oppida hæc omnia ex ordine posuit Sanctam Sophiam, Galeatam, Civitellam, Meldulam; cum tamen primum, & tertium, in quo & Bononii Tabella (3) peccat, ad oppositam ripam sint; Galeata autem dumtaxat, & Meldula ad occidentalem. Quibus de oppidis duobus antiquitatis studium quædam ad te scribere hortatur, & primum de primo.

2. Galeatæ, vel potius Galigatæ vocabulum, ita præsertim ut nostratum vulgus pronunciat, in *Galliatæ*, imo *Galliaæ* mutatum, eo plures olim Eruditorum adduxerat, ut *Gallianos*, aut *Galliani*, sicut in Plinio (4) legebant, *Saltus* ibi fuisse, existimarent, Leandro, nec solo, præeunte (5), Paulo autem Merula (6), Ferrario (7), & Abrahamo Ortelio (8) sequentibus, aut certe non repugnantibus. Leander autem, quod Ortelius memorat, huc duos alios, a Galeata non ita dissitos, adjecerat pagos, seu mavis oppidula, Civitellam, & Cuserculum. Sed Cluverius (9) in ea Tabula quam *Galliæ* inscripsit *Circumpadanæ*, supra Mutinam transtulit, posuitque ad Gabelli orientalem ripam oppidum adscripto hoc nomine *Saltus Gallianus*. *Saltus* quoque *Galliani* supra Mutinam leguntur in Tabula, quam Sansonius edidit *Italiæ Antiquæ*: ut ibidem in alia, quæ eodem titulo prodiit ætate hac nostra, legitur *Saltus Gallianus*, frustra admonente Cellario (10) *Cluverium* quidem *ad Gabellum ponere* Saltum Gallianum, *quasi oppidum a Plinio lib. 3. cap. 15. notatum: verum Harduinum e MSS. legere* Saltes Galliani, qui cognominantur Aquinates; *non enim oppidorum ibi, aut nemorum, sed populorum nomina recenseri*. Quibus in verbis illud unum potest desiderari, ut quemadmodum Cluverii Tabula notata est, ita ejusdem sententia laudata esset, qua eodem in Opere (11) eundem Plinii locum ita e quibusdam exemplaribus emendandum, & ex Auctoris proposito accipiendum censuerat, ut postea agnovit Vir Doctissimus Harduinus: quamvis huic recentissimi quoque Geographi idem tribuant, quod Cellarius, Cluverii, ut videtur, obliti. Mihi vero de Gallianis Saltibus minus solicito esse licet, quando vetustissimum oppidi, seu mavis, ut nunc est, pagi Galeatæ nomen longe aliud olim fuisse, credo, quam ut ex ipso Galliani Saltes in mentem debeant venire.

3. Namque, ut a minus veteribus ad antiquissimam illius appellationem procedamus; invenio apud Rubeum (12) in Litteris Honorii III. Pont. Max. anno 1224. *Monasterium Galliatense*, & in Litteris Gelasii II. anno 1119. (13) *Monasterium S. Hilari in Galliata*, & in duobus Testamentis (14), altero, anno 1052. altero, anno 1039. *Civitella de Galliada*, & *totum quod habemus in Galliada restituatur Sancto Hilaro*: anno autem 996. (15) in Litteris Gregorii V. *Cœnobium D. Hilari in agro, cognomento Gallicata:* qua ex voce emendatio repetenda videri potest loci cujusdam (16) Agnelli Ravennatis, qui, ut scis, IX. scribebat sæculo; *de valle, quæ dicitur Calle Collata, quæ rustico more Galliata dicitur*. Ibi enim facile pro *Galligata* librarii ineptissimi scripserint *Calle Collata*; quando etiam in Vita S. Hilari, a Paulo ejus discipulo, ut ajunt, litteris tradita sæculo VI. habemus *in Galigatensi Cœnobio*, & *juxta vicum Galigatam*. Ex his quæ retro pergentes ad sæculum usque VI. perduximus, necdum quidem ad antiquissimum nomen perventum est; duo tamen colligi possunt, alterum, etsi novissime a Præclaris Geographis scriptum est,, Galliatam nomen esse Latinum „ *Abbatiæ* cujusdam Italiæ ad Æmiliæ fi„ nes„ tamen neque *Abbatiam*, sed pagum

(1) Epist. II. n. 9. (2) Italia Tav. Romagna. (3) præfixa ejus Historiis.
(4) Nat. Hist. l. 3. c. 15. (5) Descrit. di tutta Italia Reg. 14.
(6) Cosmogr. P. 2. l. 4. (7) Lexic. Geogr. (8) Synonym. & Thesaur. Geogr.
(9) Ital. Antiq. (10) Notit. Orb. Antiq. l. 2. c. 9. n. 81. (11) l. 1. c. 28.
(12) Hist. Rav. l. 6. (13) Ibid. l. 5. (14) Ibid. (15) Ibid.
(16) Libr. Pontific. in Vita Sergii c. 3.

gum juxta quem *Abbatia* erat, significare, neque latinum esse nomen, quia *Galigata*, qua ex voce rustici Galliatam fecere, ne ipsa quidem latina est: alterum, etsi Blondus (1), Rubeus (2), Doctique alii Viri *Galeatam* ipsi quidem scribere consueverunt, quasi latinum hoc nomen in *Galliatam* conversum esset; tamen ubi ad sæculum X. & proxima superiora retrocedimus: non *Galliatæ*, sed *Gallicatæ*, aut *Galigatæ* vocabulum inveniri, quod siqua ex voce latina detortum est, ex *Caligata* detortum esse videri possit, quæcunque ejus nominis causa fuerit, ut puta si insignis aliqua statua, *caligis* instructa, in eo quondam loco visceretur.

4. Sunt autem adhuc tum ibi, tum in vicinia non obscura indicia locatarum olim vel grandiorum statuarum. Cum enim de his quærerem ex eo quem merito alias laudavi, Verlicchio quo tempore Medicum agebat Galeatensium; rescripsit is, non solum in pago, passus illinc dissito circiter octingentos, Planetum vocant, sed & Galeatæ marmoreas bases superesse, magnitudine sua statuarum quæ impositæ olim fuerant, magnitudinem ostendentes. Nam quæ basis Galeatæ est in præcipua sacra Æde, Baptismi fontem nunc suffulciens, altitudine propemodum æquat ulnas grandiores duas, crassitudine autem dimidium superat altitudinis. Basis altera, quæ Planeti est in Templo S. Martini, priorem superat crassitudine, etsi ea minus alta est digitos circiter quatuor. Utraque statuæ, ut satis apparet, subjecta fuerat. Sed cui statuæ, ex secunda quidem scire non licet, cum eam faciem quæ litteras gerere debuerat, posteri altius excavaverint: ex priore autem non solum discitur, cujus statuam haberet impositam, verum etiam id quod quærimus, vetustissimum loci nomen, ejusque simul dignitas, id est Mevaniolæ Municipium. Inscriptio enim quæ ea in basi legitur, illa est quam Cluverius (3), & Harduinus (4) commemorarunt, posita cum *statua* Q. Velcennæ Decurioni *Mevaniolæ*, Patrono C.C. M.M, hoc est Collegii Centonariorum *Municipii Mevaniolæ*. Quæ quoniam Inscriptio ut apud Ursatum (5) legitur, & fortasse ut apud eos quoque unde ille sumpsit, non satis tum dispositione, tum litteris cum ea convenit, quam ex ipso marmore, perattente, nec semel inspecto, Verlicchius descripsit; operam non perditurum me credidi, si quomodo se habet, sic tibi exhiberem.

Q. VELCENNAE
L. F. STEL
PROCVLO DECVRIONI
MEVANIOLAE
C. C. M. M. PATRONO
HONORE CONTENTVS
IMPENDIVM REMISIT. ET
DEDICATIONE STATVAE
NVMER. COLL. IPSORVM
SPORTVL. DEDIT.
SINGVL. DENARIOS BINOS
L. D. D. D.

5. Nos igitur Cluverio assentimur, ex hac Inscriptione Mevaniolam ibi fuisse censenti. Nam quod objicere aliquis posset, aliunde esse illuc fortasse advectam, adnotata a nobis marmoris magnitudo, &, quod consequitur, pondus satis repugnant. Loca enim circum sunt montosa, & angustarum viarum; ut non sine magno impendio, & singulari causa ex longinquo illuc trahi potuerit. Nec tamen hodiernis Galeatæ terminis vetus illud Municipium circumscribo. Nam etsi Mevaniolæ appellatio parvum fuisse indicet, si cum Mevania conferretur; tamen quæ antiquitatis monumenta ex contiguis locis eruta dixi Epistolà alia (6), ex loco videlicet quem Monasterium vocitant, & ex altero quem Sagittam, quorum ille inter Planetum, & Galeatam est interjectus, hic infra Galeatam est ad passus ducentos, eo me facile adducunt, ut intra Mevaniolam credam utrumque locum fuisse. Cæterum qui præter Mevaniam extitisse etiam Mevaniolam, sciunt, iis proclive est Cluverio assentiri in Plinii loco (7), ut erat olim in manu scriptis

R 2 codi-

(1) Histor. Dec. 3. l. 6. & Ital. Illustr. Reg. 6.
(2) Hist. cit. l. 9.
(3) Ital. Antiq. l. 2. c. 6. & 7.
(4) loco mox indicando.
(5) De Not. Rom. ad C. C. M. M.
(6) V. n. 6.
(7) Nat. Hist. l. 3. c. 14.

codicibus, intelligendo, & simul fortasse emendando, *Mevanates*, *Mevanionenses*, *Matelicates &c.* mutata una in secunda voce litterula, ut *Mevaniolenses* legatur. Qui enim *Mevanienses* potius legendum credant, iis non tam *Mevanienses* dici posse, quod Holstenio (1) facile annuimus, ostendendum est, quam Mevanienses alios esse, quod Holstenius idem negat, ac modo dicti Mevanates. Harduinus tamen (2), qui nihil horum ignorabat, maluit in Plinio nihil mutatam veterem scripturam retinere, his adnotatis, *Mevanionenses a Mevanione, seu minore Mevania*; neque enim *ausus est*, ut fatetur, propositam *Inscriptionem sequi*, in qua illæ voces sunt *Decurioni Mevaniolæ*, an quod commentitiam crederet? illa vero, ut diximus, reapse ibi extat, neque ullam habet notam, cur non pro vetere, legitimaque accipiatur. Utinam sicuti *Mevaniolæ* nomen in ea legimus, ita alia proferretur Inscriptio, aut vetus aliquis liber in quo legeremus *Mevanionis*.

6. Neutrum vocabulum apud Baudrandum, Cellariumve, aut apud eos qui nuper Geographiam universam multis Voluminibus sunt complexi, mihi adhuc licuit invenire. Sed Mevaniolam Sansonius pinxerat in Tabula inscripta *Italia Antiqua*: cujus tamen bina inspiciens exempla, neutrubi ejus sedem satis accurate indicatam offendi. In altero enim indicatur nimis alte ad Ronchi initia; in altero infra hæc quidem satis, sed dissita adeo ab ejus ripa, ut inter ipsam, & Montonum fluvium media conspiciatur. Melius alii qui eodem titulo Tabulam annis superioribus vulgavere. Ferrario (3) Mevaniola pro Galeata quidem habetur; sed Galeata esse dicitur *in agro Forolivienfi*, *Meldulæ oppido*, *& Civitella oppidulo ad 2. mill. pass. vicina*. Erant certe olim hæc omnia, & multo plura alia in agro, aut in ditione Foroliviensi: nunc Galeata est in Etrusca, Civitella autem, & Meldula in Pontificia quidem sunt; sed alia ad alios attinet: alia autem alio intervallo distat a Galeata, Civitella videlicet millia passuum III. Meldula autem XIII. quæ ut non sit supra Forum Livii ad millia passuum X. ut recentissimi ajunt Geographi; est tamen ad VII. Non abest igitur Galeata, ut Ferrarius idem ait, *a Foro Livii 10. m. pass.*, sed 20.

7. De Meldula non ignobili oppido, quod ab Italo quodam Geographo rus dici, miror, nihil haberem quod antiquitatis studio, ut sum pollicitus, ad te scriberem, nisi Arx illius priscis Inscriptionibus abundaret. Harum plures; ne omnes dicam; non ante illuc importatas crediderim, quam Leo X. P. M. ut Paulus Merula (4) tradit, *concessisset Alberto Pio Comiti Carpensi* Meldulam, unaque, ut apud Leandrum (5) legimus, Sarsinam. Ejus rei illud mihi indicio est, quod in earum non paucis *Carpi* alicujus nomen legitur; ut eo vocabulo quod suam Carpum referret, Comites illi delectati, eo intulisse videantur. Sed has, aliasque unde acceperint; nonnullas certe aut ipsi, aut alii Meldulæ simul, & Sarsinæ Domini Sarsina advexere. Antoninius (6) de tribus diserte id docuit, quas etiam protulit, Gigenniæ Verecundæ, M. Valerii Fausti, L. Destimi Epigoni. In his si Antoninium secutus esset Gruterus (7), neque secundam omisisset, putans fortasse, eandem esse, ac Romanam illam quam pag. 1145. 8. descripsit; in illa enim *Valeria Donata* est, in Meldulensi vero est *Vetilia Euterpe* quæ eam *M. Valerio Fausto* posuit *Conjugi Optumo*: neque primam, & tertiam quemadmodum dedit, protulisset. Primam enim cum dedisset pag. 416. 5. satis, si unam excipias litteram, fideliter descriptam, non iterasset postea pag. 872. 14. iis subtus additis verbis *Heu Mors Invida*, neque sub his quædam exhibuisset quasi vestigia lineolæ duplicis erasæ, quarum rerum neutram unquam fuisse, mecum qui id marmor sæpius inspexi, omnes asseverabunt qui viderint. In postrema autem, quam pag. edidit 402. 2. non *L. Destimo*, sed *L. De-*

(1) Annot. in hunc. Cluverii locum.
(2) ad Plinii hunc locum n. 27 Vid. in fin. l. 3. n. LXXV.
(3) Lexic. Geogr. in Mevaniola, & Galliani Saltus.
(4) Cosmogr. p. 2. l. 4. c. 12.
(5) Descrit. di tutta Italia Reg. 14.
(6) Delle Antichità di Sarsina Disc. 1. c. 5.
(7) Inscript. Antiq.

L. Destimi scripsisset, ut superior, quæ adhuc superest, Inscriptionis pars perspicue habet; Neque insuper adnotasset, aliam, quam ab eodem Lucio positam filio puero profert pag. 680. 8. eam quoque, Sarsina translatam, in Arce esse Meldulensi. Spectabilem enim ob tria quæ in summo habet, carmina Inscriptionem Antoninius non omisisset, neque ea me in quocunque Arcis illius angulo semel, iterum, sæpius quærentem, & quærendam curantem fugere omnino potuisset. Nam frustra per laudatum alias (1) Meldulensem Medicum Camillum Brunorium, frustra per Arcis incolas nullo non loco indagatam, frustra ipse quoque perquisivi, cum haud semel ibi apud Nobiles Viros Comites Columbanios, qui pro Principe multos jam annos Meldulæ præsunt, ob eorum erga me comitatem, meamque cum eorum Fratribus affinitatem versarer.

8. Sed non frustra eodem tempore lapides cæteros quibus Arx ornatur, perlegi. Nam præter eos quos modo adnotabam, animadverti esse plures, eosque nec apud Antoninium, nec apud Gruterum, nec apud Reinesium, quantum memini, a me visos. Eos tibi hic omnes propterea descriptos dabo, quia si forte quosdam saltem nec ab illis, nec ab aliis adhuc editos esse, comperias, id tibi pergratum fore, scio.

D. M
L. SCRIBONIO SECVND
ET SCRIBONIAEVHODIA
EFL. SCRIBONIOPIO. ERA
L. SCRIBONIVSFRONTIN
ET. SCRIBONIAFVSTA
PARENTIBVSPIENTISSIMIS
FEC

Minime dubium est, quin ad tot alia Scriboniæ Gentis hoc monumentum addendum sit. Sed ad bene intelligendum, præter alias, difficultas accedit in legendo. Vitiatum enim est marmor injuriis temporis nonnullis locis, ut in ultima etiam littera quarti versus, & quincti. Et quanquam alibi nimia vicinitas, alibi ambigua forma litterarum, cum parvitate ferme ubique conjuncta, ad suspicandum moveant tum alicubi alia, tum in versus quarti fine legendumne sit FRA, in sexte autem IVSTA; nam FAVSTA, aut FVSCA sculptum non fuisse, evidens est; illa tamen superest dubitatio, quomodo hæc Scribonia, & Scribonius Frontinus ejus frater, si Scribonio etiam Pio Fratri hoc monumentum fecissent, adscribere potuissent *Parentibus*; aut si ille non frater, sed parens fuit, tres Parentes habuissent; nisi forte existimas, Scriboniam quidem illam primam utriusque horum qui fecerunt, fuisse matrem, Scribonii autem Frontini fuisse patrem Scribonium Secundum, & sororis Frontini Scribonium Pium.

9. Verum ad planiora veniamus, quale monumentum est quod parens Volusius filiæ posuit nondum sexenni.

CLODIAE
PRIMIGENIAE
V. A. V. M. VI.
L. VOLVSIVS
ANTIGONVS. F
CARISSIMAE
FECIT

aut hoc quod Vir Vxori,

D. M
T. FL. CHRE
SIMVS FE
CITRVTILI
AESECVN
DAE CON
IVGIRARIS
SIMAEBEN
MERENTI
FECIT

Socordiam Sculptoris tantam alias animadvertisse, non memini, ut FECIT bis poneret in lapidis præsertim spatio; ut tibi vel coarctatio litterarum ostendit, angusto. Si quid discrepent in lapidibus T. & TI. cogitaveris; non idem hic significari videbitur *Ti. Fl. Chresimo*, qui Flaviæ libertæ monumentum posuit, ut est apud Gruterum pag. 1151. 3. etiamsi non

(1) Epist.V. n. 22.

non addas, quid differant *Chresimo*, & *Chresimus*, & Hispania, ubi illud est, & Italia. Ad Chresimum alterum, at servum, hoc marmor attinet in Arce eadem.

CHRESIMUS ATRIENS	CAPTVS A. CORINTHIS

Quænam *Atriensis* inter Servos essent officia, æque ac ego, ex Latinis Scriptoribus nosti, & ex eorum Interpretibus, & eruditis aliis Viris, in primisque ex Pignorio (1), & Pitisco (2). Sed & alia legeris marmora ad Atrienses spectantia tum apud Reinesium (3), tum apud Gruterum, qui pag. 579. 5. in eodem lapide proponit cum Batonio *Atriensi* Lajum *a Corinthis* non dissimili modo ac in nostro factum vides. Sic autem qui Corinthia vasa asservabant, designabantur, ut legeris apud laudatum Pignorium (4), qui illam, aliamque Inscriptionem habet extantem apud Gruterum. Hic inter cæteras illam quoque habet ibidem n. 10. quam hanc Meldulensem omnino esse, crederes, nisi & Romæ esse diceretur, nec *Captus* haberet, sed C. *Aptus*. Sed quanquam Gruterus plures *Aptos* profert, nullum *Captum*; proferri ab aliis fortasse potest, & certe in lapide hoc Meldulensi nec ullum vestigium puncti est, nec spatiolum ullum inter C & A. Haud procul est aliud marmor huic simile, & simili subobscura interjecta lineola inter libertos duos, subdivisum,

L. CORNELIVS CALLISTVS	L. CORNELIVS GETA

Libertos dixi; certe a L. Cornelio manumissum utrumque fuisse, prænomen, & nomen Patroni indicat utrique commune; proprium autem quod antea, cum servi essent, nomen erat, cognomen nunc factum, Callistus videlicet, & Geta; servile autem utrumque hoc nomen fuisse, & Veterum libri, & Inscriptiones crebræ confirmant. Ad Libertum quoque, & ad Cajæ Libertas lapis attinet.

P. OCTAVIUS. CHRYSEROS
OSTORIAE. Ɔ. L. AVXINI
CONIVGI. SVAE. ET
OSTORIAE. Ɔ. L. CHIAE

Harum pariter Libertarum alteri nomen fuerat *Auxini*, quod aliis in lapidibus legisse, non memini, alteri autem *Chiæ*, quod in quibusdam legi. Neque unus modo occurrit, aut alter cui cognomen fuerit Chryseros. Multi vero Hermetes, & Sympherusæ, quæ nomina erant Conservis de quibus hoc marmor Meldulense,

HERMETICONSER
SVO BENEMEREN
SYMPHERVSA
FECIT

10. Denique ad eos lapides in quibus diximus *Carpi* nomen insculptum esse, veniamus. Id nomen servile fuisse, vel ea ostendunt quæ de servo obsoniorum scissore apud Petronium (5) legeris in cœna Trimalcionis. *Vides*, inquit, *illum qui obsonium carpit? Carpus vocatur; itaque quotiescumque dicit, Carpe eodem verbo & vocat; & imperat*. Inscriptiones autem plures profert Gruterus, in quibus aut diserte scriptum est *Carpus Aug. Lib.* & *Carpus Cæsaris Lib.* aut sigla L subjungitur, aut si prænomina, & nomina Gentium nobilium cognomini *Carpi* præposita attendas, adjectave alia consideres; manumissos eos Carpos fuisse, facile intelliges. Hujusmodi unam Romæ extantem indicat idem pag. 775. 7. *in Palat. Carpensi* ob eandem fortasse causam propter quam tot Meldulæ quoque conspici, supra a nobis dictum est. Quarum una sic habet,

FLO-

(1) Comment. de Servis Edit. 2. pag. 221. & seqq. (2) in Atriensis.
(3) Cl. XI. n. 39. (4) pag. 104 (5) Satyric.

FLORAE
L. LAELIO. CARPO
TERPSIS. MATRI. ET. VIRO
SVIS PIISSIMIS. POSVIT

Altera autem sic,

CARPVS. LAINI
SORORI. ET
SALVIO. PIST

Sororis nomen ita uti vides, scriptum est. Num ut aliquando AI pro AE positum videmus, puta in *Aimilio* pro *Aemilio*, hic legemus LAENI? Invenitur certe in lapidibus LAENIA quædam. In superiore vero marmore ne suspiceris, litteram deesse propterea quia apud Gruterum pag. 787. 6. scriptum videris *Geminiæ Therpsidi*; in nostro certe est, ut descripsimus, TERPSIS. Cæterum *Salvius Pistor* fortasse Carpi erat conservus, ut in eo lapide quem habet Reinesius Cl. XI. n. 31. ab Elaphione positum *sibi*, *& Primo Conservo suo Pistori Marcellæ*. De Servis autem Pistoribus nonnulla attigit Pignorius (1). Et ad Pistores Inscriptiones spectantes produxit Gruterus, quibus & modo descriptam adjunges. Cogitabis autem, quomodo legendus sit versus secundus in hac tertia.

CARPVS
SOCIOR. VICENS
SIBI. ET. HERACLAE
FRATRI FECIT

Num *Sextum*? num *Sexies* non dico *Censorem*, aut *Censitorem*; sed num *Censualem Sociorum*? Neque intelligo ut in libris Jurisconsultorum; sed ut inter Servos aliquid indicat, ubi de Dispensatore agit (2) sæpe laudatus Pignorius. Quo sensu num legemus *Sociorum Sex*? Verum nolo ineptire. Divinare quoque oporteret, si quis supplere vellet Inscriptionem quartam, cujus nimirum dimidia, aut tertia pars deest.

M
CARPVS
CARPO
NTISSIMOFECIT
IC LA. LOCO SIBI
ET GEMINIAEPAN
M. LVCCEIΩHER

Lapis hic sepulchralis Carpo quidem positus fuisse videtur. Nec difficile est conjicere, initium quarti versus fuisse fortasse *Filio*, aut *Fratri Innocentissimo*, aut *Pientissimo*. Videntur autem versus reliqui non ad illum Carpum, sed ad alios pertinuisse, ut puta si qui, empto *loco*, *fecit* monumentum, hoc *sibi* quoque, aliisque servasset, & in his *Geminiæ Pannychi*, si placet ita supplere, fortasse uxori, & *M. Lucceio Heredi*, cujus nominis ultima littera a Sculptore pro latina sic græca posita est. Nec tamen hæc, aliaque constant, multoque minus prænomina, & nomina utriusque Carpi quæ fuerint; imo neque hoc ipsum cognomen ejus qui fecit, fuisse Carpum. Fuisse enim dicerem, spectato filii cognomine; si tamen is & filius, & Carpus fuit; sed cum versuum initia desint; pro certo non scio, fueritne uterque Carpus, an Eucarpus. Nam & Eucarpi in marmoribus quæ Gruterus exhibet, plures leguntur. Quin ultimum quod in Meldulensi Arce spectavi, cæteris & grandius, & ornatius, ad Eucarpum attinet. Hæc enim habet,

D. M
C. MARIO. EV
CARPO. FECI
T. CYPRESSEN
A. SERVANDA. COIV

Nomen quidem *Servandæ* in lapidibus non semel legi; Cypressenæ vero non recordor. Est autem in hoc lapide non unum indicium jam inclinantium bonarum artium, ut litterarum forma, & magis ipsa, quam vides, earum distributio in marmoris mole alioquin, ut dixi, grandiori, sed cujus modica pars inscribendis verbis est data, multo maxima ornamentis, his quoque non satis affabre sculptis. Quæ tamen sint, dicam. In tympano, ut vocant, aves

(1) Commentar. cit. de Servis pag. 45. & 248.

(2) Ibid. pag. 155.

aves sunt duæ, an turtures? quarum altera demisso capite videtur pasci. Infra tympanum, ab singulis Inscriptionis lateribus singula prominent bovis, an capri cornuta capita. Ab his utrinque incipiens, magnus deorsum pendet, quasi ex hederæ foliis, baccisque lemniscus: quem inter, & Inscriptionem imaguncula apparet tanquam nudæ fœminæ in transversum porrectæ, quæ velum, desuper in transversum pariter ductum, ita manibus arripiat, ut velle caput operire videatur. Denique ad singulos inferiores marmoris angulos aves aliæ singulæ spectantur, superioribus majores, & quas, si ex rostro judices; de rapacium genere esse, credas.

11. Ex his omnibus quas descripsi, aut commemoravi, Inscriptionibus nullas pulchrioribus, meliusque distributis litteris esse, scias, quam ex descriptis Cladianam, ex commemoratis autem Valerianam, & quod ex Destimiana restat. Ne vero in his tanto post tempore tibi affirmandis falli possem, non tam memoria, adnotationesque fecerunt meæ ex quo primum inspexi, aut postea contuli, quam ejus quem tibi merito laudavi, & laudo, Meldulensis Medici Camilli Brunorii summa erga me humanitas, & incredibilis diligentia, qua, ut ante oculos habere etiamnum possem jam ab anno usque 1722. ita uti esse videram, & postea etiam vidi anno 1728. & 1733. descripta marmora hæc omnia, litterarum forma, & dispositione servata, & proprio cujusque loco, ac dimensionibus adjectis, ad me misit. Proximis Litteris e diverticulo, tibi, ut opinor, minime injucundo, in viam redibimus. Vale.

EPISTOLA ÆMILIANA XIII.

Is quæ Roncho adjacent ab occidente sole, expeditis, priusquam ad ea aggrediar quæ ab oriente apposita sunt, aliquid de nobili, quam illud denique flumen interfluit, pinea Silva attingendum est. Medicus Ravennas Thomajus (1) cum memorat „ pulchram silvam duorum Pine„ torum „ an ad fluvium hunc, intercurrentem, eoque in duas dividentem, respexit? Qui cum interfluat a longo jam tempore Montono conjunctus; error irrepserit, necesse est, in libros Geographi recentissimi, ubi Pinetum „ inter duo flumina „ vi„ detur describi „ Montonum videlicet, „ ac Ronchum ;„ Nec leviter in eo quoque peccatum est, quod in Pineti descriptione, magnum esse tractum refertur „ in„ ter Ravennam, & Ferrariam, qui pinis „ totus consitus sit „ idque admiratione magis dignum est, cum eodem in Opere Pinetum dicatur „ ab Anemone ad Sa„ pim usque fluvium extendi prope maris „ Adriatici littus ;„ Quod aut verum, aut propemodum verum est. Namque & ante ostium Anemonis, ut nunc se habent res, incipit, & ultra Sapim ad tria passuum millia a Cluverio (2) producitur ad Templum usque vulgo propterea dictum S. *Maria del Pino*. Interea autem idem Cluverius ut a Classensi portu illuc usque Pinetum extendit, sic oblitus videtur alterius partis quæ ad Anemonem, aut ultra Anemonem pertinet, Paulumque Merulam (3) secutus, qui *nemore hoc vastissimo, pinis miræ altitudinis frequenti*, a Sapi Ravennam versus descripto, semel, iterumque ad hunc modum pergit. *Extra Pinetum, Candiani Amnis, nunc Paludis, ostium sequitur*.

2. Pinetum olim tractum illum omnem, quem nunc, occupasse, nemo dixerit, qui Ravennam mare pervenisse, non ignoret. Eam tamen littoris partem, quæ hinc ultra Classensem portum, inde vero inter mare, & Augustam Fossam extendebatur, tenere potuisse non inficiabitur. Ibi vero ab Romanis consitum fuisse (quæ nonnul-

(1) Hist. di Ravenna P. 1. c. 1. (2) Ital. Antiq. l. 1. c. 28. (3) Cosmogr. c. 10. & 12.

nullorum opinio est) ut materiam construendis ad classem navigiis in promptu a posteris haberetur, a veri similitudine non adeo alienum est, ut Faventini putant Historici Kavina (1), & Tondutius (2). Nam quod Silius (3), qui sub Trajano vivebat, scripserit,

undique solers
Arva coronantem nutrire Faventia pinum,

de Ravenna autem

Quippe gravi remo limosis segniter undis
Lenta paludosæ perscindunt stagna Ravennæ;

certe neque stagna ibi etiamtum fuisse, significat, ubi hinc & hinc propter litus pinos conseri potuisse, diximus, & ex proximo Faventino agro in quo arbores illæ frequentissimæ erant eo tempore, facultatem summam fuisse, indicat, accipiendi aut nuces pineas, quotquot vellent, aut teneras adhuc pinos, in idque litus transferendi. Huc adde rem Silium potuisse; ne dicam debuisse; spectare, non ut erat, cum scriberet, sed ut fuisse, audiverat, cum bellum Punicum secundum, cujus repræsentabat tempora, gereretur: nec denique (4) silentium ipsius, aut aliorum qui ante Odoacris, & Theoderici pugnas scripserunt, firmum apud Criticos argumentum esse, ut ea quæ illi reticuerint, putemus non extitisse. Quod si cum Odoacris, & Theoderici castra prope Ravennam posita memorantur, ibi Jornandes (5), Paulus Diaconus (6), ut plerique credunt, aliique *Pineta*, aut *Pinetum* hoc fuisse tunc, scribunt, ea autem contigerunt ante finem sæculi V. nec potest, nisi longissimo tempore, ejusmodi pinea silva procrescere; jam satis vides, num recte existimaverit Tondutius (7), Pinetum Ravennas adeo antiquum non esse, ut fuerit priusquam ethnici esse desinerent. Quod cum dico, non tamen judico, quid de Inscriptione censendum sit, vetusta, ut Rubeus (8) scribit, & Romæ effossa, qua *sylvam hanc Classis Ravennatis* Neptuno, & Isidi sacrasse legebatur. L. Antidius Ferox L. F. Præfectus illius Classis: multoque minus astipulor Vecchiazzano (9), precariis rationibus statuenti, Ferocem illum, Oliæ Tertullæ Foropopiliensis maritum fuisse, primumque ei Classi Præfectum ab Augusto datum, Pinetum continuo sevisse. Sed ut hæc nullo certo fundamento sunt nixa; ita illud extra dubitationem positum est, ex quo Pinetum esse cœpit, viguisse adeo, ut quamvis anno 1224. quemadmodum tradit Rubeus (10), sive anno 1234. quemadmodum Clementius (11), præ insolita immanique vi frigoris totum, aut maximam partem exaruerit; redivivum convaluerit postea, exindeque ad hoc usque tempus perennaverit.

3. Nunc age, ad ea transeamus quæ Ronchum flumen transgressis, & ad orientem solem pergentibus occurrunt, alterum in Æmilia via, alterum aliquanto superius, Forum Popilii, & Bertinorium. Abest utrumque ab Roncho illud ad millia passuum duo, hoc totidem, aut aliquanto amplius. Neque alius est amnis qui inter illa, & Livii Forum defluat præter Ronchum, qui ab hoc Foro, ut nosti, millia passuum distat duo. Ex his proclive est intelligere, quot errores in Tabulas plurium Geographorum irrepserint. Nam si Vir Cl. de l'Isle, ut in alia Epistola (12) adnotatum est, nullum omnino Ronchum, qui tamen non ita parvus est fluvius, delineavit; contra Ortelius (13) & Cluverius (14) pro uno duos amnes pinxerunt. Nam præter unum, qui ab oriente (id quod omnino falsum est) Livii Forum perstringit, alter est apud Cluverium perstringens ab occidente Forum Popilii, apud Ortelium autem ab opposita plaga perstringens Bertinorium; Forum enim Popilii pingitur, si Superis placet, ultra Rubiconem. Cellarius (15) unum quidem propo- nit;

(1) Faventia Rediviva. (2) Histor. di Faenza, Prelud. (3) De Bello Punico l. 8.
(4) Vid. Tonduz. Hist. P. 1. (5) Hist. de Reb. Getic. c. 57.
(6) Hist. Miscel. l. 15. (7) P. 1. cit. (8) Hist. Raven. l. 5.
(9) Hist. di Forlimpop. P. 1. l. 3. (10) Hist. cit. l. 6.
(11) Raccolto Istor. di Rimino l. 4. (12) VIII. n. 11.
(13) Tabula inscripta Italia Gallica.
(14) Tabula quæ inter Ortelii Geogr. Vet. Tabulas Italiam repræsentat.
(15) Notit. Orb. Ant. Tabula inscr. Gallia Cisalpina.

nit; sed non modo procul ab Apennino in planitie ortum, nostroque additum Foro ab oriente, Ravennæ autem ab occidente; sed ita ductum, ut Bertinorium medium ferme sit inter illum, & Sapim, Forum autem Popilii magis quidem ab hoc, quam ab illo, distitum; sed Ravennæ multo vicinius, quam Forum Livii. Quod minus in eo mirandum est, qui (1) ab hoc Foro docuit *ad mare vergere Forum Popilii*. Equidem in recenti Braschii Præsulis Tabula (2) viam Æmiliam video ab nostro Foro vergentem oblique mare versus secundum lineam quæ producta incideret propemodum in Cæsenatem portum, itaque Forum Popilii magis, quam Livii, & multo magis Cæsenam, quam Forum Popilii, mari vicinam delineari. Quin etiam alia in Tabula quæ præfixa est Dissertationi *de Italia medii ævi* pictum video *Forum Pupillu*; sic enim inscribitur; longe propius mare, quam Cæsenam, &, quod non levius erratum est, in eadem in qua hanc, ripa Sapis orientali. Nos maris quidem littus quo longius ab nostro Foro pergimus Cæsenam versus, propius sensim fieri Apennini radicibus, non negamus sic, ut minus a mari Cæsena distet, quam Forum Livii, sed & quam Popilii. Hæc tamen ita accipi, nolumus, quasi illa magis quam hæc Fora, in boream vergeret. Cum enim turrim quæ in urbe nostra omnium altissima est, aliquando conscendissemus, & hinc Forum Popilii, & Cæsenam, inde autem Faventiam spectaremus, perattente singulorum positum considerantes, in recta quidem eadem linea Faventiam, Forum Livii, ac Popilii esse, perspeximus, sic tamen ut Faventia magis in boream, Forum Livii magis in austrum, & vel hoc magis vergeret Forum Popilii, & aliquanto magis quam hoc, Cæsena; ut si hanc ultimam urbem excipias, nostra observatio satis cum Cl. Viri de l'Isle delineatione (3) conveniat.

4. Etsi Barbarus (4) asseverat, in bonis Plinii codicibus legi *Forum Pompilii*, in nonnullisque horum *Forum Popillii*, nec desunt qui, ut Ortelius (5), & Ferrarius (6), inter utrumque nomen ambigant; Blondus tamen in Historiis (7) scribere maluerat *Foropopilli*, & *Foropopilio*, & Sigonius (8) *Foro Popilii*, & Cluverius (9) denique, ac Cellarius (10) scripserant *Forum Popilii*. Sed & ante hos duos Paulus Merula (11) eodem inclinare se, ostendit, ideoque ob vulgarem appellationem *Forlimpopoli*. Hanc autem multis jam sæculis alia præcesserat, quæ pariter ex Popilii potius quam Pompilii, corrupto nomine videtur initium duxisse, *Forum Populi*. Apud Clementinium (12) tam in Litteris Valentiniani A. 426. quam in Litteris Gregorii Magni A. 595. *Forumpopuli* memini legisse. Produci etiam possent Tabula Peutingeriana, & Iter Hierosolymitanum, in quibus *Foro populi* scriptum videmus, nisi cum Cluverio (13) dubitaremus, ea librariorum esse peccata; nec mirum, cum in ipsis locorum intervallis designandis ibi apertissime erraverint. Quorum vel manifestior inscitia est in Ravennatis Anonimi Cosmographia, ubi (14) scripserunt, *Foro Corneli*, *Faventia*, *Forum Julii*, *Forum Populi*, *& desuper Besania*, *Cesina*, *& desuper Sesena*, *Monte Feletre*, *Orbino &c.* Ut enim Anonymus iste, quem *Guidonem* Blondus (15) alique nominant *Presbyterum Ravennatem*, se *idiotam* prædicet (16); tamen cum ibidem Ravennatem se dicat, quis censeat, ignorare potuisse proximæ urbis nomen haud esse *Forum Julii*; sed Forum Livii, aut scribere *Cesina* pro Cæsena, & *Monte Feletre* pro Mons Feretranus; nisi malis, ibi rescriptum fuisse a quopiam italice *Monte Feltro*: quæ scripturæ menda tam certa miror, ne in recenti quidem Editione (17) fuisse notata. Quin etiam suspicor, illa *desuper Besania*, quam vocem ibi non intelligere me, fateor, & *desuper Sesena*, irrepsisse in textum ex libri ora, in quam alii cautiores librarii, describentes, quid supra *Forum Populi*, & *Cesina* ab aliquo inter lineas scriptum esset, addita,

(1) Ibid. l. 2. c. 9. n. 89. (2) De vero Rubic. c. 9. (3) Tab. inscr. l'Italie.
(4) Correct. Plin. (5) Thesaur. Geogr. (6) Lexic. Geogr.
(7) Dec. 3. l. 1. (8) Hist. Bonon. l. 1. (9) Ital. Antiq. l. 1. c. 28.
(10) n. 89. cit. (11) Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 12. (12) Raccolta Istor. di Rimin. l. 2.
(13) c. 28. cit. (14) l. 4. n. 33. (15) Ital. Illustr. Reg. 1.
(16) n. 31. (17) Lugd. Bat. 1722.

addita, ut hoc significarent, voce *desuper*, recte olim transtulissent. Sed si Presbyter is Ravennas IX. sæculo; nam alii VII. alii post IX. scripsisse, malunt; *Forum Populi*, quod superiores quoque fecisse, vidimus, non *Forum Popilii* nominabat; tanto magis laudandus in eo est Ravennas Abbas Agnellus, IX. sæculi scriptor, quod (1) inter Cæsenates, & Livienses, *Popilienses viros* nominaverit, cives videlicet Fori non Pompilii, sed *Popilii*: quod Cl. Wesselingius (2) poterat ad hunc, quem produxit, Agnelli locum adnotare. Cæterum etsi non Agnellus dumtaxat, sed & Paulus Diaconus non ita multo antea, ut mox indicabitur (3), haud aliter locutus fuerat; sæculo tamen XII. ad consuetudinem redierant sæculi V. & VI. Itaque ipsa Ravennas Ecclesia, sicut in Documento est, quod in hoc Tabulario Monasterii S. Mercurialis servatur, ad annum spectante 1165. non *Popiliensis*, sed *Populiensis* scribebat, inter cæteros, qui aderant, vicinos Episcopos mentionem faciens *Henrici*, *Populiensis Ecclesiæ Episcopi*.

5. Fora alia simili, vel potius, si Cluverium (4) sequimur, eodem cognomento, longe alibi sita, occasionem Geographis, aliisque dedere hoc nostrum cum illis confundendi. Ortelius, qui in Thesauro, eorum plura commemoravit, antea in Synonymia Geographica hoc a Campano illo Halicarnassæi non discreverat. Sed in Thesauro *Foropopulienses*, tanquam Plinio dictos, memorat, & *Forum Populi numeratum a Frontino inter Colonias Romanas*, in eo laudandus, quod hoc, & illos ab iis sejunxit de quibus hic loquimur; secus in eo quod scripsit *Foropopulienses*, & *Forum Populi*. Ferrarius (5) cum bene scripserit *Populi Foropopulienses Plinio*, qui tamen haud satis scio, an eorum injiciat mentionem; se credere, ostendit, non alios esse, ac Popilienses nostros. Cujus in sententiam pedibus ivit nuperrime Cl. Geographus, sine ulla dubitatione affirmans „ esse hoc *Forum Popilii*, quod nomen „ dederat Populis *Foropopiliensibus* Plinii. „ Forum autem illud Popilii, quod apud Frontinum legitur, ut dixi, corrupto vocabulo *Forum Populi*, neque a Cluverio aliud censetur, quam Campanum, de quo paulo ante indicatum est, ansam præbuit Vecchiazzano Popiliensium nostrorum Historico (6), non modo idem ac suum fuisse, credendi; verum insuper, ut id confirmaret, in apertissimum errorem labendi. Cum enim locum Frontini proferat in quo de Foro illo Populi locutus, *Pedes XV. limitibus Augusti* assignat, huc omnino pertinere censet marmor, quod apud suos extat ad Publici Palatii portam, sic inscriptum, ut ipse quidem refert,

MATRI
IN FOR. P. XV.
IN AGR. P. XV.

Quæ cum legerem; continuo sensi, a sepulchrali Inscriptione, cujus ea verba pars olim fuissent, fucum homini esse factum, neque ad Forum, sed ad sepulchri frontem, id est ad proximam anteriorem aream, neque ad Matrem Magnam quam colerent Popilienses, sed ad ejus Matrem, qui posuerat, illa spectare. Itaque cum a Vincentio Galbanio, Cive, & Auditore olim meo studiosissimo, qui tunc ibi medicinam, merito conductus, faciebat, petiissem, ut marmor diligenter inspiceret; rescripsit is, quod expectabam, non IN FOR. legi; sed IN FRO. Vix rescripserat, cum in Ravinæ (7) locum incidi, ex quo cognovi, idem quod ego, ipsum quoque *diu suspicatum*, suis *tandem oculis* non aliter, quam Galbanius, *vidisse*.

6. A quo Popilio conditum fuerit hoc Forum, Sigonio ipso (8) fatente, incertum est. Qua autem amplitudine, quibusve ornamentis, magis procul dubio constaret, ni tantas clades semel, atque iterum perpessum esset. Nam primum Grimoaldus *Forum Popilii* invadens, maxima strage facta, sic *eandem urbem dejecit*, *ut usque hodie paucissimi in ea commaneant habitatores*. Verbis utor Pauli Diaconi (9), qui mortuus censetur extremo sæculo VIII. Ea autem clades illata fuerat anno 674. ut au-

S 2

(1) Lib. Pontific. P. 2. c. 3. (2) in Not. ad Vet. Rom. Itiner. ubi de Itin. ab Urbe Mediolan.
(3) n. 6. (4) c. 28. cit. (5) Lexic. Geogr.
(6) Hist. di Forlimpop. P. 1. l. 1. e La Verità difesa contra Bertinoro.
(7) Faventia Rediviva. (8) Hist. Bonon. l. 1. cit. (9) De Gestis Longobardor.

annos ipsos tercentum septuaginta urbs jacuerit in ruinis; si non nisi anno 1045. a Forolivienfibus instaurata est, ut in Patriæ nostræ Chronicis legitur, manu exaratis Alexandri Paduani. Multo quidem breviori tempore iterum jacuit, cum excisa ab Ægidio Cardinali anno 1359. ab Sinibaldo Ordelaffo, Forolivii Domino, rursus ædificata est anno 1380. ut in iisdem habetur Chronicis. Sed nunquam tamen in pristinum decus est restituta. Nam neque sacrum recuperavit corpus S. Rufilli, primi ejus Episcopi, quod anno 1367. e ruinis illis fuerat in urbem nostram translatum, neque Episcopalis sedis honorem, quæ, Ægidio jubente, Bertinorium traducta fuerat.

7. De Bertinorio igitur perperam hoc scripsit Cluverius (1), *episcopalis dignitas loci antiquitatem indicat*, mirum in eo qui dixerit, esse oppidum *nunc* episcopale. Nec tamen scite contra ejus antiquitatem prolata hæc sunt ab Liceto (2), *Forum Truentinorum, vulgo* Bertunoro, *tempestate Landini, castrum fuit, & observatu Leandri recens Urbis nomen assumpsit anno Domini MCCCLXX. ab Ægidio Carilla &c. Nec ævo Strabonis, aut Ptolemæi Truentinorum ulla mentio fuit*. Nam Plinius (3), qui ante Ptolemæum certe floruerat, in Regione hac nostra sic habet, *Forum Clodii, Livii, Popilii, Truentinorum, Cornelii*. Landinus autem, qui centum, aut eo amplius, annis scripsit postquam Bertinorium (id quod Licetus agnovit) Urbis nomen assumpserat, equidem nescio, quomodo illa sua loquendi ratione aptum præbere eidem Liceto argumentum potuerit. Ad paulo superiora sæcula redire oportebat. Sic enim apud Rubeum (4), exempli causa, Documentum repertum esset anno 1142. memorans *Castrum Britonorii*, anno autem 1052. Testamentum Girardi *Comitis Castri Britonorii*. Ex Britonorio deinde factum est *Brettinorium*, quamobrem Dantes (5), ut in vetustis ejus Editionibus, & manu exarato Codice vidimus, dixit, *O Brettinoro*, & *Bretenorium*, ut apud Blondum (6) est, & *Brectonorum*, ut apud Volaterranum (7). Nonnullis, ut Blondo, vetus nomen dici *Britanorum*, ajunt Paulus Merula (8), & Abrahamus Ortelius (9), suspicantes, ex vulgari appellatione latinam illos esse commentos. Ego vero, Blondum in Italia Illustrata (10) video scripsisse, a Plinio *inter quatuor Fora enumerari* hoc *Forum Brintanorum*; non *Britanorum*; nam id nomen repetit ab Umbriæ apud Ravennam ultimo oppido, quod modo ab eodem Plinio *Brintum* vocatum esse, dixerat, *Brintum* autem illud Forum Brintanorum, hoc est Bertinorium, Plinio fuisse. Itaque apparet, optimum virum a pessimis Plinii codicibus esse deceptum, quod Ortelius quoque in verbo *Brintum* accidisse veretur. Mihi vero, quid imponere potuerit, cogitanti credibile fit, *Brintum* ibi in Blondi codice Pliniano per incuriam scriptum fuisse, ubi nunc legimus (11), *nec procul a mari, Umbrorum Butrium*, de quo inter Ravennam, & Spineticum Padi alveum agnoscendo Epistola alia (12) satis dictum est: ubi autem loco superius producto, cum Volaterrano, Leandro (13), Ortelio (14), P. Merula (15), Cluverio (16), Liceto (17), Harduino (18) inter Fora illa alia Forum legimus *Truentinorum*, ibi a Blondo inventum esse *Brintanorum*. Quod quidem minus mirum est, quando non modo sub Blondi tempus Berlinghierius (19) idem ostendit, se invenisse; verum nostra quoque ætate non defuit qui in tribus codicibus, *Truentinorum* non invenerit; sed *Brentanorum*. Nec vero inficias iverim, Plinium memorare *Fprobrentanos*. Sed primum dixerim, id facere capite superiore 14. non hoc, de cujus agimus loco, 15. Deinde dixerim, Blondum ipsum non semper legisse *Brintanorum*; sed aliquando *Trienniorum*. Hæc enim habet Historiar. Dec. 1. lib. 1. *Estque is Pollentiæ vicus vetusto Trienniorum Foro, quod nunc dicitur Bretenorium, ad passus II. mill.*

(1) Ital. Antiq. l. 1. c. 28. (2) Apolog. pro Cæsen. Antiqu.
(3) Nat. Hist. l. 3. c. 15. (4) Hist. Raven. l. 5 (5) Purgat. c. 14.
(6) Ital. Illustr. Reg. 6. & Hist. Dec 1. l. 1. & Dec. 3. l. 1. (7) Comment. Urb. l. 2.
(8) Cosmogr. P. 2. c. 12. (9) Thesaur. Geogr. (10) Reg. 6. cit.
(11) c. 15. cit. (12) Ill. n. 12. (13) Descrit. di tutta Ital. Reg. 14.
(14) Thes. cit. (15) c. 12 cit. (16) c. 28. cit. (17) Apolog. cit.
(18) in sua Plinii Edit. (19) Geogr. in terza rima l. 3. c. 6.

mill. propinquus; Utraque hac Blondi lectione *Brintanorum*, & *Trienniorum* mirifice abuſus eſt Gaudentius Merula (1). Primum namque cum alteram Blondus in altero Opere ſecutus eſſet, ut Scriptori licet, tempore, & novis perquiſitionibus interjectis, ſententiam mutare; utramque Merula lectionem in uno eodemque Opere ita retinuit, ut ſummæ aut inconſtantiæ, aut oblivionis notam effugere nequeat. Ad hæc utroque loco errores admiſit non ferendos. Ubi enim ſcribit (2), *In Apennini colle, Brintanorum Forum viſitur: quod alii Forum Pompilii nominant, nunc Bretonorium vulgus appellat. ... Hanc noviſſime urbem Longobardi vaſtarunt*; vides, ut Forum Pompilii, & Bertinorium non diſcernat. Quod cum hic vocet Forum *Brintanorum*, oblitus eſt ſane, fuiſſe ſuperius ab ſe ſcriptum (3), *A Pollentia abeſt duob. fere mill. paſſ. vetuſtiſſimum Triennorum forum: quod hac ætate Bertinorium vocamus*. Sed gravius in eo peccat, quod Pollentiam quam eſſe, fatetur, inter Alexandriam, & Aſtam, Bertinorio dicit eſſe vicinam; qui enim illud ajat; quonam is modo inducere in animum poſſit, non differre Pollentiam illam ab hoc vico, cujus nomen Blondo impoſuerat? Eſt ſane Bertinorio proximus collis, cujus ſummum reliquiæ tenent oppidi olim exigui, quod Polentam adhuc appellant, unde originem, nomenque traxere Polentani illi qui Ravennæ centum quinquaginta annos imperarunt. Sed quid hoc ad oppidum illud prope Tanarum amnem ſitum?

8. Cæterum cum reliqui, a me ſupra (4) laudati ſine ulla hæſitatione in Plinio legant *Truentinorum*, cum iiſque ita faciat Kavina (5), ut in cunctis quos inſpexit, codicibus haud aliter ab ſe inventum affirmet; credibile eſt, in illa ipſa voce *Triennorum* veſtigia latere corruptæ vocis legitimæ *Truentinorum*. Sed Kavina, & Ferrarius (6), alius alia ratione adducti, non credunt tamen, Forum Truentinorum eſſe Bertinorium. Et Kavina quidem hoc objicit, Truentum a Plinio, non in hac noſtra, ſed in quinta Regione collocari. Quod non modo non negamus; ſed ea inſuper agnoſcimus quæ Cluverius (7), & Harduinus (8) ex Epiſtola apud Ciceronem, Strabone, & Mela de caſtro memorant, aut oppido Truentino. At Truentinum tamen Forum, aut Forum Truentinorum ibi non memorant. Quod ſiquis adhuc ſcrupulus reſtat, is eximi facilius poteſt, qui ex vetuſto lapide ab Ortelio, Paulo Merula, Cluverio, Harduino, ubi de Bertinorio hos agere diximus, commemorato, in quo legitur CUR. REIP. FORODR. non ſecus ac in altero PATR. MUNICIPIORUM FORODRUENT. &c. arguant cum (9) *veriorem* Truentinorum, de quibus loquimur, *orthographiam* eſſe per D. qua ratione hos a Truentinis illis Regionis quintæ ſatis differre, intelligatur. Quæres fortaſſe, ubi extet uterque lapis, ſuſpicans, ad Truentinos illos alios ſpectare, aut ad Forum aliquod propter flumen Druentiam ſitum, eoque dictum Druentinorum. Sed hanc ſecundam ſuſpicionem deponito. Neuter enim lapis in Gallia eſt, neque Fori ullius eo nomine apud Druentiam notitiam habemus. Quin in quadam, ab eodem Cellario (10) indicata quæ ad Druentiam attinet, Inſcriptione poſitum videmus PATRONO NAUTARUM DRUENTICORUM; non DRUENTINORUM. Cæterum alter lapis non ita diſſitus erat a Bertinorio: alter, ut longe abſit; tamen multo longius abeſt a Truento, quam a Bertinorio. Eſt Parmæ, & ad Parmenſem quoque Coloniam ſpectat (11): Arimini autem extabat alter, ſimulque ad Arimini Coloniam attinebat. Vicoſque ejus ſeptem; aliud autem Coloniam Ariminenſem fuiſſe, aliud Vicos eos ſeptem, in quos diſtributam ipſam urbem fuiſſe Cluverius (12) credidit, cum in agro potius aliis extitiſſe videantur, Inſcriptio iſta ipſa oſtendit, Coloniam, Vicoſque illos aperte diſtinguens *Cur. Reip. Forodr. Patr. Col. Arim. Item que Vicanorum Vicorum VII.* Aliter autem ac Kavina,

(1) De Gallor. Ciſalp. Antiq. (2) l. 2. c. 18. (3) l. 1. c. 2. (4) n. 7.
(5) Faventia Rediv. (6) Lexic. Geogr. (7) Ital. Antiq. l. 1. c. 11.
(8) ad id Plinii caput. (9) Notit. Orbis Antiq. l. 2. c. 9. n. 89.
(10) Ibid. (11) Vid. Cluver. Ital. Ant. l. 1. c. 28.
(12) l. 2. c. 5.

na, ab iis quæ proposita sunt, dissentit Ferrarius (1). Neque enim hic negat, Forum Truentinorum in hac Regione extitisse; at ipsum fuisse Bertinorium, negat. *Forum Truentinorum*, inquit, *oppidum Æmiliæ excisum, apud Britinorium, & Forum Popilii, ab eo 3. mill. pass. distans, a Britinorio 1. Cujus locus adhuc* Tro *incolis nominatur*. Equidem quo auctore hæc dicat, ignoro. Illud scio, partem illam agrorum, quam *Trò* appellitant, ab Ronchio fluvio non totos mille passus distantam, nulla prorsus antiquitatis, aut ruinarum servare vestigia, nec antea, quod loci periti, interrogati a me, noscent, ullum ejusmodi rerum indicium exhibuisse. Num igitur levissimæ isti suspicioni, quæ ab nomine *Trò* videtur pendere, multoque insuper levior fit, si ejus Fori nomen ab littera D, non T, incipiebat, tantum tribuemus, ut adversus notiorem plerorumque hominum Doctorum sententiam, in iis potius agris, quam in Bertinorio, vetus illud Forum agnoscamus? Certe nec Clarissimis Viris qui nuper Geographiam pertractantes, Ferrarii opinionem primo loco proposuerunt, huic assentiendum visum est, cum sententiam oppositam continuo subjicientes, nihil in utramlibet pronunciarint. Illi autem qui annis superioribus *Italiæ Antiquæ Tabulam* ediderunt, quid senserint, ex eorum quidem Tabula disci non potest, cum in iis sedibus nihil scripserint, in quorum alterutra Forum Truentinorum, aut siquod aliud magis placebat, nomen fuerat adnotandum.

9. Non valde quidem vetus, sed vetus tamen ea videtur appellatio, quæ quo primum tempore, quo auctore, & qua de causa imposita Bertinorio fuerit, incertum est, *Petra Honorii*, quam Ferrarius (2), Baudrandus (3), ac his recentiores commemorant. Illud certum est, hoc *Petræ* nomen tum olim, tum hac quoque ætate Viros cæteroquin Doctos in errorem gravissimum impulisse. Leonardus Aretinus (*) primus fuit qui Totilam scriberet *Cæsenam, & Petram oppidum quod hodie corrupto in vulgus nomine Bretinorium appellant, obsedisse*, nunquam scripturus, si Procopii integros codices nactus esset. Hunc enim potissimum Auctorem, quamvis eorum ex quibus sumpsit, dissimulaverit nomina, sibi describendum proposuisse, & res indicat, & æqualis Blondus (**) confirmat: ex quo simul intelliges, non ex aliis ipsum quoque Blondum codicibus ea quæ ex Procopio in suas transtulit Historias, hausisse, mutilis videlicet supra quam possit is credere qui eorum libros cum Procopii integrioribus libris non contenderit, jam diu autem est ex quo Rhenanus (4), laudatusque ab hoc Egnatius suspicati erant, in manca Procopii græca exemplaria Interpretem Belli Gothici incidisse. Aretinus igitur cum illud quidem sciret, quod est ex Procopio (5) *Totilam Cæsenam, ac Petram castella cepisse*; quæ autem alibi de hac Petra Auctor scripsisset, ignoraret; illa duo, ut simul nominantur, inter se proxima fuisse, credens, Bertinorium, Cæsenæ vicinum, Petram fuisse, eo facilius existimavit, quod illud Petræ Honorii nomine vocari, sciret. Sed Procopius; ut alia prætercam; jam antea (6) suam illam Petram ita descripserat, ut nemini cui Bertinorii natura, & sedes paululum modo sint cognitæ, venire unquam possit in mentem, eam Bertinorio descriptionem convenire. Petræ enim proxima *via admodum præceps, a dextera alluebatur fluvio ita rapido, ut eum nemo transire posset; a læva vicinam habebat rupem præruptam, editamque adeo, ut si qui forte in vertice stetissent, iis qui ab imo suspicerent, non excedere viderentur minutissimarum avium magnitudinem*. Bertinorio autem proxima via neque præceps est, neque habet imminentem altissimam rupem, eamque præruptam, neque alluitur altera ex parte fluvio ullo, nedum ita rapido, ut eum transire possit nemo. Nam etsi non prorsus vera sint quæ recentissimi scripsere Geographi, situm esse Bertinorium „apud parvum „Ronchi amnem„, neque enim angustus est Ronchi alveus; tamen rapidus non est fluvius, nec, nisi cum aquis præter consuetudinem tumet, persacile transiri a quovis pedite non

(1) (2) (3) Lexic. Geog.
(**) Histor. Dec. 1. l. 4.
(5) De Bello Gothico l. 3. c. 6.
(*) De Bello Ital. adv. Gotth. l. 3.
(4) Præfat. ad Procop. Edit. Basil. 1531.
(6) l. 2. c. 11.

non poteſt : & quod maxime attendendum eſt, a Bertinorio abeſt ad duo paſſuum millia, aut certe non multo minus, ab eoque tum valle, per quam Aveſa fertur parvus torrens, & ſæpe ſiccus, tum collibus fructiferis qui eam claudunt vallem, ſeparatur ; tantum abeſt, ut quod Procopius addit de ſua Petra, prærupta illa altiſſima rupes *ad ipſum unquam pertigerit fluminis alveum*. Huc illud accedit, quod Petra erat *in Piceno*, interque Ariminum, & Romam, ut recenſita a Procopio exercituum oſtendunt itinera ; Bertinorium autem nec in Piceno, & citra Ariminum, imo citra Cæſenam eſt, quippe cum in monte ſit ad auſtrum Foro Popilii, huicque propemodum reſpondens intervallo paſſuum bis mille ; ut melius ſcripſerit Cluverius (1), *haud procul eſſe a Foro Popilii verſus meridiem*, quam Cellarius (2) *inter Cæſenam, & Forum Popilii in occaſum vergere*.

10. Quæ de Bertinorio cum ignorare pleraque ob vicinitatem non poſſet Scipio Claramontius ; mirum eſt, ipſum quoque (3) tradidiſſe, *ſcribere Procopium, Cæſenam, & Petram (nunc Bertinoro) loca munita capta*. Sed fortaſſe ne hic quidem illius Petræ deſcriptionem viderat, aut non diligenter attenderat. At Diſſertationis Auctor *de Italia medii ævi* quomodo excuſari poſſit, non video. Qui de *Petra Honorii, Lexicographis Bertinoro*, verba faciens, (4) hæc habet, *exacte deſcribit hunc locum Petræ Procopius B. Goth. l. 2. cap. 11. ſub finem*. Quid ? quod in ea Procopii deſcriptione illud additur quod ſatis eſſe debuerat omnibus qui illam perpenderent, non modo ne Bertinorium deſcribi crederent, verum etiam ut qui locus revera deſcriberetur, continuo intelligerent. Per viam, Petræ proximam, *progredienti*, inquit Procopius, *nullus olim patebat tranſitus ; quoniam extrema rupes ad ipſum perítingebat fluminis alveum, eo deductis impervia. Quare Veteres, ea ibi perfoſſa, exiguam portam moliti ſunt, &c.* Sane cum hæc primum legi ; de Forulo, idest ut nunc loquuntur, *del Furlo* hæc verba ſtatim accepi, loco ob viam per ſaxeum montem ſcalpris apertam, a tot Auctoribus memorato, quorum nomina, & locos Cluverius (5) ea diligentia protulit, ut Cellario, aliiſque inſequentibus fere deſcribendi potius, quam quidquam addendi facultatem reliquerit. Idem menſuras Operis, Veſpaſiano digni, & alteram de duabus quæ ibi olim fuerant, Inſcriptionibus adhuc ſuperſtitem ſatis accurate protulit, unde intelligitur, quo tempore is Imperator rupem excavandam curaverit, ſi tertium videlicet Inſcriptionis verſum perpendamus ; nam quod nonnulli quartum attendentes, id curaſſe, ajunt, dum eſſet Cenſor, nihilo plus docent, quam ſi ex ſecundo verſu dicerent, dum eſſet Pontifex Maximus. Utraque enim hæc dignitas, ut probe noſti, ex quo Auguſti nomen, ac jus quis habebat, in omnes quoad viveret, annos perſtabat. Denique idem Cluverius vetera ejuſdem loci vocabula non reticuerat, nempe *Interciſa*, id eſt Saxa, & *Petra Pertuſa* ex re ipſa, & operis difficultate impoſita, non ſine maximis impendiis in publicum commodum perfecti ; ut pro dignitate non reſpondeat recentiſſima Foruli deſcriptio „ antiquus Italiæ locus in Urbini Ducatu Foruli conſpicitur „ profunda caverna in ſaxo exciſa. „

Sed ad Procopium ut redeam, quem merito inter Veteres, qui Petram hanc celebrarunt, Cluverius, & cæteri ponunt ; ne ſcrupulus ullus vel tenuiſſimus reſideat, num hanc deſignaverit : minime reticendum eſt, cum eam nominavit libro quarto (6), ipſo *Petræ Pertuſa* nomine uſum eſſe ; nam Πέτρας τῆς Πετρώσης καλουμένας ſcripſit. Quæ cum ita ſint ; permirum eſt, Paulum Merulam (7), & Ortelium (8) quid de Procopii Petra Leonardo Aretino viſum ſit, retuliſſe, neque tamen refutaſſe, cum Bertinorium ſcirent non eſſe *in Piceno*, ubi contra eſſe *Petram Pertuſam*, ignorare non poterant, quod neque Auctor Diſſertationis *de Italia medii ævi* ignorabat.

11. Hæc cum ſcripſiſſem, & forte verſarem Fori Popilii Hiſtoriam, a Matthæo Vecchiazzano italice ſcriptam, ubi mi-

(1) c. 28. cit. (2) n. 89 cit. (3) Cæſen. Hiſt. l. 4.
(4 Sect. 16. (5) Ital. Ant. l. 2. c. 6. (6) c. 28
(7) Coſmogr. P. 2. l. 4. c. 12. (8) Synonym. & Theſaur. Geograph.

minus putabam, ibi (1) inveni, fuisse qui ante me hunc sibi laborem sumpserit. Is fuit Bernardinus Baldus, cujus etsi ego librum in quo id agat, non legi; tamen ea inde Vecchiazzanus profert, ut credere debeam: nec me pœnitet hæc ad te fusius scripsisse, tum quia eo Baldi libro te quoque carere scio, tum quia Baldi labore perfici potuisse, non video, ne iterum nostra ætate id erroris in scripta irreperet hominum Eruditorum. Quibus si forte ex eo fucus esset factus, quod ut Procopianum Petræ castellum fuisse sciebant permunitum, ita Bertinorii arcem legissent fuisse munitissimam; nullo negotio eam sibi poterant hallucinationem discutere quærendo, num arx illa extaret Procopii tempore. Invenissent enim ex nostratibus qui referrent id quod ego ex Forolivienfibus Chronicis didici Alexandri Paduanii, Almericum, Romandiolæ pro Romana Ecclesia Comitem „ anno 1319. ædificasse „ admirabilem Bertinorii arcem „ admirabilem quidem iis temporibus; his enim nostris scribi, miramur, Bertinorium „ Ur„ bem esse cum Arce bona „ quando hæc ne muro quidem undique cingitur, & jam diu est ex quo, arcis nomine non usu, servato, in Episcopi Ædes conversa est. Vale.

EPISTOLA ÆMILIANA XIV.

A Spinetico Padi alveo ad Senium, Anemonem, Bedesim, & Vitim progressis, iisque urbibus, ac oppidis quæ singulis illis fluviis apposita, aut interjecta sunt, quo ad propositi nostri fuit, peragratis, unus restat Sapis, ad cujus utrumque latus cum positas urbes spectaverimus, scribendi finem faciemus.

2. Ad illud igitur Sapis fluminis latus quod Vitim, sive occidentem solem respicit, urbs locata est exigua nunc, & infrequens, temporibus autem antiquissimis ampla, & civibus abundans Sarsina, ut longo tractu latus fluminis utrumque occuparet, quemadmodum ex ædificiis, ruderibus, & inter hæc obrutis marmoribus intelligi, docuit Antoninius (2). Cum sit inter montes posita haud multo dissitos ab summo Apennini vertice; mirum est, apud Geographos recentissimos legi, urbem hanc „ ad pedem esse Apennini, & milliariis ali„ quot ab Arimino distare „ maritima urbe, & longo præterea millium passuum quinque circiter & viginti intervallo non modo in septemtriones, sed etiam ad orientem solem disjuncta a Sarsina: quam ibidem miror, semel atque iterum *Sarcinam* dici, quasi hoc tempore sic vocaremus, quo certe ab nostratum nemine aliter quam *Sarsina* appellatur; ut neque alteri eximio Viro relata fuerint veriora, scribenti, *nunc etiam Sassinam* nominari. Antiquissimis sane temporibus hoc erat verum hujus urbis nomen, ut tot marmora & ibi eruta, & alibi extantia præclare docent, Capitolina præsertim, apud Antoninium, & Geographos eruditiores videnda, quæ triumphos memorant *de Sassinatibus*. Neque enim in marmoribus ita corrumpi scriptura potuit, ut in Græcorum, Latinorumque codicibus, Polybii dico, & Strabonis, tum Plauti, Plinii, Silii, Martialis, Festi, quorum loci cum apud Geographos eosdem occurrant, non est cur hic a me repetantur. Scilicet postquam accidit Sassinæ idem quod Massiliæ nomini, ut pro prima S littera poneretur R, uti Marsiliam, ita & Sarsinam dicere homines assueverunt adeo, ut librarii quoque ipsi crederent quasi errorem in codicibus emendare, si pro *Sassina* scriberent *Sarsina*. Quod tamen ut in uno quidem epigrammate (3) Martialis fecerint; in altero (4) facere obliti sunt; certe editio quæ in manibus est, veterem scri-

(1) l. 5.
(2) Delle Antich. di Sarsina Disc. 1. c. 1.
(3) 59. l. IX.
(4) 57. l. III.

ſcripturam ſervat, quam planiſſime in meo quoque, antiqua manu exarato, codice reperio, *ſaſſinate de ſilva*; in illo autem alio loco idem codex ſcriptum habet *ſaxcina*, qua de ſcriptura mox dicam. Interim enim ſatis eſt, ut vel hinc arguas, quam parum hic liceat codicibus fidere, cum unus idemque codex in eodem vocabulo inconſtans ſit. Nec dicas, marmorum quoque ſcripturam eſſe inconſtantem, illud mihi objiciens quod a Geographis memoratum videris, in quo legitur CVRATORI SARSINATIVM. Si enim idem, ut puto, eſt quod, cum ſermo eſſet de Solonatibus, alia tibi Epiſtola (1) exhibui, indicans, a quibus fuerit, & qua diligentia deſcriptum; fac relegas, & SASSINATIVM invenies; non SARSINATIVM. Fuit & tempus inter hujus noſtri Italici ſermonis initia, cum exiſtimantes noſtrates populi, nomen Saſſinæ a ſaxeis in quibus illa eſt locis fuiſſe deductum, quæ *ſaſſi* appellamus, facile in temporum eorum tenebris *Saxenam* dicendam eſſe, putarunt, aut *Saxinam*. Et *Saxenatis* quidem, aut *Saxxenatis* exempla in Documentis, & Sigillis apud Antoninium habentur ab XI. ſæculi initio ad initium ſæculi XV: *Saxinæ* autem in vetuſta Hiſtoriarum Blondi (2) Editione eſt, ubi *Saxinam* legimus *Plauti Comici patriam*, *Forolivii ad ſextumdecimum lapidem vicinam*. Cum enim Blondus in Sarſinæ ſcribendo nomine antiqua marmora ſequeretur, quod locus oſtendit *Italiæ* ab ipſo *Illuſtratæ* (3), quo loco inter oppida *vetuſti Patriæ noſtræ agri*, *jus a Forolivienſi Prætore patrum ſuorum memoria petere ſoliti*, ponit *Saſſinam*; typographi hanc in Blondi Hiſtoriis vocem ab ſe emendari crediderunt *Saxinam* ſcribendo. Itaque proclive jam eſt intelligere, cur in altero illo Martialis loco meus quidem codex eam habeat ſcripturam quæ ad hanc accedit, *Saxcina*. Sed de vero, & antiquiſſimo hujus urbis nomine, quam Sarſinam uſitato nunc more in hac Epiſtola vocare pergemus, nihil addendum ſupereſſet, niſi de illius, & quarundam aliarum ejus appellationum origine aliquid, ut opinor, hic expectares.

3. *Saſſinæ* igitur vocabuli originem ab Umbris, an a Gallis repetendam putabimus? In eum enim tractum, ut multo inferius quoque, ſe extenderant Umbri priuſquam a Gallis pellerentur: qui tractus ad eoſdem illos rurſus attinuit poſtquam hi a Romanis expulſi ſunt. Itaque S. Hieronymus (4) ad Olympiadem 145. hæc ſcripſit, *Plautus ex Umbria Sarſinas Romæ moritur*. Quin etiam Feſtus (5), *Poeta Accius, quia Umber Sarſinas erat, a pedum planitie initio Plotus, poſtea Plautus eſt dictus*. Mitto Plauti ipſius jocum in Moſtellaria (6), quo ad Patriam reſpexiſſe videtur ſuam, & quæ dicimus, confirmaſſe, quando hæc omnia, ut Martialis quoque, & Silii verſus, & Strabonis locus Sarſinam Umbris diſerte tribuentis, notiſſima ſunt. Ab Umbris igitur potius, quippe eum tractum prius, & diutius incolentibus, ſic eam urbem appellatam crediderim, quam a Gallis, quos in Italiam tranſgreſſos, Polybius (7) tradidit, *habitaviſſe vicatim ſine muris*. De duobus autem nominibus quæ eidem tractui conſtat fuiſſe impoſita, *Bobium* videlicet, & *Sapinia Tribus*, ſi primum diceres a Boiis Gallis aut datum, aut poſtea deductum; non unum conjecturæ, qualis ea cunque ſit, laudare poſſes Auctorem, Blondum puta, Leandrum, Antoninium, alios, quibus ea ſcriptura favet, qua Blondus ipſe, & noſtrates alii olim utebantur, nimirum *Boibi*; ſic enim in Chronicis quoque, nec ſemel, legi, Alexandri Paduanii manu ſcriptis, ſive ubi inter multa loca, Forolivienſibus quondam ſubjecta, recenſet *Sarſina*, *S. Arcangelo*, *il Boibo*, ſive ubi ad annum 1433. mentionem injicit *d'un caſtelletto in Boibo*, *chiamato Turrite*.

4. Num ergo aliud, inquis, Sarſina erat, aliud Bobium? Utique; ſed non ſecus ac aliud pars eſt, aliud totum. Indicavit id Blondus, cum ſcripſit (8), *Fuerunt quoque oppida Boibi numero ad viginti a Boiis olim dicta, quorum Sarſina, Plauti patria, eſt caput*. Secuti ſunt Antoninius, aliique, & in his Archiepiſcopus Niſibenus Jo. Baptiſta

(1) VIII. n. 9. (2) Dec. 3. l. 1. (3) Reg. 6. (4) Chronic.
(5) De verbor. ſignific. l. 14. (6) Act. 3. Sc. 2. v. 83.
(7) Hiſtoriar. l. 2. (8) Hiſt. Dec. 2. l. 1.

ptista Braschius (1), cujus, ut proximi, quippe Cæsenatis, & nuper scribentis, verba hic proferenda sunt. *Eum regionis tractum*, qui, ut ante dixerat, Sapi intersecante, plusquam centum castra complectitur, in circuitu Sarsinæ posita, *eum* igitur *tractum*, *una cum civitate* Sarsinæ *nunc vulgo Bobium vocant*, *tamquam Bojum*, *seu Bojorum agrum*. Sed pluribus negotium facessunt Litteræ illæ Caroli Magni, a Rubeo (2) productæ, in quibus Episcopatus *Sarsenæ*, *Bobii*, *Cæsenatensis* memorantur; ut Sarsina non posse accipi pro Bobii parte videatur: itaque Rubeus (*) extare modo Bobium, negavit, propterea a Cæsare Clementinio (3) redargutus, qui Bobium idem ac Sarsinam esse, non dubitans, haud multum Litteris illis tribuebat. Quas alios quoque nuper legi qui spurias esse, suspicarentur, judicium tamen cohibentes donec Antoninium quem necdum reperire potuerant, tandem invenirent; erat enim priusquam Lugduni Batavorum recuderetur, ejus liber rarior, ut ne Sertorius quidem Ursatus (4) apud se haberet. Verum Antoninius pariter legitimas credidisse non videtur, minime alioquin dissimulaturus; neque enim credibile est, Rubeum, alicubi certe ab ipso laudatum, non perlegisse qui in urbe haud adeo dissita paucis ante lustris Historias scripserat, ad nostram omnem Regionem, &, quod consequitur, ad Antoninii quoque propositum attinentes. Nisi igitur spurias credis has Litteras; at mecum saltem suspicare, vocem illam *Sarsenæ* ex ora irrepsisse, in qua tunc addita fuerit, cum Bobio alteri quod in finibus est Insubriæ, & Liguriæ, Episcopus datus est, poteratque ideo alterum pro altero ab iis qui legerent, perperam accipi. Vetustiore autem ævo cum id accidere non posset; qui Sersinæ erat Episcopus, is sæpe *Bobiensis*, aut Bobii dicebatur Episcopus, ut ex nominibus apparet quæ Romanis adscripta sunt Synodis apud Cl. Anctorem legenda Dissertationis de Italia medii ævi (5), qui Acta quoque memorat S. Vicinii, Bobii Episcopi, cujus reliquias scimus Sarsinæ coli, docentia, tempore S. Silvestri PP. venisse *ad Urbem Sassinatem*, *vulgo Bobium vocatam*, quippe, ut paulo ante cum Blondo explicavimus, Bobii caput. Nec reticet Laurentium, cujus nomen in Synodis Romanis V. & VI. sub Pontifice Symmacho coactis legitur, ut *Episcopi Bobiensis*, in I. sub eodem Pontifice legi, ut *Bojanensis*, creditque propterea, Bobium vocatum etiam esse *Bojanum*: quod si ponis; illam quæ de origine vocis Bobii supra (6) indicata est, conjecturam magis aliquanto comprobabis. Sed de altero etiam illo nomine, id est *Tribus Sapiniæ*, aliquid attingamus.

5. Braschius Archiepiscopus, de quo paulo supra dictum est, Sarsinæ Episcopos, scribit, (7) fuisse olim non modo *Bobienses*, verum etiam interdum *Sapinenses* appellatos, ut Joannes ille Episcopus *Sapinensis*, quem a Luitprando, ait, Hist. l. 6. c. 6. memorari in conventu Vaticano. Nec dubitat quin Sapinensis diceretur a Tribu Sapinia, quo tractu *Diœcesis Sarsinas*, *& Comitatus Bobii* continetur. Sapiniam autem ab interfluente Sapi flumine dictam esse, vix quenquam reperi qui negaret. Quo posito, cum evidens sit, Sapiniam, non *Sappiniam* esse scribendum; evidens quoque est, attinere hunc non posse, ut nostratum aliquis censuit, fragmentum lapidis haud ita procul Foro Livii repertum, & sic, ut ille quidem edidit, inscriptum

BONO
C. SAPPINIUS C. LI.:::::::::
SAPPINIO FAVSTINO.....

An vero alter attineat lapis quem ex Fabretto producit Braschius (8), bis habentem L. F. SAPINA, secundum quam scripturam intelligis, potuisse *Sapinensem*, ut modo retulimus, Episcopum scribi pro Sapiniensi, malim, te inquirere; quam ipse constituere, ne controversia implicer, in qua Eruditorum alii Tribum istam fuisse, scripserunt, unam ex 120. Tribubus Gallorum Bojorum; alii autem, qui multo plures sunt, inter Romanas Tribus referen-

(1) De vero Rubicone c. 30. n. 7. (2) Hist. Raven. l. 5. (*) Ibid. l. 3.
(3) Racc. Isto. di Rimino l. 2. (4) Epist. ad Tondutium in hujus Breviario Favent. Hist.
(5) Sect. 16. n. 82. (6) n. 3. (7) c. cit. 30. n. 8. (8) Ibid. n. 5.

rendam esse, existimarunt, quæ aut nomen postea mutaverint, aut non uno appellarentur nomine, aut ad ferenda suffragia simul cum aliqua magis notarum adnitterentur. Igitur cum pro ea Tribu intelligi possint tam populi, qui ab Silio sunt secundo loco designati (1)

cavis venientes montibus Umbri.
Hos Æsis, Sapisque lavant,

quam tractus ipse quem incolebant; hunc mihi scire satis est a Priscis Scriptoribus Sapiniam Tribum suisse vocatum. Sic Livius (2), P. Ælius Consul in Gallia C. Oppium præfectum *tumultuaria manu per Umbriam* (*quam Tribum Sapiniam vocant*) *agrum Bojorum invadere jussit*. Sic idem (3), L. Furius Purpureo Consul *per Tribum Sapinium in Bosos venit*. Sed hæc alias quoque (4) cum ageretur de Castro Mutilo, memoravimus. A Sapinia autem Tribu nomen accepisse castrum quod in agro Sarsinate vocant *Sapigno*, Sarsinæ ipsi quam proximum, eique, interfluente Sapi, respondens, suspicatus est Antoninius (5), quem alii deinceps secuti sunt. Frat Antoninius Sarsinas, in eaque urbe Episcopi vice functus erat, & cum ea scriberet, duodecim jam annos peculiariter illi eidem castro, quod *Sapinium*, inquit, dicunt, in Sacris præfuerat. Ex Collectaneis autem Cæsenatibus, Antonii Ragonesii manu scriptis, ut Cæsenæ portam in colle Garampæ fuisse, didici, quæ vocabatur *di Sapigno*; sic an inde illi impositum esset id nomen, quod Sapinium spectaret, illucque duceret, quæri posse, credo: certe ab eodem Sapis latere a quo superius Sapinium, inferius Cæsena posita est. Qua de urbe nunc pauca dicam.

6. Abrahamus Ortelius (6) tametsi ipse *Cæsena* scribit, & græce καισηνα; admonet tamen, docere Aldum, *Cæsenam* esse scribendum, quin etiam (7) antiquum ibi marmor extitisse, in quo *Cesena* legebatur. Docti autem Viri Cæsenates Claramontius, Faccinus Brixii interpres, & qui sub Elchrei Dinundæ anagrammate latere voluit, Amicus, & Collega meus desideratissimus Hercules Dandinus summo omnes consensu Aldi orthographiam sequuntur. Cur autem Cæsena dicta sit, fuisse scio qui existimaverint (8), quod *exiguo intus amne cæsa, hoc est divisa sit*: & sane torrente intercisa est quem *Cesola* vocant, parvo quidem, sed tanta aliquando aquarum copia tumido, ut exundans, magna, nec semel, attulerit detrimenta, quemadmodum ab Ragonesio (9) memoriæ mandatum est. Verum cum Cæsenæ vocabulum antiquum sit, ut apud Q. Ciceronem (10) occurrat, Cæsena autem primis temporibus, quemadmodum ex vetustis Annalibus proclive est intelligere, in colle Garampæ sita fuerit, ut torrente illo interscindi non posset; apparet, nomen Cæsenæ aliunde esse repetendum. Quod vero Paulus Merula (11) urbem hanc, scribit, *hodie plerisque* Cæsenam dici, *aliis* Cesnadigo, *tertiis denique* Cesnam *dissyllabicôs*; nempe hæc omnia sunt ex Ortelio (12), qui cum addit, tertiam hanc apud accolas appellationem *se non semel ipso in loco observasse*; inde facile deceptus videtur, quod *Cesna* dici debere, non dubitaret ab iis quos *Cesnadigo* dicentes audiret. Sed ut hoc vulgo, sic illud ab accolarum nemine pronunciatum audivi unquam: neque tamen vox *Cesnadigo* urbem, ut ipse tradidit, sed vicum procul ad mare dissitum illis significat, de quo postea. Nunc ad veteres Cæsenæ appellationes redeamus.

7. *Curvam Cæsenam* ad sæculum usque XII. vocatam esse, ex Vita liquet Sancti ejus Episcopi Mauri, si hanc cum Claramontio (13) tribuamus Sancto Petro Damiani. Idemque in usu fuisse IX. sæculo, ex Agnello nos alibi (14) memoravimus. Fuitque etiam sæculo VI. si prisco Auctori credimus Vitæ Sancti alterius Episcopi Cæsenatis Severi, quam produxit Claramontius (15). Constaretque, sæculo quoque II. eam usitatam fuisse appellationem, si Itinerarium quod Antonino Augusto tribui

T 2

[1] De Bello Punic. l. 8. v. 449. [2] Hist. l. 32. [3] l. 33.
[4] Epist. VIII. n. 7. [5] Disc. cit. 1. c. 2. [6] Synonym. Geogr.
[7] Thesaur. Geogr. [8] Vid. Sipontin Cornucop. [9] Collectan. M. S.
[10] l. Epist. 16. [11] Cosmograph. P. 2. l. 4. c. 42.
[12] Vid. cit. Synonym. & Thesaur. [13] Hist. Cæsen. l. 4. [14] Epist. VII. n. 5.
[15] in fin. cit. l. 4.

bui solet, ejusdem esse, aut interpolatum non fuisse, certum esset. In eo enim (1), ut in Peutingeriana etiam Tabula, *Curvam* legimus *Cæsenam*. Hanc tamen appellationem ex quo institui cœpisse, ponunt, neque omnibus, nec semper in usu fuisse, manifestum est sive Procopium (2), sive illud ipsum quod modo diximus, Itinerarium (3) versantibus. Unde autem ista petita sit appellatio, cum ignorare se, fateantur Cluverius (4), & Cellarius (5); Cæsenatibus quos supra laudavimus, visum est, ab suæ urbis situ, adstipulante Fortunio Liceto (6), præmonstrante autem quadantenus Dante (7), cujus de ipsa versum latine sic reddidit Faccinus,

Ut pars illius jacet, ac pars surgit in altum.

Nimirum ut nunc civium paucissimi Garampæ montem incolunt, cæterorum domus in adsita planitie sunt; ita olim hanc, illumque occupabant, ut tota urbs curvam, gibbamve referret formam: ex qua Dandinus (8) Sidonii jocum interpretabatur, Candidianum vocantis (9) *Cæsenatis furni potius, quam oppidi, vernam*. In eandem causam nominis *Curvæ*, in eandemque joci Sidonii interpretationem videbis incidisse postea Cl.Wesselingium (10). Quæ ut ego non improbem; haud satis tamen intelligo, cur epitheton istud *Curvæ* ad Cæsenæ appellationem addere necesse fuerit. Nam & aliæ urbes, ad eundem, aliumve modum curvæ, non propterea isto nominis additamento in communi quidem sermone auctæ sunt. Sic Brundisium, quo exemplo utitur Wesselingius, a poeta quidem Lucano (11) dici potuit curvum,

curvique tenens Minoja tecta Brundisii;

neque tamen in Itinerariis, aliisve ejusmodi Scriptis *Curvi* appellatione designatum est: & simplici Cæsenæ nomine tum antea apud Q. Ciceronem, Strabonem, Plinium, aliosque etiam postquam *Curva* dici cœpta erat, certe non secus ac modo, satis Cæsena intelligebatur. Recentissimis autem Geographis venit in mentem suspicari, pro una quam modo videmus, duas olim inter se proximas fuisse Cæsenas, veterem nimirum, & novam, quarum ut alteram ab altera distinguerent, eam quæ curva forma esset, *Curvam Cæsenam* vocasse. Quam suspicionem confirmari putant Anonymi Ravennatis Cosmographia (12), ubi nunc legitur *Cesina*, *& desuper Sesena*, illam in planitie, hanc autem in monte positam intelligentes. Verum & superiore Epistola (13) indicatum est, videri istum Anonymi locum ab librariis vitiatum esse, interlineare glossema in textum, ut sæpius solebant facere, inserentibus, neque in Cæsenatum recentibus Scriptis, aut vetustis, quæ versavi, Collectaneis ullum extat indicium, duas unquam fuisse Cæsenas, cum eadem urbs & colli, & planitiei insidens agnoscatur: ne illud quoque dicam, etsi duæ fuissent urbes; non tamen fuisse necessarium in Itinerariis alteram ab altera distinguere, cum intervalla, quorum designandorum causa ii libelli instituti sunt, eadem futura fuissent inter Cæsenam, urbesque ipsi proximas, sive illa una esset, sive duplex, sed altera alteri adeo propinqua. Quod sicui forte placeat Curvæ epitheton Cæsenæ datum conjicere, ut a Cæsena altera distingueretur, non propingua, sed in longe dissita alia aliqua regione posita; is non modo indicare debet ubi extiterit, sed etiam secum reputare, tractum ipsum per quem iter quodque conficiendum proponitur, satis per se docere, non posse ibi urbem intelligi, quæ ut sit eodem nomine prædita, sedem tamen in longe alia regione habeat.

8. Sed num æque incertas causas quoque illas esse, credemus, quare Cæsena non solum *Curva*, verum etiam *Flavia Curva Papia* vocata sit? Ita enim legitur in Vita illa S. Severi, quem Claramontius (14) mortuum dicit anno 571. Cum ille Cæsenam venit, hæc *alio tunc vocabatur nomine*

[1] Iter. ab Arimino Derton. [2] De Bello Gotth. l. 3. c. 6.
[3] Iter a Mediol. per Picen. [4] Ital Ant. l. 1. c. 28.
[5] Notit. Orb. Ant. l. 2. c. 9 n. 89. [6] Apolog. pro Cæsen. Antiq. [7] Inf. C. 20.
[8] Adnot. XI, in Brixii Descript. Cæsen. [9] l. 1. Epist. 8.
[10] Adnot ad Itiner. Antonin. loc. cit. [11] Pharsal. l. 5. v. 406. [12] l. 4. c. 33.
[13] n. 4. [14] l. 4. cit.

ne Flavia Curva Papia : atque ut alia ejusmodi Documenta omittamus ; certe sic habet Agnellus (1) *Sarzena excubet , Cervia æquoris ad novas Papia armis Flavia . Instet , quæ curva vocatur , Cæsena .* Quæ verba nisi ita referibas *Papia armis Flavia instet , quæ curva vocatur , Cæsena ;* Agnelli sententia , ut alibi (2) admonui , non intelligitur . Unde autem *Flaviam Papiam* dictam putant ? Ut commentum mittamus , quod ita Claramontius (3) refert , ut suam non oppignoret fidem , nempe de Colonia Cæsenam missa a Flavio Papio Tuscorum Rege , & ad sequiora veniamus tempora , quibus Cæsenæ addita cognomenta ista fuisse , apparet ; non improbabilis videtur Brixii (4) conjectura , *Flaviam eo forsan tempore dictam fuisse , quo Longobardorum Reges ipsam obtinebant , qui cognomento Flavii dicebantur .* Nam primum Longobardis subjectam fuisse Cæsenam , & Luithprandum , *cum cætera de Æmilia , & de Ravennatibus capta redderet , tertiam Cæsenatis oppidi partem excepisse , quam editiori in tumulo sitam in arcis præsidiique locum sibi reservavit* , vel ex nostro Blondo (5) licet cognoscere . Ex Paulo autem Diacono (6), cum Langobardi Autharim Clephonis filium regem sibi statuerunt , eum *etiam ob dignitatem Flavium appellavisse , quo prænomine* , inquit , *omnes , qui postea fuerunt , Langobardorum reges feliciter usi sunt .* Porro ab aliis quidem antea , ut puta a Vespasiano , ejusque Filiis Gentis suæ Flaviæ nomen , a Valerio autem Constantio , magni Constantini parente , deincepsque a Constantino ipso , & qui eidem in Imperio successere , non modo ad Theodosios ipsos usque , sed & postea sæpe est Flavii prænomen usurpatum , indeque urbes quædam , & nominatim a Flavio Theodosio , Theodosii filio , dictæ sunt Flaviæ , sed Cæsenam jam eorum tempore *Flaviam* cognominatam esse , non constat : & si fuisset ; tamen cur *Papia* quoque simul diceretur , non appareret : imo appareret , non potuisse sive quos memorat Gaudentius Merula (7) , sequi placeat , qui Papiæ urbis nomen ab Regina quadam Langobardorum deducunt , sive qui non ante annum 476. impositum perhibent . At si *Flaviam* ab Langobardorum Regibus vocatam esse Cæsenam , credas ; simul cur *Papiam* dixerint , facile suspicaberis , qui videlicet Papiæ sedem habere consuessent , quasi alteram Papiam Cæsenam sibi fore , significarent . Sed hæc quibus Brixii conjecturam de *Flaviæ* cognomento illustrare visum est , meamque simul de *Papiæ* addere , tanti facies , quanti volueris non secus ac quod de vinis agri Cæsenatis continuo subjiciam .

9. Plinius (8) de vinis generosis verba faciens , memoravit *a supero mari Pratutia , atque Ancone nascentia . In mediterraneo vero Cæsenatia , ac Mecœnatiana . In Veronensi item Rhætica .* Docti , quos supra laudavi , ex Cæsena Viri non dubitant , quin eadem sint Mecœnatiana , & Cæsenatia . Ego vero , si licet ab illis omnibus dissentire , nunquam istum relego Plinii locum , quin duabus istis vocibus duo videar intelligere vina laudari Cæsenatia , & Mecœnatiana : neque ita scripturum fuisse Plinium , si eadem esse voluisset , sed ad alium modum , ut puta *Cæsenatia quæ vocant Mecœnatiana* . Quod cum dico , nihil vinis Cæsenatibus detractum volo , ut neque si dixero , Varronis locum (9) ; in quo tamen de uberi dumtaxat uvarum proventu verba fiunt ; non ita fortasse legendum , ut Baccius (10) produxit , *Ager Gallicus Romanus vocatur , qui viritim Cæsenatibus datus est ;* quando vetusti etiam codices sunt qui pro *Cæsenatibus* habent *vel a Cæsare* , aut , sicuti nunc editum (11) video , *cis Ariminum* . Cæsenæ igitur vina quæ Plinius , & Baccius merito celebrant , si quis cum Cæsenatibus non generosa modo , sed delicata adeo esse , dicat , ut Mecœnatem exquisiti palati hominem delectare potuerint , & quod ei gratissima essent , ab ejus nomine appellationem referre ; minime adversabor . Sed non propterea Mecœnatiana apud Plinium eadem

[1] Lib. Pontif. P. 1. in Vita Felic. c. 3. [2] Epist. VII. n. 5. [3] l 4. cit.
(4] Urbis Cæsen. Descript. [5] Histor. Dec. 1. 10. [6] De Gestis Langobard.
[7] De Gallor. Antiquit. l. 1. c. 8. [8] Nat. Hist. l. 14. c. 6.
[9] De Re Rust. l. 1. c. 2. [10] De Vinis Ital. 15. [11] in Lipsiensi Edit. Gesneri.

eadem ac Cæsenatia esse, fatebor. Quin etiam num Plinius *Mecænatiana* scripserit, dubitabo. Primum namque istam vocem neque apud Plinium alibi, neque apud alium idoneum linguæ Latinæ Auctorem legisse memini: & Gyraldus (1) vina *Mecænatica* dicta ait, quibus Mecœnas delectaretur. Porro cum Plinii locum perpendo, & vinorum vocabula non ab homine, sed ab regione passim desumpta animadverto; post *Cæsenatia* aliam vocem, ac *Mecænatiana*, positam fuisse, suspicor. Denique Harduinum ipsum video hic inter *Mecænatiana*, & *Mevanatiana* ambigentem. Ego, qui nihil huc attinens in Plinio inveniam, nisi (2) *Irtiola vitis Umbriæ. Mevanatique, & Piceno agro peculiaris est*, nihil definio, dumtaxat dubito.

10. Antequam de Sapi, & Cæsena, quæ occidentali ejus ripæ attigua est, verba facere desinamus, nolumus silentio quasi probare hallucinationes Geographorum in Tabulis apparandis. In illa igitur quam Cellarius proposuit inscriptam *Italia Media, sive Propria*, Sapis qui ab occidente sole, ut modo indicavi, Cæsenam perstringere deberet, perstringit ab oriente. In ea autem *Italiæ Antiquæ Tabula*, quæ Mediolani prodiit non ita pridem, cum tanto majorem diligentiam expectes, quod illius Auctores Cellarium, & quem is fere sequebatur, Cluverium minus diligentes in mediterraneis describendis regionibus fuisse, pronunciaverant, aut omissus videtur Sapis, aut cum Utente; sic enim ad originem inscribunt; confusus; sed cum eo Utente, quem nusquam invenias, nempe a quo non minori intervallo Cæsena distet, quam a flumine, ut Cæsenates intelligunt, Rubicone. Denique in Tabula quam Ortelius edidit sub titulo *Italiæ Gallicæ, sive Galliæ Cisalpinæ*, nullus omnino Sapis est; Rubiconi autem, inter quem, & Forum Popilii Sapis deberet interponi, illud ipsum assidet Forum, idque non ab occidente sole, sed ab oriente. Verum his missis, de parva urbe Cervia, quæ propter mare inter Sapim interjicitur, & Rubiconem, aliquid attingamus, mox de Rubicone iterum, cum de Cæsenate Portu dicemus, nonnulla fortasse addituri.

11. Cerviam & qui pervetustam, & qui recentiorem esse urbem tradiderunt, a vero pariter aberrarunt; Primos enim græcum ejus nomen Phycocle non satis adjuvat, quod si ipsi a Thessalis illis, sive Pelasgis repeterent, quos ut Dionysius Halicarnassæus (3) in loca Ravennæ proxima transgressos docuit, ita Strabonem (4) secuti, & Cluverium (5), Ravennam condidisse, arbitrantur; possent alii majore veri similitudine tunc denique a Græcis nomen illud impositum Cerviæ existimare (id quod diserte a pluribus factum video) cum ab anno 568. ad annum usque 752. Ravennæ, & vicinæ regioni imperarunt; quanquam Cluverius Sigonium, imo Anastasium respiciens, quorum alter legit *Ficoclæ*, alter habet *Ficuclas*, non græco, sed barbaro vocabulo Cerviam sic esse dictam, autumat. Sed neque hanc urbem tunc extitisse, cum Gallia Cisalpina Rubicone finiebatur, ex Appiano liquere, censet, qui postremam ejus Galliæ urbem scripsit fuisse Ravennam. Reliquum est igitur, ut primi illi sententiam quadantenus tueri conentur suam Inscriptione quam ex Ligorio descripsit Rubeus (6), ut in Fori Trajani ruinis repertam, unde ejus saltem Imperatoris ætate fuisse Cerviam, ostendant. Illi enim Principi Inscriptionem posuerunt *Ravennati, Cereviani, Cæsennati Cur. Viar. Tra.* Verum quis Trajani ævo non concidisse adeo Latinam linguam, ignoret, ut Ravennates, Cæsenatesque sua recte inscribere nomina, jam nescirent? Itaque merito Inscriptionem istam abjicit Wesselingius (7): & fuisse mirarer qui nuper ea uteretur ad viam *Trajanalem* confirmandam, quam tres isti populi muniendam curassent; nisi crederem ab eo exemplum aliquod aliud lectum, quod qui descripsissent, ut veri similius redderent, sic refinxissent, ut ipse indicat, *Ravennates, Cæsenates, & Cerviani*. Sed nihilominus ipsum Cerviæ nomen recentius multo est, quam ut esse in usu posset eo tempore, sicuti vel ex sententiæ eorum examine qui in

[1] De Poet. Dial. 4. [2] l. 14. c. 3. [3] Originum &c. l. 1.
[4] De Situ Orbis l. 5. [5] Ital. Ant. l. 1. c. 28. [6] Hist. Raven. l. 2.
[7] Adnot. ad Veter. Itinerar.

in aliud cucurrerunt extremum, continuo intelliges.

12. Paulus enim Merula (1) antiquam esse Cerviam negat, *quum primus omnium, ni fallitur, mentionem ejus faciat Blondus lib. X. Hist.* Blondus tamen eo libro (Decad. videlicet I.) laudat Agnellum, qui IX. sæculo scribens, Cerviam memoraverat, quemadmodum ex ejus verbis semel iterumque a me productis (2) cognoscere potuisti, & in re quidem, ut Doctissimus Agnelli Editor (3) censet, quæ non multo post annum acciderat 710. ut tunc urbs illa, seu Cerviam appellarent, seu Phycoclen, extiterit, necesse sit. At quanto, inquis, antea condita? Certe non sero adeo, ut Cluverius (4) credidit ex verbis Anastasii, *pervenerunt juxta civitatem Ravennatem, in locum qui dicitur Ficuclas, duodecimo milliario a civitate*. Non urbem, inquit, sed *simpliciter locum tantummodo adpellat*, idque *in Vita Theodori, qui Papa factus est anno Jesu Christi 641.*; imo cum ipse qui scribit, *circa annum Christi viveret 860.*; tamen utitur verbo *dicitur*, non *dicebatur*. Verum jam sæculo VII. imo & VI. & V. jam urbem fuisse, hæc ostendunt. Privilegium, ut vocant, quod ex Rubeo, & Ughellio refert Tondutius (5), in quo S. Gregorius Magnus sic loquitur. *Confirmamus Episcopatus totius Æmiliæ Provinciæ, & Civitatum omnium Deo amabilium Episcoporum creationes, & consecrationes, idest Sassinatis, Casenatis, Foripopilii, Forolivii, Faventiæ, Fori Cornelii, Bononiæ, Mutinæ, Regii, Parmæ, Placentiæ, Brixilli, Vicohabentiæ, Adriensis, Comaclensis, Ficoclensis*. Tum idem Pontifex, ut animadvertit Holstenius (6), Ravennatam Ecclesiam vacantem *Ficulino* (in M.S. Vatic. *Ficuclino*) *Episcopo* commendavit libro 4. Epistola 20. cujus Episcopi etiam sequenti Epistola 21. meminit. Epistola autem illa 20. S. Gregorii, adnotante Cl. Agnelli Editore (7), ad annum spectat 595. Denique Rubeus (8) ad ultimum sæculi V. annum, in iis, inquit, *Geruntius Ficoclensis, quem nunc Cerviensem dicimus, Episcopis fuit, haud ita diu post ob Christi Dei fidem, capitali supplicio affectus*. Trecentis igitur & sexaginta annis priusquam Cluverius putabat, urbem fuisse Cerviam, vides. Sed num etiam antea? Non toto, opinor, sæculo. Privilegium enim Clementinius (9) memorat Valentiniani (nimirum Tertii; datum est enim anno 426.) quo in Privilegio cum inter cæteras Ecclesias Ravennati subjectas Ficoclensis non nominetur; proclive est intelligere, inter eum annum, & annum 500. quo Episcopum habuisse, vidimus, Cerviam esse urbem factam. Nec pluribus ante sæculis cœpisse ibi esse oppiduli, aut vici instar, licebit tibi ex eadem altera animadversione arguere, ex qua Cluverius (10) recte confecit, pervetustam urbem non fuisse. Itinerarium enim illud vetus quod circa postremos annos Magni Constantini, id est circa annum 337. absolutum esse, alibi (11) indicavimus, Ficoclem non habet inter Sapim, & Rubiconem, cum habeat in eodem tractu locum, *Ad Novas* dictum: quem ne Cerviam fuisse suspiceris, intervallum vetat inter ipsum, & Ravennam adscriptum, nempe duo & viginti millia passuum. Intra annos igitur illos 163. qui inter annum 337. & annum 500. intercedunt, initia Cerviæ fuisse, apparet, suique oblitum esse Cluverium, cum in Tabula, si recte memini, Umbriæ Antiquæ, Ficoclas posuit. Cæterum quod, illac transeunte S. Bassiano, factum esse, refert idem Cluverius (12), Rubeus autem (13) proposuerat circa annum 384. ea quidem parte accipere licet, qua Phycoclo tunc fuisse dicitur; sed non ea qua fuisse dicitur urbs pervetusta, nec qua post factum illud traditur, ut jam deinde non amplius Phycocle vocaretur, sed Cervia. Hoc enim vocabulum non inveniri ante annum 710. supra ostensum est. Quin etiam postquam Cervia dici cœpta est, diu promiscue utrumque nomen usurpatum reperies. Sic exempli gratia, apud Rubeum

(*)

[1] Cosmogr. P. 2. l. 4. c. 12. [2] supra, n. 8. & Epist. VIII. n. 5.
[3] Observ. ad Vit. S. Felic. [4] c. 28 cit. [5] Prelud. all' Hist. di Faenza
[6] Adnot. in Thes. Geogr. Ortel. & in Ital. Ant. Cluver. [7] Observ. ad Vitam Marinian.
[8] Hist cit. l. 3 [9] Raccolto Istor. di Rimin. l. 2. [10] c. 28. cit.
[11] Epist. V. n. 15. [12] c. cit. [13] Hist. cit. l. 6.

(*) Documentum memorari videas A. 1116. quo nominatur *Ecclesia Cerviensis*, & apud eundem A. 1119. Litteras Gelasii II. Pont. Max. quibus Episcopatus *Ficoclii* inter cæteros Æmiliæ recensetur, nec ipse ignoro, in hoc Monasterii S. Mercurialis Tabulario sub A. 1165. sententiam legi; quæ lata est præsentibus Episcopis quatuor, in hisque *Alberto Ficoclensis Ecclesiæ Episcopo*.

13. Quæres fortasse, quis locus ille esset, quem in Itinerario appellari, diximus, *Ad Novas*, in isto quidem tractu; nam extra Italiam loca alia, atque adeo urbes fuisse, quæ Novæ aut ad Novas dicerentur, ex Itinerario constat, & ex recentissimis quoque Geographis, qui has nostras tamen non memorant. Post Itinerarium illud, unus, quod sciam, ex Veteribus est qui mentionem hujus loci fecerit, Agnellus. Hic igitur quid fuerit, docet (1). Egressus Ravenna, inquit, *ut properaret Romam, & veniens non longe a Ravenna quasi milliarios* (Cl. Wesselingius (2) legit *milliario*) *XV. ad Novas, ubi olim fuit civitas nunc dirupta, infra Ecclesiam B. Stephani per dies XV. ibi commoratus est*. Hanc tamen urbem non fuisse perantiquam, licet indidem cognoscere, unde perantiquam non fuisse Cerviam, intelleximus (3), nempe ex Appiano, quem secutus Sulpicius, Lucani interpres, *ultima Italiæ urbs Ariminum est*, inquit, *prima Galliæ Ravenna*. Ne vero urbem istam *diruptam*, sive dirutam, Phycoclem fuisse, suspiceris, locus alter facit Agnelli sic, uti & supra (4), & alias (5) indicatum est a nobis, legendus, *Sarxena excubet Cerviæ. Æquoris ad Novas Papia armis Flavia instet, quæ Curva vocatur, Cesena*. Cur enim Agnellus eandem urbem quam modo Cerviæ nomine memorasset, continuo iterum memoraret? Erat igitur urbs, vel potius oppidulum (neque enim ejus Episcopos usquam legisse nunc memini) quæ dicebatur *Ad Novas*, erat, inquam, ut Itineraria docent, sæculo IV. & videtur etiam sæculis postea duobus fortasse, aut tribus, sed non pluribus extitisse, ex illo altero Agnelli loco, qui cum ajat, *olim* fuisse, apparet, jam ante sæculum quo ipse scribebat, IX. fuisse dirutam. Quamvis autem in ista sua littoralium Locorum commemoratione ab oriente pergat ad occidentem solem; continuo enim subjicit Sapim, Candianum, Bedentem amnem, Lachernum portum, & Eridani ora, & quod consequitur, oppidulum quo de loquimur, indicare videatur, paulo quam Cerviam, Ravennæ fuisse vicinius, & ab hac non plus abfuisse, dixerit, quam millia passuum *quasi XV.* quando in Itinerario sic habemus, *Ravenna, Sabis XI. Ad Novas XI. Rubico fl. III. Arimino XI.*; tamen Itinerarium potius sequi me juvat, cum alias (6) ostenderim, quam verear, ne Agnelli vetustissimus codex ab recentioribus hoc loco discrepet, præter ea quæ in eodem emendata sunt.

14. Locum igitur *Ad Novas*, si Itinerarium, & Cluverium (7) sequamur, ibi nimirum fuisse, credemus, ubi nunc *Cæsenaticum vicum*, ut Bembus (8) loquitur, esse conspicimus, eum videlicet qui adjacet Cæsenæ portui, de quo etiam aliquid scribere polliciti sumus. Hic enim vicus hinc ab Ravenna, & hinc ab Rubicone tantundem distat, quantum in Itinerario utrinque distat locus *Ad Novas* inscriptus. Nam quod ab illa is vicus distare nunc dicitur XXI. passuum millia, non sicuti Itinerarium indicat, XXII. admonet Cluverius, longiora esse adeo millia ista XXI. ut merito pro XXII. haberi possint: ab Rubicone autem, ut Cæsenates intelligunt, non abesse amplius III. inter omnes convenit. Noli tamen credere, hæc a nobis ita dici, quasi Cæsenates cum oppidulum istud novum extruxere, illud instaurassent. Neque enim Historici nostrates, cum istud extructum, portumque effossum esse, scribunt, sive anno id fuerit 1302. sive, ut alii, 1314. ullam dirutorum olim ædificiorum mentionem injiciunt, quibus Cæsenates usi sint, muros, & propugnacula ædificantes, in quibus turrim quoque illam fuisse, non dubitat Braschius (9), quæ in ipso littore extructa anno

[*] Ibid. l. 5. [1] Lib. Pontif. in Vita Martini c. 1.
[2] Adnot. ad Veter. Itinerar. [3] supra, n. 12. [4] n. 8. [5] Epist. VII. n. 5.
[6] Ibid. [7] c. 28. cit. [8] Rer. Venet. Hist. l. 11. [9] De vero Rubic. c. 14. n. 19.

anno 1302. nunc passus illinc distat, sicut alias (1) memoravimus, propemodum mille: quanquam Claramontius (2) tradiderat, cum post eum annum dirutum fuisset oppidulum, Cæsenates iterum anno 1314. ædificasse, & licet nullis mœnibus, fossaque cinxerint, *antiqua tamen arce, & nova turri esse munitum*: sed Braschius fortasse turrim hanc novam pro altera accepit, quam *postea excitatam* esse, dicit (*), jamque *& ipsam distare ab ostio portus* 400. *fere passus*: alii autem (3) tum eversionem illam, & nominatim turris quoque, tum instaurationem ad annum retulerunt 1328.

15. Sed neque credas velim, quod Cluverium sequentes diximus, id a nobis satis firmum putari. Ut enim illud seponamus quod ipse vidit, non idem hoc tempore inter vicum Cæsenaticum, & Ravennam intervallum poni, quod inter hanc, & locum Ad Novas olim ponebatur; alia sunt quæ minus animadvertit, neque animadvertere ex parte potuit. Scilicet latebant Agnelli Scripta, quæ, ut paulo ante (4) indicatum est, neque locorum ordine, & serie, neque intervallis cum Itinerarii hac parte conveniunt. Sed non latebant Blondi libri, quem Cluverius (5) cum errorum, quos hic non vacat examinare, complurium arguat, hujus præsertim arguit, quod scripserit (6), *ubi Rubico mare ingreditur, esse Cæsenæ portum*. Credo autem ideo arguisse, quod videret, non posse igitur locum qui Ad Novas appellabatur, vicum esse Cæsenaticum, si ad hunc esset Rubicon, quem Itinerarium ab loco illo dissitum ponebat III. millia passuum. Verum non satis animadvertit, minime esse veri simile, Blondum, cujus Patriam haud multum ab Rubicone abfuisse, adeo non ignorabat, ut hinc occasionem tanto magis redarguendi caperet, Blondum, inquam, nescivisse quo loco is fluvius in mare influeret, aut si forte ille id nescivisset, Cæsenates quoque ipsos ignorasse: quorum silentium argumento esse Cluverio, oportebat, ea in re Blondum a vero non recessisse. Certe autem eorum qui tunc vivebant posteri tantum abest ut a Majoribus acceperint, in eo esse Blondum hallucinatum, ut Claramontius, & Braschius ejus hac in re testimonio utantur, idemque confirment. Ille enim (7), Rubicon *antea*, inquit, *ostio ipse suo in mare excurrebat, ut ex Statuto nostro elicitur, & tempestate id sua accidisse, memorat Blondus, in eoque tum ostio Portum fuisse nostrum, asseverat*. Braschius autem (8) ad Blondi verba Documenta addit certissima annis 1473. & 1475. perscripta, quibus inspectis, & testibus auditis ante finem XVI. sæculi Romani duodecim Judices universi pronunciarunt, non posse in dubium revocari, quin olim is fluvius ad mare defluxerit *prope Tagliatam*, &, quod consequitur, prope Cæsenæ Portum: perinde autem esse, quantum ad susceptum sermonem attinet, sive per Portum, sive prope Portum, in mare influeret, manifestum est. Insuper ut magis magisque res comprobetur, causam Braschius adjicit, quamobrem inde Rubicon aversus fuerit, videlicet crebras antea ex illo inundationes, quibus salis confectio vitiabatur: itaque Cæsenates ære suo novum alveum paravisse, veterem autem finitimorum agrorum dominis vendidisse. Nec Documenta indicare omittit, unde hæc pro certo cognosci queant. Utinam autem sua illi pariter indicassent, qui aliorum ære, non Cæsenatum, alveum novum paratum dicunt, cum Rubicon antea in paludem supra Cæsenaticum vicum influeret: quanquam cum iis quæ de crebris inundationibus modo attigimus, componi facile possunt quæ isti tradunt de palude: & quod hic præcipuum est, alvei mutationem hi quoque ponunt. Quæ mutatio quo tempore facta sit, intelligi ex comparatione licet eorum quæ Blondus (9) circa medium sæculum XV. scripsit, cum iis quæ Sabellicus, ut legimus apud Claramontium (10), ad finem ejusdem sæculi testatus est. Cum enim ambo, ut res se haberet suo quisque tempore tradide-

[1] Epist. VII. n. 9. [2] Hist. Cæsen. l. 11. [*] c. 6. n. 13.
[3] Vedi Vecchiazzan. Hist. di Forlimpop. P. 1. l. 20. Padovani Supplem. alle Croniche di Forlì &c.
[4] n. 13. [5] c. 28. cit. [6] Ital. Illustr. Reg. 6.
[7] Apparat. Hist. P. 2. [8] c. 6. cit. n. 3. & seqq. [9] Reg. 6. cit.
[10] P. 2. cit.

diderint; ille Rubiconem ad Cæsenæ Portum in mare, hic vero, ut nunc videmus, in flumen alterum influentem proponit, cujus ostium III. ab eo Portu passuum millibus in mare patet. Quæ cum ita sint, constare vides, Rubiconem ante medium sæculi XV. proximum vico Cæsenatico fuisse, itaque hunc esse non potuisse oppidulum, ab Rubicone distans III. passuum millia, quod Ad Novas dicebatur, ut Cluverius censuit, & qui ipsi astipulatur, Braschius (1). Quem miror, cum ea quæ modo sunt dicta, non ignoraret, imo ipse proferret, confirmaretque, non attendisse quam repugnarent Cluverii sententiæ, & suæ, neque pro hac tuenda suspicionem saltem aliquam injecisse, an eo tempore quo Itinerarium illud perscriptum est, Rubicon longe ab eo loco, ferme ut nunc videmus, in mare influeret. Igitur ad cætera illa quæ supra indicavimus, hoc quoque accedit, ut eam sententiam non satis firmam credamus, ad quam retinendam tot conjecturis opus sit.

16. Etsi vero me extrema hac Epistola nolim controversia illa nec facili, nec brevi implicare, quæ Cæsenates inter, & Ariminenses diu, multumque agitata est, an Rubicon Veterum id sit de quo hactenus locutus sum, flumen, *Pisatellum* nunc vocitatum, an quod, vel magis ab Ravenna dissitum, nunc *Lusum* nominant; tamen quæ de antiquo oppidulo Ad Novas supra memorata sunt, eo me ducunt, ut de controversia illa, non pronuncianti, sed dubitanti similior, aliquid attingam. Si enim prisci Itinerarii Rubicon III. passuum millia ab eo oppidulo distabat, hoc autem ab Ravenna, si Itinerarium illud attendas, XXII; tu ipse cogita, num intervallum haud amplius passuum XXV. millibus inter Rubiconem, & Ravennam melius Luso, magis dissito, an propiori Pisatello conveniat, præsertim cum Agnellus, ut vidimus (2), vel eo minus intervallum proponat, & locum Ad Novas Cerviæ proximum fuisse, significet. Vide jam cæteros, & vetustiores quidem Auctores, qui de Rubicone aliquid attigerunt. Strabo (3), *Cæsena*, inquit, *Isapi fluvio propinqua*, & *Rubiconi*. Sapis (primam enim litteram temere ab librariis additam esse, etiam Casaubono, ut alias (4) scripsimus, visum est) quam prope Cæsenam sit, constat. Num ergo Rubiconem, qui simul Cæsenæ esse propinquus dicitur, Lusum potius esse, credes, qui XII. passuum millia distat, an Pisatellum, qui II? Lucanus (5) *parvum* dixit Rubiconem, & *fonte cadere modico*, *parvisque impelli undis*, & Cæsar apud Suetonium (6) pontem Rubiconis *ponticulum* vocavit. Credemusne igitur, Lusum, qui aliquanto uberior, ampliorque est fluvius, ipsum potius, quam exilem Pisatellum, fuisse Rubiconem? Ego quidem miror, Cluverium (7), qui cum vidisset, per hæc sententiam confirmari suam, quæsiverit tamen quæ his repugnent, & ex confluxu duorum aliorum amnium paulo supra ejus de quo loquimur, ostium, inde saltem contenderit, aquas esse *copiosissimas*, & *æstate etiam satis copiosas*. At enim, inquis, idem Lucanus (8) Rubiconem dixit *alpinum*, itemque *puniceum*. Fateor. Sed num Lusus ipse puniceus est? aut e summo Apennino vertice initium ducit? Nimirum poetæ satis est, nasci Rubiconem ex Apennino, quod utrique fluvio commune est, & nomine videri rubri aliquid significare. At puniceum colorem, inquis, in ejus glareis agnovit Sidonius (9). *Ravenna progressis ad Rubiconem ventum: qui originem nomini de glarearum puniceo colore mutuatur*. Sic vero illo tempore fuisse, satis est: absumique potuit longo sæculorum cursu ea pars telluris adsitæ, unde ejusmodi glareæ existebant; ut non ita necessarium fuerit eo colore glareas ad ostium de quo dictum est, a Cluverio quæri, & inveniri. Multo autem minus necesse erat ibidem quærere arundinetum, quasi, ni hoc fuisset ad Rubiconem, nemo ibi *arundine canere* (10) potuisset; si tamen, Cæsare ibi hæsitante, revera aliquis cecinit, nec fabula id, aut præstigia fuit, vel techna potius

[1] c. 3. n. 9 & c. 6. n. 7. & seq. [2] supra, n. 13.
[3] De Situ Orbis l. 5. [4] Epist. V. n. 10. [5] Pharsal l. 1.
[6] in Cæsare c. 31. [7] Ital. Ant. l. 1. c. 28. [8] l. 1. cit.
[9] l. 1. Epist. 5. (10) c. 32.

tius callide a Cæsare ante parata, ut jactare apud milites posset suum illud *Eatur quo Deorum ostenta vocant*.

17. Pro Luso autem illud certe præcipuum est, quod propius quam Pisatellus, ab Arimino absit: quam Appianus (1) urbem *circa auroram*, Plutarchus autem (2) *nondum illucescente die occupatam* ait a Cæsare, cum Rubiconem transire non potuisset, nisi valde appropinquante jam die, si, quod cæteri præter Braschium (3) ponunt, sub ejusdem noctis initia Ravenna exierat. Quem ad dissolvendum nodum videas velim, an satis sint quæ, præter illam qua Cæsar conficere omnia solitus erat, incredibilem celeritatem, Viri inter Cæsetates ingeniosissimi animadverterunt. Scilicet Claramontius (4) ex Cæsaris tum Commentariis, tum Epistolis quæ inter eas extant quas Cicero ad Atticum scripsit, ex hisque ipsis Ciceronis, aliisque Pompeii inter easdem servatis, apparere posse, censuit, diem quo Rubiconem trajecit Cæsar, in medium circiter Januarium incidisse. Non est mihi tempus inquirendi, an ratione habita, quam se habuisse, ait Claramontius, anni postea emendati, rem bene ipse constituerit, ut neque obstet quod Sulpicium, Lucani interpretem scripsisse, ajunt, cum is Rubiconis transitus accidit, *appropinquabat Januarii finis*, nec quod Plutarchum tradidisse, ipse quidem Claramontius dicit, eo tempore, scilicet necdum anno emendato, solstitium, id est brumam, circa eum diem fuisse. Certe & Lucanus (5) tunc hybernum tempus indicavit. *Tunc vires*, inquit, *præbebat hyems*. Attamen, ut dixi, hæc velim a te perpendi, quando Braschio (6) ob anni correctiones visum est, eum incidisse diem circa medium Novembrem: simulque illud attendas, velim, an eo posito, quod Claramontius statuit, anni tempore, *nox in hac regione fuerit*, ut ipse ait, *horarum 15. & minut. 20. crepuscula autem tum horæ unius, & minutorum quinquaginta*. Quod si huc accessisset solis eclipsis, quam Eruditus Vir memoriâ nostra ex auctore Dione retulit. Rubiconem transeunte Cæsare, accidisse; quanquam nec apud Dionem legisse id memini, sed hoc dumtaxat apud Lucanum (7), qui, ut poeta, confingere potuit, exoriente mox die, *mæstam tenuisse nubila lucem*; aucta ea quoque ratione illius noctis longitudo videri potuisset. Sed ista dumtaxat quam Claramontius indicavit, posita & noctis, & crepusculorum longitudine, Daudinus (8) satis componi inter se posse, censuit, tum quod Lucanus (9) de Cæsare superato modo Rubicone scripsit, *Sic fatus, noctis tenebris*, tum quæ ab Appiano tradita diximus de Arimino *circa auroram*, a Plutarcho autem *nondum illucescente die*, occupato, tum quod difficilius est, ab Suetonio (10) autem scriptum de duce a quo Cæsar ad Rubiconem perduceretur, *tandem ad lucem reperto*. Præterea qui pro Cæsenatum Rubicone sunt, alii alio loco trajectum a Cæsare esse, contendunt; ut ejus tum ab Ravenna illuc, tum inde Ariminum itineris longitudo, &, quod consequitur, etiam temporis minuatur.

18. Sed & alia proferri hic possent quæ pro alterutro flumine disputantur, in iisque ad Pliniani loci (11) interpretationem spectantia, qui locus initium octavæ Italiæ Regionis ad hunc modum proponit. *In ora fluvius Crustumium, Ariminum colonia cum amnibus Arimino, Aprusa. Fluvius hinc Rubico, quondam finis Italiæ. Ab eo Sapis, & Vitis, &c.* Nam Cæsenates hoc Plinii ordine spectato, post amnem Ariminum, nunc vulgo *Marecchia* dictum, Aprusam cum Blondo (12), & Leandro (13) in Luso flumine statuentes, hoc igitur esse non posse Rubiconem, contendunt. Ariminenses vero, astipulante hac in parte Cluverio (14), qui cæteroquin haud alium, quam Cæsenates, Rubiconem agnoscit, Aprusam esse volunt *Ausam*, qua urbs sua ita ab oriente sole perstringitur,

(1) De Bellis Civilib. Roman. l. 2. [2] in Cæsare. [3] c. 9.
[4] Apparat. Hist. P. 2. [5] l. 1. cit. [6] c. 8. [7] l. 1. cit.
[8] Adnot. 3. ad Brixii Descript. Cæsen. [9] l. 1. cit. [10] in Cæsare c. 31.
[11] Nat. Hist. l. 3. c. 15. [12] Ital. Illustr. Reg. 6. [13] Descrit. di tutta Ital. Reg. 14.
(14) Ital. Ant. l. 2. c. 5.

tur, ut *Marecchia* ab occidente: consuevisse enim Plinium, cum propinquos urbi cuipiam fluvios memeraret, ad eundem modum ad quem isto loco, scribere, *Ravenna cum amne*, *Pisaurum cum amne*, *Truentum cum amne*: nec quod Aprusam post flumen Ariminum nominaverit, id aliam ob causam factum videri, quam quia hoc illa multo nobilius est. Verum etsi illud potius adnotari licebat, non semper a Plinio exacte servatum esse ordinem in fluviis nominandis, ut apparet; ne longius abeamus; ex capite (1) quod paululo praecedit locum de quo sermo est; ibi enim legimus *flumina Albulates*, *Suinum*, *Helvinum*, quando hoc in Cluverii Tabula Albulati continuo succedit, tribusque aliis interjectis, denique cernitur Suinum; tamen cum multo omnibus notius est, tum in hac ipsa nostra octava Regione manifestissimum, a Plinio, ubi aliud peculiaris causa aliqua non requirat, ejusmodi amniculos praetermitti, quos inter *Ausa* habet locum; nisi me hic forte memoria fallit; interque torrentes ponenda est, quemadmodum *Ausæ* ponuntur, sive *Avesæ* aliæ duæ, quarum altera a me fuit juxta Popilii Forum memorata (2) altera autem Bononiam secat; ut sæpe venerit mihi in mentem quærere, unde in Regione hac originem habuerit hoc *Ausæ*, sive *Avesæ* nomen, quod in eadem animadvertebam crebro adeo repetitum. Verum; ne a proposito divertamus; illud denique non est omittendum quod pro Luso contra Pisatellum inculcari solet, parvo huic amni minus convenire, quam Luso, fuisse limitem Gallorum, quos diu ab Italis disterminavit. Hæc tamen licet animadvertere, primum non videri pacis conficiendæ, & diutissime servandæ causa fuisse hunc limitem electum; sed casu potius, ut belli tulit fortuna, inter validas utrinque gentes relictum: deinde ex iis quæ supra (3) attigimus, satis constare, parvum fuisse Rubiconem; ut minime liceat, quacunque is ratione limes fuerit, parvitatem objicere: novissime ut paucis præditus aquis fuerit; tamen & satis altum initium, & proprium olim in mari finem, sicut antea (4) ostensum est; non tum aliis communem, neque in palude; nam hoc quoque nonnulli objiciunt; habuisse: quamquam palus obstare non poterat ei de qua loquimur, terrarum disterminationi.

19. Verum quæ de Rubicone cursim attigi, velim, ut initio (5) dixi, sic accipias. Neque revera hic aliud feci, nisi ut ingenue faterer, in quibus hæsitaverim locis, cum pleraque utriusque Partis Scripta legerem, ad hunc usque annum edita 1744. (6). Fateor quoque, me non fugere, quot, & qui Viri cum Ariminensibus faciant; tametsi aliqui ex recentissimis, quasi sui obliti, modo illis, modo Cæsenatibus astipulentur. Ego vero qui apud utrosque Amicos & habui, & habeo non minus quam ipse, veritatis cultores, si quæ post hæc quæ utrinque jam diu inculcata sunt, nova, ut fore audio, proferentur, in eam libenter sententiam transibo, per quam planius tolli dubitationes, intelligam. Vale.

[1] l. 3. c. 13. (2) Epist. VI. n. 12. [3] n. 16. (4) n. 15. [5] supra, n. 16.

(6) *Ab eo anno otium Auctori occupatissimo non fuit, ut posset, quemadmodum optabat, non hanc modo, sed & superiores Epistolas tredecim, vix una, aut altera excepta, recensere: id quod voluit hic adnotari.*

EPISTOLARUM ÆMILIANARUM FINIS.